

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2004:2

125-ÅRS JUBILÆUM

1879 – 22. SEPTEMBER – 2004

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Personalhistorisk Tidsskrift

Personalhistorisk Tidsskrift

125-års jubilæum

1879 – 22. september – 2004

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie
2004

**Personalthistorisk Tidsskrift. 125-års jubilæum. 1879 – 22. september – 2004
(Personalthistorisk Tidsskrift 2004:2)**

© 2004 by Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie og forfatterne

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie

Med bidrag af Hans H. Worsøe, Christian Larsen, Ole Degn, Helga Mohr,
Karl Peder Pedersen, Charlotte S.H. Jensen, Jørgen Mikkelsen, Erik Nørr,
Karsten Gabrielsen, Michael Bach og Birgit Flemming Larsen

Redigeret af Samfundets skriftudvalg: Michael Bach (redaktør),
Gitte Bergendorff Høstbo, Susanne Krogh Jensen, Stella Børne Mikkelsen
og Anne Dorthe Suderbo

Redaktionens adresse: Michael Bach, Rolfsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg,
e-mail: mbc@fkb.dk

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s. Trykt på papir,
der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir

ISBN 87-91053-05-6

ISSN 0300-3655

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse i Samfundet. Foreninger
og biblioteker kan optages som medlemmer. Medlemskontingentet for 2004: 200 kr.

Ekspedition: Stella Børne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N,
e-mail: sbm.jm@webspeed.dk

Benyt venligst indlagte bestillingskort til køb af Samfundets publikationer eller bestil
bøgerne via Samfundets hjemmeside: www.genealogi.dk

Omslagsillustrationer:

Wilhelm Marstrand: En Flyttedagsscene (1831).

(Nivaagaards Malerisamling, inv. nr. NMK 0094)

Samfundets logo, nytagnet i jubilæumsåret af våbentegner, stud.mag. Ronny Andersen.

Jubilæumsbogen er udgivet med støtte fra:
EDVARD PEDERSENS BIBLIOTEKSFOND
ALFRED GOOD'S FOND

Indholdsfortegnelse

Forord <i>ved formand Birgit Flemming Larsen</i>	135
<i>Hans H. Worsøe</i> : Træk af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistories udvikling gennem de seneste 50 år, med et tilbageblik til stiftelsen 1879	137
<i>Hans H. Worsøe</i> : Bestyrelsen for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 1954-2004	191
<i>Christian Larsen</i> : Godsarkivet – en mangfoldighed af kilder	197
<i>Ole Degn</i> : Registrering af bybefolkningen i Danmark. Kilder fra middelalderen til Den Ny Kirkebog	225
<i>Helga Mohr</i> : Træsko til Frantz, Marie og Elisabeth – om hvordan man som slægtsforsker og lokalhistoriker kan bruge stads- og kommunearkiverne	257
<i>Karl Peder Pedersen</i> : Københavns Politi og slægtsforskerne. Et rids af Københavns Politis historie med en præsentation af nogle af politiarkivets vigtigste slægtshistoriske kilder	277
<i>Charlotte S.H. Jensen</i> : Fængslende forfædre	295
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : Statistik handler også om mennesker	313
<i>Erik Nørr</i> : Præsteansøgninger som kilde til personalhistorie og kirkehistorie. Jakob Knudsens og H.V. Sthyrss forsøg på at opnå præsteembede	339
<i>Karsten Gabrielsen</i> : Pastoratsarkivet og menighedsrådsarkiver – meget andet end kirkebøger	373
<i>Michael Bach</i> : Genealogisk Samling på Frederiksberg Bibliotek	399
<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Slægtsforskning i Tyskland	417

Forord

2004 er et festår. Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie kan den 22. september fejre sit 125-års jubilæum.

Et jubilæum kan fejres på mange måder. Samfundet har valgt at markere de 125 år med en jubilæumsudgave af *Personalthistorisk Tidsskrift*. Den samme gode idé fik vi i 1979 i anledning af 100-års jubilæet. Det viste sig dengang at være en stor succes, som vi hermed gerne vil gentage. Traditioner er gode, og vi takker udgiverne i 1979, fordi de dengang skabte en god tradition, vi nu bygger videre på.

I jubilæumsåret lancerer Samfundet også et nyt og ændret udseende på tidsskriftet, som allerede fra dette nummer fremstår i nye, friske farver.

I 1979 indstiftet Samfundet en medalje, der uddeles for en bemærkelsesværdig personalthistorisk indsats. Medaljens forside bærer Bertel Thorvaldsens relief af Clio, historiens muse. Bestyrelsen har besluttet at benytte dette relief som logo for Samfundet, og i forbindelse med 125-års jubilæet er en rentegning blevet udført af våbentegneren Ronny Andersen.

Hvad jubilæumsbogens indhold angår, har en række forfattere, der hver især er eksperter indenfor de emner, de behandler, skrevet elleve artikler, der sætter fokus på arkivgrupper og samlinger på arkiver og biblioteker, som enhver med interesse for genealogi og personalthistorie kan have nytte af at stifte bekendtskab med.

Emnerne for artiklerne spænder vidt, og forfatterne fremviser en rigdom af kilder, der blot ligger og venter på at blive benyttet. Inspirerende præsentationer af arkivalier fra Danmarks officielle statistik, fra politimyndigheder samt fra Kultusministeriet, der blandt meget andet rummer interessante samlinger af præsteansøgninger, fremstår som appetitvækkere til at dykke ned i materiale, der kan give ny viden om menneskers tilværelse i forskellige tidsperioder. Der peges på mangfoldigheden af kilder i godsarkiverne, som kan supplere slægtsforskerens viden om landbefolkningen, ligesom registreringen af Danmarks bybefolkning gennem tiderne bliver gennemgået.

Opmærksomheden henledes endvidere på den legendariske genealogiske samling på Frederiksberg Bibliotek samt på det store personhistoriske materiale, der findes på landets stads- og kommunearkiver.

Bogen indledes med en artikel om Samfundets historie med en fortegnelse over bestyrelsesmedlemmerne siden 1954.

En stor tak til de mange bidragydere for deres velvillighed til at være med og for det samvittighedsfulde arbejde, der er lagt i deres arbejder.

Til afholdelse af udgifterne ved jubilæumsskriftet er modtaget tilskud fra Edvard Pedersens Biblioteksfond og Alfred Good's Fond for hvilket vi bringer vor hjerteligste tak.

Birgit Flemming Larsen
formand

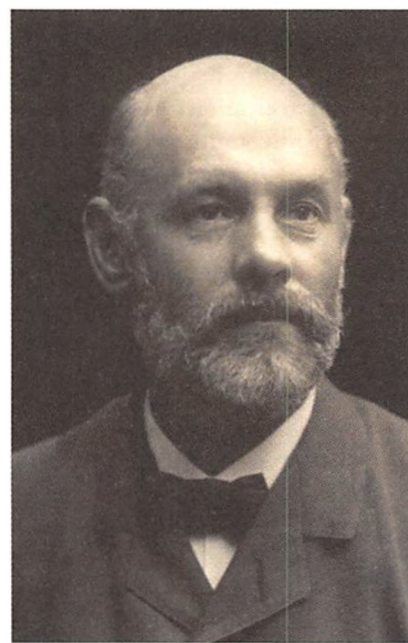
J.P. Trap.

M.H. Rosenørn.

C.F. Bricka.

A. Thiset.

Træk af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistories udvikling gennem de seneste 50 år, med et tilbageblik til stiftelsen 1879

Af Hans H. Worsøe

Medens stiftelsen og de første 75 år tidligere er udførligt behandlet, har der ikke været givet en sammenhængende skildring af den nyere tid, men kun korte rids ved forskellige jubilæer. I artiklen lægges hovedvægten på de seneste 50 år, hvoraf forfatteren som medlem af bestyrelsen siden 1966 har levet med i de fleste. Formålet er at vise, hvorledes Samfundet har forandret sig og tilpasset sine aktiviteter til udviklingen, især inden for slægtshistorien. Som tillæg bringes en oversigt over bestyrelsen m.v. i fortsættelse af Sven Houmøllers oversigt over Samfundets ledelse 1879-1954 ved 75-års jubilæet.

1. Tiden indtil 75 års jubilæet 1954

Den 22. september 1879 mødtes en række kendte personer inden for dansk kulturliv hos kabinetssekretær J.P. Trap i København. Nøjagtig hvad der foregik på mødet, ved vi ikke, men resultatet blev, at man dels konstituerede sig med en bestyrelse for Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie og dels besluttede at udsende en indbydelse til »et større Antal Mænd i højere sociale Stillinger« om at indtræde i Samfundet. Indbydelsen blev udsendt den 1. oktober 1879, og allerede på et møde den 17. i samme måned kunne man konstatere, at der havde tegnet sig 320 medlemmer i Danmark og Norge. Det nye selskabs eksistens var sikret.

Forud for mødet var der på initiativ af genealogen Sofus Elvius foregået en række sonderinger, herunder udsendelse af en indbydelse i juli

De fire første formænd for den danske afdeling af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie var kabinetssekretær J.P. Trap (formand 1879-85), amtmand M.H. Rosenørn (1885-1901), rigsarkivar C.F. Bricka (1901-03) og arkivar A. Thiset (1904-17). (Trap og Rosenørn: Det Kgl. Bibliotek, Kort- og billedafdelingen. Bricka: Frederiksberg Bibliotek. Thiset: Rigsarkivet).

Genealog Sofus Elvius (1849-1921) var initiativtager til de drøftelser, der førte til Samfundets oprettelse, og var dets første sekretær. Han blev dog allerede 1880 afløst af J.F. Krarup, men forblev i bestyrelsen indtil 1903. I 1887 oprettede han Genealogisk Institut. Af hans udgivelser kan nævnes Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1884. (Det Kgl. Bibliotek, Kort- og billedafdelingen).

1879, hvori det nye selskabs formål blev skildret. Hele forløbet og også de nærmest følgende års interne problemer er udførligt behandlet af den daværende formand, overarkivar Bjørn Kornerup, i forbindelse med 75 års-jubilæet, og skal derfor ikke gentages. Det vil dog være naturligt at anføre formålet og den første bestyrelse.

I den udsendte indbydelse hed det, at det nye selskabs formål skulle være »at nære og udvikle Sandsen for det personalhistoriske og genealogiske Studium hos dets Dyrkere i og uden for de Lærdes Kreds og lette Adgangen til at indhente de Oplysninger, de maatte savne«. Dette skulle ske dels »ved udgivelsen af et Tidsskrift, der væsentligst skal indeholde Bidrag til norsk-dansk Personalhistorie og Genealogi af hidtil utrykte Kilder«, dels ved udsendelse af særskilte skrifter om samme emnekreds.

Selskabet skulle ledes af et »Samfundsraad«, dvs. en bestyrelse bestående af ni norske og ni danske medlemmer, første gang valgt af indbyderne og senere selvsupplerende. Den danske afdeling konstituerede sig med kabinetssekretær J.P. Trap som formand og følgende medlemmer: biskop C.T. Engelstoft, gehejmelegationsråd A. Skrike, amtmand M.H. Rosenørn, hofmarskal Carl Løvenskiold, kirkehistorikeren, sogne-

præst, dr.phil. H.F. Rørdam, kammerjunker O. Algreen-Ussing, rådstuearkivar Oluf Nielsen og genealog Sofus Elvius som sekretær. Den norske afdelings historie skal ikke skildres her, men det skal blot nævnes, at man også dér nåede at konstituere sig i 1879. Som formand valgtes bureauchef i Marine- og Postdepartementet Wilhelm Theodor Alexander Lassen, der i 1882 blev afløst af den norske rigsarkivar H.J. Huitfeldt-Kaas, der var formand for den norske afdeling til sin død i 1905. Den første medlemskreds bestod ganske overvejende af højere embedsmænd, godsejere og adel samt historikere og historiske forfattere, således som det fremgår af Bjørn Kornerups ovennævnte artikel.

Det første hæfte af *Personalhistorisk Tidsskrift* udkom i 1880. De enkelte hæfter blev samlet til bind, der igen udgjorde rækker af seks bind – en ret besværlig nummerering, der blev bibeholdt til 1978, da man afsluttede 16. række og derefter nøjedes med angivelse af årgang og årstal. Om det første bind, der blev på 351 sider, konstateredes ved 75-års jubilæet, at det har dannet forbillede for alle følgende med påfaldende få ændringer i det skabte mønster med en stadig skiften mellem fremstillende bidrag og udgivelse af kildestof, hvortil kom spørgsmål og svar, fortrinsvis af genealogisk art, og et fyldigt navneregister. Disse navneregistre har været af uvurderlig betydning og har som bekendt dannet grundlaget for en indskanning og udgivelse af samlede registre, dels i bogform dels som cd-rom. Blandt de forskellige typer af kildeudgivelser kan nævnes dagbogsoptegnelser og memoirer, gravskrifter, stambøger, matrikeludskrifter fra udenlandske universiteter vedrørende danske studerende og uddrag af kancelliets registranter. Hertil kom artikler om enkelte slægter og personer samt embedsstater. Ud over disse typer artikler må man ikke overse de principielle artikler om heraldik og det genealogiske og personalhistoriske studium, stillingtagen til sager af særlig interesse for personalhistorien som f.eks. kirkebogsreformen, navnelovene og afleveringen af de dansk-vestindiske arkivalier ved øernes salg i 1917 samt spørgetjeneste, bibliografier og nekrologer. Fra 1881-1923 og igen fra 1944-1972 blev der bragt lister over dødsfald i Danmark, indtil 1923 også norske.

Fra og med 6. række, 3. bind (1912) begyndte man at bringe korte anmeldelser, hvilket senere har udviklet sig til en omfattende anmeldervirksomhed. Udgivelsen af *Personalhistorisk Tidsskrift* blev i hele perioden betragtet som den væsentligste opgave, suppleret med andre udgivelser og fra 1916 med foredragsmøder og i en periode sommerudflugter. Møderne var gennemgående med foredrag af høj kvalitet og afsluttedes med selskabeligt samvær, som i mange år fandt sted i Hotel d'Angleterres selskabslokaler. Denne side af Samfundets virksomhed er i dag ret

Medlemskab af Samfundet krævede en ansøgning og bestyrelsens godkendelse. Til gengæld fik man et stort diplom, 33,5 x 22,3 cm, med billeder af fire afdøde personallhistorikere: geneologen Terkel Klevenfeldt (1710-77), den norske jurist og historiker Jens Christian Berg (1775-1852), den historiske samler, amtmand Hans de Hofman (1713-93) samt litteratur- og personallhistorikeren Thomas Hansen Erslew (1803-70). Det viste diplom er udstedt til museumsinspektør ved Den Kongelige Mønt- og Medaillesanling P.C. Hauberg (1844-1928). (Samfundets arkiv).

ukendt, men fortjener ved anden lejlighed en udførlig skildring, som dels vil kunne tegne et billede af en svunden tid og dels give flere nuancer i opfattelsen af genealogiens og personallhistoriens udvikling i Danmark. I tiden op til anden verdenskrig faldt antallet af møder, og fra 1940 blev de helt indstillet. Fra 1947 blev der igen afholdt enkelte møder.

Antallet af medlemmer i Norge var faldet støt og var i 1927 kommet ned på 90 af et samlet medlemstal på 372. Den norske afdeling følte sig mindre og mindre tilfredsstillet ved den plads, norsk slægtshistorisk forskning kunne få i et fælles dansk-norsk tidsskrift, og den 22. oktober 1926 stiftedes derfor på et møde i Oslo Norsk Slektshistorisk Forening, som skulle udgive *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*. Den nye forening fik straks 400 medlemmer og i løbet af det følgende år yderligere 300. Den danske bestyrelse fandt det derfor rigtigt at henstille, at den norske afdeling blev ophævet med udgangen af året 1927, og at Samfundets aktiver blev fordelt efter aftale, hvilket den norske afdeling tilsluttede sig på et møde den 29. november 1927. Samtidig ændredes Samfundets navn

Samfundets 5. formand, kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Louis Bobé blev indvalgt i bestyrelsen i 1903 og valgt til formand i 1917. Han var formand i 31 år og blev efter sin afgang 1948 udnævnt til æresmedlem. (Frederiksberg Bibliotek).

til Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. Omkring halvdelen af de norske medlemmer fra fællestiden forblev som medlemmer i den nu rent danske forening, hvis medlemstal i 1928 var 333. Det blev understreget og også videreført i praksis, at det nære og venskabelige forhold til og samarbejde med norsk slægtshistorisk forskning skulle fortsætte. Senere er det udvidet med tilsvarende forbindelser til Sverige og Finland, hvilket bl.a. har givet sig udtryk i udnævnelsen af æresmedlemmer og korresponderende medlemmer især ved festlige lejligheder.

I 1940 nåede medlemstallet et lavpunkt med 282 medlemmer, men derefter steg det igen gradvist og lå sidst i 1940'erne og fremover omkring 330. Med udgangen af 1948 trak historikeren, dr.phil. Louis Bobé, der havde været formand siden 1917, sig tilbage og blev afløst af Bjørn Kornerup, og samtidig afløste Albert Fabritius fra og med årgang 1949 museumsinspektør H.E. Hjorth-Nielsen som redaktør af *Personalhistorisk Tidsskrift*. En yderligere fornyelse af bestyrelsen fandt sted i 1948-49, hvor den supplerede sig med fire nye medlemmer: professor Stig Iuul, redaktør T. Vogel-Jørgensen, kontorchef A. Falk-Jensen og redaktør Povl Engelstoft, der alle havde markeret sig som habile personalhistorikere. En oplomstring var undervejs.

I 1949 lå medlemstallet stadig kun på 329, og i de følgende år gjorde kassereren O.H. Clementsen gentagne gange opmærksom på, at de stigende fremstillingspriser for tidsskriftet set i sammenhæng med et uforandret medlemstal kunne true det videre arbejde. Det var derfor nødvendigt at forsøge at skaffe flere medlemmer, og i forbindelse hermed blev mødevirksomheden genoptaget. Ved 70-års jubilæet i 1949 talte Albert Fabritius således om dansk genealogisk og personalhistorisk forskning i de sidste menneskealdre, og også i de følgende år blev der hvert år arrangeret et eller to foredragsmøder. Under indtryk af de alarmende regnskabstal, og af det faktum, at de stærkt stigende trykkepriser i disse år havde ført til lukning af en række tidsskrifter, dannede en kreds af medlemmer i 1952 støttekredsen »Personalhistorisk Tidsskrifts Venner«, som gennem frivillig indbetaling af et forøget kontingent i en årrække, indtil kredsen blev opløst med udgangen af 1972, hvert år ydede et efter forholdene pænt tilskud til økonomien. Initiativtagerne var kommunefuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, grosserer H. Friis-Petersen, Århus, konstitueret afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, Frederiksberg, sparekassefuldmægtig E. Juel Hansen, Odense, overlærer A.M.S. Myrhøj, Kalundborg og amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle. Bemærkelsesværdigt ved kredsen er det, at det fortrinsvis var interesserede personalhistorikere og slægtsforskere fra provinsen, samt at Sven Houmøllers navn her dukker op for første gang.

Formand var som omtalt ovenfor den kongelige ordenshistoriograf, overarkivar ved Rigsarkivet, dr.theol. Bjørn Kornerup, der væsentligst er kendt som kirke- og skolehistoriker. Hans disputats fra 1928 handlede om biskop Hans Poulsen Resen, og fra 1933 var han redaktør af *Kirkehistoriske Samlinger*. I 1929 var han indtrådt i Samfundets bestyrelse og skriftudvalg, og fra 1. januar 1949 havde han som formand afløst den da 81-årige Louis Bobé, der blev udnævnt til æresmedlem.

Som formand var Bjørn Kornerup aktiv for at skabe fornyelse, men økonomien var stadig ikke for god, og man holdt sig tilbage for at sætte kontingentet – 15 kr. årligt – i vejret. I 1953 blev der derfor nedsat et arbejdsudvalg, som skulle tage sig af mødevirksomheden samt forsøge at skaffe nye medlemmer og dermed forbedre økonomien. Formand for initiativudvalget blev redaktør T. Vogel-Jørgensen, de øvrige medlemmer kassereren O.H. Clementsen og afdelingsbibliotekar Sven Houmøller. Han var ikke medlem af bestyrelsen, men som nævnt blandt stifterne af »Personalhistorisk Tidsskrifts Venner«. Hans genealogiske evner var bevidnet gennem udgivelsen af stamtavler over slægterne Houmøller og Bahnson og hans personalhistoriske kompetence fra arbejdet på Frederiksberg Kommunes Biblioteker. Fra 1. oktober 1953 fik han overdraget

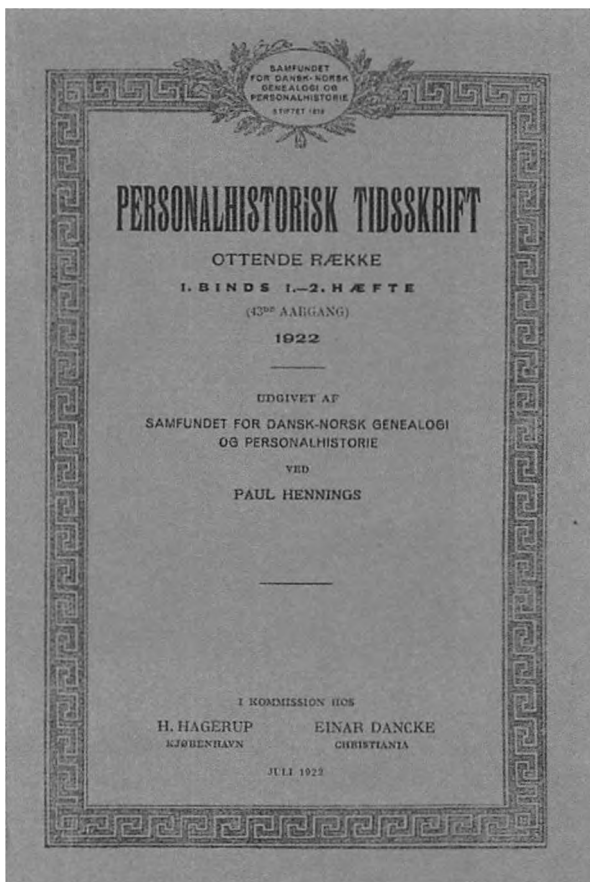
Samfundets 6. formand, overarkivar, kgl. ordenshistoriograf, dr.theol. Bjørn Kornerup, indvalgt i bestyrelsen 1929 og formand fra 1949 til sin død 1957. (Rigsarkivet. Foto, Peter Wodskou).

sekretærposten og redaktionen af *Personalhistorisk Tidsskrift* sammen med skriftudvalget, der bestod af tre særdeles kompetente personalhistorikere: formanden Bjørn Kornerup, administrator Albert Fabritius og overbibliotekar H. Topsøe-Jensen.

75-års jubilæet blev fejret den 22. september 1954. Dagen begyndte med kransenedlægning på Sofus Elvius' grav på Frederiksberg kirkegård, idet han, som påvist af Bjørn Kornerup, var den egentlige initiativtager til Samfundets stiftelse. Selve jubilæumsfesten foregik om aftenen, hvor 70 festklædte personer mødtes til souper i Nimbs selskabslokaler i København. Som særlige gæster var indbudt departementschef Agnete Vøhtz fra Undervisningsministeriet, formændene fra de tre andre nordiske landes personalhistoriske foreninger og Samfundets fem æresmedlemmer: professor, dr.theol. J. Oscar Andersen, grosserer Th. Bull, Oslo, overbibliotekar, dr. Gunnar Carlquist, Lund, ridderhusgenealog, dr. Tor friherre Carpelan, Helsingfors og professor, dr. Halvdan Koht, Oslo. Ved bordet motiverede lensbaron Hans Berner Schilden Holsten en skål for statsoverhovederne i de fire nordiske lande, der var repræsenterede, nationalsangene påhørtes stående, og der blev afsendt telegrammer til statsoverhovederne. Der var derefter taler af formanden og departementschef, frk. Vøhtz, der opfordrede til ikke at give op over for de vanskelige for-

I mere end 50 år bevarede *Personalhistorisk Tidsskrift* med få ændringer samme omslag med mæanderborten og Samfundets navn og stiftelsesår øverst samt angivelse af række, bind, hæfte og årgang. Årgangens redaktør var Poul Hennings.

hold, som humanistiske institutioner arbejdede under, medens de eksakte videnskaber trængte sig frem. Derefter var der yderligere fem taler, og under kaffen overrakte formanden æresmedlemsdiplomer til seks nye æresmedlemmer, nemlig museumsinspektør H.E. Hjort-Nielsen, postmester C. Klitgaard og arkivar S. Nygård samt formændene for de tre andre nordiske »samfund«: kansliråd Osmo Durchman, Helsingfors, overbibliotekar, dr. Wilhelm Munthe. Oslo og riksarkivarie, fil.dr. Bertil Boetius, Stockholm. Ud over de nu i alt elleve æresmedlemmer havde Samfundet fire korresponderende medlemmer i Tyskland og Sverige. I aftenens løb kom der telegrafiske lykønskninger fra en del medlemmer og inden afslutningen takketelegrammer fra de fire statsoverhoveder. Jubilæet blev således en manifestation af, at det fornemme gamle Samfund for dansk Genealogi og Personalhistorie stadig indtog sin traditionelle plads.

2. Tiden fra 1954 til 1963

Ved 75-års jubilæet havde formanden udtrykt sin bekymring over, at personalthistorien ikke i samme grad som tidligere nød godt af forståelsen fra den faghistoriske forskning. En del af skylden tillagde han »de kun alt for yppige Vildskud, som velment, men uskolet Amatørvirksomhed ofte skyder paa dette Træ i vor skrivnelystne Tidsalder«, samtidig med, at han undrede sig over, at man i en tid, hvor man i særlig grad har lært mennesket at kende på godt og ondt, ville forsmå den disciplin, hvis særlige opgave det er at fremme kendskabet til den enkelte personlighed gennem biografien og til slægternes følge i genealogien. Han håbede derfor, at Samfundet aldrig måtte savne den fornødne økonomiske støtte eller i tilstrækkeligt tal skolede og uselviske medarbejdere. Det sidste kom til at passe, men i de følgende år skulle det vise sig, at økonomien blev et stadigt større problem, og at det blev nødvendigt at åbne sig ud mod et samfund, der var i hastig forandring. Takket være initiativudvalgets indsats resulterede denne erkendelse i en række aktive år for Samfundet, kendetegnet udover udgivelsen af *Personalthistorisk Tidsskrift* ved afholdelse af adskillige foredrag hvert år samt en meget benyttet spørgetjeneste, der i perioder besvarede op mod 50 forespørgsler årligt fra medlemmerne. Allerede i 1954 blev der arrangeret syv foredrag, og desuden afholdt Albert Fabritius på Folkeuniversitetet i København en foredragsrække om slægter og slægtsforskning med 150 tilhørere, i 1955 var der i alt seks foredrag og i 1956 ligeledes seks foredrag i København samt et i Århus i samarbejde med Historisk Samfund for Aarhus Stift og Østjysk Hjemstavn. Her var det igen Albert Fabritius, der talte. Den forøgede virksomhed gav sig det ønskede udslag i øget medlemstilgang, således at medlemstallet i 1957 var nået op på 384. Programmet for dette år bestod i følgende fem foredrag: tre om foråret, nemlig museumsinspektør Tove Clemmensen: *Klunker og plys*, amtsfuldmægtig Ernst Verwohlt: *Våbenret i Danmark*, museumsinspektør Robert Neiiendam: *Grevinde Danner i ny historisk belysning* og to om efteråret: dr.med. Erik Garde: *Fra kommandør H.G. Gardes dagbog* og forfatteren Mogens Dam: *Hvordan Mogens Dam husker*. Der er tale om et bredt personalthistorisk spektrum, medens det rent genealogiske eller slægtshistoriske aspekt blev varetaget af Albert Fabritius. Dog var der ikke tale om lutter videnskabelige foredrag, og møderne blev da også rundet af med selskabeligt samvær og spisning. Man kan således med rette tale om, at Samfundets virksomhed i disse år igen blomstrede op.

I november 1957 døde Samfundets formand Bjørn Kornerup pludseligt og uventet, kun 61 år gammel midt i sin videnskabelige og organisatoriske virksomhed, og også for Samfundet var det et stort tab. Bestyrelse-

Samfundets 7. formand, administrator, kgl. ordenshistoriograf, dr.phil. Albert Fabritius, indvalgt i bestyrelsen 1939, formand 1957-1966 og derefter udnævnt til æresmedlem. (Venligst udlånt af Elisabeth Fabritius).

sen valgte næstformanden Albert Fabritius til ny formand, redaktør T. Vogel-Jørgensen til næstformand og Sven Houmøller indtrådte i skriftudvalget. Albert Fabritius var på daværende tidspunkt administrator for Det danske Sprog- og Litteraturselskab og var indtrådt i bestyrelsen i 1939. På dette tidspunkt var han i fuld gang med det projekt, der skulle resultere i det mest omfattende genealogiske værk i dansk genealogisk litteratur, nemlig samarbejdet med et af Samfundets andre bestyrelsesmedlemmer, lensbaron Berner Schilden Holsten om dennes slægtsbog. Albert Fabritius var en fremragende videnskabsmand, hvilket bl.a. gav sig udslag i hans disputats fra 1946: *Danmarks Riges Adel 1536-1935* og talrige personalhistoriske og genealogiske arbejder, men han havde desuden et stort pædagogisk potentiale, som kom ikke blot Samfundet men hele den fremvoksende slægtshistoriske interesse til gode. Man kan her blot tænke på *Haandbog i Slægtsforskning*, som han i 1943 havde udsendt sammen med Harald Hatt, på hans utallige foredrag og ikke mindst på hans anmeldervirksomhed, bl.a. i *Personalhistorisk Tidsskrift*, hvor han aldrig gav køb på, at de krav, der blev stillet til videnskabelig genealogisk forskning, også gjaldt for almindelige slægtsforskere. I 1953 havde han sammen med landsarkivar Hans Knudsen på Samfundets vegne udgivet *Perlestikkerbogen*, som erstattede en årgang af tidsskriftet. I 1958 efterfulgte han også på posten som kongelig ordenshistoriograf Bjørn Kornerup,

der i sin tid havde efterfulgt Louis Bobé. Fra 1921 til Fabritius' død i 1976 – i 55 år – var denne post således besat med formanden eller den tidligere formand for Samfundet.

På trods af den opblomstrende aktivitet var det ikke nogen let opgave for den nye formand at føre Samfundet videre, da økonomien igen var meget tyngt af de stadigt stigende trykkeomkostninger. Kontingentet var stadig uforandret 15 kr., men trykkeomkostningerne var i samme tidsrum steget næsten 100%. Fra 1. januar 1958 var man derfor nødsaget til at sætte kontingentet op med 33% til 20 kr. årligt. I 1958 lykkedes det at skabe et lille overskud på regnskabet takket være de faste tilskud fra Undervisningsministeriet, Dansk Historisk Fællesfond og Samfundets Venner, hvortil kom Carlsen-Langes Legatstiftelse og Alfred Good's personalhistoriske Fond, men medens medlemskontingentet udgjorde knapt 8.000 kr. kostede trykningen af tidsskriftet 10.500 kr., og der blev udbetalt honorarer for artiklerne på i alt 1.071 kr. Som en sikkerhed ejede Samfundet obligationer for 5.400 kr., som var en testamentarisk gave fra overretssagfører Paul Hennings og frigivet efter hans enkes død. Det stigende kontingent virkede dog ikke afskrækkende, tværtimod blev aktiviteten belønnet med medlemstilgang, således at tallet i 1959 nåede 420. Det var stadig sådan, at medlemskab kun kunne opnås ved henvendelse til bestyrelsen, som skulle godkende optagelsen, selvom dette nok var ved at blive en formalitet.

Både mødevirksomheden og udgivelsen af *Personallhistorisk Tidsskrift* fortsatte uden principielle ændringer, selvom mødernes antal efterhånden blev indskrænket til 2-3 om året, der som regel afholdtes i Københavns Universitets Metro-Annex på Frue Plads med efterfølgende spising i professorstuen. *Personallhistorisk Tidsskrift* udkom almindeligvis med fire hæfter årligt, men ind imellem blev hæfterne slået sammen til dobbelthæfter, vel nok både af økonomiske og praktiske grunde i forbindelse med redaktion og forsendelse. Der blev i disse år trukket kraftigt på Sven Houmøllers arbejdskraft, både i og uden for Samfundet, idet han fra 1957 var medredaktør af *Danmarks Adels Aarbog* og redaktør af *Den danske Lægestand*, og da Samfundets kasserer siden 1927, kontorchef O.H. Clementsen, døde i juni 1962, overtog Sven Houmøller ved siden af posten som sekretær og redaktør også regnskabet.

Samfundets arkiv fra disse år synes desværre i hovedsagen at være gået tabt, men ved at gennemgå rubrikken Samfundets Anliggender og regnskaberne i *Personallhistorisk Tidsskrift* kan det konstateres, at antallet af møder faldt yderligere, og også tidsskriftets udgivelse blev forsinket og uregelmæssig, hvilket på kort sigt var gavnligt for økonomien, men på længere sigt uholdbart. Der var ikke kommet nye bestyrelsesmedlem-

Samfundets 8. formand, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, indvalgt i bestyrelsen 1954 og formand fra 1966 til sin død 1979. (Venligst udlånt af Tine Houmøller).

mer siden 1954, men i 1960 var højesteretspræsident Asbjørn Drachmann Bentzon død, 1961 redaktør Povl Engelstoft og som nævnt 1962 kassereren kontorchef O.H. Clementsen. I stedet for at fortsætte som et vel nok noget eksklusivt »lærd selskab« med selvsupplerende bestyrelse blev det nu besluttet at omorganisere Samfundet, om ikke til en almindelig demokratisk forening, men dog til et selskab med love og generalforsamling. Man håbede, at dette kunne tiltrække flere medlemmer også fra nye kredse, f.eks. blandt den voksende skare af slægtshistorikere og skaffe et bedre økonomisk grundlag. Bestyrelsen udarbejdede derfor et forslag til love, som i foråret 1963 blev udsendt til samtlige medlemmer sammen med indkaldelse til Samfundets første generalforsamling den 21. maj 1963 i Københavns Universitets Metro-Annex.

Til generalforsamlingen var der mødt ca. 60 medlemmer og formanden, Albert Fabritius, motiverede derefter omorganiseringen og gennemgik lovforslaget, som blev vedtaget med få redaktionelle ændringer.

Af lovene fremgår det i § 1, at selskabets navn er »Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie« og dets hjemsted København. Formålsparagraffen, § 2, lyder: »Samfundets formål er at vække og vedligeholde interessen for det genealogiske og personalhistoriske stu-

dium. Formålet søges opnået ved udgivelsen af *Personalthistorisk Tidsskrift* og andre publikationer, samt ved foredrags- og oplysningsvirksomhed.

I henhold til den følgende paragraf kan medlemskab kun opnås ved henvendelse til bestyrelsen, og generalforsamlingen fastsætter kontingentet. Derefter følger reglerne for generalforsamlingens afholdelse og i § 7 bestemmelserne om valg, nemlig at generalforsamlingen for et tidsrum af tre år vælger formanden og en bestyrelse på 5-7 medlemmer samt to revisorer. Bestyrelsen konstituerer sig selv med et forretningsudvalg og vælger et skriftudvalg, der med sekretæren som ansvarlig redaktør redigerer tidsskriftet. Til skriftudvalget kan vælges medlemmer uden for bestyrelsen. §§ 8-9 indeholder bestemmelserne om Samfundets opløsning og om lovændringer. Som et kuriosum kan bemærkes, at lovene ikke indeholder nogen § 4 – en fejl, der må være indtruffet under redigeringen.

Efter vedtagelsen af lovene blev der foretaget valg, og her gik alle bestyrelsens forslag igennem. Til formand valgtes Albert Fabritius, og fra den gamle bestyrelse genvalgtes A. Falk-Jensen, Sven Houmøller, Stig Iuul, H. Topsøe-Jensen og T. Vogel-Jørgensen, hvorimod lensbaron Berner Schilden Holsten, der havde været medlem af bestyrelsen i 42 år, og nu var 82 år gammel, frabad sig genvalg. Til bestyrelsen nyvalgtes fuldmægtig Hans Konow og redaktør Niels Friis, hvoraf sidstnævnte siden 1944 havde leveret årlige dødsfaldslistes til tidsskriftet udarbejdet på grundlag af hans virksomhed som redaktør ved Berlingske Tidende. Bestyrelsen omfattede herefter det maksimale antal efter lovene, nemlig formand og syv bestyrelsesmedlemmer. Til revisorer valgtes fuldmægtig Finn H. Blædel og prokurist Hans F. Randbøll. Sluttelig vedtoges en kontingentstigning til 25 kr. årlig. Efter generalforsamlingen var der foredrag af T. Vogel-Jørgensen om »Mænd i et bladhus gennem et par århundreder«. Aftenen sluttede med en sammenkomst i professorstuen. Hermed havde man bibeholdt traditionerne fra foredragsaftenerne, men også lagt mønsteret for de kommende generalforsamlinger.

En epoke i samfundets historie var slut.

3. Tiden fra 1963 til 100-årsjubilæet 1979

I henhold til lovene var hele bestyrelsen på valg hvert tredje år, men ved kontorchef A. Falk-Jensens død i maj 1964 var der blevet en bestyrelsespost ledig, som nu blev besat med kreditforeningsfuldmægtig, senere ekspeditionssekretær Finn H. Blædel, der havde været den ene af Samfundets to revisorer siden 1959. I denne egenskab og som regnskabskyndig kendte han de økonomiske problemer og kunne derfor tage fat på at løse dem, da han samme år overtog kassererposten. På denne post

gjorde han gennem de følgende tyve år en meget stor og engageret indsats. Hvis man kun ser på regnskabstallene, ser det ud, som om opgaven blev løst omgående, idet det beløb, der var til rådighed ved regnskabsårets afslutning, steg fra 17.953 kr. i 1963 til 30.142 kr. i 1966. Men selv om det i 1963 var lykkedes at opnå Finansministeriets tilladelse til tilbagebetaling af papirafgift for tidsskriftet, var den reelle grund til denne »opsparing«, at *Personalthistorisk Tidsskrift* var kommet ind i en periode med uregelmæssig og forsinket udsendelse, og at trykkeudgifter og honorarer derfor var ganske urealistisk lave set på længere sigt. Tidsskriftets normale udgivelse bestod af fire årlige hæfter, som udgjorde et bind, og seks bind udgjorde en række. 14. række var påbegyndt i 1959, og allerede da blev der udsendt dobbelthæfter, således at en årgang bestod af to eller tre hæfter. Ved indkaldelsen til generalforsamling i maj 1965 udsendtes 1.-2. hæfte af årgang 1964, medens 3.-4. hæfte af årgang 1963 var i trykken. En del af skylden tilkom Bianco Lunos Bogtrykkeri, som det var meget vanskeligt at få til at levere hæfterne til den aftalte tid. Bedre blev det ikke året efter, idet medlemmerne til generalforsamlingen 1966 modtog 3. hæfte 1964. Bestyrelsen havde da besluttet at slå årgang 1964 og 1965 sammen og som kompensation for de manglende hæfter at udsende Albert Fabritius' udgave af *Borgmester i Randers Niels Jacobsens Stambog*, hvis trykning var bekostet af Statens Almindelige Videnskabsfond. Med denne gestus havde Albert Fabritius ydet sit til at genoprette økonomien, men han havde samtidig indset, at det ikke var nok til at rette forholdene op, og at man ikke kunne forvente den nødvendige medlemstilgang, så længe tidsskriftet ikke udkom som medlemmerne forventede. Den første treårsperiode efter omorganiseringen var forløbet, uden at målet var nået, og i april 1966 traf Albert Fabritius derfor den drastiske beslutning at meddele bestyrelsen, at han af mange forskellige grunde – herunder rent private grunde – fandt det nødvendigt at nedlægge sit hverv som formand, da han kun følte sig som en topfigur på kransekagen, hvad Samfundet efter hans opfattelse ikke kunne være tjent med. En bedømmelse af hans indsats for Samfundets interesser bekræfter bestemt ikke denne opfattelse, og ikke blot fortsatte Albert Fabritius endnu otte år i bestyrelsen og skriftudvalget, men han tolkede også i sin skrivelse til bestyrelsen de signaler, der kom fra de slægtshistoriske kredse, og fremsatte sit forslag til en løsning, og selv om ikke alle hans synspunkter trængte igennem, blev de dog i en ikke ubetydelig udstrækning kendetegnende for den kommende udvikling inden for Samfundet.

Albert Fabritius havde i november 1965 holdt foredrag om slægtsforskning i landets første lokale slægtsforskerforening, Slægtshistorisk

Forening Århus, hvor det viste sig, at kun to eller tre af de 50 tilstedeværende medlemmer *også* var medlemmer af Samfundet. Efter foredraget spurgte formanden, kriminalbetjent Porse, om Samfundet foretog sig noget for at drage nytte af den bølge af personalthistorisk interesse, der for øjeblikket gik over landet som følge af de ikke få kurser, der rundt omkring afholdtes i slægtsforskning, hvortil Fabritius kun kunne svare, at det var et af de problemer, som bestyrelsen agtede at tage op, men at han for øjeblikket ingen mening havde om, hvordan det skulle gribes an.

Svaret til Porse viser med tydelighed, at problemerne på dette tidspunkt ikke havde været drøftet seriøst i bestyrelsen, og Fabritius fortsætter da også sit brev af 16. april 1966 til bestyrelsen: »... en landsforening med kollektiv indmeldelse af lokale foreninger til et lavere kontingent er muligvis en løsning, men hvad kan vi byde til gengæld? Efter min opfattelse vil det være naturligt, at man søger at få nogle af de aktive yngre forskere ind i bestyrelsen hos os – jeg tænker her først og fremmest på en mand som arkivar Prange i Viborg, der formentlig ville egne sig godt som sekretær eller redaktør af tidsskriftet, såfremt den nuværende redaktør skulle ønske aflastning, men jeg kan også nævne arkivar Worsøe i Aabenraa som en af de mere energiske og dygtige unge, der kunne gøre nytte for vort Samfund. Jeg beder bestyrelsen overveje disse muligheder«.

Ud over ideen om, at Samfundet kunne samle de slægtshistoriske foreningers medlemmer i en landsforening, som ikke blev realiseret, er brevet interessant ved at indeholde en pænt indpakket opfordring til redaktørskifte, og ved Fabritius' forslag til nye bestyrelsesmedlemmer, som blev realiseret meget hurtigt. Som det fremgår af ovenstående havde Fabritius i første omgang Knud Prange i tankerne som ny redaktør af tidsskriftet. Han havde siden 1958 været sekretær i Dansk Historisk Fællesforening (DHF) og havde netop overtaget posten som redaktør af dens tidsskrift *Fortid og Nutid* og mente ikke at kunne påtage sig yderligere en redaktørpost. Undertegnede Hans H. Worsøe fik derfor dagen før generalforsamlingen en forespørgsel fra Albert Fabritius, om jeg ville indtræde i bestyrelsen og påtage mig posten som redaktør af *Personalthistorisk Tidsskrift* og den del af sekretærposten, som kunne bestrides uden for København. Jeg besvarede henvendelsen positivt under forbehold af, at det lod sig forene med mit arbejde på landsarkivet og for Historisk samfund for Sønderjylland, og blev indvalgt ved generalforsamlingen den 26. april 1966 på den post, der blev ledig, da næstformanden, redaktør Vogel-Jørgensen trak sig ud. Da også professor Stig Iuul gik ud, blev Knud Prange ligeledes indvalgt. På samme generalforsamling blev

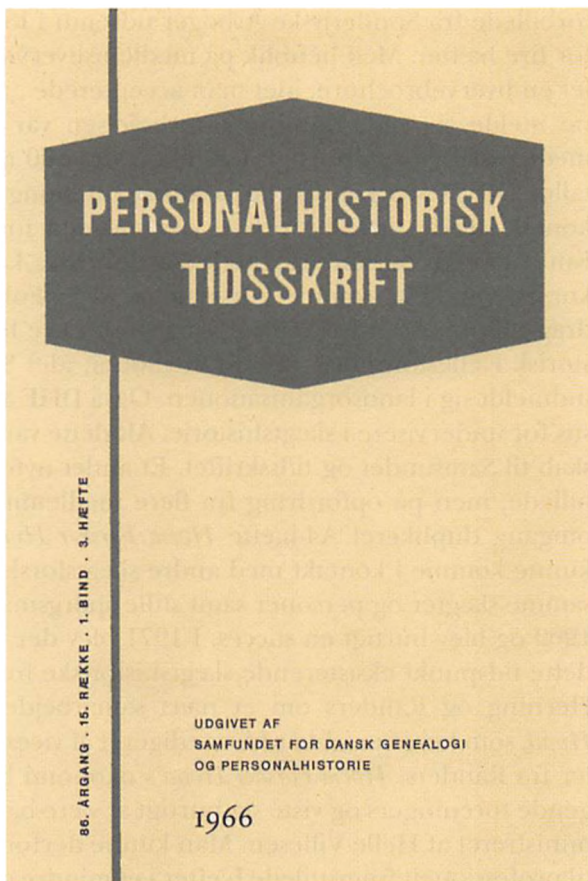

Sven Houmøller valgt til formand, og i maj konstituerede bestyrelsen sig med redaktør Niels Friis som næstformand, Finn H. Blædel som kasserer og undertegnede som redaktør og sekretær. Skriftudvalget kom til at bestå af Sven Houmøller, H. Topsøe Jensen og Albert Fabritius, som var en meget væsentlig støtte for en ny og uerfaren redaktør.

Med beretningen om Samfundets udvikling indtil dette tidspunkt, har det for mig drejet sig om at klarlægge et historisk forløb. Efter min indtræden i bestyrelsen og overtagelse af ansvaret for videreførelsen af *Personalthistorisk Tidsskrift*, er mine forudsætninger for den videre skildring ændret. Jeg vil naturligvis forsøge at være objektiv, men det vil næppe kunne undgås, at det følgende på nogle punkter vil være farvet af mit engagement.

Bestyrelsen var indstillet på, at aktivitetsniveauet skulle øges, og frem for alt skulle tidsskriftet udkomme planmæssigt, således at man havde noget at byde medlemmer over hele landet på. For at komme i gang med det, blev det besluttet, at den nye 15. række, begyndende med årgang 1966, ikke skulle afvente afslutningen af 14. række selvom det i første omgang betød uorden i udsendelsen af hæfterne. For at markere, at der var sket et skift, blev hæfternes ydre layout efter mange diskussioner radikalt ændret, efter at man havde kørt med næsten samme layout på hæfternes forside siden starten. Flere bestyrelsesmedlemmer undlod ikke at bemærke, at de fandt det nye udseende direkte grimt, men skriftudvalget havde bakket op om det, og sådan blev det. Da der også havde været problemer med Bianco Lunos trykkeri i København, valgte man at finde et billigere trykkeri, som lå tættere ved redaktørens bopæl, og her afgav Th. Laursens Bogtrykkeri i Tønder et fordelagtigt tilbud, som blev antaget. Da man også var enig om, at det ville være praktisk at indlede rækken med en fortsættelse af den af Albert Fabritius i 1946 udarbejdede indholdsfortegnelse 1930-45, blev resultatet, at det første hæfte, der blev udsendt af 15. række, 1. bind 1966, blev 3. hæfte, der udkom i 1967! Senere kom så 1-2 hæfte indeholdende indholdsfortegnelsen 1946-65, der jo ikke kunne udarbejdes før 14. række var afsluttet, hvilket ligeledes skete i 1967. Samtidig besluttede man at udsende dødsfaldslisterne i særskilte hæfter, hvoraf årgangene 1965 og 1966 ligeledes blev udsendt 1967. Alt dette betød, at trykkeomkostningerne i 1967 kom op på 43.000 mod 8-9.000 i de foregående år. Som nævnt ovenfor var der en kapital at tære på, men allerede tidligere på året havde kassereren Finn H. Blædel råbt vagt i gevær. Det skete i en skrivelse til bestyrelsen den 1. august 1967, hvor han skitserede tre muligheder for at klare de økonomiske problemer, nemlig 1) hvervning af et betydeligt antal nye medlemmer, 2) forhøjelse af kontingentet til 35 kr. fra 1968, 3) at slå årgang

Fra og med årgang 1966/67 skiftede *Personalhistorisk Tidsskrift* udseende, hvilket ikke alle medlemmer var lige tilfredse med. Det viste hæfte er det først udkomne hæfte i det nye udstyr. Den olivengrønne farve kendetegner 15. række og blev i 16. række udskiftet med en mørkebrun farve. Årgangens redaktør var Hans H. Worsøe.

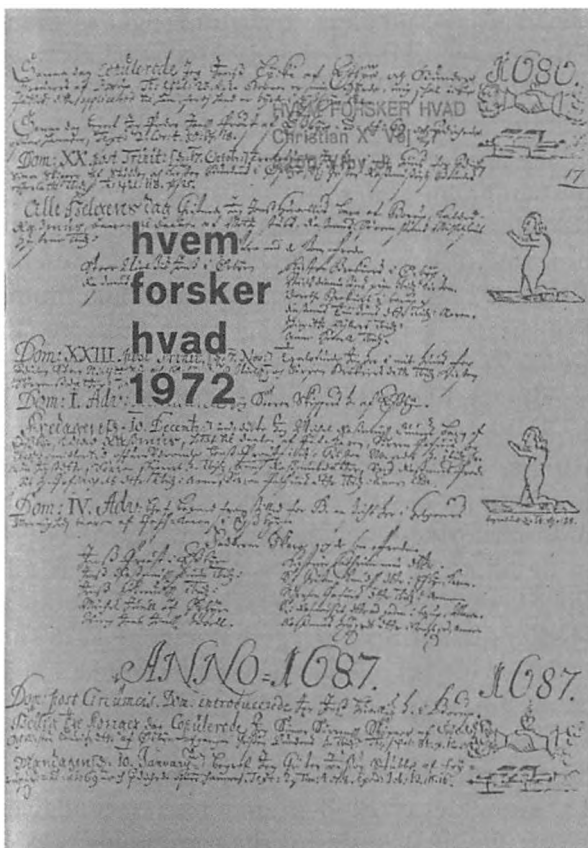
1967 og 1968 sammen og som kompensation tilsende medlemmerne Allan Tønnesens bog om *Helsingørs bomærker*; som Samfundet udgav med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond og Landsdommer V. Gieses legat. Spørgsmålene blev diskuteret i bestyrelsen, hvor muligheden for at skaffe øgede tilskud samt at gøre det mere attraktivt at skrive i tidsskriftet ved at forhøje honorarerne også blev nævnt. Forslagene kom i vid udstrækning til at danne rammen om de næste års aktiviteter, som også omfattede en genoptagelse af foredragsvirksomheden, som regel nu på Frederiksberg Kommunes Biblioteker med efterfølgende spisning i Rådhuskælderen.

Med hensyn til *Personalhistorisk Tidsskrift* blev årgang 1967 og 1968 som foreslået slået sammen og Allan Tønnesens bog udsendt gratis til alle medlemmer. Fra og med årgang 1969 blev tidsskriftet desuden efter

forbillede fra Sønderjyske Årbøger udsendt i to årlige halvbind i stedet for fire hæfter. Med henblik på medlemshvervningen blev der fremstillet en hvervebrochure, idet man accepterede, at interesserede nu kunne melde sig ind. Kontingentforhøjelsen var ikke afskrækkende, og medlemstallet steg hurtigt: i 1968 nåedes 600 medlemmer og 1971 var tallet 710. Medvirkende til den hurtige stigning var uden tvivl den gode kontakt til de slægtshistoriske kredse uden for København, som især Knud Prange og undertegnede havde. Disse kontakter blev plejet ved kurser, som f.eks. sommerkurserne på Køng Folkehøjskole på Fyn, foredrag i den voksende kreds af slægtshistoriske foreninger og Dansk Historisk Fællesforenings (DHF) årsmøder, idet Samfundet i 1966 havde indmeldt sig i landsorganisationen. Også DHF arrangerede et landskursus for undervisere i slægtshistorie. Alt dette var med til at sprede kendskab til Samfundet og tidsskriftet. Et andet nytiltag var efter svensk forbillede, men på opfordring fra flere medlemmer at udgive et i første omgang duplikeret A4-hæfte *Hvem Forsker Hvad*, hvor medlemmerne kunne komme i kontakt med andre slægtsforskere, der arbejdede med samme slægter og personer samt stille spørgsmål. Første hæfte udkom i 1969 og blev hurtigt en succes. I 1971 blev der truffet aftale med de på dette tidspunkt eksisterende slægtshistoriske foreninger, nemlig Århus, Herning og Randers om et nært samarbejde omkring *Hvem Forsker Hvad*, som herefter i 14 år blev redigeret af viceskoleinspektør Wolf Møller fra Randers. *Hvem Forsker Hvad's* økonomi blev udskilt fra de delta-gende foreningers og viste sig hurtigt at være bæredygtig og effektivt administreret af Helle Villesen. Man kunne derfor i 1972 ikke blot gå over til professionelt fremstillede hæfter i et mindre og mere praktisk format, men også begynde at opspare en kapital svarende til trykningen af næste årgang, hvilket gav sikkerhed for kontinuiteten.

Ved generalforsamlingen 1969 var der genvalg til hele bestyrelsen, men efter næste treårsperiodes udløb i 1972 trak overbibliotekar H. Topsøe-Jensen sig tilbage, og i hans sted indvalgte arkivar ved Rigsarkivet Nils G. Bartholdy, som også indtrådte i mødeudvalget sammen med Hans Konow og Finn H. Blædel. I skriftudvalget indtrådte undertegnede som tidsskriftets redaktør i stedet for H. Topsøe-Jensen. Der arrangeredes i de følgende år atter en række møder på Frederiksberg Kommunes Biblioteker, hvorimod forsøg med møder i provinsen i samarbejde med de slægtshistoriske foreninger hurtigt blev opgivet, da der som regel kun kom ganske få af Samfundets medlemmer. For at styrke samarbejdet med foreningerne blev formanden for Slægtshistorisk Forening for Fyn, Lise Lund, i 1973 foreslået til den ledige bestyrelsesplads efter redaktør Niels Friis' død og indvalgt. Redaktør Friis' død betød, at udgi-

Hvem forsker Hvad udkom fra 1969 til 1971 i et mere primitivt udstyr, men skiftede med viceskoleinspektør Wolf Møllers overtagelse af redaktionen format til det nuværende og med nyt forsidebillede hvert år. (Hvem Forsker Hvad's redaktion).

velsen af dødsfaldslisterne måtte indstilles, idet hans datter Benedicte Friis kun påtog sig arbejdet et enkelt år. Ved samme generalforsamling kunne Finn H. Blædel påvise et faktisk underskud på regnskabet på 5.600 kr., og kontingentet blev derfor sat op til 45 kr., hvilket var nødvendigt trods et stadigt stigende medlemstal, som i 1973 havde passeret de 800. Også det nordiske samarbejde blev plejet, og formanden Sven Houmøller repræsenterede ved flere lejligheder i Norge og Sverige Samfundet undertiden sammen med sekretæren. Ved jubilæer var det skik gensidigt at udnævne korresponderende medlemmer. I 1974 udnævntes således formændene for Västra Sveriges Genealogiske Förning, Johan von Sydow og for Genealogiska Föreningen, Börje Furtenbach til korresponderende medlemmer af Samfundet. I 1974 ønskede Albert Fabritius af helbredshensyn at udtræde af bestyrelsen, og ved denne lejlighed modtog han den særdeles fortjente hæder at blive ud-

nævnt til æresmedlem. I skriftudvalget erstattede Knud Prange Albert Fabritius, og til den ledige bestyrelsesplads valgtes lektor Georg Simon. Året efter døde Hans Konow og blev i bestyrelsen erstattet af kontorchef i Undervisningsministeriet Ida Dybdal.

Tidsskriftet udkom nu regelmæssigt og i det store hele med artikler om samme områder som tidligere, idet dog artikler af rent slægtshistorisk indhold blev hyppigere og fik en større geografisk og social spredning end tidligere. En serie som Palle Gravesens *Illumstudier* i årgangene 1969-1972 om slægter udgået fra den lille Illumø i Hornebugten syd for Fyn, havde været utænkelig 25 år tidligere. En nyskabelse var serien *Kendte danskeres anetavler*, som startede i årgang 1974 med Kaj Monrad og Finn H. Blædels *D.G. Monrad og hans 32 aner*. Serien fortsatte gennem 17 år og nåede op på 37 anetavler, hvor især fhv. kommunaldirektør Gregers Hansen var en flittig leverandør. Den stadige tilgang af nye medlemmer bevirkede, at der var interesse for genoptryk af de ældre indholdsfortegnelser, og både H.E. Hjorth-Nielsens indholdsfortegnelse til de første 50 årgange og Albert Fabritius' til årgangene 1930-45 blev optrykt og gav et pænt overskud til kassen, der altid var slunken, selvom medlemstallet fortsatte med at stige. I 1976 var det således nået op på 986, som gav en indtægt på godt 50.000 kr. I 1976 døde Albert Fabritius, og skriftudvalget fandt det naturligt at mindes ham ved udover en nekrolog at lade 1976:2 indeholde tre hidtil utrykte foredrag samt en bibliografi over hans litterære produktion 1927-1976 på i alt 307 numre og 141 anmeldelser. Bibliografien blev også udgivet som særtryk.

Antallet af slægtshistoriske foreninger voksede i disse år hurtigt, og deres samlede medlemstal oversteg langt Samfundets medlemstal, men så længe foreningerne ikke havde en samlet organisation, var det naturligt, at det var Samfundet, der talte slægtsforskernes sag overfor myndighederne. Det gjaldt således, da spørgsmålet om en ny og mere liberal navnelov kom op i slutningen af 1970'erne, og det gjaldt, da Rigsarkivet og landsarkiverne så sig nødsaget til at skære ned på åbningstiderne. Samfundets formand Sven Houmøller rettede derfor i juni 1977 en henvendelse til rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, som svarede venligt, men ikke kunne imødekomme ønskerne på grund af manglende ressourcer. Samtidig kunne han dog fortælle, at landsarkivar Sune Dalgaard på Landsarkivet for Sjælland videreførte det arbejde han havde påbegyndt på Rigsarkivet med overførsel af arkivalier til film og dermed til selvbetjening, som i nogen grad skulle afhjælpe problemerne. Signalet var hermed givet til en teknisk udvikling, der i løbet af de næste 25 år skulle få gennemgribende betydning for arbejdet med det genealogiske kildemateriale, men også for udvikling af de slægtshistoriske organisationer. Spørgsmålet om at repræsentere slægtsforskerne overfor myndigheder-

I forbindelse med Samfundets 100-års jubilæum den 22. september 1979 indstiftedes *Medaljen for en bemærkelsesværdig personalthistorisk Indsats*, der på aversen bærer Bertel Thorvaldsens relief af Klio, historiens muse. Ved jubilæet blev medaljen tildelt Finn H. Blædel og Poul R. Porse. Den er senere tildelt yderligere tre personer, og vil ved 125-års jubilæet blive tildelt endnu to personer. På sit møde den 27. april 2004 har bestyrelsen besluttet, at medaljens forside fremover skal være Samfundets bomærke. Her er medaljen gengivet efter en tegning, udført af våbentegner, stud.mag. Ronny Andersen.

ne var i øvrigt penibelt, idet der i Samfundets bestyrelse ofte sad ansatte inden for arkivvæsenet, hvilket i forskellige forbindelser gav anledning til både vanskelige overvejelser og ubehagelige situationer. I 1978 blev der nedsat et udvalg til forberedelse af et nærmere samarbejde mellem de slægtshistoriske foreninger og Samfundet med henblik på en mulig landsforening og deraf følgende lovændringer for Samfundet. Denne tråd vil senere blive taget op, men nu meldte to andre store opgaver sig, nemlig Samfundets 100-års jubilæum i 1979 og afholdelsen af den 14. internationale kongres for genealogi og heraldik i 1980. Begge dele krævede store forberedelser.

Allerede i 1976 havde man i bestyrelsen drøftet forskellige planer, hvoriblandt udarbejdelsen af et 100-års register til tidsskriftet havde høj prioritet, men de tekniske vanskeligheder lod sig ikke tilfredsstillende løse. Blandt andre forslag til publikationer var et nordisk samleværk om arkivmateriale, men til sidst enedes man om at lade *Personalthistorisk Tidsskrift* udkomme med et særnummer, hvor vægten var lagt på vejledende artikler, en slags tematisk ordnet supplement til Fabritius og Hatts håndbog. Arbejdet blev overladt til redaktøren, medens et jubilæumsudvalg bestående af Nils G. Bartholdy, Lise Lund og Georg Simon tog sig af de øvrige arrangementer i samråd med kassereren Finn H. Blædel og formanden Sven Houmøller, der imidlertid var sygemeldt det meste af foråret 1979, men alligevel deltog i og prægede arbejdet med jubilæumsforberedelserne. Det var således ham, der gav ideen til, og efter at have gennemdrøftet sagen med Nils G. Bartholdy, gennemførte indstiftelsen af *Medaljen for en bemærkelsesværdig personalthistorisk Indsats*, der første gang skulle uddeles ved jubilæet, og skaffede det fornødne tilskud til prægingen fra Bikubens Fond. I statutterne hedder det, at den efter besty-

relsens beslutning tildeles som påskønnelse af en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats, det være sig inden for forskning, litterær virksomhed eller organisationsarbejde. Bestyrelsen var enig om, at der skulle være tale om en eksklusiv hædersbevisning, som kun skulle uddeles, når der virkelig var oplagte emner. Medaljen blev præget i sølv og bærer på aversen Thorvaldsens relief fra 1836 af Klio, historiens muse, og rundt i kanten teksten SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE. STIFTET 22.9.1879, og på reversen inskriptionen FOR EN BEMÆRKESESVÆRDIG PERSONALHISTORISK INDSATS. Modtagerens navn og datoen for tildelingen indgraveres på kanten.

Jubilæumsdagen den 22. september 1979 startede med kransenedlægning på den første formand, J.P. Traps grav på Holmens kirkegård. Kl. 12 samledes bestyrelsen med de nordiske gæster og repræsentanter for de slægtshistoriske foreninger til frokost i Falkonercenteret på Frederiksberg, og kl. 15 var 125 medlemmer mødt til medlemsmøde på Frederiksberg Kommunes Biblioteker, hvor mag.art. Poul Balle Petersen holdt foredrag om navne som kulturel faktor. Ved den efterfølgende reception blev der holdt taler, oplæst hilsener og overrakt gaver. Mødet blev ledet af Sven Houmøller, der også motiverede tildelingen af de to første medaljer til hhv. Poul R. Porse som formand for landets første slægtshistoriske forening og Finn H. Blædel som Samfundets mangeårige kasserer. Der blev udnævnt to nye æresmedlemmer, Samfundets hidtil sidste, nemlig formanden for Norsk Slegtshistorisk Forening, rektor Cornelius S. Schilbred, Oslo, og formanden for Västres Sveriges Genealogiska Förening, rådmænd Johan von Sydow, Göteborg, samt udnævnt syv korresponderende medlemmer, nemlig formændene for de øvrige genealogiske foreninger i Norge, Sverige, Finland og Schleswig-Holstein.

Jubilæumshæftet af *Personalhistorisk Tidsskrift* forelå til dagen og takket være et ekstra tilskud fra Alfred Good's Fond blev det gennemillustreret, til dels med farvebilleder. Hæftet indeholdt 20 vejledende artikler spændende fra opstillingsprincipper til arkivoversigter og betragtninger om kildematerialet om børn født uden for ægteskab, samt det normale anmeldelsesstof osv. og omfattede 302 sider. Da medlemstallet i jubilæumsåret blev opgjort til 1078 blev hæftet trykt i 1300 eksemplarer, men derudover blev der fremstillet 700 eksemplarer uden anmeldelsesstof osv. under titlen *Personalhistoriske Studier*, som de næste år kunne sælges til nye medlemmer.

Jubilæumsårgangen 1979 blev redigeret af Hans H. Worsøe. På omslaget blev der anvendt en illustration fra Tage Kaarstedts artikel om Ordenskapitlets ridderbiografier. Tegningen af den kongelige ordenshistoriograf i fuld uniform, der stammer fra før 1848, findes i Ordenskapitlet.

Personalhistorisk Tidsskrift

1979

SAMFUNDET
FOR
DANSK GENEALOGI
OG PERSONALHISTORIE
1879-1979

Som Samfundets 9. formand konstitueredes efter Sven Houmøllers død i efteråret 1979 næstformanden, ekspeditionssekretær Finn H. Blædel, der fungerede indtil en ny formand kunne vælges på generalforsamlingen 1980. Finn H. Blædel blev indvalgt i bestyrelsen 1964 og var kasserer til sin død 1984. (Venligst udlånt af Anne og Lone Blædel).

Hvis man foretager en sammenligning mellem 75-års jubilæet og 100-års jubilæet bliver det tydeligt, at de to arrangementer afspejler den udvikling, der var sket med Samfundet gennem de 25 år frem mod en mere åben foreningsdannelse med et bredere medlemsgrundlag, men at man stadig »holdt på formerne«, og især i markeringen af forholdet til de nordiske søsterorganisationer var meget traditionsbevidst.

Tre uger efter jubilæets afholdelse døde Samfundets formand gennem 13 år, Sven Houmøller, kun 62 år gammel. Hans nære ven og medarbejder i bestyrelsen Finn H. Blædel skrev en smuk nekrolog i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1980, hvori han ud over aktiviteterne i Samfundet bl.a. fremhævede hans indsats for at opbygge Frederiksberg Kommunes Bibliotekers personalhistoriske og genealogiske samlinger, hans lokalhistoriske indsats på Frederiksberg samt hans sociale engagement. Da Finn H. Blædel havde den højeste anciennitet i bestyrelsen, blev han konstitueret som formand indtil generalforsamlingen 1980.

4. To begivenhedsrige år

De to følgende år skulle vise sig at blive meget begivenhedsrige og kom på afgørende vis til at præge udviklingen af den genealogiske organisationsstruktur i Danmark.

Den 14. internationale kongres for de genealogiske og heraldiske videnskaber i København 1980 med ca. 300 deltagere var en international begivenhed, som blev gennemført med stor succes. På programmet ses kongressens bomærke: Den lille Havfrue, som holder genealogiens træ og heraldikkens skjold, tegnet af baron Otto Haxthausen. (Samfundets arkiv).

Først skal der imidlertid gives en omtale af Den 14. internationale kongres for de genealogiske og heraldiske videnskaber, der blev afholdt på Københavns Universitet i dagene 25.-29. aug. 1980, og hvis officielle navn var *The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen*. Medens Sven Houmøller mest havde dyrket de nordiske forbindelser, var flere medlemmer af bestyrelsen også opmærksomme på andre internationale aktiviteter. Således var arkivar Nils G. Bartholdy en ivrig deltager i de internationale genealogiske og heraldiske kongresser. Han slog derfor allerede i 1976 i forbindelse med indbydelsen til kongressen i Madrid 1978 til lyd for Samfundets engagement i disse og blev bakket op af Georg Simon og ikke mindst af Knud Prange. Kongressen i Madrid blev imidlertid aflyst, og der var fare for, at de in-

ternationale kongresser ikke ville blive afholdt i en længere årrække, ikke mindst da en sondering i Danmark hos statens heraldiske konsulent Paul Warming gav negativt resultat. I januar 1978 henvendte Knud Prange, der var formand for Heraldisk Selskab (Societas Heraldica Scandinavica) sig derpå til det svenske medlem af den permanente kongreskomité, statsheraldiker Gunnar Scheffer, og gav udtryk for, at Danmark på et eller andet tidspunkt kunne påtage sig at være vært. Scheffer reagerede omgående og bad Knud Prange undersøge, om Heraldisk Selskab kunne skaffe de fornødne midler og stå for den næste kongres sammen med Samfundet. De sidste praktiske vanskeligheder blev også ryddet af vejen, og da Samfundets bestyrelse gav sit samtykke til sammen med Heraldisk Selskab at stå for afholdelsen, blev kongressen fastlagt til at finde sted i København i 1980 umiddelbart efter Mormonsamfundets kongres i Utah i begyndelsen af august samme år, og Samfundet blev indmeldt i Confédération Internationale de Généalogie et d'Héraldique. Hendes Majestæt Dronning Ingrid påtog sig hvervet som protektor, og der blev nedsat et præsidium, en organisationskomité og en æreskomité, Committee of Patronage. Præsident for kongressen blev rigsarkivar, dr.phil. Vagn Dybdahl, vicepræsident redaktør Sven Tito Achen, der repræsenterede Heraldisk Selskab, medens Nils G. Bartholdy blev generalsekretær og formand for eksekutivkomiteen, der desuden bestod af Sven Tito Achen, kontorchef Ida Dybdal, lektor Knud Prange og lektor Georg Simon, der blev formand for det genealogiske underudvalg, som også skulle varetage arrangementet af en vandreudstilling om genealogisk kildemateriale. Samfundets øvrige bestyrelsesmedlemmer sad i organisationskomiteen, hvor også fru Karen Houmøller fik sæde i udflugtsudvalget. I æreskomiteen sad bl.a. kulturminister Lise Østergaard og undervisningsminister Dorte Bennedsen samt lederne af eller repræsentanter for en række kulturinstitutioner. Kongressen blev gennemført med en lang række indlæg, flere heraldiske udstillinger og stor festivitas med åbning i Københavns Universitets festsal, modtagelse på Københavns Rådhus og afslutningsbanket i Moltkes Palæ, hvorfor arrangørerne også høstede megen ros. Kongresrapporten med gengivelse af foredragene blev udgivet under redaktion af Sven Tito Achen på Gads Forlag i 1982 under titlen *Genealogica & Heraldica Copenhagen 1980*. Alle deltagerne fik rapporten gratis, og Samfundets medlemmer kunne erhverve den til favørpris. Takket være store tilskud kom den til at hvile i sig selv. Den genealogiske vandreudstilling, som blev udarbejdet af Georg Simon, Hans H. Worsøe og bibliotekslektor Jesper Engelstoft kunne først vises efter kongressens afslutning. Undertegnede udarbejdede en folder om udstillingen, som derefter blev tilbudt centralbiblio-

tekerne. De følgende år har den cirkuleret mellem et stort antal biblioteker, gerne ledsaget af et introduktionsforedrag om slægtsforskning, og dermed bidraget væsentligt til oplysning om det slægthistoriske kilde-materiale.

Som omtalt ovenfor var interessen for slægtsforskning fra slutningen af 1950'erne inde i en meget kraftig fremgang over hele landet, hvilket resulterede i oprettelse af slægthistoriske foreninger først i Århus, senere i Herning og Odense, hvorefter mange andre byer fulgte efter, i 1976 København. Da interessen for personalthistorie mildt sagt ikke var i centrum for den historieforskning, der prægede universiteterne efter 1968, var forudsætningerne for Samfundets virksomhed grundlæggende forandret. I Albert Fabritius' formandstid var kontakten med Århus-foreningen taget op, og også Sven Houmøller var indstillet på et nærmere samarbejde. Forsøg med fællesforedrag i byer med slægthistoriske foreninger blev som ligeledes anført ovenfor ikke nogen løsning, og med dannelsen af Slægthistorisk Forening for Storkøbenhavn blev spørgsmålet om Samfundets fremtidige placering endnu mere aktuelt. På et bestyrelsesmøde i 1976 rejste Sven Houmøller spørgsmålet om karakteren af et nærmere samarbejde. De slægthistoriske foreninger begyndte at arrangere formandsmøder og fra 1974 fælles møder for bestyrelserne for at inspirere hinanden. Til disse møder blev også Samfundet indbudt til at sende en repræsentant. I 1978 fremsatte Slægthistorisk forening for Storkøbenhavn forslag om dannelse af en fælles landsorganisation som sektion under Dansk Historisk Fællesforening, og på fællesmødet i 1979 blev der nedsat et udvalg, der skulle overveje de forskellige muligheder, herunder en sammenslutning under Samfundet. I Samfundet blev tråden nu taget op, og Georg Simon og undertegnede fik til opgave at fremsætte et forslag til lovændringer. Disse blev behandlet på et bestyrelsesmøde i Samfundet i november 1979. Den væsentligste ændring bestod i indføjelser af en § 8, som dels muliggjorde, at slægthistoriske foreninger med mindst 25 medlemmer kunne indmelde sig kollektivt med reduceret kontingent, og dels nedsættelse af et repræsentantskab, hvortil hver forening valgte en repræsentant. Repræsentantskabets opgave var at drøfte fælles problemer, men det skulle også vælge et medlem til bestyrelsen og et medlem af skriftudvalget. Hertil kom, at bestyrelserne for de tilsluttede foreninger, hver skulle have en stemme på generalforsamlingen. Der var således tale om forslag til meget vidtgående ændringer i strukturen med det klare formål at knytte de slægthistoriske foreninger nærmere til Samfundet.

Også de slægthistoriske foreninger arbejdede videre med organisationstankerne, og i maj 1980 indkaldtes repræsentanter for Samfundet,

for de 16 slægtshistoriske foreninger og redaktøren af *Hvem Forsker Hvad* til møde den 17. april 1980 på restaurant Ørnereden ved Århus.

På dagsordenen stod bl.a. en redegørelse for det på sidste årsmøde nedsatte udvalgs forslag om en selvstændig uafhængig sammenslutning (bemærk ordvalget) eller tilslutning til Samfundet i henhold til dets lovændringsforslags § 8 samt evt. andre samarbejdsmuligheder. Der var ikke på mødet flertal for at tilslutte sig Samfundet på de opstillede betingelser, men derimod for det udkast til vedtægter for en selvstændig forening, som udvalget havde forelagt. Et nyt udvalg bestående af trafikkontrollør S.E. Sørensen fra Århus-foreningen, sognepræst Laust Kristensen fra Viborg, trafikinspektør C.A.F. Degener fra Trekantområdet og Georg Simon fra København fik pålagt at arbejde videre med planerne og indkalde til stiftende møde i 1981.

Samfundets bestyrelse stod nu i en vanskelig situation, idet der var indkaldt til generalforsamling kun 11 dage efter, nemlig den 28. april 1980 på Frederiksberg Kommunes Biblioteker med bl.a. lovændringer på dagsordenen. Ud fra bl.a. den betragtning, at en selvstændig organisation af de slægtshistoriske foreninger ikke overflødiggjorde et samarbejde med dem gennem et repræsentantskab, valgte et flertal i bestyrelsen at forelægge lovændringerne på generalforsamlingen. På samme generalforsamling skulle der vælges ny formand, og den kom ikke til at gå stille af. Samfundets bestyrelse havde tidligere haft nogle meningsudvekslinger med redaktør Henning Jensen om rettighederne til udsendelse af reprotryk af registrene til *Personalthistorisk Tidsskrift*, men havde opnået forlig, således at Dansk Historisk Håndbogsforlag i 1976 kunne udsende registrene til årgangene 1880-1965, men han havde bl.a. i forbindelse med sin medvirken til stiftelsen af den københavnske slægtshistoriske forening ladet forstå, at han syntes, at der ikke skete nok i Samfundet. Dette kom nu til udtryk i en skrivelse, som blev udsendt til en række personer kort forud for generalforsamlingen om at møde op eller give fuldmagt, således man kunne afgøre formandsvalget og valget af to nye bestyrelsesmedlemmer.

Medens beretningen kun gav anledning til almindelig kritik fra Henning Jensens side om virksomhedens omfang og omkostningerne ved ekspeditionen af Tidsskriftet, som var henlagt til Museumstjenesten mod betaling, blev regnskabsformen hårdt kritiseret, og der blev efterlyst et budget. Kassereren tog kritikken til efterretning og for de følgende år gennemførtes en modernisering af regnskaberne. Den foreslåede overgang til edb-regnskab kom dog til at vente en del år, hvorimod en kontingentforhøjelse fra 65 til 75 kr. blev gennemført. Hårdest kritik mødte forslaget til lovændring, og denne resulterede i, at et flertal af be-

Samfundets 10. formand, landsarkivar Hans H. Worsøe, indvalgt i bestyrelsen 1966, redaktør 1966-80, formand 1980-93 og fortsat medlem af bestyrelsen. (Fot. Tage Ludvigsen, Rigsarkivet. Institut for sønderjysk Lokalhistorie).

styrelsen trak forslaget tilbage og lovede forhandling med »oppositionen«, hvorved mentes kredsen omkring Slægtshistorisk Forening for Storkøbenhavn. Der blev efterfølgende nedsat et lovudvalg bestående af Finn H. Blædel, undertegnede og Otto Bendixen fra københavnerforeningen. Til formandsposten havde et flertal i bestyrelsen foreslået undertegnede Hans H. Worsøe, medens trafikinspektør Degener foreslog Georg Simon. Efter at et forslag fra Henning Jensen om afstemning ved fuldmagter var blevet afvist af dirigenten, landsretssagfører Eskild Friehling, blev undertegnede valgt med overvældende flertal ved håndsoprækning. På tilsvarende måde valgtes bestyrelsens kandidat til sekretær og redaktør, arkivfuldmægtig Finn Andersen, i stedet for Henning Jensen, som blev foreslået af Otto Bendixen.

Det var første gang, at Samfundet efter at have indført en mere demokratisk struktur, måtte gennem en så bevæget generalforsamling og mødte en samlet opposition mod bestyrelsens ledelse af virksomheden, men som det fremgår af ovenstående, lykkedes det bestyrelsen at ride stormen af.

De to lovudvalg fortsatte deres interne drøftelser. For de slægtshistoriske foreningers vedkommende resulterede det i indkaldelse til stiftende

generalforsamling på Årslev kro den 23. april 1981, hvor Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF) blev en realitet, idet 13 af de 19 eksisterende foreninger repræsenterende ca. 1000 slægtsforskere valgte at tilslutte sig. Den nye sammenslutning opstillede følgende tre formål: at varetage de slægtshistoriske foreningers interesser, at formidle kontakt til offentlige og private arkiver og institutioner samt at repræsentere de slægtshistoriske foreninger overfor offentlige myndigheder. Som formand valgtes trafikkontrollør S.E. Sørensen fra Slægtshistorisk Forening Århus, som havde været en af de drivende kræfter der. I mødet deltog Finn Andersen og undertegnede med mandat til at love et positivt samarbejde og til ikke at søge at påvirke foreningsdannelsen, idet Samfundets tilbud tidligere var blevet afvist. Vi havde også mandat til at meddele, at Samfundet på dette tidspunkt ikke ønskede at tilslutte sig, men ville se tiden an. SSF's formand havde en meget positiv forståelse af Samfundets holdning og overbragte ved Samfundets generalforsamling i 1981 og de følgende en hilsen og udtalte ønsket om et godt og frugtbart samarbejde mellem de to foreninger, en tradition der blev videreført af hans efterfølger Ingvar Musaeus og gengældt af Samfundets formand ved SSF's årsmøder. At det ikke kun var mundsvejr viste sig hurtigt ved udformningen af en fælles aftale om udgivelsen af *Hvem Forsker Hvad* og samarbejdet om det fællesnordiske slægtsforskerkursus i Åsljunga i 1982.

Forslag til lovændringer for Samfundet blev udarbejdet i vinteren 1980/81, udsendt til medlemmerne sammen med indkaldelsen til generalforsamling og fremlagt af Finn H. Blædel på denne den 27. april 1981 på Frederiksberg Kommunes Biblioteker. Der var forud på de væsentligste punkter opnået enighed med Otto Bendixen, og generalforsamlingen kunne med få ændringer foretage en foreløbig vedtagelse af dem. Den endelige vedtagelse skete på en ekstraordinær generalforsamling den 14. januar 1982. Samfundets navn var nu tillempet den nye retskrivning og fremstod i lovene i formen *Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie*. Den væsentligste ændring i forhold til forslaget fra 1980 var det totale bortfald af den omstridte paragraf om repræsentantskab og kollektiv indmeldelse af medlemmer af de slægtshistoriske foreninger. De nye love lå således direkte i forlængelse af de hidtidige, dog med nogle ændringer forårsaget af udviklingen. Uddelingen af medaljen indgik nu i formålsparagraffen og indmeldelse skete ved henvendelse til et bestyrelsesmedlem. En væsentlig ændring vedrørte valget til bestyrelsen, hvor det nu blev således, at formanden og otte andre bestyrelsesmedlemmer vælges ved almindelig stemmeflerhed for tre år ad gangen med mulighed for genvalg, men at tre afgår hvert år i stedet for, at hele

Fra 1980 blev Samfundets bestyrelsesmøder ofte holdt i mødelokalet på Landsarkivet for Sjælland. På billedet fra 1983 ses fra venstre lektor Knud Prange, medlem af bestyrelsen siden 1966, kassereren Finn H. Blædel og Lise Lund, bestyrelsesmedlem 1973-97 og kasserer 1984-97. (Fot. Sv. Cedergreen Bech. Venligst udlånt af fru Lise Lund).

bestyrelsen er på valg samtidig. Formålet hermed var at sikre sig mod kup, når hele bestyrelsen var på valg. Medens formanden vælges direkte, konstituerer bestyrelsen sig med næstformand, kasserer og sekretær, der sammen med formanden udgør forretningsudvalget. Derudover vælger bestyrelsen en ansvarlig redaktør og et skriftudvalg. Endelig kom der, belært af erfaringerne, en bemærkning i § 9 om, at personlige medlemmer ikke kunne stemme ved fuldmagt – medens det var underforstået, at institutioner godt kunne.

På den ordinære generalforsamling i 1981 høstede kassereren anerkendelse for den nye form, han fremlagde regnskabet under, og til bestyrelsen genvalgtes Hans H. Worsøe, Finn H. Blædel, Finn Andersen, Nils G. Bartholdy, Ida Dybdal og Lise Lund, medens Georg Simon ikke genopstillede. I hans sted nyvalgtes redaktør Sv. Cedergreen Bech. Da der siden sidste generalforsamling var sket en væsentlig udvikling inden for organisationen af det genealogiske arbejde i Danmark, havde bestyrelsen fundet det naturligt at indlede beretningen med bestyrelsens intentioner for det kommende arbejde.

Indledningsvis blev det slået fast, at Samfundets virke var betinget af de givne forhold, og derfor måtte være anderledes end ved stiftelsen, blandt andet på grund af, at landet nu var dækket af slægtshistoriske foreninger. Til forskel for disse ville Samfundet ud over det genealogiske også lægge vægt på det personalhistoriske studium, hvor man var eneste organisation, og pointere sammenhængen mellem de to forskningsområder. Det var desuden væsentligt at fremlægge forskningsresultater, der havde almen betydning og ikke kun betydning for den enkelte slægt eller lokalitet, ligesom man som landsorganisation havde en forpligtelse til at tage større opgaver op, end en enkelt slægt eller lokal organisation kunne løfte. Dette kunne ske gennem udgivelse af særpublikationer. Udgivelsen af *Personalhistorisk Tidsskrift* måtte dog mere end nogensinde være den centrale opgave for Samfundet, nu hvor den slægtshistoriske foredragsvirksomhed udfoldede sig i et hidtil ukendt omfang i de lokale foreninger, også i København, som hidtil havde været kerneområdet. Man ville dog fortsat lade afholde foredrag i forbindelse med generalforsamlingen, og når særlige emner krævede det. Samarbejdet med de slægtshistoriske foreninger var vigtigt, således som aftalen omkring det nordiske kursus planlagt til 1982 og *Hvem Forsker Hvad* bevidnede, men man ville ikke påtage sig rollen som pressionsgruppe over for myndighederne, men i stedet være formidler af kendskab til de genealogiske og personalhistoriske synspunkter, således at de blev kendt på rette sted. Dette var for nyligt sket i forbindelse med debatten omkring en ny navnelov, hvor Samfundet havde rettet henvendelse til navnelovsudvalget, dog uden at opnå et positivt resultat. Med disse betragtninger var banen kridtet op for de næste års virksomhed.

5. Virksomheden fra 1982 til 125-års jubilæet 2004

Den omhandlede periode ligger så tæt på nutiden, at det ikke vil være rimeligt at give en kronologisk, historisk fremstilling i lighed med de foregående afsnit. Afsnittet vil derfor blive opdelt tematisk med en gennemgang af de organisatoriske forhold og de forskellige opgaver, som Samfundet har beskæftiget sig med i de seneste knap 25 år, og ført så langt frem som muligt.

Samfundets ledelse

Ved generalforsamlingen i 1980 var undertegnede Hans H. Worsøe blevet valgt som formand, og bestyrelsens program for de følgende års virksomhed blev som nævnt ovenfor fremlagt for medlemmerne på generalforsamlingen 1982. Da jeg i 1993 valgte at træde tilbage fra posten, men at forblive i bestyrelsen, blev Finn Andersen, der var indtrådt i bestyrel-

Samfundets 11. formand, ekspeditionssekretær Finn Andersen, indvalgt i bestyrelsen 1980, formand 1993-2002 og fortsat medlem af bestyrelsen. (Venligst udlånt af Finn Andersen).

sen i 1980, og som havde været redaktør af tidsskriftet og senere fortsat som sekretær, valgt til ny formand. I hans formandsperiode var udgivelsen af tidsskriftet fortsat hovedopgaven, men Finn Andersen lagde også stor vægt på at få samarbejdet med de øvrige slægtshistoriske organisationer, det være sig i Danmark eller Norden, til at fungere gnidningsløst og efter klare retningslinjer. Særlig betydningsfuld blev indsatsen på edb-området, som dels førte til dannelsen af DIS-Danmark og dels til udgivelsen af registre og indholdsfortegnelser baseret på edb. Begge dele vil nærmere vil blive omtalt nedenfor. Ved generalforsamlingen 2002 ønskede Finn Andersen at trække sig tilbage, men indvilgede dog i at fortsætte i bestyrelsen. I hans sted valgtes Birgit Flemming Larsen til ny formand. Birgit Flemming Larsen var indvalgt i bestyrelsen i 1991 og var fra 1993 til 1996 formand for SSF. I 1997 afløste hun Lise Lund som kasserer og har i en årrække været Samfundets repræsentant i det nordiske samarbejde. Sin første beretning som formand afsluttede Birgit Flemming Larsen ved generalforsamlingen 2003 med følgende korte programerklæring: »Bestyrelsen vil i de nærmeste år arbejde for: et levende og aktuelt tidsskrift, planlægning af nye publikationer og en fortsat sund økonomi«.

Bestyrelsens sammensætning i perioden betegner både kontinuitet og fornyelse: Af de nuværende bestyrelsesmedlemmer har to siddet siden 1966 (Knud Prange og undertegnede Hans H. Worsøe), en siden 1972 (Nils G. Bartholdy), en siden 1980 (Finn Andersen), en siden 1985

(Poul Steen) og en siden 1991 (Birgit Flemming Larsen), medens fem er valgt i årene 2001-2003 (Michael Bach, Peter Wodskou, Finn Grandt-Nielsen, Stella Borne Mikkelsen og Gitte Bergendorff Høstbo). Af de i perioden afgåede bestyrelsesmedlemmer havde Ida Dybdal siddet i 27 år og Lise Lund i 24 år, medens Finn H. Blædel ved sin død i 1984 havde siddet i bestyrelsen i 20 år. De øvrige afgåede bestyrelsesmedlemmer havde ved deres fratræden siddet i bestyrelsen i følgende tidsrum: Sv. Cedergreen Bech 16 år, Jørgen Papsøe og Tommy P. Christensen 12 år (derefter valgt som revisorsuppleant og nu revisor), Georg Simon 7 år, Jørgen Mikkelsen og Elsebeth Paikin (fortsat webmaster) i 6 år og de to kongelige ordenshistoriografer Knud J.V. Jespersen og Tage Kaarsted i hhv. 5 og 4 år. Første kvinde i bestyrelsen var Lise Lund, indvalgt 1973, hvorefter kom Ida Dybdal, indvalgt 1975 og Birgit Flemming Larsen, indvalgt 1991 og i 2002 valgt til Samfundets første kvindelige formand. Ved jubilæet er der tre kvindelige og otte mandlige medlemmer af bestyrelsen. Nyvalg til bestyrelsen finder som oftest sted med henblik på at varetage en særlig funktion som kasserer, sekretær/redaktør eller edb-sagkyndig. En stor del af den seneste rekruttering er dog sket gennem medarbejderskab ved redaktionen af *Personalthistorisk Tidsskrift*, jf. nedenfor. Der har ikke siden 1980 været opstillet modkandidater til de af bestyrelsen foreslåede kandidater, selvom der på generalforsamlingerne undertiden er blevet udtrykt ønske om forandringer eller opstilling af flere kandidater, bl.a. har Georg Agerby de sidste 15 år hvert år fremført kritik og givet gode råd.

Økonomi, medlemstal og kontingent

Da der er en klar sammenhæng mellem disse faktorer, er det naturligt at behandle dem samlet. Når man ser på Samfundets ældre historie, springer det i øjnene, hvor tit kassererne har måttet gøre opmærksom på, at foreningens eller i det mindste tidsskriftets eksistens var truet af stagnerende indtægter og stigende udgifter, selvom de nidkært sørgede for at holde udgifterne på et minimum, indkræve restancer og søge tilskud. Finn H. Blædel varetog kassererposten indtil sin død i 1984, hvorefter Lise Lund var kasserer, indtil hun i 1997 blev afløst af Birgit Flemming Larsen, der 2002 videregav posten til Finn Grandt-Nielsen. Af Samfundets revisorer er der særlig grund til at fremhæve Chr. Bjørn-Jensen, der i 25 år varetog posten som den ene af vore to valgte revisorer, og i 1990 efter sin afgang skænkede sit komplette eksemplar af *Personalthistorisk Tidsskrift* til Samfundet, således at det til enhver tid er til rådighed for redaktøren.

Fra og med 1983 skete der en afgørende ændring i økonomien, såle-

Samfundets 12. formand, arkivsekretær Birgit Flemming Larsen, indvalgt i bestyrelsen 1991, kasserer 1997-2002 og formand siden 2002. (Venligst udlånt af Birgit Flemming Larsen).

des at regnskaberne ikke blot balancerede men udviste et overskud, der gjorde det muligt at hensætte ikke ubetydelige beløb til udgivelse af nye publikationer, som igen ved deres salg indbragte nye midler. Forbedringen af økonomien skyldtes en række faktorer, ikke mindst et stigende og derefter konstant højt medlemstal. I 1980 passede antallet af medlemmer 1000, i 1984 toppede det med 1191 medlemmer, hvorefter det lå konstant omkring 1100, dog med en mindre nedgang midt i 1990erne i forbindelse med DIS-Danmarks udskilning som selvstændig forening. Antallet af medlemmer steg atter til 1111 i 1999, hvorefter der desværre har måttet konstateres en nedgang i de sidste år, således at medlemstallet ved indgangen til jubilæumsåret lå lige under 1000. Sideløbende er kontingentet med mindre intervaller steget fra 75 kr. i 1980 til 200 kr. 2003. Kontingentindtægterne steg samtidig fra 72.800 kr. i 1980 til 190.022 kr. i det senest afsluttede regnskabsår, 2003.

Af afgørende betydning for konsolideringen var det, at det også lykkedes at holde de faste udgifter nede. Tidsskriftets ekspedition var gennem flere år mod betaling blevet varetaget af Museumstjenesten i Lysgård, men netop i 1983 tilbød Slægtshistorisk Forening i Odense gennem fru Lise Lund, at foreningens medlemmer vederlagsfrit ville tage sig af ekspeditionen af *Personallhistorisk Tidsskrift*. Ordningen varede i fem år og betød en årlig besparelse på mellem 15.000 og 20.000 kr. I

1987 blev der igen truffet aftale om betaling, nu med Odense Universitetsforlag som samarbejdspartner. Også tidsskriftets redaktører udviste stor opfindsomhed med aftaler med vekslende trykkerier, således at trykkeprisen i perioden blev holdt rimeligt stabil. I 1980'erne lå trykkeprisen for en årgang således omkring de 100.000, i 1990'erne omkring 125.000 med omkring samme omfang, men et moderniseret ydre og flere illustrationer.

Tilskudssituationen har naturligvis også afgørende betydning. De faste tilskudsydere var Forskningsrådet, Undervisningsministeriets tipsmidler og Good's Fond, og indtil 1982 Dansk Historisk Fællesfond, da denne blev ophævet og midlerne delt, således at Samfundet fik udbetalt godt 20.000 kr. Størrelsen af de faste tilskud kunne variere, men i et typisk regnskabsår som 1991 modtog Samfundet 10.000 fra Forskningsrådet, 15.000 fra Good's Fond og 15.000 fra Undervisningsministeriets tipsmidler. Forskningsrådets tilskud er senere erstattet af andre statslige tilskud som Kulturministeriets tidsskriftspulje. For øjeblikket er situationen præget af de mange omlægninger inden for de statslige tilskudsordninger og derfor mere usikker end længe, men trods dette er Samfundets økonomi sund.

Redaktionen af Personalthistorisk Tidsskrift

Personalthistorisk Tidsskrift udkom i hele perioden til tiden med to hæfter årligt på normalt 7-8 ark hver, altså mellem 224 og 256 sider pr. årgang. Redaktionen af tidsskriftet er fastlagt i de nuværende loves § 6, hvori det hedder, at »bestyrelsen vælger en ansvarlig redaktør og et skriftudvalg, der redigerer *Personalthistorisk Tidsskrift*«. I lovene fra 1963 hed det, at bestyrelsen valgte Samfundets skriftudvalg, der med sekretæren som ansvarlig redaktør redigerede tidsskriftet. Dette blev praktiseret på den måde, at skriftudvalget in pleno skulle godkende alle artikler, førend de kunne optages. Efterhånden fik redaktørerne friere hænder, og skriftudvalgets medlemmer overtog rollen som konsulenter, der også blev inddraget i bearbejdelsen af artiklerne. Det blev derfor naturligt, at artiklerne kun blev forelagt for de medlemmer af skriftudvalget, som havde specielle kundskaber om det behandlede emne, f. eks. heraldik, kildevejledning eller edb. Med denne udvikling kan man sige, at lovenes nye formulering er virkeliggjort. I skriftudvalget sad Finn H. Blædel til sin død, Knud Prange har haft sæde siden 1974, og gennem årene lagt et meget stort arbejde i rådgivningen og dermed medvirket væsentligt til at sikre artiklernes kvalitet. Udvalgets øvrige medlemmer har især været redaktørerne og de forhenværende redaktører.

Efter overtagelsen af redaktionen i 1981 gik Finn Andersen straks i

Fra 1981 skiftede *Personalhistorisk Tidsskrift* igen udseende, idet hæfterne til og med årgang 1989 fik brune omslag og forsidebillede, som på det her viste hæfte 1986:2, der hører til Jan René Wesths artikel om portrættet på Frederiksborg Slot af Nestor le Normand de Bretteville (1777-1828). Årgangens redaktør var Poul Steen.

Personalhistorisk Tidsskrift

Årgang

106

1986 : 2

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

gang med en modernisering af trykketeknik og udseende i forbindelse med trykkeriskift fra Backhausen i Viborg til AiO tryk i Odense. Sammen med trykkeriets teknikere og Knud Prange blev det nye layout fastlagt så vellykket, at det med nogle få ændringer i mere end 20 år har kendetegnet tidsskriftets udseende, selvom der flere gange siden er blevet skiftet trykkeri. Til omslaget blev valgt en brun farve, og i højre del af forsiden blev der placeret et sort/hvid billede med tilknytning til en af artiklerne. I det hele taget blev hæfterne fyldigere illustreret end hidtil. Indholdsmæssigt fulgtes de retningslinier, som Finn Andersen havde skitseret ved sin tiltræden, og som indebar en række indholdsmæssige forbedringer bl.a. i retning af oplysende artikler om kildemateriale om

forskellige befolkningsgrupper og orienterende stof af aktuel karakter, ligesom anmeldersektionen skulle udbygges med korte aktuelle omtaler. I 1985 afgav Finn Andersen redaktørposten for fuldt ud at kunne bruge kræfterne som sekretær for det nordiske samarbejde og på udnyttelsen af databehandling i slægtsforskningen, jf. nedenfor. Som ny redaktør valgte bestyrelsen Poul Steen, og med ham startede en række af redaktører, som havde haft nær forbindelse til Lokalhistorisk Afdeling på Københavns Universitet under Knud Pranges ledelse. Da valget af artikelforfattere altid er præget af redaktørernes faglige netværk, kan der også i tidsskriftets artikler iagttages en nær forbindelse mellem personalhistorie, slægtshistorie og lokalhistorie, hvilket er helt i overensstemmelse med den fremherskende tendens inden for udviklingen i arbejdet med slægtshistorie i denne periode. I 1988 blev Tommy P. Christensen tilknyttet tidsskriftet som redaktionssekretær, og da han året efter blev indvalgt i bestyrelsen, kunne han også formelt overtage posten som redaktør, fra 1994 med sin kone, Lisa Elsbøll, som anmelderredaktør, idet antal og omfang af anmeldelser igen blev udvidet. Også Tommy Christensen kunne tilføre tidsskriftet nye impulser dels fra sine egne arbejdsfelter på lokalhistoriske arkiver og i museumsverdenen og dels gennem sine faglige kontakter. Fra 1990 ændrede han tidsskriftets omslag til den dybtgrønne farve, som stadig bruges i 2004. Andet hæfte 1992 var udformet som en særlig hilsen til undertegnede, som på det tidspunkt var formand, og som fyldte 60 år. Fra årgang 1995:2 har hæfterne været prydet af farvebilleder på forsiden, første gang med et kort udsnit til illustration af hans artikel *Tag over hovedet? Slægtsforskeren og ejendomshistorien*, der er typisk for det vejledende stof i Tommy P. Christensens redaktionsperiode, som varede indtil 1997.

I 1997 ønskede Tommy Christensen at nøjes med at redigere anmeldelserne, og bestyrelsen valgte derefter Jørgen Mikkelsen til redaktørposten. Tommy Christensen fortsatte indtil 2001 som redaktør af anmeldelserne, hvorefter Michael Bach overtog denne post. Ikke blot på anmelderområdet men også til selve redaktionsarbejdet knyttede Jørgen Mikkelsen i sin redaktørperiode flere medarbejdere til sig, og omformede dermed hele redaktionsprocessen gennemgribende. Det drejede sig mest om yngre historikere uden for bestyrelsens kreds, som dannede et redaktionsudvalg bestående af konsulenter, og som på den måde frigjorde skriftudvalget for en del af det hidtidige arbejde. Medlemmer af redaktionsgruppen har været: Nynne Helge (1998-2000), Anne Dorthe Suderbo (1999ff.), Gitte Bergendorff Høstbo (2002ff.), Christian Larsen (2002-03), Stella Borne Mikkelsen (2003ff.) og Susanne Krogh Jensen (2003ff.). Som konsekvens af udviklingen vedtog bestyrelsen på et

møde i 2003 at ophæve det hidtidige skriftudvalg og give redaktionsudvalget status som nyt skriftudvalg, da lovene giver mulighed for valg af medlemmer uden for bestyrelsen til skriftudvalget.

Jørgen Mikkelsen formåede som redaktør at give tidsskriftet et løft ikke kun i sidetal, hvor de seks årgange gennemsnitligt havde 317 sider med årgang 2002 på 376 sider som rekord, men også med hensyn til videnskabelige artikler markerede tidsskriftet sig stærkt som f. eks. med debatten omkring Thomas Söderqvists disputats om Niels Kaj Jerne i 1999 og Erik Nørns store artikel *Kan man stole på kirkebøgerne* i årgang 2000. At hverken det rent slægtshistoriske eller det teoretiske blev forsumt, bevidner den over 100 sider lange artikel om de Torup og Skanderborg ladegårdsbønder og artiklen om DNA og slægtsforskning begge i 2002. Årgang 2003 blev redigeret i fællesskab af Jørgen Mikkelsen og Michael Bach, der herefter blev valgt til ansvarlig redaktør.

Andre publikationer

Hvem Forsker Hvad blev startet af Samfundet i 1969, men som ovenfor anført indgik Samfundet og SSF i 1981 en aftale om i fællesskab at stå for udgivelsen. I henhold til statutterne udpeger de to foreningers bestyrelser en redaktør, der er ansvarlig for bladets indhold og udgivelse, og i samråd med denne udpeger bestyrelserne en regnskabsførende ekspeditionsleder, der indsender regnskabet til de to foreningers bestyrelse til godkendelse. De to foreningers sekretærer udgør sammen med redaktøren et forretningsudvalg. Da bladet økonomisk hviler i sig selv, må det betragtes som et selvstændigt foretagende, og der skal derfor her kun nævnes enkelte punkter. Efter Wolf Møller overtog Jan Hyllested redaktionen 1984-86 og derefter Frank Horwath 1987-93. Samme år blev nye statutter udarbejdet, idet DIS-Danmark indgik som medudgiver med samme rettigheder og forpligtelser som de to øvrige foreninger, og Elsebeth Paikin overtog redaktionen. Fra 2000 var Michael Bach redaktør, men blev fra årgang 2004 afløst af Beth Jeppesen. Fra 1997 ekspederes *Hvem Forsker Hvad* fra Odense Universitetsforlag, som nu har skiftet navn til Syddansk Universitetsforlag. Fra 1991 til 2003 udkom *Hvem Forsker Hvad* desuden i en disketteversion, og fra 1997 er det på internettet med egen hjemmeside. Med oprettelsen og udviklingen af *Hvem Forsker Hvad* har Samfundet kunnet tillade sig at nedprioritere den hidtil så populære Spørgetjeneste og henvise til optagelse i *Hvem Forsker Hvad*, eller i sjældne tilfælde i *Personalthistorisk Tidsskrift*.

De redaktionelle principper har ikke givet anledning til de store diskussioner, hvorimod omkostninger og spørgsmålet om *Hvem Forsker Hvad* skulle være medlemsblad for SSF's medlemsforeninger er blevet

hvem forsker hvad 2004

Årgang 2004 viser tydeligt, at selvom *Hvem Forsker Hvad* i hovedtræk har beholdt sit format m.v. siden 1972, er der sket en betydelig designmæssig udvikling. Årgangens redaktør er Beth Jeppesen.

livligt diskuteret. I 1981 begyndte SSF at udsende årlige lister over slægts- og lokalhistorisk litteratur, og disse lister ønskede SSF på et tidspunkt optaget i *Hvem Forsker Hvad*. Samfundet var imod, dels fordi man ikke var enige om listernes indhold, dels fordi man fandt, at det fordyrede bladet og var fremmed for det oprindelige koncept. Fra årgang 1987 (bibliografi 1986) godkendte Samfundet, at listerne blev optaget, og siden har de været en fast bestanddel af bladet. I 1996 udsendte SSF de akkumulerede lister fra 1980-85 ved Ingvar Musaeus som særnummer af *Slægten*, og i 2002 udgav Michael Bach bibliografien *Danske slægtsbøger 1986-2001* som tillæg til *Hvem Forsker Hvad*. Sammen med Dorthe Gissel: *Fortegnelse over dansk slægtslitteratur 1973-1979*, som Samfundet havde udgivet som særtryk af *Personallhistorisk Tidsskrift* 1982, er der således skabt oversigter over den slægtshistoriske litteratur knyttende til

Fra 1990 blev *Personalhistorisk Tidsskrifts* omslag grønne, og på 1993:2 anvendtes (bortset fra jubilæumshæftet 1979) for første gang et farvebillede på omslaget: Frants Henningsens maleri *Førladt*, som er illustration til Hans H. Worsøes artikel *Falden kvinde eller enlig mor*. Fra 1995:2 er farvebilleder normen. Årgangens redaktør var Tommy P. Christensen

Personalhistorisk Tidsskrift 1993:2

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

den bibliografi over slægtslitteratur 1948-1972, som er trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1974.

Ønsket om indholdsfortegnelser og registre til *Personalhistorisk Tidsskrift* optog i mange år bestyrelsen. De fire tidligere udarbejdede hæfter med indholdsfortegnelser til årgangene 1880-1972, blev dels genoptrykt og dels suppleret med nye til årgangene 1973-78, udvalgte artikler 1979-1989 og 1991-2000 ved undertegnede, men en tilfredsstillende løsning blev først fundet, da cdb-teknikken blev taget i brug. Efter en pionerindsats udkom i 1992 Poul Steens *Indholdsfortegnelse. Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990*, en systematisk bibliografi med forfatter- og titelregister på 400 s. Sammen med Arne Julin tog Poul Steen nu fat på nav-

neregistrene, som i de følgende år blev indskannet og redigeret. Det første bind: Poul Steen og Arne Julin: *Tusindvis af navne. Personregister til Personallhistorisk Tidsskrift 1966-1996*. Akkumuleret register forelå i et bind samt på diskette i 1998 og blev i 2001 fulgt op af trebindsværket: Poul Steen og Arne Julin: *Tusindvis af navne. Personregister til Personallhistorisk Tidsskrift 1880-1965*. Den medfølgende cd-rom akkumulerer hele perioden 1880-2000. Disse værker betyder en revolutionerede forbedring af tilgængeligheden af *Personallhistorisk Tidsskrifts* indhold gennem 120 år, og det var derfor ganske naturligt, at bestyrelsen besluttede at tildele Arne Julin en hædersgave for hans indsats.

Ud over det ovenfor nævnte har Samfundet takket været gode fondstilsbud udgivet følgende andre publikationer: Erik Nørr: *Latinskolens religionslærere 1853-1903* (1981), Berna og Jørgen Møller Holst: *Rødovre kirkebog 1682-1814* (1986), Sv. Cedergreen Bech: *Datasupplement til Dansk biografisk leksikon 1984-1995* (1996 og siden fulgt op af årlige lister i *Personallhistorisk Tidsskrift*), Ole Degn: *Borgere og bybefolkning. Vejledning i kilder og litteratur* (2000) og Charlotte S.H. Jensen: *mig & MINE. Bliv detektiv i din egen slægt og find dine forfædre* (2001). Sidstnævnte er en slægtshistorisk vejledning for børn med anvendelse af tegneserie og moderne layout.

Ikke alle bogprojekter, som Samfundet har arbejdet med, har dog kunnet realiseres. I mange år planlagde man således et to binds værk til afløsning af Fabritius' og Hatts *Håndbog i Slægtsforskning*, men planerne måtte atter skrinlægges. Ole Degns ovennævnte bog *Borgere og bybefolkning* var oprindelig en del af dette værk, og det samme gælder flere artikler i *Personallhistorisk Tidsskrift*, så helt forgæves var anstrengelserne ikke. Allerede sidst i 1970'erne rejstes spørgsmålet om at tage udgivelsen af dødsfaldslistes op igen, og der blev indledt drøftelser med Sekretariatet for Personregistrering om kørsel af femårs lister på edb. I flere år så det ud til, at planerne kunne realiseres, men i 1984 gav Indenrigsministeriet et endeligt afslag på ansøgningen om adgang til centralpersonregistrets dødslistes. Nogle år efter købte Samfundet et oplag af registeret til *Kraks Blå Bog 1910-88*, hvor de biograferedes dødsfald er registreret, og tilbød dem til favørpris til medlemmerne. Efter afslutningen af det store registerarbejde er Poul Steen og Arne Julin imidlertid gået i gang med at indskanne forskellige trykte dødsfaldslistes, således at den gamle drøm om at fortsætte arbejdet med disse listes har fået nyt liv.

Samarbejdet med andre slægtshistoriske organisationer

Sammen med SSF deltog Samfundet i tilrettelæggelsen og gennemførelsen af Den første nordiske Slægtsforskerkonference på Åsljungagården i Sverige i dagene 10.-12. september 1982, hvori 77 nordiske

mig & MINE

Charlotte S.H. Jensen

Samfundet udgav i 2001 Charlottes S.H. Jensens *mig & MINE*, der henvender sig til børn og unge, der interesserer sig for deres slægts historie. Bogens hovedperson Marie – tegnet af Lars Horneman – er her på vej op ad en af de gamle jerntrapper i landsarkivet i København.

slægtsforskere deltog. På mødet blev det aftalt, at de nordiske organisationer fremover ville holde sig løbende i kontakt og så vidt muligt regelmæssigt afholde fælles møder. Den næste nordiske konference blev afholdt i dagene 27.-29. maj 1988 i Oslo med 72 deltagere, og det blev aftalt, at den tredje konference skulle finde sted i Danmark. Såvel fra SSF's side som fra Samfundets, hvor Finn Andersen trak læsset som vor nordiske repræsentant, blev der lagt et stort arbejde i forberedelserne til mødet, som blev berammet til foråret 1993 på Schäffergården nord for København. Desværre viste tilmeldingerne sig at svigte, således at stævnet måtte aflyses til de implicerede foreningers store skuffelse. Kontakten mellem de nordiske foreninger blev dog holdt ved lige gennem årlige formands- eller repræsentantmøder, men da også den nordiske konference 1998 på Saltsjöbaden ved Stockholm måtte aflyses på grund af manglende tilslutning, blev tanken om de store nordiske konferencer foreløbig skrinlagt. Som afløser for Finn Andersen som nordisk repræsentant har Birgit Flemming Larsen de seneste år deltaget i Nordisk Genealogisk Samarbejdskomité's (NORDGEN) møder, der afholdes på skift i de nordiske lande, i 2002 dog i Sankt Petersborg i Rusland. Da mødet i 2004 er henlagt til Danmark, blev Birgit Flemming Larsen i 2003 valgt som formand for komitéen. Der er også blevet lagt vægt på, at Samfundet er repræsenteret ved Sveriges Släktforskarförbunds årlige rigsstævner (Riksstämmor) og slægtsforskerdage.

Nærmeste samarbejdspartner har i hele perioden været Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF). Som anført ovenfor besluttede Samfundet at se tiden an, da sammenslutningen blev dannet i 1981. De to organisationer supplerede hinanden, samarbejdede, når der var brug for det, og støttede hinandens arrangementer. I *Personallhistorisk Tidsskrift* blev SSF's årlige højskolekurser og slægtsforskertræffene således foromtalt, og flere af Samfundets bestyrelsesmedlemmer var hyppige foredragsholdere på kurserne og i foreningerne. En væsentlig andel i disse års medlemsfremgang har været denne kontakt, hvorved Samfundet fik nedbrudt en del af sit gamle image som ikke værende for almindelige slægtsforskere. I 1983 oprettedes Slægtshistorisk Fællesudvalg, med to repræsentanter for hver forening, hvor man kunne mødes og drøfte fælles anliggender.

I 1990/91 var der oprud i den historiske organisationsstruktur, idet Dansk Historisk Fællesforening (DHF) brød sammen, og blev afløst af Dansk Historisk Fællesråd, hvor der var mulighed for, at nye landsorganisationer kunne indmelde sig kollektivt og dermed få plads i bestyrelsen, ligesom Sammenslutningen af Lokalararkiver (SLA) og Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF) havde det i DHF. Tanken

havde været fremme tidligere, men blev nu igen aktuel, hvis man kunne formalisere samarbejdet mellem SSF og Samfundet yderligere. SSF's love åbnede mulighed for passivt medlemskab uden stemmeret, og Samfundets generalforsamling 1991 gav derfor sin tilslutning til foreløbig for et år at benytte denne mulighed. Prøveåret forløb så godt, at bestyrelsen på generalforsamlingen 1992 fik tilslutning til fuldgældigt medlemskab, hvorefter SSF's formand, Ingvar Musaeus, oplyste, at han som konsekvens af Samfundets indmeldelse ville rette henvendelse til Dansk Historisk Fællesråd om en fast bestyrelsesplads. Efter at anmodningen var blevet imødekommet, indtog SSF's formand denne plads.

På SSF's årsmøde 1993 blev formanden for Slægtshistorisk Forening i Aalborg, Birgit Flemming Larsen, der i 1991 var indtrådt i Samfundets bestyrelse, valgt til formand og undertegnede formand for Samfundet til næstformand. Til varetagelse af publikationsområdet, hvor man gerne ville samordne udgivelserne, blev der nedsat et permanent redaktørudvalg bestående af redaktørerne for *Hvem Forsker Hvad* (Elsebeth Paikin), *Personalthistorisk Tidsskrift* (Tommy P. Christensen) og *Slægten* (Anton Blaabjerg). Som medlemsforening repræsenterende cirka en tredjedel af SSF's medlemmer engagerede Samfundet sig i de følgende år aktivt i SSF's aktiviteter, hvor undertegnede i flere år var formand for kursusudvalget, der arrangerede de årlige efterårskurser på Båring, senere Snoghøj Højskole. Der var imidlertid også meningsforskelle, som nævnt ovenfor bl.a. om *Hvem Forsker Hvad*'s økonomi og distribution, ligesom SSF havde interne problemer omkring medlemsbidragene, som Samfundet også fandt belastende, da der afregnedes efter medlemstal. For at klare problemerne blev der i 1995 nedsat en såkaldt »kulegravningsbande«, hvor Finn Andersen repræsenterede Samfundet. Ved SSF's årsmøde 1996 blev de nye vedtægter, som lå ret tæt op ad de hidtidige, vedtaget, men samtidig skete der en stor udskiftning i bestyrelsen. Birgit Flemming Larsen gik ud og blev afløst af Ulla Nørskov som formand, medens undertegnede fortsatte som næstformand. De følgende år blev præget af voldsomme strukturdebatter, hvor såvel DIS-Danmark som Samfundet måtte sige fra overfor en spørgeskemaundersøgelse, der havde til formål at undersøge mulighederne for et fælles kontingent og et fælles tidsskrift. DIS-Danmark, der aldrig havde været medlem af SSF, trak sig i nogen grad tilbage fra samarbejdet, og også Samfundet overvejede sin stilling. Uenighederne kulminerede i 1997, hvor der på SSF's årsmøde i april fremkom nogle så vidtgående planer om strukturændringer, at det var omsonst at fortsætte det formelle samarbejde, samtidig med, at der fra medlemside blev spurgt, hvilken gavn Samfundet egentlig havde af de 10.000 kr., det årligt kostede at være medlem af SSF.

Samfundets bestyrelsesmøder forud for generalforsamlingerne foregår under hyggelige former, i en årrække i 1990'erne på restaurant Kulturvet i København. På billedet fra 1993 ses fra venstre, redaktør Tommy P. Christensen, kasserer Lise Lund, og bestyrelsesmedlemmerne Nils G. Bartholdy, Birgit Flemming Larsen og Jørgen Papsøe. (Fot. Sv. Ceder-green Bech. Venligst udlånt af fru Lise Lund).

På bestyrelsens forslag vedtog generalforsamlingen i maj 1997 derfor at udmelde Samfundet med virkning fra 1998. SSF's bestyrelse besluttede dog på sit møde i juni 1997 at henlægge planerne om en ny struktur, og selvom Samfundets repræsentation i SSF's bestyrelse af gode grunde op-hørte, blev der fortsat samarbejdet, dog uden de hidtidige formelle til-tag. Blandt de områder, som begge parter har haft glæde af i de følgen-de år, kan nævnes det nordiske samarbejde samt distributionen af en del af vore skrifter gennem SLEGTEN, som tilbød dem til SSF's medlem-mer til favørpris.

I dagene 22.-27. maj 2000 deltog Samfundet med udstillingen *På spø-ret af vore aner* og foredrag henholdsvis i Flensborg og Bov ved Birgit Flemming Larsen og undertegnede i Dansk Centralbibliotek for Sydsles-vigs arrangement *Slægtsforskning på tværs af grænsen* sammen med blandt andre Slægtshistorisk Forening for Sønderjylland, DIS-Danmark, Studie-afdelingen ved Dansk Centralbibliotek og Schleswig-Holsteinische Ge-sellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V., Kiel.

Databehandling og slægtsforskning. Oprettelsen af DIS-Danmark

Allerede i 1981 bragte *Personalthistorisk Tidsskrift* en artikel af Kai Albertsen om genealogi og databehandling, og i de følgende år blev emnet ofte debatteret i bestyrelsen. Både Finn Andersen og Poul Steen var klar over, at Samfundet måtte tage opgaven op, hvis man ville følge med tiden, og i 1986 deltog Samfundets sekretær Poul Steen i et symposium arrangeret af de svenske og finske foreninger for edb og slægtsforskning i Sånge Sånby ved Stockholm. Sagen blev hurtigt fulgt op, og Finn Andersen indkaldte til stiftende møde den 21. maj 1987 af en særlig sektion kaldet Databehandling i Slægtsforskning (DIS). Omkring 60 interesserede mødte op, og der blev nedsat en planlægningsgruppe med Finn Andersen som formand. Allerede i sommeren 1987 blev det første meddelelsesblad udsendt, som fra nr. 2 i efteråret 1987 fik navnet *Slægt & Data*, som herefter blev udsendt med fire numre om året. Mødevirksomheden var ret omfattende, således blev der i 1988 der afholdt fire møder om dataprogrammer i slægtsforskning og om begynder-edb for slægtsforskere, hvoraf det ene blev afholdt i Kolding, de øvrige på Landsarkivet i København. Der blev ligeledes afholdt et nordisk seminar.

I den første tid var det Samfundet, der afholdt alle udgifter, og det var derfor også naturligt, at det var en forudsætning for at være med i DIS, at man var medlem af Samfundet, men det var også klart fra begyndelsen, at dette kun var en midlertidig foranstaltning. Fra 1989 blev der indført betaling for abonnement på *Slægt & Data*, og der blev udarbejdet udkast til vedtægter. På Samfundets generalforsamling 1989 blev der foretaget lovændringer, således at der i bestyrelsen blev plads til en kontaktperson til DIS, og til denne post blev Jørgen Papsøe valgt. Efter mødet demonstrerede han indskrivning og søgeteknik for en database om folketællinger, og Tommy P. Christensen talte om de metodiske problemer ved brugen af folketællinger og edb. Hermed var også det andet aspekt om EDB og slægtsforskning inddraget, nemlig tilgængeliggørelsen af kildematerialet. DIS-Danmark fik nu sin egen bestyrelse, som efter generalforsamlingen den 15. maj 1990 konstituerede sig med Finn Andersen som formand, Jørgen Papsøe som næstformand, Ole H. Jensen fra Nordborg som sekretær, Per Burchardi som kasserer og Hanne Marie Rud som redaktør. Blandt de øvrige bestyrelsesmedlemmer var Poul Steen fra Samfundets bestyrelse. Samtidig blev der indført egen kontingentopkrævning, 60 kr. For at udbygge kontakten mellem medlemmerne blev der planlagt afholdelse af 5-10 årlige møder, i vinteren 1990/91 således fire i København, et i Århus og et i Fredericia, hvoraf de to sidste var heldagsmøder. I 1991 var medlemstallet nået op på 375, og foreningen var nu rede til helt at stå på egne ben. Generalforsamlingen

DIS-Danmark, foreningen for databehandling i slægtsforskning, blev startet som en afdeling af Samfundet i 1987. Her vises første hæfte af meddelelsesbladet, som endnu ikke havde fået navnet *Slægt & Data*, men det kom, som det ses, allerede med nr. 2.

INFORMATIONSBLAD

DATABEHANDLING I SLEGTSFORSKNING

AFDELING AF SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

1. ARG. NR. 1. 1987

UDSKRIFTSORDT :

*****

FØDENAVN : F

FØDSELSORDT : C

FØDSELT : H

SÅBORDT : S

SÅBORD : S

KØTEFALLE : E

KØTEFELLESKAPPER : J

VIELSESDAT : 2

VIELSESSØG : T

STILLING : H

DØDSORDT : S

DØDSTED : F

BEGRÆVELSESDAT : I

BEGRÆVELSESSØG : I

FADER : F

MOR : F

SØRN : H

SØRN : H

SØRN : H

SØRN : H

BEMÆRKNINGER : S

D & A SLÆGT A

---

1. ARG. NR. 2 1987

UDSKRIFTSORDT :

*****

FØDENAVN : H

FØDSELSORDT : C

FØDSELT : H

SÅBORDT : S

SÅBORD : S

KØTEFALLE : E

KØTEFELLESKAPPER : J

VIELSESDAT : 2

VIELSESSØG : T

STILLING : H

DØDSORDT : S

DØDSTED : F

BEGRÆVELSESDAT : I

BEGRÆVELSESSØG : I

FADER : F

MOR : F

SØRN : H

SØRN : H

SØRN : H

BEMÆRKNINGER : S

KORTLÆNER : H00074
PNEUMER : H00022

*****

UDSKRIFTSORDT :

*****

FØDENAVN : H

FØDSELSORDT : C

FØDSELT : H

SÅBORDT : S

SÅBORD : S

KØTEFALLE : E

KØTEFELLESKAPPER : J

VIELSESDAT : 2

VIELSESSØG : T

STILLING : H

DØDSORDT : S

DØDSTED : F

BEGRÆVELSESDAT : I

BEGRÆVELSESSØG : I

FADER : F

MOR : F

SØRN : H

SØRN : H

SØRN : H

BEMÆRKNINGER : S

i 1991 blev afholdt på Dansk Data Arkiv i Odense, hvor man gennemførte vedtægtsændringer, således at der fremover var tale om en helt selvstændig forening med egen bestyrelse, særskilt medlemskab og selvstændig økonomi, idet de sidste bindinger til Samfundet blev sløffet i vedtægterne, bortset fra at Samfundet indtil 1996 stadig havde en repræsentant i bestyrelsen, nemlig Jørgen Papsøe. Finn Andersen og Poul Steen gik derimod ud af bestyrelsen, og som ny formand valgtes Poul-Erik Christiansen fra Brabrand, medens Elisabeth Paikin blev næstformand.

DIS-Danmark var inde i en kraftig vækst, allerede året efter var medlemstallet 600, og snart blev DIS større end moderforeningen. Udviklingen skal dog ikke følges her, da der som ovenfor anført nu er tale om en selvstændig forening. Adskillelsen mellem DIS-Danmark og Samfundet

betød dog ikke, at Samfundet hørte op med at samarbejde med DIS eller beskæftige sig med edb. Jørgen Papsøe gjorde en stor indsats for, at Samfundet kunne udnytte edb som internt arbejdsredskab i forbindelse med regnskab og medlemskartotek, men ellers koncentreredes Samfundets arbejde i forbindelse med databehandling omkring tilgængeliggørelse i videste forstand og medlemskontakt. Meget apropos skrev Elsebeth Paikin i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1993 en redegørelse for *Indtastning af kilder på EDB. Kildeindtastningsprojektet og dets perspektiver*. Der gøres heri rede for kildeindtastningsprojektet, som DIS havde iværksat i 1992, og som bl.a. omfattede en videreudvikling og publicering af den kildeoversigt, som DIS havde arbejdet på næsten siden starten. Til koordinering af indtastningsarbejdet blev der nedsat en samarbejdsgruppe (SAKI), som holdt sit første møde i juni 1992, og her repræsenterede Finn Andersen Samfundet, medens Elsebeth Paikin og Poul-Erik Christiansen repræsenterede DIS. Dette gav mulighed for ikke blot at følge arbejdet, men også for at have indflydelse på det, som f.eks. på KIP, kildeindtastningsprogrammet for folketællinger og kirkebøger, som løbende udgives på cd-rom. Organisationsarbejdet er flere gange blevet omorganiseret, men Samfundet har til stadighed sørget for at være med, først med Finn Andersen, senere Elsebeth Paikin.

Med til omtalen af tilgængeliggørelsesarbejdet med edb hører også Poul Steens og Arne Julins store arbejder med indholdsfortegnelser og registre til *Personalthistorisk Tidsskrift*, som er omtalt ovenfor. I 1997 blev Elsebeth Paikin indvalgt i Samfundets bestyrelse og gik som webmaster hurtigt i gang med sammen med Charlotte S.H. Jensen at tilrettelægge Samfundets hjemmeside (website), som flere gange siden er blevet udvidet. Oplysningerne på internettet har vist sig at være af stor betydning for udbredelse af kendskabet til samfundets virksomhed og dermed for medlemshvervningen, idet de fleste nye medlemmer melder sig ind her. Den i 1999 oprettede rubrik *Strays*, hvor man kan finde oplysninger om genealogiske lejlighedsfund, fik hurtigt omkring 200 besøgende om måneden, og også den elektroniske udgave af 110-års indholdsfortegnelsen har stor søgning, ligesom udlændinge benytter sig af *Facts about Genealogy in Denmark*. Efter sin afgang som sekretær bibeholdt Elsebeth Paikin posten som webmaster og fortsætter således sit arbejde med at holde Samfundets website ajour.

Andre opgaver

Foredragsvirksomheden. Ud over foredrag ved konferencer og i forbindelse med starten af DIS, jf. ovenfor, har Samfundet hvert år ladet afholde foredrag i forbindelse med generalforsamlingerne. Disse er normalt

blevet afholdt i Rigsarkivets søjlesal, bortset fra årene 1989-93, hvor de fandt sted på Zahles Seminarium, tre gange på Frederiksberg Kommunes Biblioteker og en enkelt gang i Medborgerhuset i Ahlefeldtsgade. Da den slægtshistoriske foredragsvirksomhed er blevet varetaget af de slægtshistoriske foreninger, har foredragene ved generalforsamlingerne som regel været af teoretisk eller personalhistorisk karakter. Som eksempler kan nævnes Johnny Kondrup: *Den litterære biografi nu og før* (1986), Jørn Lund: *Den store danske encyklopædi og personalhistorien* (1992), Birgitte Possing: *Undervejs med Natalie Zahle* (1993), Grethe Ilsøe: *Dansk kvindebiografisk leksikon* (1994), Kurt Jacobsen: *Politikeren Aksel Larsens biografi* (1995) og Sebastian Olden-Jørgensen: *At finde historien i historien. Om biografens nødvendighed og begrænsning* (2002). Et af de morsomste foredrag var Jørgen Østergaard: *Gravsten kan fortælle* (2001), som senere blev trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift*. En enkelt gang har der været arrangeret en paneldiskussion, hvor redaktørerne af en række personalhistoriske opslagsværker med Nils G. Bartholdy som ordstyrer diskuterede disse værkers fremtid i lyset af den stigende ulyst til at lade sine personlige data offentliggøre (1984).

Navnelovene. Samfundet har altid været stærkt engageret, når nye navnelove skulle behandles. I 1980 afgav man på eget initiativ en betænkning, men da Justitsministeriet i 2002 skulle nedsætte et udvalg til forberedelse af en ny navnelov, blev Samfundet anmodet om at stille forslag om en repræsentant for slægtshistorikerne, således at disses synspunkter også kunne komme frem. Som medlem udpegede ministeriet derefter Birgit Flemming Larsen, men under dennes bortrejse ved de første møder i foråret 2003 vikarierede undertegnede. Som opfølgning af sagen afholdtes generalforsamlingen 2004 i Københavns Universitets Afdeling for Navneforskning på Amager, hvor et af udvalgets markante medlemmer mag.art. Michael Lerche Nielsen redegjorde for navneproblematikken. Efter at navnelovsudvalget i juli 2004 afgav sin betænkning, er denne blevet udsendt til høring, hvor også Samfundet er blevet anmodet om en udtalelse.

Arkivloven. Da tilgængelighedsforholdene på landets arkiver er af den største betydning for slægts- og personalhistorikerne engagerede Samfundet sig også i debatten forud for den nye arkivlovs vedtagelse i 1981 og afgav et responsum udarbejdet af Knud Prange, ligesom man bakkede Dansk Historisk Fællesråds arbejde omkring lovforberedelserne op.

Kopispredning. På opfordring af Slægtshistorisk Forening for Fyn, hvis formand Lise Lund sad i bestyrelsen, gik Samfundet allerede i 1980 i gang med at undersøge mulighederne for en kopispredning gennem mikrokort af kirkebøger og skifteprotokoller i lighed med den ordning,

Debatten om et bomærke til Samfundet stod på i mange år, uden at bestyrelsen kunne finde frem til et, der tilfredsstillte alle krav. Det gjaldt også det her viste forslag fra 1980. Det er rentegnet af Kurt Clauding og indeholder symbolerne på de genealogiske grunddata fødsel, død og vielse samt Samfundets navn. (Samfundets arkiv).

som var etableret af SVAR i Sverige. Der blev taget kontakt med biblioteksforeningen, der imidlertid henviste til bibliotekstilsynet, som igen henviste til rigsarkivaren. Desværre blev initiativet ikke bakket op fra lokalhistorisk side, og et udvalg måtte i 1986 konstatere, at det ikke var muligt at rejse de fornødne midler uden bred støtte. Til gengæld påtog Rigsarkivet sig at gennemføre sagen selv, og som bekendt er såvel kirkebøger som meget andet grundmateriale kommet på mikrokort, som kan købes, hvorimod planen om udlån gennem bibliotekerne ikke lod sig gennemføre. Til gengæld betyder de allerseneste års elektroniske udvikling helt nye muligheder for at benytte materiale på internettet.

Bomærke. Naturligvis har Samfundet beskæftiget sig med mange andre opgaver, end de her skildrede, også flere, som aldrig er kommet længere end på tegnebrættet. Det gjaldt f. eks. længe sagen om et bomærke, som kunne pryde publikationerne, og som rent faktisk har været diskuteret siden 1970'erne, hvor læge Olaf Kirstein på flere generalforsamlinger rejste spørgsmålet og endda fremlagde to udkast. Nils G. Bartholdy arbejdede videre med sagen og kunne i 1980 fremlægge et udkast rentegnet af arkitekt Kurt Clauding. Et internt udvalg bestående af Nils G. Bartholdy, Knud Prange og Finn Andersen blev nedsat, men Kurt Claudings død året efter hæmmede arbejdet, og selv om udvalget året efter supplerede sig med Olaf Kirstein blev projektet aldrig ført ud i livet. Først på et bestyrelsesmøde den 27. april 2004 blev problemet løst, idet man besluttede at anvende en rentegning af forsiden af medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats med Bertel Thorvaldsens gengivelse af Klio, historiens muse, som bomærke (se side 157).

Ved 125-års jubilæet er der stadig nok af opgaver at tage fat på, og nye vil altid dukke op. Samfundet ser ud til at være vel rustet til at gå i gang med udfordringerne, idet man både har en stabil økonomi, som forhåbentlig ikke vil blive truet af manglende tilskud i de kommende år, og en bestyrelse bestående af en engageret og internationalt indstillet formand, erfarne slægts- og personalhistorikere samt engagerede yngre medlemmer suppleret med eksterne medarbejdere. Der er al mulig grund til at se fremad med fortrøstning.

Kildemateriale

Benyttet trykt materiale:

- H.J. Huitfeldt-Kaas: *Samfundet for Dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie. Fem og tyve Aars Historie*. Personalhistorisk Tidsskrifts Jubilæumshæfte ved G.L. Grove. 1905
- Bjørn Kornerup: *Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie gennem 75 år. Stiftelse og udvikling*. Persh T. 13-III-1955 s. I-XXV
- Sven Houmøller: *Samfundets ledelse m.v. 1879-1954*. Smsts. s. XXVI-XLIV
- Love for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie, vedtaget af generalforsamlingen 21. maj 1963. Persh T.14-V-1963 s. 47-48
- Love for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Persh T.1982 s. 127-128
- Love for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Persh T.1991 s. 122
- Foreningsmeddelelser, årligt i Persh T. 1880ff. Fortsætter under navnet Samfundets Anliggender indtil 1961
- Orientering, årligt i Persh T.1966ff.
- Generalforsamlingsreferater i Persh T. 1963, 1966 og 1972-2003
- Regnskaber, 1880 og 1884-2003, årligt i Persh T.
- Om de enkelte meddelelsers placering se Indholdsfortegnelsen 1880-1990: Foreningsmeddelelser og regnskaber
- Ingvar Musaeus: *SSF 1981-1991, SLÆGTEN* 3/1991 (Særtryk)
- Beretninger fra SSFs årsmøder findes i *SLÆGTEN*. Forum for Slægtshistorie, 1990ff.
- Beretninger fra DIS-Danmark findes i bladet *Slægt & Data*, 1987 ff.

Benyttet utrykt materiale:

- Rigsarkivet. Private Institutioner nr. 10131: Samfundet for dansk(-norsk) genealogi og Personalhistorie
- Materialet omfatter perioden 1918-1988, i alt 16 pakker, men er meget mangelfuldt, jf. nedenfor Benyttet er pakke 13: Korrespondance og sager kronologisk henlagt: 1966-1978 Blandet korrespondance, og pakke 15: Korrespondance og sager systematisk henlagt: 1967-81 Emneordnede sager

Desuden er fra Samfundets arkiv benyttet endnu ikke afleverede dele, som p.t. befinder sig hos formanden og hos forfatteren, men som vil blive afleveret til Rigsarkivet, herunder en næsten komplet samling referater af bestyrelsesmøder 1966-2004

Eftersøgt men ikke fundet materiale:

Forhandlingsprotokol for Samfundet anlagt 1879, benyttet af Bjørn Kornerup til ovennævnte artikel 1954

Foto af deltagerne i Samfundets 50 års jubilæum 1929, omtalt i Persh T. 1929

Scrapbog om Samfundet, påbegyndt ved 40-års jubilæet og indtil 75-års jubilæet ført af museumsinspektør H.E. Hjorth-Nielsen, der ved denne lejlighed overrakte den til formanden Bjørn Kornerup, omtalt i Persh T. 1955

Oplysninger om ovennævnte eftersøgte materiale modtages meget gerne

Hans H. Worsøe, f. 1932, cand.mag., flv. landsarkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland. Har været medlem af Samfundets bestyrelse siden 1966. Redaktør af *Personalthistorisk Tidsskrift* 1966-80 og formand 1980-93. Har bl.a. skrevet *Politikens Håndbog i Slægtshistorie*, 4. udg. (2001) (oprindelig titel: *Find dine rødder*) og været medarbejder ved *Trap: Danmark*, 5. udg., *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. og konsulent og forfatter ved *Den store danske Encyklopædi*. Har bl.a. udgivet: *Vonsild kirkebog 1659-1708* (1982), *Frederik August Worsøe og hustru Wibeke Jacoba Henriette Weitzmanns efterkommere* (2001) og sammen med Henning Aarup: *Wilhelm Adolph Worsøes Slægtsbog* (1965).

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT.

UDGIVET AF

SAMFUNDET FOR DANSK-NORSK GENEALOGI
OG PERSONALHISTORIE

VED

FR. KRARUP.

I. BIND.

I KOMMISSION HOS

RUDOLPH KLEIN,
KJØBENHAVN.

OSK. KNOBELAUCH,
CHRISTIANIA.

HOFFENBERG & TRAPS ETABL.

KJØBENHAVN.

1880.

Bestyrelsen for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 1954-2004

Af Hans H. Worsøe

Nærværende fortegnelse er en videreførelse af Sven Houmøllers *Samfundets ledelse m.v. 1879-1954*, som er trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 13. række, 3 bind, 1.-2. hæfte, 1955. Det bygger på samme principper, men medtager ikke skriftudvalgsmedlemmer. Dette sker ud fra den betragtning, at skriftudvalgets medlemmer indtil de seneste år alle er nævnt i forbindelse med deres andre funktioner i bestyrelsen, og at skriftudvalgets funktioner i de seneste år har undergået så store forandringer, at det ikke kan sidestilles med det oprindelige udvalg. Oplysninger om skriftudvalget skal derfor søges i foranstående gennemgang af Samfundets historie. Som noget nyt er medtaget en fortegnelse over modtagere af *Medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats*.

Til udarbejdelsen er frem til 1982 benyttet forarbejder af Finn H. Blædel, derefter referater af bestyrelsesmøder og generalforsamlinger. Ligesom i Sven Houmøllers fortegnelse bringes fulde navn og de biografiske oplysninger om en person, første gang vedkommende omtales. Data, der allerede findes i fortegnelsen 1879-1954, gentages i forkortet form eller udelades. Hvis ikke andet anføres, sad vedkommende i bestyrelsen til sin død eller er fortsat medlem af bestyrelsen ved 125-års jubilæet.

Bestyrelsens sammensætning ved 75-års jubilæet i 1954

Formand

Overarkivar, dr.theol. Bjørn Stisgaard Kornerup, født 1896, død 5.11.1957 på Frederiksberg

Sekretær og redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift

Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, født 1916, død 13.10.1979 på Frederiksberg

Kasserer

Kontorchef i Nationalbanken Oscar-Hjalmar Clementsen, født 1880, død 5.6.1962 i København

Øvrige bestyrelsesmedlemmer

Hofjægermester Hans Heinrich Adam lensbaron Berner Schilden Holsten, født 1881, død 25.10.1967 på Langesø. Udtrådt af bestyrelsen 1963

Højesteretspræsident Asbjørn Drachmann Bentzon, født 1887, død 11.11.1960 i Hellerup

Administrator, dr.phil. Albert Fabritius, født 1905, død 14.3.1976 på Frederiksberg. Udtrådt af bestyrelsen 1974 og udnævnt til æresmedlem

Overbibliotekar, dr.phil. Helge Gottlieb Topsøe-Jensen, født 1896, død 19.12.1976 i Birkerød. Udtrådt af bestyrelsen 1972

Professor, dr.jur. Stig Asgerstson Juul, født 1907, død 28.5.1969 i København. Udtrådt af bestyrelsen 1966

Redaktør Torkild Vogel-Jørgensen, født 1891, død 4.10.1972 i Hellerup. Udtrådt af bestyrelsen 1966

Redaktør, cand.mag. Povl Engelstoft, født 1876, død 9.6.1961 i Vanløse

Kontorchef i Finansministeriet, cand.jur. Arild Falk-Jensen, født 1886, død 28.5.1964 på Frederiksberg

Inspektør ved Dansk Post- og Telegrafmuseum Henning Emil Hjorth-Nielsen, født 1878, død 16.8.1963 i København. Udtrådt af bestyrelsen 16.9.1954 og udnævnt til æresmedlem

Formænd siden 1954

1. 1949-1957 Overarkivar Bjørn Kornerup, død 1957 (se bestyrelsen 1954)
2. 1957-1966 Administrator Albert Fabritius (se bestyrelsen 1954)
3. 1966-1979 Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, død 1979 (se bestyrelsen 1954)
4. 1979-1980 *Fungerende formand:* Ekspeditionssekretær Finn Hallager Blædel, født 3.12.1915 på Frederiksberg, død 4.5.1984 i København
5. 1980-1993 Landsarkivar, cand.mag. Hans Holten Worsøe, født 11.11.1932 i Sct. Mortens landsogn, Randers
6. 1993-2002 Ekspeditionssekretær Finn Andersen, født 27.10.1942 i Vebbestrup
7. 2002- Arkivsekretær Birgit Flemming Larsen (f. Nielsen), født 25.8.1939 i Horsens

Redaktører af Personalthistorisk Tidsskrift siden 1954

(indtil 1985 tillige sekretærer)

8. 1953-1966 Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller (se formand nr. 3)
9. 1966-1980 Landsarkivar Hans H. Worsøe (se formand nr. 5)
10. 1980-1985 Ekspeditionssekretær Finn Andersen (se formand nr. 6)
11. 1985-1988 Chefanalytiker ved IBM-Danmark, cand.phil. Poul Steen, født 5.2.1952 i Holte
12. 1989-1996 Museumsinspektør, cand.mag. Tommy Per Christensen, født 30.12.1955 i Helligkors sogn, København
13. 1997-2003 Seniorforsker, ph.d. Jørgen Mikkelsen, født 17.6.1959 i Ringsted
14. 2003- Bibliotekar Michael Bach, født 28.1.1968 i Alderslyst sogn, Silkeborg

Sekretærer siden 1985

15. 1980-1989 Ekspeditionssekretær Finn Andersen (se formand nr. 6)
16. 1989-2000 Chefanalytiker ved IBM-Danmark, cand.phil. Poul Steen (se redaktør nr. 11)
17. 2000-2002 Korrespondent B.A. Elsebeth Paikin (f. Mærsk-Møller), født 20.9.1943 i København (fortsat som webmaster)
18. 2002-2003 *Fungerende sekretær:* Landsarkivar Hans H. Worsøe (se formand nr. 5)
19. 2003- Laborant Gitte Bergendorff Høstbo (f. Peterson), født 4.4.1964 i Hendriksholm sogn, Rødovre

Kasserere siden 1954

20. 1927-1962 Kontorchef Oscar-Hjalmar Clementsen (se ovenfor 1954)
21. 1962-1964 Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller (se formand nr. 3)
22. 1964-1984 Ekspeditionssekretær Finn H. Blædel (se formand nr. 4)
23. 1984-1997 Fru Lise Marie Lund (f. Perch Møller), født 10.4.1921 i Brande
24. 1997-2002 Arkivsekretær Birgit Flemming Larsen (se formand nr. 7)
25. 2002- Museumsinspektør, mag.art. Finn Grandt-Nielsen, født 10.9.1940 i Sønderborg

Revisorer siden 1954:

26. 1949-1973 Prokurist Hans Frederik Randbøll
27. 1954-1958 Grosserer Gudmund Bützow-Rohde
28. 1959-1963 Ekspeditionssekretær Finn H. Blædel (se formand nr. 4)
29. 1964-1989 Fuldmægtig Christian Bjørn-Jensen
30. 1973-1983 Ekspeditionssekretær Karen Elisabeth Buchwald (f. Christensen)
31. 1983-1986 Civiløkonom Flemming Jørn Nielsen
32. 1986-1995 Speditør Allan Hardie Hansen
33. 1990- Kreditmedarbejder Jørgen Stage Larsen
34. 1995-2003 Overarkivar Sigurd Rambusch
35. 2003- Museumsinspektør Tommy P. Christensen (Se redaktør nr. 12)

Anmærkning: Revisorsuppleanterne er ikke nævnt specielt, da alle senere er blevet revisorer med undtagelse af pastor Bent Ingward Suurballe, suppleant 1995-2002, og den nuværende suppleant Jørgen Mikkelsen (se redaktør nr. 13).

Nyvalg til bestyrelsen siden 1954

36. 1963 Fuldmægtig Hans Jacob Hesselberg Konow, født 6.11.1899 i København, død 14.06.1975 i København
37. 1963 Redaktør Niels Friis, født 4.11.1904 i København, død 24.1.1975 i København
38. 1964 Ekspeditionssekretær Finn H. Blædel, død 1984 (se formand nr. 4)
39. 1966 Landsarkivar Hans H. Worsøe (se formand nr. 5)
40. 1966 Arkivar, mag.art. Knud Prange, født 6.6.1930 i Sct. Johannes sogn, Århus
41. 1972 Arkivar, cand.phil. Nils Georg Bartholdy, født 1.11.1941 på Frederiksberg
42. 1973 Fru Lise Lund. Udtrådt af bestyrelsen 1997 (se kasserer nr. 23)
43. 1974 Lektor, cand.phil. Georg Simon, født 1.7.1924 i Chemnitz. Udtrådt af bestyrelsen 1981
44. 1975 Kontorchef i Undervisningsministeriet, cand.jur. Ida Dybdal, født 3.12.1924 i Sct. Knuds sogn, Odense. Udtrådt af bestyrelsen 2002
45. 1980 Ekspeditionssekretær Finn Andersen (se formand nr. 6)
46. 1981 Redaktør, cand.mag. Svend Cedergreen Bech, født 6.1.1920 i Nr. Omme. Udtrådt af bestyrelsen 1997

47. 1982 Professor, dr.phil. Tage Holst Kaarsted, født 27.5.1928 i Silkeborg, død 29.12.1994 i Odense. Udtrådt af bestyrelsen 1986
48. 1985 Chefanalytiker Poul Steen (se redaktør nr. 11)
49. 1986 Professor, dr.phil. Knud Jesper Vinggaard Jespersen, født 8.2.1942 i Eilskov. Udtrådt af bestyrelsen 1991
50. 1989 Museumsinspektør Tommy P. Christensen. Udtrådt af bestyrelsen 2001 (se redaktør nr. 12)
51. 1989 Ingeniør Jørgen Papsøe, født 28.12.1923 i Aabenraa. Udtrådt af bestyrelsen 2001
52. 1991 Arkivsekretær Birgit Flemming Larsen (se formand nr. 7)
53. 1997 Korrespondent Elsebeth Paikin. Udtrådt af bestyrelsen 2003 (se sekretær nr. 17)
54. 1997 Seniorforsker Jørgen Mikkelsen. Udtrådt af bestyrelsen 2003 (se redaktør nr. 13)
55. 2001 Bibliotekar Michael Bach (se redaktør nr. 14)
56. 2001 Projektleder ved Statens Arkiver Peter Wodskou, født 10.12.1961 på Frederiksberg
57. 2002 Museumsinspektør Finn Grandt-Nielsen (se kasserer nr. 25)
58. 2003 Stud.mag. Stella Borne Mikkelsen (f. Borne), født 12.1.1969 i Ansgar sogn, Odense
59. 2003 Laborant Gitte Bergendorff Høstbo (se sekretær nr. 19)

Modtagere af Medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats

- 1979 Ekspeditionssekretær Finn H. Blædel, født 3.12.1915 på Frederiksberg, død 4.5.1984 i København
- 1979 Politiassistent Poul Rugaard Porse, født 13.1.1919 i Skjørring
- 1980 Læge Mogens Seidelin, født 12.7.1913 i Odense, død 20.7.1993 i Odense
- 1982 Kommunaldirektør, cand.polit. Gregers Hansen, født 10.6.1900 i Odense, død 15.9.1997 i København
- 1999 Landsarkivar Hans H. Worsøe, født 11.11.1932 i Sct. Mortens landsogn, Randers

Godsarkivet – en mangfoldighed af personalhistoriske kilder

Af Christian Larsen

De fleste slægtsforskere er utvivlsomt stødt på fæstebønder blandt deres forfædre, og en del har sikkert med udbytte stiftet bekendtskab med godsarkivet, som oftest for at finde et skifte eller et fæstebrev. Men godsarkivet indeholder også andet og lige så spændende materiale for slægtsforskeren.

Den 28. september 1819 modtog man på Vallø Stift dette andragende fra gårdmand Mads Christoffersen i Klemmenstrup, stilet til stiftets kursor, A.W. Moltke: »Til Deres Høy Grevelige Exelense beder ieg, at Deres Høy Velbaarenhed vilde ikke Forsmaae min liden og Ringe Skrivelse, da ieg formedelst Bekostninger over min evne paa den Gaard og Avling, som af Stiftets Høye Foresatte er blevet mig betroet, er blevet nogle Penge til Restanse, som ieg skulde betale til Stifts Forvalteren paa Billesborg, og Formedelst at Sæden er falden saameget i Prisen ikke uden mig til stor skade kunde skaffe de Penge til bestemt Tid, Derfor er min allerunderdanigste Begiering til Deres Høye Velbaarenhed, at de Vilde havde den Godhed for mig, at ieg maatte blive Skaanet for de Resterende Penge i en tid af 2 eller 3 Aar, da ieg for eftertiden skal betal alt til bestemt Tid, ieg haaber paa Deres Exelenses Godhed«. ¹

Andragendet, der i øvrigt blev afslået, er fundet i en tilfældig valgt pakke korrespondancesager fra Vallø Stift. Det viser, hvorledes man ved hjælp af godsarkivet kan sætte liv på Mads Christoffersen udover de data om fødsel, vielse og død, som man måtte have i forvejen. I det følgende skal der gives en række eksempler på, hvad godsarkivet kan indeholde af personalhistorisk materiale.

Godsarkiverne og deres opbygning

På landsarkiverne har man valgt at ordne godsarkiverne på stort set samme måde (se næste side). Modellen er udarbejdet af Landsarkivet i Odense og nærmere beskrevet i Lotte Jansen: *De fynske godsarkiver. En introduktion* (1975), hvor der ved hver hovedgruppe er en beskrivelse af gruppens indhold, lovgivning og henvisninger til andre arkiver samt lit-

0. Amtmandsskabet	13. Korrespondance
1. Arkivfortegnelser	14. Hovedgården, dens bortfor- pagtning og drift
2. Adkomster	15. Bygninger og inventar
3. Jordebøger	16. Forstvæsen
4. Matrikulering	17. Tiendevæsen
5. Skelforretninger, udskiftninger og udstykninger	18. Regnskaber og skatter
6. Retsakter	19. Godset under administration
7. Fæste- og hoverivæsen	20. Ikke-landbrugsmæssig drift
8. Skifte- og overformyndervæsen	21. Kort og tegninger
9. Lægdsvæsen	22. Fremmed gods
10. Kirker	27. Diverse vedr. godset
11. Fattigvæsen	29. Private arkivalier
12. Skoler	

teratur. De for slægtsforskeren mest interessante og relevante grupper er 3, 7, 8 og 9. Heraf er gruppe 8 og 9 såkaldte offentligretlige arkivalier, dvs. arkivalier fra hverv som godsejeren varetog på statens vegne. Tager vi gruppe 8, får vi oplysninger om lovgrundlaget, hvordan en skifteforretning formede sig, om overformynderi-protokoller, arveafkald, lodsedler, ekstrakter af skifteslutning og endelig henvisninger til andre relevante kildegrupper og litteratur.

Det skal bemærkes, at kun arkivalierne i gruppe 8 og 9 er afleveringspligtigt materiale. De øvrige arkivalier i et godsarkiv, f.eks. jordebøger og fæste-protokoller, er godsejerens *private ejendom*. Det er op til godsejeren, om han vil stille det til rådighed for (slægts)forskere, og hvor meget eller lidt han vil bevare. F.eks. har Lerchenborg et stort og velordnet godsarkiv, der blev ordnet (mod betaling) af Landsarkivet for Sjælland m.m. i 1980, hvorefter lensgreven tog det hjem igen, og det opbevares stadig på godset. Andre steder har man ikke den samme historiske sans for kilderne til godsets historie. I en registratur over et sjællandsk gods kan man læse, at »Dette arkiv indeholder kun sørgelige rester af det ellers omfangsrige oprindelige arkiv, som blev næsten totalt ødelagt pga. uhensigtsmæssig opbevaring«, og arkivet rummer stort set kun fæste- og skifteprotokoller.

Landsarkiverne har dog også været heldige, at en række store godser med righoldige arkiver har opbevaret deres arkivalske materiale under bedre forhold (selvom arkivfolk nok ville foretrække, at jordebøger fra 1700-tallet blev opbevaret på godskontoret frem for på kostaldens loft) og har tillige afleveret deres arkiv. For det sjællandske landsarkivs

vedkommende kan nævnes Vallø (250 m), Vemmetofte (135 m), Knuthenborg (130 m), Det Classenske Fideikommis (110 m) og Aalholm (75 m).

Jordebøger

Indgangen til godsarkivet, når man leder efter ens forfader, er jordebogen. Den er en retsgyldig fortegnelse over godsets jorder, bønder og deres afgifter samt hartkorn. Jordebogen blev anvendt i flere sammenhænge. For det første gav den en oversigt over godsets indtægter fra bønderne. Dernæst anvendtes jordebogen, når der skulle indbetales skatter til kongen, idet hartkornet var grundlaget for skatteudskrivningen. Jordebogen var også vigtig, når der skulle udskrives soldater, eftersom godsejeren skulle stille med soldater i forhold til fæstegodsets omfang. En del jordebøger fra 1500- og 1600-tallet er udgivet, f.eks. Roskilde Kapitel 1568, Ulfeldtsholm, Selsø og Bavelse godser 1588, Eske Broks besiddelser 1626 og Århus Domkapitel 1536-1663.²

Tager vi en jordebog fra 1700-tallet, i dette tilfælde for baroniet Vintersborg på Vestlolland 1747 (se tekstboks), giver den os oplysninger om hartkornet, fæsteren, en beskrivelse af gården og dens tilstand, besætningen, restancer og ungt mandskab, det sidste af hensyn til soldaterudskrivningen, og anmærkninger. Vi får at vide, at Jørgen Svendsen havde ti bæster, en ko, en kalv, ti får, ti svin, to vogne, en plov og en harve, at gården havde to længer på i alt 31 fag, og at der var en god jernkakkellovn. Skorstenen skulle forhøjes 1½ alen over rygningen, ligesom Jørgen var blevet lovet bygningstømmer til gårdens forbedring. Hos Thor Skomager var kårene noget anderledes. Han havde et fæstehus på otte fag, hvis tilstand var »maadelig«. Besætning udgjordes af en ko, fire får og et svin. Vi kan også se, at han havde en vanfør søn.

Går vi 140 år frem og tager »Jordebog for Baroniet Løvenborg med underliggende Hovedgaarde, Bøndergods, Skove og Tiender« for regnskabsåret 1877/78,³ er den udførligere: sogn, by og beboer; fæster eller lejer; matr.nr.; gammelskat; ager og engs hartkorn; areal; assurancesum; herskabelig afgift; anmærkninger. I Regstrup var gården matr.nr. 5 fæstet af Niels Nielsen i 1853, gammelskatten udgjorde 61,11 kr., og hartkornet var 4 tdr. 1 skp. 0 fjerdingkar ¼ album (oftest gengivet som: 4-1-0-¼). Gårdens areal var 38 tdr. land og assurancesummen 3.744 kr. Den herskabelige årlige afgift bestod af 36 kr., en td. rug, ti tdr. byg, hvoraf de seks blev betalt i penge, tre tdr. havre og to snese æg. Husmand Peder Rasmussen havde lejet matr.nr. 4h med to tdr. land i 1876. Han skulle årligt betale 20 kr. i lejeafgift. Med de oplysninger kan vi gå videre til fæsteprotokollen og finde fæste- eller lejekontrakten.

Beskrifning Over Baroniet Wintersborg Underliggende Bønder Goeds. Begynt dend 13de Nov. 1747 og sluttet dend 12te Janv. 1748 (uddrag). (LAK. Baroniet Wintersborg. Jordebøger 1690-1801)

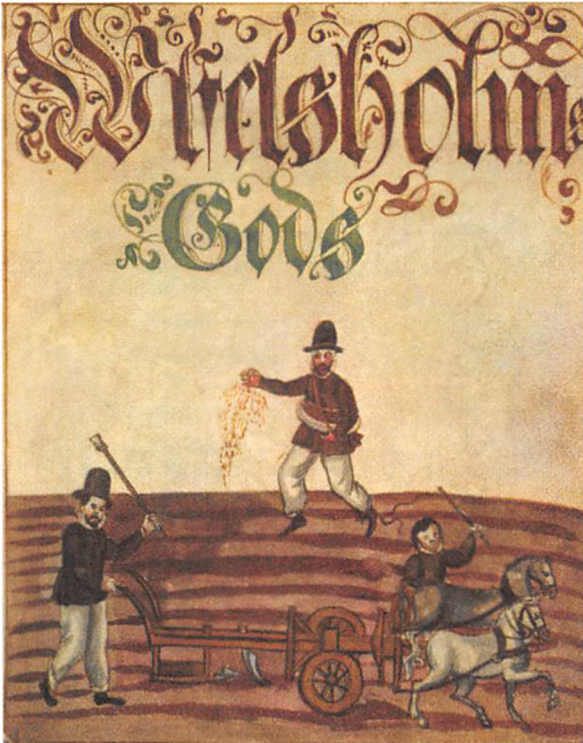
Hart Korn	Bye og Beboernes Nafne	Hver Stæds Bygning			Bygtens forbedring af jtzige Høye Herskab
		Længde	fag	tilstand	
8-0-0-2	Windebye Jørgen Svendsen	Søndre Nordre	17 14	fattes 30 all. foedstk. ellers goed	er belovet af Herskabet – Stolper 6 stk. Losholter 6 stk. fodstk. 27 all. Remstk. 18 all. Dette Timmer har Manden bekommed
	Tor Skomager	1 Længde	8	maadelig	
	Jens Hans. Roess	1 Længde	8	maadelig	

Man skal være opmærksom på, at jordebøger også kan ligge som bilag til regnskabet. Mangler der jordebøger i godsarkivet, eller er arkivet ikke afleveret, kan man evt. finde dem i skødeprotokollerne. Når et gods blev handlet, var det vigtigt for den nye ejer at få en oversigt over, hvad han havde købt, og derfor var jordebøger en fast del af skødet. Følgelig kan vi finde jordebøger i skøde- og panteprotokollerne. Et eksempel er Solbjerggård godsarkiv, som ikke er særligt omfangsrigt, og hvor der kun er jordebøger fra 1802 og 1816. Men undersøger vi skødeprotokol-

Hver Stæds Besetning	Tilstanden i Huset	Skorsteene og Kiølners tilstand	Restantz fra 1te May 1744 til 1te May 1747	Det Befundene unge Mandskab, deris Nafne og Alder	Adskillige Annotationer
Bester 10 Kiør 1 Kalve 1 Faar 10 Svin 10 vogne 2 Ploug 1 Harve 1	god, Een jern Kackel- ovn	Skorsteenen vil forhøyes 1½ allen over Rygningen Kiølnen goet, men alleene skal klædes under Taget	–	Niels Christens., 14 Peder Pedersen, 11	har Fæstebrev og Bog, ingen Børnepenge eller værgemaal
Kiør 1 Faar 4 Sviin 1	Maadelig, Een Jern Kackelovn	Skorsteenen vil forhøyes 6 Qtr. over Rygningen		1 Søn, vanfør	har fæstebrev og bog, svarer Hosbondhold
Kiør 1 Sviin 1	maadelig	Skorsteenen vil Repareres og ud-speckkes	Penge 1 rd. 1 mk.	1 Søn, Hans Jensen, 7	har Fæstebrev og Bog, ingen Børnepenge eller værgemaal

lerne ved hvert ejerskifte, finder vi jordebøger fra bl.a. 1847, 1875 og 1882. På den måde kan vi se, at husmandsstedet matr.nr. 31a Solbjerg – med tre tdr. land og skyldsat for 0-1-0-¼ – i 1847 var fæstet af Peder Nielsen, der skulle forrette arbejdstjeneste to dage om ugen og vedligeholde 100 favne hegn som fæsteafgift. I 1875 hed lejeren Hans Pedersen, som betalte 26 kr. årligt, og i 1882 Christen Jensen, der skulle svare fire skpr. byg og 70 kr. efter en fæstekontrakt af 5. september 1875.¹

Ældre tiders jordebøger kan være meget smukt udformet, således som det er tilfældet med Jacob Ulfeldts jordebøger over hans godser: 1588. I forgrunden pløjes med en hjulplov, hvor plømanden løfter sin kæp for at fjerne jordklumper og rødder. I baggrunden ser man en mand så korn. (Svend Gissel (udg.): Jacob Ulfeldts jordebog på Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse 1588, 1964. Foto: Peter Wodskou).

Fæstets indgåelse

Fæsteprotokoller kendes tilbage til 1600-tallet, men mange begynder i 1719, hvor en stempelpapirsforordning påbød, at godsejeren skulle føre protokoller over fæstebreve, skifter og bøndernes afgifter. Nogle steder benyttede man lejligheden til at få aktuelle fæstebreve udstedt før 1719 indskrevet, som det var tilfældet på Vemmetofte Kloster, hvor man for Højstrup gods' vedkommende indskrev gældende fæstebreve tilbage til 1680. På landsarkiverne er der til mange fæsteprotokoller udarbejdet registre, der gør tilgangen til dem nem.

I 1772 havde fire gårdmænd under Eriksholm ved Holbæk oparbejdet restancer til godsejer H.D. Brinck-Seidelin. I Tibberup skyldte Lars Sørensen 102 rdl., Jens Andersen 217 rdl., Anders Jensen i Sigersholm 102 rdl. og Poul Jensen i Arnakke 215 rdl. Poul havde overtaget gården efter svigerfaderen Anders Nielsen i 1761,³ men åbenbart ikke magtet gårdens drift. Hans brøde var restancen, der bestod af 14 rdl., ni tdr. byg og syv tdr. havre, ligesom han havde misvedligeholdt gården (Brinck-Seidelin måtte love den nye fæster »at opbygge ... Stue Lengden«). Brinck-

Seidelin stævnedes derfor Poul og de tre andre gårdmænd ved Tuse-Merløse herredsret for at få dem sat ud. Den 26. marts 1772 afsagde herredsfogeden dom: de fire gårdmænd blev fradømt deres fæstegårde, de skulle arbejde et år i jern i Københavns fæstning, og endelig skulle de bagefter afdrage restancen ved arbejde på Eriksholm (hvilket ville komme til at tage mange år).⁶

Tillægsstraffen – et års arbejde i jern – kan synes hård, men dommen handlede i fuld overensstemmelse med en forordning af 28. januar 1682: »Hvilken Bonde, som forsiddet eller forløber sin Hosbonds Gaard og ikke retter for sig efter Loven, maa Hosbonden levere paa Bremerholm, der et Aar i Jern at arbeide«. En præcisering skete ved kgl. reskript af 11. december 1688: en doven eller drukken fæstebonde kunne godsejeren med amtmandens samtykke sende »til Holmen paa et Aars Tid eller paa Fæstningen at arbeide«!

Brinck-Seidelin skulle nu finde nye fæstere, bl.a. til gården i Arnakke, og det blev Peder Jørgensen på 27 år fra Arnakke, som fik fæstebrev 11. juni 1772:

Jeg Hans Diderich Brinck Seidelin til Stamhuuset Erichsholm og Holbeks Slots Ladegaard, Deres Kongelige Majestets Etatz Justice Raad, Assessor udi Høyeste Rett og Secretair i det danske Cancellie, gjøre vitterlig at have Stæd og fæst ligesom ieg herved stæder og fæster til min Bonde Karl Peder Jørgensen, gammel 27 aar, barnefød i Arnache, Een min Bondegaard i Holbeks Amt, Mjærløse Herred, Overup Sogn og Arnache Bye som Poul Jensen sidst beboede og ved Dom erhvervet ved Tudse og Mjærløse Herreders Rett den 26 Marty sidstleden er frakiendt formedelst sit slette og ulovlige Forhold; Samme Gaard, som staaer for Hartkorn Ager og Eng nye Landmaalings Matricul 9 tdr. 6 skpr. 1 fkr. 2¼ alb., fornevnte Peder Jørgensen maae nyde, bruge og sin Livs Tid i Fæste beholde paa følgende Conditioner:

1. Af Gaarden og dens Hartkorn svarer og erlegger Hand aarlig til sine rette befalede Forfalds Tider alle Kongelige Skatter og Contributioner som endten ere eller hereffter paabuden vorder.

2. Hoveriet forretter hand effter Tilsigelse troe, villig, forsvarlig og upaaklagelig lige med sine Naboer og aarlig til hver Aars Martiny erlegger og Clarerer den udi Jordebogen anførte Landgilde: Rug 3 Tdr., Byg 4 Tdr. med Opbred 1 skpe, Havre 2 Tdr., ½ otting Smør, 1 Sviin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 40 Eg.

3. Haver ieg givet Fæsteren Peder Jørgensen til dette Aars Vaarsæd 16 tdr. Byg, 20 Tdr. Havre, til Føde og Bæsterne 3 Tr. Rug, 4 Tdr. Byg, 4re Tdr. Havre, En Føll Hoppe, Til Gavn Tømmer 1 Eg, 1 Bøg, 1 Ask og lovet at opbygge ham Stue Lengden samt efftergivet ham Formanden[s] Restance = 14 Rdr. 7 sk., Byg 9 Tdr. 6 skpr., Havre 7 Tdr. 6 skpr.

4. Haver hand bekommet ald Formandens Besetning, Jnd og Udboe, som effter Beskrivnings Forretning af Dato 19de February sidstleden er vurderet til den Summa = 122 Rdr. 5 Mk. 10 sk.

Jmod saadan anseelig Hielp og Standsettelse er Fæsteren Peder Jørgensen saa meget mere pligtig Gaardens Bygning stedse i goed og forsvaerlig Stand at vedligeholde, at den aldtid et fuldkommen Syn kand passere, samt stedse at have Besetning, Sæde og Føde Korn complet, ikke tillade at noget af Gaardens Tilliggende vorder bortlaant, bortleiet eller til Upligt Brugt, men Jorden selv forsvaerlig giøde, dyrke og besaae aarlig effter Lov og Forordninger at sette Piile, Steen Gierder og Frugt Træer samt legge Humle Kuuler. J øvrigt retter hand sig i alle Maader allerunderdanigst effter hands Kongelige Majts allernaadigste Lov og Forordninger, er mig som sit Herskab, eller hvem ieg paa mine Vegne udsender, hørig og lydlig alt under dette hands Fæstes Fortabelse og anden Vildkaarlig Straf. For Jndfæstning at betale er hand friegiven og meddeeles ham dette Fæstebrev til Efterlevelse under min Haand og Zeigl. Erichsholm den 11te Juny 1772.

Brink Seidelin (L.S.)

Ligelydende Gienpart af dette Fæstebrev haver ieg bekommet og herved reverserer og forpligter mig i alle Maader dereffter at rette og forholde. Erichsholm ut Supra.

Peder P.:I:S: Jørgensen

Til Vitterlighed underskriver

P. Salmon

Fæstebrevet var opbygget efter en mere eller mindre fast model med nævnelse af godsejerens navn, den nye fæster, den gamle fæster og årsagen til fæsteskiftet, gården og dens hartkorn. Betingelserne var de sædvanlige: fæsteren skulle vedligeholde bygningerne og besætningen, dyrke jorden forsvaerligt, betale alle kgl. skatter og afgifter, forrette hoveri og betale landgilde. Endelig rummede fæstebrevet standardformuleringen om, at bonden skulle være sit herskab »hørig og lydig«. ⁷

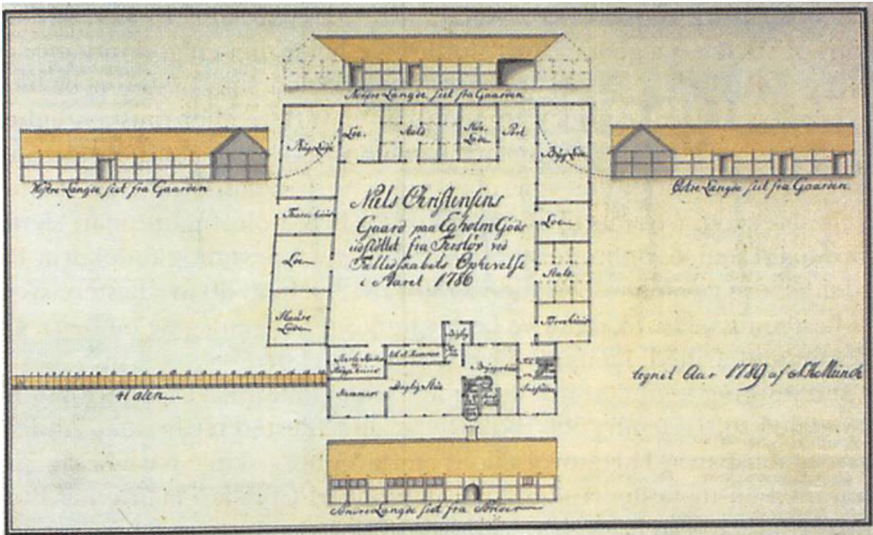
Landgilde var en afgift for brug af gården, normalt fastsat i fæstebrevet og gældende for hele fæsteperioden. Landgilden var oftest delt i penge og naturalier og forbundet med det, der blev betalt for: korn for brug af agerjord, smør og kvæg for græsningret. Dertil kom de såkaldte småredsler: svin, lam, gæs, høns, æg osv. For Peders vedkommende drejede det sig om 1/2 otting smør, et svin, et lam, en gås, fire høns og 40 æg. Landgilden var godsets store indtægtskilde, idet produkterne kunne sælges videre. I 1783 fik Adelsborg fra sine 1.138 tdr. hartkorn bøn-

dergods 81 tdr. rug, 869 tdr. byg, 93 tdr. havre, 45 lam, 23 gæs, 92 par høns og 51 snese æg, der kunne indbringe herskabet en god indtægt.

Peder skulle ikke betale indfæstning, dvs. den sum fæsteren betalte ved fæstets indgåelse. Indfæstningen kunne variere efter omstændighederne og evt. bortfalde, f.eks. hvis gården var i dårlig stand, og det var svært at finde karle, der ville overtage den. I sådanne tilfælde kunne godsejeren også træde til med hjælp. På Eriksholm måtte man slette gårdens restance, opbygge stuehuset samt give vårsæd og fødekorn. På Adellersborg gav man i perioden 1750-1787 hjælp til 80 nye fæstere. Ved 57 fæsteindgåelser fik den nye fæster hjultømmer (en eg og en bøg), 48 fik landgildefrihed, mens 39 blev bevilget fødekorn.⁸

Indfæstning kom den nye fæster af gården matr.nr. 11 Nr. Jernløse til at betale i 1831, nemlig 500 rbdl. Det år døde fæsteren Christian Andersen, og lensbaron H.F. Løvenskiold på Løvenborg skulle have besat gården med en ny fæster. Valget faldt på ungkarl Christen Hansen af Butterup, der fik fæstebrev 10. december 1831.⁹ Christens fæstebrev var opbygget på samme måde som Peder Jørgensens 50 år tidligere, men var meget mere udførligt. Desuden var der den forskel, at der ved Christens fæstebrev var vedhæftet en synsforretning. En forordning af 8. juni 1787 fastslog, at der ved fæsterens død eller fratrædelse skulle laves en syns- og taksationsforretning om bedriftens tilstand af to synsmænd, der blev udpeget af den lokale dommer, og som skulle være fra et fremmed gods. Synsforretningen skulle overleveres den tiltrædende fæster som bevis for gårdens tilstand ved overtagelsen.

Derfor indfandt Peder Davidsen af Hellestrup og Jens Larsen af Ågerup sig onsdag 30. november 1831 på gården i Nr. Jernløse. Af synsforretningen får vi at vide, at der var tale om en firlænget gård, bygget af ege- og fyrømmer, med klinede vægge og stråtag. Stuehuset var på 12 fag og indeholdt køkken og kammer, stue samt to kamre. I køkkenet var der skorsten, bageovn og kølle, i stuen jernkakkellov til 12 rbdl. og i køkkenet en gryde til 1 rbdl. Vestre længe på ti fag rummede tørvehus, portrum, fårehus og lade. Midtpå var tilbygget fire fag til lade. Den nordre længe (otte fag) var beregnet til portrum, hestestald og lo, mens den østre længe på 13 fag indeholdt fæhus, lo, lade og huggehus. Desuden var der et fem fag hus på gårdens grund, der anvendtes til brænde- og vognport. Endelig blev besætning og korn gennemgået. Besætningen bestod af to heste, fire hopper, en plag, hvortil kom to vogne med fjelde, en jernplov, to jernharver og en tromle. Af såsæd var der nedlagt seks tdr. rug, og til foråret vil der kunne sås ti tdr. byg, otte tdr. havre og tre tdr. bælg-sæd. Til foderkorn ville der indtil udgangen af august 1832 månedligt medgå en td. rug, en td. to skpr. byg, hvilket alt

Illustrationen viser Niels Christensens gård i Ferslev i Horns Herred, udflyttet i 1786. Folketællingen i 1787 oplyser, at Niels Christensen på 39 var gift med den 16 år yngre Ellen Ejlersdatter. På gården boede også Niels' broder Peder og deres mor Karen Sørensdatter. Endvidere var der en tjenestepige. (Grith Lerche: Bøndergårde i Danmark 1789-90, 1987 s. 51).

forefandtes. Både baroniets repræsentant og den kommende fæster kunne godkende dette syn og skrev derfor under, Christen ved at prente »C H S«.

Synsforretninger kan også findes i forbindelse med, at en fæster blev sat fra gården, og godsejeren derfor havde behov for en oversigt over gårdens besætning og indbo. I 1697 fæstede Christian Pedersen fra Strandby en gård i Maglemer, som »Madtz Knudtzen for skarnagtighed og u-døgtighed fra kom og dend Skalck Simen Jørgenssen fra Rømbte«. Christian skulle ikke betale indfæstning og fritoges for landgilde og hoveri i 1697, og godset ville betale årets første tre kvartalers skat. Efter fæstebrevet er der anført en liste over besætning og indbo, som Christian fik: bl.a. fire heste (5-11 år gl.), en vogn, en plov – og indendørs »i dend daglig Stufve« et lille bord, et madskab, to små tintallerkener, »1 gl. Koe Klocke med høyel og alt« osv. Indbo og besætning blev vurderet til 35 rdl. 1 mk. 14 sk.¹⁰

Til op i 1900-tallet var en stor del af husmændene ikke fæstere, men lejere, hvilket betød, at de kunne opsiges med et halvt års varsel. Blandt disse finder vi Theodor Larsen, der i 1910 blev ansat som tjenestehusmand og malkerøgter på Bækkeskov. Der blev i den anledning indgået

en aftale mellem godsejer O. Vind og Theodor, som både var arbejdsinstruks og huslejekontrakt. Det hed bl.a., at »Alt Arbejde er han pligtig at udføre med Troskab, Villighed og Orden, og han maa omgaas de Arbejdsdyr og de Redskaber, der bliver ham betroede, med al mulig Varsomhed og Omhue«. Han måtte ikke tage arbejde hos andre eller udeblive uden grund, som sammen med arbejdsnægtelse kunne være fyringsgrund. Fra begge sider var der et halvt års opsigelse. Lønnen var 2 kr. pr. arbejdsdag og fri bolig i den nordre lejlighed i Rødehus på hovedgårdens grund. Heri fandtes en kakkellov, komfur og indmuret gryde, som han skulle vedligeholde, »og navnlig holder han til enhver Tid denne med hele Ruder«. Han måtte ikke fremleje lejligheden eller tage indsiddere til huse. Den gødning, der faldt ved huset, skulle han anvende i den tilhørende have.¹¹

På visse godser kan man følge forløbet forud for fæstebrevets udstedelse ved hjælp af de såkaldte fæsteforestillinger, dvs. forvalterens indstillinger til godsejeren om besættelse af et ledigt fæstested. På Spanager, der hørte under Giesegård, henvendte husmand Peder Pedersen i Vemmedrup sig i foråret 1767 til forvalteren og bad om at blive løst fra sit fæstebrev, »beklager sig hand ikke kand bestride Betalingen af Huuset og der til liggende Jord, ligesom og at hand ej kand til Veje bringe dend endelig rest af Jndfæstnings Pengene«. Til gengæld havde Niels Larsen, tidligere staldkarl på Giesegård og nu tjenestekarl hos en gårdmand, erklæret sig villig til at overtage huset på følgende vilkår: han skulle overtage huset i dets nuværende stand fra påske 1767, betale den årlige afgift på 8 rdl. og en indfæstning på 10 rdl. Indstillingen blev approberet 24. april 1767 og fæstebrevet udstedt 1. maj 1767.

Året efter gjaldt det en gård i Bjæverskov, som Morten Jensen var fra dødt, og som enken Karen Ytensdatter ville afstå pga. alderdom. Landsoldat Hans Jensen, der tjente degnen i Bjæverskov, havde meldt sig og ville gerne overtage gården. Forvalteren og Hans Jensen enedes om en række vilkår for overtagelsen. Gårdens restance blev eftergivet bortset fra nogle småbeløb, og der skulle ikke betales indfæstning. Enken skulle have en innsidderstue på gården, en seng, en gås og fire får, hvoraf de tre skulle fødes af og græsse blandt fæstegårdens øvrige dyr, samt en td. rug og en td. byg årligt. »Saaledes jndgaaet og til De Høi gunstige Herer Administratorers forventende Resolution og Approbation underdanigst forfattet. Juellund dend 15de December Ao. 1768. Didrich. Hans H.I.S. Jensen naun«. Da indstillingen var blevet godkendt 23. december, kunne fæstebrevet udstedes 30. december 1768.¹²

Selveje

Fæstegodsets overgang til selveje var et af de store emner i dansk indenrigspolitik i 1840'erne og 1850'erne. I 1850 var en tredjedel af gårdmændene og halvdelen af husmændene stadig fæstebønder, men disse tal dækkede over store regionale forskelle. I Jylland var fæsteformen ikke særligt udbredt, men stod til gengæld stærkt på øerne: Fyn 42% af bondejorden, Lolland-Falster 34% og Sjælland 44%. Især Bondevennerne (senere Venstre) pressede på for en politisk løsning, og i 1850'erne kom der en række love, som banede vejen for selvejendom. I 1851 og 1852 vedtog Rigsdagen to love, hvorved fæsterne på krongodset, Sorø Akademi, Københavns Universitet og Kommunitetet fik mulighed for at blive selvejere. Disse love blev fulgt op af love i 1851, 1854 og 1860, der dels åbnede adgang for grever, baroner og besiddere af fideikommiser til at afhænde fæstegods til selveje, dels tilskyndede godsejerne til at afhænde fæstegodset til bønderne.¹³

Disse love kom bl.a. Niels Andersen til gode. Han havde siden midten af 1820'erne været fæster af et husmandssted i Overby på Sjællands Odde, hvor han boede sammen med sin kone Karen Nielsdatter og deres to døtre. Huset hørte under det kgl. odsherredske gods, hvor fæsterne i 1851 fik mulighed for at købe deres gård eller hus. Også Niels ville gerne være selvejer, og i 1854 blev der udstedt et skøde til ham: »Vi Frederik den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg, Gjøre vitterligt: at Vi (...) allernaadigst have afhændet, ligesom Vi ved dette Skjøde afhænde til Niels Andersen det hidtil af ham i Feste havde Huus Matr. Nr. 25 af Overby By Odden Sogn under det forrige Odsherredske Gods, saa og de til Huset hørende Jorder, der ere skyldsatte for Gammelskat 2 Rbdllr. 20 Sk. og Ager og Engs Hartkorn 1 Skpr. 3 Fdk. 2¼ Album, Alt til fuld Eiendom for bemeldte Niels Andersen og Husets efterkommende lovlige Besiddere« fra 1. januar 1855. Den oprindelige pris havde været 350 rbdll., men ifølge lovens bestemmelser var den blevet nedsat til 276 rbdll., som til gengæld skulle betales kontant. Skødet blev »Givet i Vor Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn den 19. October 1854«, hvorunder påtryktes det kongelige segl, og finansminister W. Sponneck underskrev »Efter allernaadigste Befaling«. Den 9. december stillede Niels Andersen på amtstuen i Nykøbing, betalte hele købesummen og fik så udleveret skødet.¹⁴

Hans ejertid blev dog kort, for allerede tyve dage senere solgte Niels huset til svigersønnen Mads Pedersen. En del af købesummen var en af-tægtskontrakt for Niels og Karen. De betingede sig årligt tre tdr. rug, to tdr. byg, seks skpr. malt, to skpr. kogeærter, fire sider flæsk, fire læs græs-

tørv, to læs lyngtørv, tre alen vadmel, to pund uld, 12 alen blå lærred samt græsning og foder til en ko. Hertil kom fri bolig i huset samt pleje, vask og renlighed, »naar de dertil ere trængende«. Endelig ville Mads sørge for, at svigerforældrene fik »en hæderlig Begravelse efter Egnens Skik og Brug«. ¹⁵

I Ullerslev havde Niels Mikkelsen siden 1812 fæstet gården matr.nr. 2a under Søllestedgård, men i 1860 havde han rundet de 73 år og ville nu gå på aftægt. Han indgik derfor en aftale med den 28-årige gårdmands-søn Christen Madsen Pedersen fra nabobyen Avnede. Christen skulle gifte sig med den ene af Niels' to plejedøtre, Jacobine Henriksdatter på 32 år, og så ville Niels afstå sin fæsteret til gården til Christen. På Lolland Søndre Herredsting afstod Niels sine rettigheder 24. januar 1861, og samme dag indgik Christen og ejeren af Søllestedgård, Laurits Jørgensen, en foreløbig købekontrakt. Den blev fulgt op af en købekontrakt af 20. april 1861, der fastlagde de nærmere vilkår for Christens overtagelse af gården, som havde ni tdr. hartkorn.

Christen overtog ejendommen som arvefæste og »som urokkelig Eiendom for ham, hans Arvinger og efterkommende Eiere, saaledes at han og de maa derpaa frit og ubehindret gjøre alle de Indretninger som de bedste veed og kan uden Indskrænkning i nogen Maade uden for hvad de almindelige Anordninger hjemle«. Christen måtte også gerne udstykke og parcellere ejendommen, men skøder på parceller skulle forelægges ejeren af Søllestedgård, og der skulle betales en afgift på 2 rdl. for hver td. land, over fem tdr. land dog 10 rdl. pr. td. Christen skulle udover skatter og afgifter også svare en årlig afgift til Søllestedgård på 3½ rdl. sølv pr. td. hartkorn, hvortil kom en afgift ved ejerskifte: 10 rdl. pr. td. hartkorn. Købesummen blev aftalt til 18.000 rdl. Da Christen dels havde betalt en del af købesummen kontant, dels udstedt pantebrev, kunne han 4. maj 1861 få skøde på ejendommen. ¹⁶

Hoveri

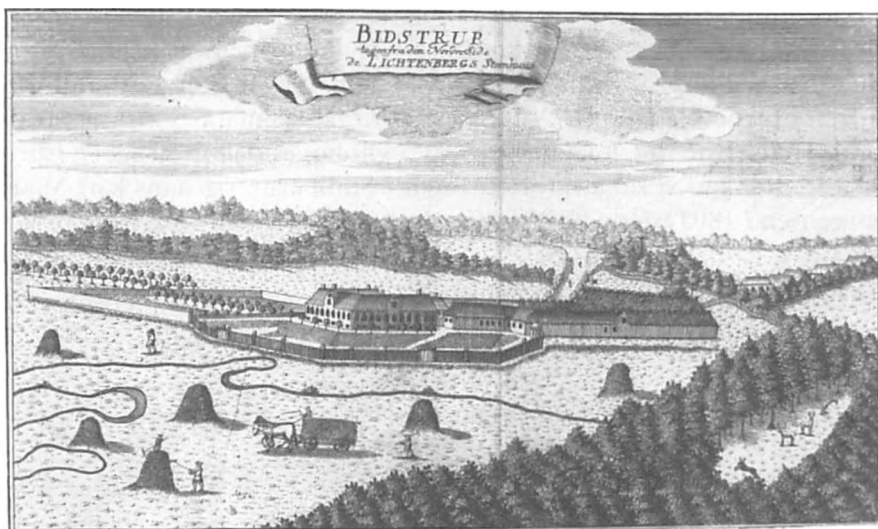
I Peder Jørgensens fæstebrev kan vi læse, at »Hoveriet forretter hand effter Tilsigelse troe, villig, forsvarlig og upaaklagelig lige med sine Naboer«. Hoveri var den del af fæsteafgiften, der blev betalt ved arbejde på hovedgården og dens marker. Hovedparten af godsarkivets hoverisager er fra perioden efter 1791, hvor to love indførte frivillige aftaler mellem godsejeren og hans fæstebønder om hoveriets omfang, de såkaldte hoveriforeninger. I de tilfælde, hvor godsejeren og bønderne ikke kunne komme overens, var der fra 1795 en sjællandsk-fynsk og en jysk hoverikommission. I den første kommission sad den reformvenlige lensbaron M.H. Løvenskiold til Løvenborg, hvis dagbog 1795-1797 fra kommis-

I Gavne godsarkiv er der bevaret en lille æske med »hoverbilletter« eller hoveri-tegn fra ca. år 1800. Billetterne har form efter det hoveriarbejde, der skulle udføres, en gangdag er således en oval billet. De er blevet anvendt mellem godsset og fæstebønderne til at holde regnskab med antallet af hoverridage, som den enkelte bonde skulle yde. (LAK. Gavne godsarkiv. Hoveribilletter ca. 1800. Foto: Peter Wodskou).

sionsarbejdet er bevaret. Heri kan vi læse om kommissionens besøg i 1795 på Svanholm, der ejedes af Niels de Svanenskiold. Hoveriet var »mæget svært, bøndernes forfatning heel maadelig«. Svanenskiold »pralede mæget af deres rigdom i førstningen, men da der blev handlet om hoveries penge, kom sanheden frem, og hans heele opførsel var afskyelig. Trudsler mod bønderne som talte deres sag; engletaalmodighed hørte til ikke at slaae denne bondefiende paa snuden«. ¹⁷

I 1790'erne ydede en sjællandsk gård i gennemsnit 8,8 pløjedage, 51,1 spanddage og 150,7 gangdage i hoveri. I forhold til dette var hoveriet på Adellersborg ret betydeligt efter den hoveriforening, som baron Frederik Adeler og baroniets hoveripligtige bønder indgik 28. maj 1792. Fremover skulle hver gård årligt yde 14 pløjedage, 2 krøjedage (krøje: harve med en krog), 12 harvedage, 60 spanddage og 176 gangdage. Pløje-, krøje- og harvedagene skulle bruges til at dyrke 4 tdr. af hovedgårdsmarken. Af spand- og gangdage var de største poster 58 gangdage ved tærskningen, 21 gangdage ved høsten og 16 spanddage ved kornva-

Herregården Bistrup i Nordjylland var omgivet af hovedgårdsjorden, hvorpå godsets bønder forrettede hoveri, og på billedet ser man fire bønder i gang med at stable hø, mens den femte bonde på vognen sikkert er på vej mod den store lade til højre for hovedbygningen. (Kobberstik af I. Haas. Fra Erik Pontoppidan: Den Danske Atlas, Tomus IV, 1768, ved s. 434).

rens transport. Hovedparten af spand- og gangdagene var knyttet til korndyrkningen (gødning, høst, tærskning, hjemtransport): 36 spand-dage og 137 gangdage.

Derudover skulle to gangdage anvendes »Til at reengiøre de her til Gaarden værende Øer i Lammefiorden, og at føre Stude og andre Creature over paa samme fra Asnæsse Næss og igien til det Sted tilbage«. Bonden stillede med »forsvarlige Karle«, der så førte to høveder fra Adelsborg og over på øerne. Desuden skulle de yde to spanddage ved herskabets »Forandring af Boepæl«, dvs. når Adeler skiftede bopæl mellem København og Adelsborg. Og når herskabet skulle på jagt, skulle hver bonde årligt stille med to bude. Post 18 lød således: »Til at reengiøre Iiskielderen og til at fylde samme igien med Iis, skal hver Mand hvert andet Aar levere 1. Vogn og 1. Karl foruden Kiøresvenden. Hver Vogn skal hente i en Dag 12 Læs Iis til 40 Lpd. Vægt fra de Steder, dem bliver anvist førend Dagen ansees aftient«. Endelig indgik befordring af »Doctor og Feldtskiær til og fra de Syge paa Godset« i aftalen. Det kunne ikke anses for hoveri, men bønderne havde indgået denne ordning, og »saa anføres samme her, som en Forpligtelse for Bønderne, der skal være uigienkaldelig«. ¹⁸

En forordning af 1799 pålagde godsejeren at føre regnskab med hovararbejdet og at give bønderne kvittering for det udførte hovararbejde. Derfor blev der på godserne indført hoveriprotokoller, hvor hver gårds udførte hoveriarbejde blev indført, oftest i et fortrykt skema. Ser vi på hoveriprotokollen for det lollandske gods Egholm under grevskabet Christiansholm, kan vi se, at Morten Buch i Stubberup og hans karl Mads Jørgensen i 1801 ydede 25 gangdage (gd.) og 12 spanddage (sd.):¹⁹

Dato	Hoveriets art	Omfang
26. februar	gavn- og andet træ at fælde, hjemskove, item slå i favn i skoven eller på gården	1 sp., 2 gd.
19. marts	gavn- og andet træ at fælde, hjemskove, item slå i favn i skoven eller på gården	2 sd., 2 gd.
28. april	hovedgårdens bygningers opbyggelse, reparation samt materialer at hente	2 sd., 4 gd.
21. maj	ladens og fæ-stiers rensning	1 sd., 2 gd.
23. juni	veje og dæmninger at fylde og reparere	2 sd., 2 gd.
25. juli	vandsteder at rense	1 gd.
27. august	korn og hø at flytte og halm item at sætte i stak	2 gd.
22. september	humle at plukke	1 gd.
22. september	fårevaskning og klipning	1 gd.
22. september	sand eller grus at hente	2 sd.
24. november	klapjagt	2 gd.
18. december	gærdsel og stænderagter etc. at hugge og bortføre samt på stængerne at oplægge	2 sd., 6 gd.

Skatter og afgifter

En skatteforordning af 4. juli 1662 havde gjort godsejeren ansvarlig for opkrævning og indbetaling af fæsterens skat, for på den måde fik staten sine penge, uanset om fæsteren magtede at betale skat eller ej. Stempel-papirsforordningen af 1719 påbød, at godsejeren skulle føre hovedbøger over fæsterens indbetaling af skatter og landgilde, de såkaldte hovedkassebøger. Heri skulle opføres både debet: hvad der burde betales og kredit: hvad der var betalt. Det samme skulle indføres i de skattekvitteringsbøger, som enhver bonde skulle udstyres med – alt på stemplet papir til gavn for statskassen.

Som følge af 1719-forordningen anlagde man på Vemmetofte Klosters godser de befalede hovedbøger. Når vi slår op i hovedbogen for Højstrup gods, finder vi gårdmand Christen Knudsen i Lund. Han skulle

svare i landgilde: en td. rug, fire tdr. byg, en td. havre, et lam, en gås og to høns.

I 1719 burde han have betalt forrige års restance på 29 rdl. 3 mk. 11 sk. (29-3-11), landgilde til en værdi af 14-1-10, kgl. skatter 13-3-5 samt lånekornet: en td. byg, en td. to skpr. havre (sat til 3-3-8). Under Kredit kan vi se, hvad Christen betalte. Kgl. skatter samt lånekornet var blevet erlagt, men af landgilden havde han kun været i stand til at betale et lam, en gås og to høns. Restancen fra 1718 var heller ikke blevet nedbragt, så ved årets udgang skyldte Christen godset 42-5-11, og nederst på gårdens side i hovedbogen måtte han prente sit »C K S« under en erklæring om, at han skyldte disse penge.

I 1720/21 betalte han heller ikke den fulde landgilde, men havde betalt kgl. skatter. Restancen steg derfor til 54 rdl. I regnskabsåret 1721/22 kan vi se, at Christen igen havde måttet få lånekorn: fire skpr. ærter, fire tdr. byg, fire tdr. havre og en td. brødkorn. Det kneb stadig med at få betalt landgilden samt lånekornet, og 1. maj 1721 var restancen nu 63-4-13. De følgende år blev dog bedre. I 1722/23 blev skatterne betalt ligesom 60% af landgilden, årets lånekorn blev tilbagebetalt, og restancen steg kun med 2 rdl., hvilket også gentog sig i 1723/24, hvor han nu skyldte 67 rdl. I 1724/25 lykkedes det ham at betale alle kgl. skatter og den fulde landgilde, så restancen ikke steg.²⁰

I 1724 eller 1725 døde Christen og efterlod sig konen Else Jensdatter, deres søn Ole på 10 år og fra første ægteskab Hans på 17 år. Gården skulle imidlertid drives videre. Herskabet ville indsætte Jørgen Rasmussen som gårdens nye fæster og Elses nye mand, men inden Jørgen og Else kunne blive gift, skulle hun holde skifte med børnene. Den 1. marts 1725 var der derfor skifteforretning i Christens bo, hvor der bl.a. blev fremlagt en fire siders lang oversigt, som detaljeret beskrev alt indboet på gården. I stuen var der to sengesteder, i det ene en ulden underdyne, en blåstribet underdyne, en rødstribet olmerdugs overdyne, to puder med vår, to gamle blålærredslagner. I køkkenet fandtes der en indmuret messingkedel, en jerngryde, to træflasker, et øsekar, en håndkværn med tilbehør, en gammel kobberpande osv. Desuden var der et sengested med to dyner, to lagner og en hovedpude. Vi får også en fortegnelse over gårdens redskaber og besætning, der bestod af 12 heste, ti køer, 19 får, 22 grise, fem gæs og seks høns. Alt dette blev vurderet til 204 rdl.

Derfra skulle trækkes en række udgifter. Vemmetofte Kloster udtog en plov, seks gode bæster, to stude, tre køer, seks får, en vogn med tilbehør og en harve til gårdens og avlingens fortsatte drift, i alt 121 rdl. Dernæst var der »Gaardens Brøstfældighed«, hvad der behøvedes af reparation på gårdens tre længer, nemlig 38 rdl. Hertil kom Christens restance

på 67 rdl. og 16 tdr. sædekorn. Disse udgiftsposter beløb sig til 247 rdl. Der var dermed et underskud i boet på 43 rdl., og »derfor agtes U-Nødig videre Udgifter at førre og inttet bliver til Deeling«, som skifteprotokollen melder.²¹ Jørgen og Else kunne nu blive gift, og 25. marts fik Jørgen fæstebrev på gården.²²

Matrikulering og udskiftning

En matrikel er en komplet, offentlig fortegnelse over alle landets landbrugsbedrifter med angivelse af hver enkelt ejendoms ejer og bruger samt størrelse, areal og hartkorn. Den første matrikel blev lavet i 1662, men blev allerede revideret i 1664. 1664-matriklen var i anvendelse frem til 1688, hvor Christian 5.s matrikel trådte i kraft. Disse tre matrikler med forarbejder findes i Rigsarkivet.²³ 1688-matriklen var i brug frem til 1844, hvor den nuværende matrikel trådte i kraft. Matriklen af 1844 og forarbejderne til den findes i Kort & Matrikelstyrelsen i København.²⁴ I godsarkivet vil man kunne finde udskrifter af matriklerne, som oftest 1844-matriklen, men mange steder også 1688-matriklen. Derimod vil man kunne finde mere om udskiftning af gårdene, der begyndte fra 1780'erne. Godsarkivet vil f.eks. rumme udskiftningsforretningen, der er en plan for byens udskiftning, samt opmålings- og taksationsforretninger.

I Slimminge mellem Ringsted og Køge boede i år 1800 den 55-årige gårdmand Christoffer Nielsen, hans seks år ældre hustru Kirsten Pedersdatter og deres børn Lisbeth, 21, Niels, 17, og Jens, 15 år. Endvidere husede Christoffer sin fader på 80 år, Niels Jeppesen. Christoffer havde i 1778 overtaget en gård efter Hans Andersen, som var blevet fradømt fæstet. Christoffer og Kirsten havde tjent på Giesegård, så derfor fik de en plag og en ko fra godset. Desuden hjalp godset Christoffer med sædekorn, en eg og en bøg samt jern til en beslagen vogn.²⁵ Indtil midten af 1780'erne gik det godt for Christoffer, og den første restance fra 1785 var på kun tre rdl. Men derefter voksede restancen støt og roligt, dels fordi Christoffer ikke kunne betale årets afgifter, dels fordi han ikke fik betalt af på de forrige års restancer, og i 1798/99 var restancen vokset til 107-3-7. Desuden havde han fået forstrækninger: otte tdr. byg og syv tdr. havre.²⁶

Uden tvivl kom Christoffers manglende evne til at betale sine afgifter til at spille en rolle, da Slimminge skulle udskiftes i år 1800. Byen havde da 17 gårdmænd, som skulle have samlet deres jord på ét sted. Da ejendommene skulle være store nok til at ernære en gårdmandsfamilie, fik man et problem, for der var kun jord til 15 gårde. Giesegård valgte derfor at nedlægge to gårde, og i slutningen af august 1800 blev Christoffer

og hans nabo Hans Pedersen kaldt op på Giesegård, hvor de i aftaler med godsejeren afstod deres gårde og blev husmænd.

I »Conditioner, hvorefter ieg underskrevne Christopher Nielsen afstaaer min fæstehavende Gaard i Slimminge paa Giesegaards Gods« fra 31. august kan vi se, at han på det tidspunkt havde otte bæster, en beslagen vogn, en trævogn, en plov med tilbehør, en harve med jerntænder og en med trættænder, tre køer, 2 unghøveder, seks får, en so og tre grise. Kvæget, fårene og svinene håbede han, herskabet ville lade ham beholde til at betale gæld og skatter med frem til 1. maj 1801, og at »al gammel Restance, Brøstfæld og Besætnings Mangel bliver eftergivet, ligesom og ieg beholder mit Indboe, Ildkar og Sengeklæder«. Punkt 4 i aftalen omhandlede huset. Niels ville gerne beholde otte fag af stuelængen, havepladsen og gårdspladsen »min og min Kones Livstiid, saavel som en Huusmands Jordlod uden nogen Afgifft, og at et af mine Børn maae beholde samme dets Livstid, efter vores Død, paa lige Vilkaar«. Desuden håbede Christoffer på at måtte medtage kornsæden og 40 læs gødning.

Aftalerne blev tinglyst og dermed godkendt på Gisselfeld Klosters Birketing 3. september 1800,²⁷ og den 1. maj 1801 overgik Christoffer, Hans og deres familier til husmandsstanden. I Christoffers udflyttede fæstehus boede i øvrigt hans efterkommere indtil 1954, hvor hans tipoldebarn (og forfatterens oldefader) Niels Andersen døde, og husmandsstedet gik ud af slægten.

Skiftevæsen

Ifølge Danske Lov foretog godsejeren skifte efter alle fæstebønder og husmænd på godset. Indtil 1817 skal skifter efter fæstebønder derfor findes i godsarkivet, hvilket også gør sig gældende med overformyndersager. I 1817 overgik skifte- og overformyndersforvaltningen på mindre godser til herredsfogden, mens komplette godser (dvs. på over 200 tdr. hartkorn) og lensbesiddere bevarede deres skifteret og overformynderi frem til 1851, hvor man i overensstemmelse med 1849-grundloven afviklede godsejernes særlige privilegier. På de større godser findes skifteprotokoller og -dokumenter derfor i godsarkivet frem til 1850-1851.

Lægdsruller før 1788

Ved forordningen om landmilitisen af 1701 inddeltes hele landet i lægder, og godsejeren blev pålagt at føre lægdsruller over alle bønderkarle mellem 4 og 40 år og stille med soldateremner til sessionen. Soldaterne kunne de frit vælge blandt karlene. Gårdmandssønner stod opført i rullen, så længe de var ugifte og ikke havde fæstet gård; ved overtagelse af

fæstegård blev de slettet af rullen. I 1788 fik godsejeren frataget opgaven med at føre lægdsruller, og arbejdet overførtes til udskrivningsvæsenet. Lægdsruller før 1788 skal derfor findes i godsarkivet, selvom det er begrænset, hvad der er bevaret af materiale. Efter 1788 findes materialet i udskrivningsvæsenets arkiv i landsarkiverne og Rigsarkivet, men der kan også ligge (genparter af) lægdsruller i godsarkivet.

I Vognserup godsarkiv finder vi »Reserva-Roulle Over Alt det Unge Mandskab paa Wognserup-Gods Som nu 1769 Tiener eller sig Opholder udi Lægdene af dend Alder fra 4re til 40re Aar«. ²⁸ Rullen oplyser om det unge mandskabs navn, fødested, alder, om »Fra Lægdet undvigt«, om man befandt sig uden for godset samt soldatens navn. Især oplysningen om fødested er interessant for slægtsforskeren. Hos Niels Mikkelsen i Kundby tjente Jens Mikkelsen, født i Kundby ca. 1743, Lars Ovesen, født i Tuse ca. 1760, og Niels Povlsen, født ca. 1762 i Bjerreby. Også Thomas Hansen, født 1747 i Sdr. Jernløse, hørte til godset, men »Tiener med Tilladelse hos Niels Smeds Enke i Holbeck«. Blandt lægdet's soldater finder vi bl.a. Christen Pedersen, 29 år og 1,65 m høj, der havde tjent i fem år. Bagefter er tilføjet: »Har Fæsted Gaard«, og hans plads blev overtaget af den 19-årige Jens Jensen fra Sandby – han var i øvrigt 1,67 m høj.

Korrespondance og regnskaber – også værdifulde kildegrupper

Denne artikel blev indledt med Mads Christoffersens bønsskrivelse, som var fundet blandt Vallø Stifts korrespondancesager, hvor der også kan hentes personallistoriske oplysninger. Kigger vi i pakken med Vemmetofte Klosters journalsager 1878-1879, finder vi bl.a. en ansøgning fra husmand og stenhugger Jens Olsen i Store Tårøje om bygningshjælp. Han havde opført et nyt syv fags stuehus på det husmandssted, han havde lejet siden 1869, og ville nu gerne have refunderet en del af udgifterne. Klostrets direktion bevilgede ham 100 kr. Ligeledes fik husmand Hans Rasmussen i Lund de 200 kr., han havde ansøgt om til anskaffelse af fiskeriredskaber. Indsiddet P. Christensen i Fakse, der havde tjent 15 år som stenbryder ved klostrets kalkværk, bad om hjælp til datteren Karen Sofies konfirmationsudstyr og fik 30 kr.

Også Trine Nielsen bad om finansiel støtte, ikke til bygninger eller tøj, men til manden bådfører Hans Nielsens ophold på sindssygeanstalten ved Vordingborg. På ansøgningen skrev sognepræst C.H. Brasch om ægteparret, at de havde »udmærket sig ved Stræbsomhed og Orden og begge i deres Stilling skabt sig et sjældent net og hyggeligt Hjem, til han nu aldeles uventet blev betaget af et ubetvingeligt Tungsind, der ytrede sig dels med Frygt for hans Erhverv i Fremtiden, dels med ubegrundede Selvbebrejdelser for hans Forhold i Familien, uden at han selv eller an-

no. 2. N. N° 337
 1878.

Til

Den høie Direction for Vemmetofte Kloster.

Undersignede, Bæddfører Hustru Nielsens Hustru af
 Vemmetofte Strand, tillader sig her ved under-
 danigst at anmode den høie Direction om en the-
 derstøttelse under min Mand's ellersvarende Sygdom
 4 Mai. Naar d. d. blef min Mand, efter Lægerne
 Anordning, indlagt paa Vordingborg Sindssyge-
 stalt og efter Lægerne's Skrivelse er der indsendt ik-
 ke Tegn til Bedring. Jeg sidder nu med 4 Børn
 som eldste 9 Aar, den yngste 3/4 Aar og har kunnet
 faa et Ophold, hvad der indbringer i løn af min
 Mand's Bædd, og da jeg maa svare for min Mand's
 Ophold 100 Sch. for hvert Quartal, hvilket hidtil
 hvi har været mig muligt ved at ophøve en op-
 sparet Sum, men som jeg for Fremtiden ikke ser
 nogen Udvei til at kunne svare, saa er det i den
 ne min Store, Ved jeg veer underdanigst at anme-
 de den høie Direction om at komme mig til Hjælp.

Vemmetofte Strand den 13te September 1878.

underdanigst
 Trine Nielsen.

Korrespondance- og journalsager kan rumme mange gode personalthistoriske oplysninger. I pakken med journalsager fra Vemmetofte Kloster 1878-1879 kan vi således komme tæt på bæddfører-konen Trine Nielsen, der bad om penge til mandens ophold på sindssygeanstalten ved Vordingborg. Billedet viser Trines ansøgning til klostrets direktion om pengenhjælp (LAK. Vemmetofte Kloster. Journalsager 1878-1879. Foto: Peter Wodskou).

dre vidste noget at anføre til Støtte derfor; tilsidst antog hans Tilstand ogsaa en religiøs Charakter forbundet med Skyhed for Mennesker ... Han er en særdeles smuk og kraftig Mand, og hans Tilstand vakte den største Deltagelse hos alle«. Brasch anbefalede derfor andragendet. Ved sagen ligger der ogsaa breve fra overlægen på sindssygeanstalten, hvor vi får at vide, at Hans Nielsen var plaget af stemmer fra gulvet og væggene, var meget angstfuld og »saa fuldt betagen af sine syge Forestillinger, at han glemmer at være reenlig; han maa i denne Tid holdes i et Eneværelse«, og besøg var udelukket. Andragendet var anbefalet af Hendes Nåde priorinden, hvilket nok har virket befordrende på bevillingen af 50 kr. pr. kvartal til mandens ophold på Oringe.

Den 6. maj 1878 bad snedkermester Valdemar Gregersen om rejskunderstøttelse til verdensudstillingen i Paris. Han havde ikke selv råd til at rejse til Paris, hvor »jeg i det hele taget vil kunne indhøste Beløring ved at faa Lejlighed til at se saa righoldigt Udvalg af de mest forskellige Gjenstande paa Haandværkerfagets Omraade«. Direktionen ville dog ikke bevilge ham de ønskede 400 kr. En måned senere træffer vi igen snedkermesteren. Den 10. juni brændte skovfoged Mads Jensens hus i Strandskoven, og under slukningsarbejdet kom Valdemar Gregersen så slemt til skade (han fik brændende gavl ned over sig), at han måtte indlægges på Frederiks Hospital i København. Denne gang ville direktionen godt betale, og hospitalsregningen på 40 kr. 90 øre tog klostret sig af.²⁹

Måtte bøde 3 rdl. og en okse for at have »beligget« to jomfruer

En stor del af materialet i godsarkivet vil være regnskaber, som kan være meget omfangsrige, især når vi kommer op i 1900-tallet. F.eks. fylder Knuthenborg godsregnskab med bilag 1848/49 to pakker, i 1948/49 otte pakker. Jo længere vi kommer tilbage, jo mindre fyldigt er materialet, men der kan hentes mange personallistoriske oplysninger fra de lange rækker af tørre tal.

Ved grevskabet Samsøs godsregnskab for 1727 ligger der en »Specification Paa alle De Standsvend, Boeliger og Huusse som findes udi Grevskabet Samsøe, Hvilke er tilført hvis af Hielpeskot og Arbejdspenge Eendel af Beboerne haver svaret pro 1727 saa og forklaring af hvad Aarsag de øfrige ey noget haver betalt.«³⁰ I Koldby var der f.eks. opført 45 skattebetalere, men kun 21 havde betalt hjælpeskot og arbejdspenge, som oftest 2 mk. hjælpeskot og 1 rdl. arbejdspenge. Blandt de fritagne var Jens Rasmussen, »gl. og affeldig«, Christopher Nielsen »Er Skoleholder«, og Peder Olsens enke var »fattig, uformuende«. Endelig slap også Søren Rasmussen Kolby, Peder Rasmussen Møller, Mikkel Jensen Møller,

Morten Rasmussen, Anders Bagers enke, Jens Poulsen, Stig Jensen og Hans Olsen for skat, fordi de »udi den ulykkelige Jldbrand d. 9 Maj afvige aar mist deris Velfærd«.

Ved samme godsregnskab finder vi også en fortegnelse over de stude, som samsingerne havde leveret til herskabet 1727-1728 »med forklaring hvor meget for hver Stud er betalt eller udi deres Afgifter Liqvideret«. Peder Olsen i Koldby havde leveret en stud og fået 6-2-0 i betaling, Ole Degn i Nordby en stud for 5-4-0, mens Jørgen Foged kun havde fået 3-2-0 for sin stud. I alt havde bønderne leveret 30 stude til en samlet værdi af 847 rdl.

I en tilfældigt valgt regnskabsmappe i Gavnø godsarkiv finder vi blandt udgiftsbilagene for 1835 denne kvittering: »Nota. Paa Belysning paa Kongens Nytorv No 205, som passes af mig fra 1ste Desember til 1ste Januar, betaler Summa 3 Rbd. » Mk. » Sk., hvorfor skyldig qvitteres. Jacob Sørensen. Kjøbh. d. 31 Desember 1834«. Vi kan også se, at forvalter J. Lütken havde haft indrykket bekendtgørelser i aviserne om Gavnø hovedgårds bortforpagtning. Annoncerne havde været sat i *Algemeine Wochenblatt in Apenrade*, *Fyns Stifts Adresse-Avis* og *Avertissements-Tidende* samt *Aarhus Stiftstidende*, hvilket kostede 8-1-16. Som bilag til bygnings- og reparationsregnskabet ligger der ni regninger fra murer Hans Hansen, der havde brugt Ole Jensen i Appenæs som håndlanger i perioden 21. december 1834 til 1. november 1835. Ole havde arbejdet i sammenlagt ni måneder og derved tjent 65 rdl.³¹

På Løvenborg sad den reform- og bondevenlige M.H. Løvenskiold, hvis hoveridagbog vi stiftede bekendtskab med tidligere. I Løvenborgs mange regnskabsmapper finder vi tillige overraskende udgifter. I februar 1787 godkendte Løvenskiold udgiftsbilag nr. 47: »En nye træ Hæst forfærdiget og at sætte fast i jorden 5 mk.«. Dog blev tømmer Jens Niensens regning nedsat til 4 mk.³² Træheste-straffen blev i øvrigt forbudt ved forordning af 8. juni 1787, men træhesten er næppe blevet anvendt på Løvenborg eller andre godser i nævneværdig grad, selvom den har levet videre i overleveringen om den onde ridefoged og de stakkels bønder.

Regnskaber fra krongodser er bedre bevaret og går længere tilbage, og Rigsarkivets store samling lens- og krongodsregnskaber er et righoldigt kildemateriale til belysning af kronens fæstebønder. Her vil vi kunne finde jordebøger, lister over skattebetalende bønder, sagefaldslisters (lister over bøder) og stedsmålsregistre (fortegnelser over indfæstningspenge).³³ Tager vi sagefaldslisten i Koldinghus lensregnskab 1610/11, som foreligger trykt, finder vi bl.a. Iver Thomasen i Starup, som havde slået Mads Smed i jorden og derfor måtte bøde 3 mk. Men Mads Smed måtte også betale 3 mk. »for nogle huller han huggede i forskrevne Iff-

uer Thomasøns klæder«. Mølleren i Duns Mølle, Morten Hansen, løb bort med hustruens niece Dorte Jensdatter, som »han belå«, og hans ejendele tilfaldt derfor kronen. Søren Nielsen, søn af Niels Mortensen i Fredsted, bødede 3 dlr. og en okse for »2 uberørte piger han havde beliggiget, dog han tilforn har bødet for den første«. Christen Sørensen i Egholt havde uden lensmandens tilladelse ladet Svend Jensen tage huse på sin fæstegård, og det kostede ham 1 dlr. Desuden fik kronen 3 dlr. fra 12 bønder, »for de sad overhørig hver med 1 hjælp at binde korn«, dvs. forrette hoveri, og måtte derfor bøde 1 mk. hver.³⁴

Stedsmålsregistrene kan rumme følgende oplysninger: dato for fæsteindgåelsen, den nye fæsters navn, det fæstede, lokalitet, sidste fæsters navn og årsag til fæsteskifte, stedsmålets størrelse og endelig forskellige bemærkninger. Fra Københavns lensregnskaber kan nævnes: »Peder Jørgensen kommen til den gård i Husum, som Oluf Klovtofte afdøde fast i største armod, og deraf fæste 30 rdr., som han ikke havde middel til at udgive, men begærede dag på dem til han fik høsten. Blev bevilget og døde fra imidlertid i pesten og var så forgældet, så man ikke kunne få fuld landgilde, langt mindre af fæsten videre, end til 18 sletdaler, som (...) er 12 rdr.« (1654/55), eller »Jens Sørensen fæstede den halve gård i Valby, som hans bror Laurids Sørensen afdøde, og hans efterladede hustru med hendes trolovede fæstemand Poul Andersen i Brøndbyvester til ham afhændte« (1656/57). Jep Pedersen fæstede »den gård i Ovre Ydre, Hvidovre, som Jep Nielsen for ham oplod efter kontraktens formelding« (1626/27).³⁵

I den trykte udgave af Sokkelund herreds tingbøger 1628-1630 kan vi læse om kontraktens indhold. Jep Nielsen beholdt »dend lilde stue i gaarden, en kornlade och fæhus, som er tilsamen 7 bindinger hues«, som også hans enke måtte nyde, så lang tid hun forblev i enkestand. Derudover kunne Jep Nielsen bruge fire agre, hvor der tilsammen kunne sås 48 skpr. korn, men han skulle også give seks skpr. korn i årlig landgilde. Kontrakten blev underskrevet 2. august 1626 ved at Jep Nielsen og Jens Pedersen satte deres bomærker. Til vitterlighed underskrev slotsfoged Hans Malke.³⁶

Hvor mange oplysninger der kan fås ved et nært arbejde med lensregnskaber, har Hans H. Fussing vist i sin undersøgelse af Stjernholm Len. Fussing har på baggrund af regnskaber og jordebøger udarbejdet en jordebog for hele lenet med oplysninger om hartkorn, udsæd 1625, landgilde, stedsmål og fæstere 1604-1661, der er trykt som bilag. Som eksempel kan nævnes en jordegård i Vinten by i Nim Herred med 11 tdr. hartkorn. Landgilden bestod bl.a. af fire skp. rug, fem skp. byg, to skp. havre og t pund malt. Dertil kom småredslerne: en fedegalt, et

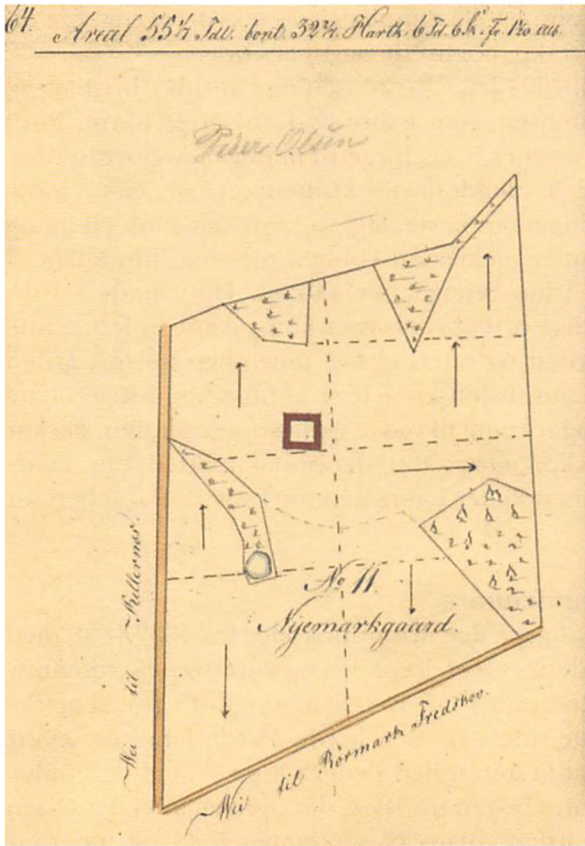
svin, et får, en gås og to høns. I 1625 kunne der sås seks ørter rug, fire ørter byg, fem ørter havre, ti skp. boghvede og 16 læs hø.

Ejerlisten ser sådan ud: 1604 Jep Christensen og Laurids Christensen, 1605-1612 Laurids Christensen, som måtte bøde to ørter havre, fordi han stjal en hest. I 1614 nævnes Niels Jørgensen, der blev gjort fredløs, uvist hvorfor. Hans ejendele tilfaldt derfor kronen: en kvie, en ungnødstud, en kviekalv, to gildingier, en hesteplag, to heste, en stud, en øg og fem svin, får og gæs samt sengeklæder, kobber, messing, tin, fetalje. I årene 1616-1623 havde Anne Sejersdatter gården. Hun måtte i 1616 bøde en okse for ubevelselige ord til Niels Bygs kone. Anne indebrændte i september 1623 på gården og efterlod fire umyndige børn. Gården blev overtaget i 1625 af Laurids Jensen, i 1631 af hustruen Kirsten Lauridsdatter, som satte arv og formue til ved at genopbygge gården, der var atter brændt i 1630. Ved kongebrev af 9. december 1630 fik hun et års frihed for landgilde. Sønnen Peder Lauridsen tog over 1641, og han var her endnu i 1646.³⁷

Peder Olsen under Knuthenborg

I Knuthenborg godsarkiv ligger der fire protokoller fra 1837-1838 med oplysninger om fæstegårdenes areal, hartkorn og kort over ejendomme. Vi kan tage grundplanen fra 1837 over Nymarksgård i Stokkemarke sogn (se illustration næste side). Gården havde 55 tdr. land, og påført med blyant oplyses det, at fæsteren hed Peder Olsen.³⁸ Med den oplysning kan vi gå videre til jordebogen fra 1834, der oplyser, at Peder Olsen havde fået fæstebrev på gården i Blans 27. september 1830, og at der var foretaget en synsforretning 21. august 1830. Gårdens hartkorn var 6-6-0-1½, og landgilden bestod af en td. rug, tre tdr. byg, to tdr. havre og 14 rbd. ³⁹ Da vi har fæstebrevets dato, finder vi let det originale fæstebrev i pakken med fæstebreve og lejekontrakter.

Fæstebrevet på matr.nr. 10a Blans er udstedt til den 27-årige gårdmandssøn Peder Olsen (Hovmand) fra Østofte og indeholder bl.a. påbud om at modarbejde skadeligt vand (dvs. iværksættelse af dræning) samt opførelse og vedligeholdelse af hegn. I den indhegnede have skulle han anbringe højstammede træer og beplante havegrøfternes volde med levende hegn. Så længe der var plads, skulle han årligt plante mindst fem gode frugttræer i haven, hvor han i øvrigt skulle dyrke »Kaal, Kartofler og alle Slags andre gode Jord eller Kiøkkenvexter, ligesom han og paa et beqvemt Sted anlægger og vedligeholder en Humlehauge af en til 2 Skiepper Lands Størrølse«. Desuden skulle der lægges »Vind paa Høe og Hampeavlen og i det mindste saae 2 Skpr Høe og 1 Skpr Hampefrøe aarlig«. Allerede Danske Lov 1683 havde pålagt fæste-

I årene 1837-1838 lod man på Knuthenborg udarbejde nogle protokoller med farvelagte kort over grevskabets bøndergårde og oplysninger om gårdene. På billedet ses Peder Olsens gård i Blans (LAK. Knuthenborg gods. Grevskabets bøndergårde 1837-1838. Foto: Peter Wodskou).

bønderne årligt at anlægge fem humlekuler, plante træer og så en skp. hampefrø.

Den vedhæftede synsforretning beretter om en firlænget gård med i alt 46 fag. Bygningerne bestod af egeundertømmer og forskelligt slags overtømmer, og der var stråtag og klinede vægge. Stuehuset eller den søndre længe havde 11 fag, der var indrettet til to stuer, tre kamre, et køkken og et bryggers. I længerne var der stalde, lader og lo. Besætningen udgjordes af fire heste og to hopper, hvortil kom vogne, jerntromle m.v. »Det behøvende Sædekorn, Hvede 4 Td., Rug 2 Td., Byg 8 Td., Havre 6 Td. og Erter 3 Td. overleveres Fæsteren i den paa Gaardens Jorder staaende Sæd«. ⁴⁰

Med gård kunne han blive gift med Anne Cathrine Nielsdatter fra Skørtinge. Ægteskabet var barnløst. Peder og Anne Cathrine tog derfor i 1830'erne to plejebørn til sig: Rose Charlotte Amalie Møller (folketæl-

lingen 1834: »Pleiebarn i Datters Sted«) og senere Maren Elisabeth Jensdatter. I 1854 fik Peder mulighed for at købe sin gård til selveje for 3.100 rdl.⁴¹ Peder Olsen Hovmand døde 30. juni 1886, næsten 83 år gammel.

Læs videre

Hvis man vil vide mere om livet som fæstebonde og landbrugets historie, giver *Det danske landbrugs historie* I-IV (1988) en god indgang med mange litteraturhenvisninger. Der kan også hentes viden i *Dagligliv i Danmark* (1982), der i otte bind beskriver perioden 1620-1964. Endvidere er der megen nyttig viden at hente i de talrige godshistorier og undersøgelser af enkelte egne, f.eks. Margit Mogensen: *Fæstebønderne i Odsherred*, 1974, eller Palle Ove Christiansen: *Lykkemagerne. Gods og græve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden* (2002).

Noter:

1. LAK. Vallø Stift. Journalsager 1819/401-537, nr. 498.
2. J.O. Arhning (udg.): *Roskilde kapitels jordebog 1568*, 1965, Svend Gissel (udg.): *Jacob Ulfelds jordebog på Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse 1588*, 1964, C. Rise Hansen (udg.): *Skiftet efter rigsråd Eske Brock 1626*, 1965 og Poul Rasmussen (udg.): *Århus domkapitels jordebøger, 1972-1975*.
3. LAK. Løvenborg gods. Jordebøger 1870-1877.
4. LAK. Løve herred. Skøde- og panteprotokoller 1846-1848, s. 402; 1874-1876, s. 694; 1881-1883, s. 959.
5. LAK. Erikshohn gods. Fæsteprotokol 1758-1848 fol. 52.
6. LAK. Merløse-Tuse herreder. Justitsprotokol 1769-1773 fol. 291-292.
7. LAK. Erikshohn gods. Fæsteprotokol 1758-1848 fol. 228.
8. Margit Mogensen: *Fæstebønderne i Odsherred*, 1974, s. 64.
9. LAK. Løvenborg gods. Fæstebreve og lejekontrakter 1765-1915 for Nr. Jernløse sogn og by.
10. LAK. Knuthenborg gods. Fæsteprotokol 1684-1719 fol. 133-35.
11. LAK. Bækkeskov gods. Fæstebreve og lejekontrakter I 1823-1921.
12. LAK. Giesegård gods. Fæsteforestilling og andre papirer vedr. fæstevæsenet 1734-1865. Fæsteprotokol for Spanager 1762-1920 fol. 29 og 30b.
13. Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie* III, 1988, s. 94-123, 218-22.
14. LAK. Dragsholm Birk. Skøde- og panteprotokol nr. 13, 1854, fol. 104-07.
15. LAK. Dragsholm Birk. Skøde- og panteprotokol nr. 10, 1852-1856, fol. 525.
16. LAK. Sølstedgård godsarkiv. Skøder og købekontrakter vedr. fæstegodsets afhandelse 1845-1906.
17. Fridlev Skrubbeltrang (udg.): M.H. Løvenskiolds hoveridagbog 1795-1797. *Bol og By* 7, 1973, s. 45-46.
18. LAK. Adellersborg gods. Hoveriforeninger 1792-1838. Se også Margit Mogensen: *Fæstebønderne i Odsherred*, 1974, s. 106-09.
19. LAK. Aalholm gods. Egholm. Hoveriprotokol 1800-1841.
20. LAK. Vemmetofte Kloster. Hovedbog for Højstrup 1719-1726.
21. LAK. Vemmetofte Kloster. Skifteprotokol for Højstrup 1719-1761 fol. 74-77.
22. LAK. Vemmetofte Kloster. Fæsteprotokol for Højstrup 1680-1754 fol. 115.
23. Se Thelma Jexlev: Hvorledes kan man følge sin slægts eller sin gårds historie bagud fra Christian 5.s matrikel. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1978 s. 121.
24. Se Svend Balslev: Matrikelarkivet og den personalhistoriske forskning. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1979 s. 49-56.
25. LAK. Giesegård gods. Fæsteprotokol for Giesegård og Ottestrup 1720-1816 fol. 341a.
26. LAK. Giesegård gods. Hovedkassebog 1780-1799.
27. LAK. Giesegård gods. Papirer vedr. udskiftning af bøndergodset vedr. Giesegård 1775-1860.

28. LAK. Vognserup gods. Reserveruller, lægds-jordebøger m.m. 1733-1791.
29. LAK. Vemmetofte Kloster. Journalsager 1878-1879.
30. LAK. Grevskabet Samsø. Godsregnskaber 1727-1729.
31. LAK. Gavnø gods. Godsregnskaber 1835.
32. LAK. Løvenborg godsarkiv. Godsregnskab 1786/87.
33. Om lensregnskaber og deres mangfoldige anvendelse, se Hans H. Fussing: *Stiernholm len 1603-1661*, 1951.
34. Birgitte Dedenroth-Schou (udg.): *Koldinghus Lens Regnskab 1610-11*, 1984, s. 115-26.
35. Jørgen H. Andersen: Lensregnskabernes stedsmålsregistre som landbohistorisk kilde. Fæsteforhold i Københavns len 1611-1661. *Historisk Tidsskrift* bd. 74 (1974), s. 1-80.
36. *Sokkelund herreds tingbøger 1628-30*, 1960, s. 33.
37. Hans H. Fussing: *Stiernholm len 1603-1661*, 1951, s. 251.
38. LAK. Knuthenborg gods. Grevskabets bondegårde 1837-1838.
39. LAK. Knuthenborg gods. Jordebog 1834.
40. LAK. Knuthenborg gods. Fæstebreve og lejekontrakter 1830.
41. LAK. Knuthenborg gods. Købekontrakter 1851-1926.

Registrering af bybefolkningen i Danmark

Kilder fra middelalderen til Den Ny Kirkebog

Af Ole Degn

Man møder ofte den opfattelse, at registrering af befolkningen er en forholdsvist ny foreteelse. Tidligere havde man foruden kirkebøgerne kun folketællingerne, og de blev blot foretaget med visse mellemrum. I artiklen vises, at registrering af i hvert fald dele af bybefolkningen ses foretaget i senmiddelalderen, og at man allerede i 1600- og 1700-årene benyttede adskillige former for registreringer. Man har i den lange række af registreringer et omfattende materiale af stor værdi for personal- og lokalhistorien.

Registrering nu og før¹

Nutidens danskere er vænnet til at gå med sygesikringsbevis, Dankort, bibliotekslånerkort, Brugs-kort osv., hvormed de løbende registrerer sig selv på offentlige kontorer, i banker, butikker, hos læger osv. De er registreret i talløse registre, i CPR-registeret, hos skattevæsenet, i Den Ny Kirkebog, hos læger, på apoteker, på biblioteket, hos handlende, i Rigspolitiets motorkøretøjsregister. Kører de for hurtigt, kan de opleve, at de dermed har registreret sig selv digitalt fotografisk, og at et girokort fra politimesteren følger. I dag registrerer vi i et omfang, som man ikke tidligere har kunnet forestille sig. Og dog viser det sig, at også i ældre tid blev borgere registreret på måder, man næppe umiddelbart ville vente, når man tænker på tidligere tiders kontorfaciliteter og kommunikationsmidler. Man brugte sjældent numre, personnavngivningen var ikke fast, den enkelte persons navn forekom ofte i vekslende former, og langt op i 1800-årene havde man ingen matrikelnumre, husnumre eller skatteborgernumre.

Viljen til at registrere i hvert fald en del af befolkningen var dog allerede i 1600-årene stor, således som det ses af en forordning af 12. maj 1657 om løsgængere i Danmark og Norge. Kongen konstaterede her, at en stor del løsgængere understod sig i at opholde sig i hans riger, undersåtterne til skade. For at sådant kunne blive afskaffet, havde han med Rigsrådet anset for godt at gøre en anordning: Alle, som ikke var bosat og betalte tiende til kirken og præsten, skulle af præsten, hvor de op-

holdt sig, tage bevis om deres forhold, såfremt de ikke ville pågribes som andre løsgængere. Og to gange om året, 4. påskedag og dagen efter Sankt Mikkelsdag (29. september), skulle af lensmændene holdes inkquisition over alle, mands- eller kvindepersoner, som ikke var bosat og betalte tiende til kirken og præsten. De, der ikke fandtes at holde sig til en bestemt menighed og ej heller havde bevis fra præsten, hvor de opholdt sig, skulle agtes for løsgængere og straks pågribes og enten sendes til Bremerholm, Fredericia eller andre fæstninger for at arbejde i jernlænker eller også straffes i deres herskabs, herremandens jern.²

Registreringstyper

Registrering kan man iagttage i to hovedformer, registrering på et tidspunkt eller løbende registrering, og herunder ses en række former, således som det vises i følgende opstilling, som anfører de kildetyper, der nedenfor i kronologisk orden bliver behandlet, med angivelse af deres numre i denne orden.

Registrering på ét tidspunkt: status

hpopulation:

folketællinger og kommunale mandtal (30), civilregister (42), folkereregister (43), CPR-registeret (44), Den Ny Kirkebog (45)

delpopulation:

skattelister (3), mønstringslister (10), grundtakster (24), Hof- og Statskalenderen (26), brandtaksationsprotokoller (29), vejvisere (31), lægdsruller (32), bygningsafgift (35)

Registrering løbende: begivenheder, hændelser

efter procedure:

hpopulation

skifte (14), fødsel osv. (20, 27, 45), dødsanmeldelse (34), skolegang (36)

delpopulation

borgerskab (1, 5), toldpassage (2, 9, 16, 22, 23), ejendomserhvervelse (11, 28), indkvartering (12), lavstilknytning (13), immatrikulation (19), næringsadkomst (41)

tilfældigt:

retssag (4, 39), indkøb (5, 7, 8, 18), tjenesteydelse (5, 7, 8), brug af offentlige faciliteter (6, 9, 17), fattighjælp (15), havneanløb (16), kommunion (25), flytning (33, 38, 42, 44), søfart (9, 22, 37, 40)

Som det fremgår, er der tale om meget forskellige kildetyper. Kildematerialet vedrørende byerne er langt rigere og mere differentieret end det vedrørende landbefolkningen. På en mere eller mindre overskuelig måde ser man befolkningen registreret ikke blot i byernes egne arkiver, rådstuearkiverne, men også i byfogedarkiver, toldarkiver, stiftamtsarkiver, bispearkiver, præstearkiver, lavsarkiver, privatarkiver, alle i landsarkiverne, og i Rigsarkivets regnskabsarkiver.

Kronologisk oversigt

I så vidt muligt kronologisk orden efter tidspunkt for påbydelsen af førelsen eller for de ældst kendte bevarede arkivalier anføres hér de ovennævnte kildetyper. De er de mest betydningsfulde, når det gælder registrering af bybefolkningen. I oversigtsform er det følgende:

1. Borgerskabsprotokoller 1422, 1470- .
2. Øresundstoldregnskaberne 1497-, men formentlig indført 1429.
3. Skattelister 1545- .
4. Tingbøger, påbudt 1551, fra 1682 kaldt justitsprotokoller.
5. Kæmnerregnskaber 1540'erne- .
6. Mark- og engbøger 1540'erne- .
7. Lensregnskaber 1559-1660, men mere fuldstændige først fra 1610.
8. Pengemesterregnskaber, kendes fra 1560'erne.
9. Købstads-, havne- og toldregnskaber i Rigsarkivets samling Regnskaber 1660-ca. 1848.
10. Mønstringsruller over borgerskabet 1583-1639.
11. Skøde- og pantebøger 1580'erne- .
12. Indkvarteringslister 1600-årene.
13. Lavsprøtoller 1600-årene- .
14. Skifteprotokoller 1600-årene-, påbudt 1682.
15. Fattigvæsenets uddelingsprotokoller 1600-årene- .
16. Havne (told)regnskaber 1600-årene- .
17. Vejerhusbøger 1600-1700-årene- .
18. Købmandsbøger 1600-årene- .
19. Universitetsmatriklen, første 1611.
20. Kirkebøger, cancelliskrivelse 1645-46, men Sønderjylland 1573, Kongeriget 1624- .
21. Hustakster 1661-62.
22. Accisebøger 1660'erne-ca. 1797.
23. Konsumtionsregnskaber 1660'erne-1852.
24. Grundtakster 1682- .

25. Kommunionbøger, i Sønderjylland konfidentregistre, kommunion påbudt i Danske Lov 1683.
26. Hof- og Statskalenderen 1734- .
27. Konfirmation, indført 1736.
28. Realregistre, indført i Kbh. 1759, i provinskøbstæderne påbudt 1845.
29. Brandtaksationsprotokoller 1761- .
30. Folketællinger 1748, 1753, 1769, 1787- .
31. Vejvisere 1765, 1770-.
32. Lægdsruller 1789- .
33. Pasprotokoller 1780'erne- .
34. Dødsanmeldelsesprotokoller eller skiftesaglister 1792- .
35. Bygningsafgift, arealskatten, opmålingsforretninger 1802-1903.
36. Skoleprotokoller, 1800-årene, latinskoler dog tidligere.
37. Vagtjournaler toldvæsenet, 1800-årene, ifølge instruktion 1797.
38. Til- og afgangslister i kirkebøgerne, i byerne 1814-57.
39. Sagelister eller retslistes, almindelige fra 1820'erne.
40. Toldstedernes årsberetninger 1842- .
41. Næringsadkomster 1857- .
42. Civilregistre i Sønderjylland 1874-, Landsarkivet i Aabenraa.
43. Folkeregister; indført 1924.
44. CPR-registeret, Det Centrale Personregister 1968- .
45. Den Ny Kirkebog, DNK, 2001-2004- .

Kilderne

1. Borgerskabsprotokoller (1422-, rådstuearkiver)

Større eller mindre dele af købstædernes befolkninger er registreret i rådstuearkivernes borgerskabsprotokoller eller i rådstueprotokollernes borgerskabsindførsler, idet nye borgere som grundlag for at drive borgerlig næring skulle løse borgerskab. Kravet om løsning af borgerskab som forudsætning for erhvervsudøvelse blev indført ved forordning af 1422, gentaget i Danske Lov 3-1-1. Borgerne aflagde her i tidligere tid ed til borgmestre og råd og forpligtede sig til at betale skat i mindst tre år og betalte et ofte større beløb i borgerskabspenge. Men selv om købstædernes indbyggere normalt kaldes borgere og som helhed borgerstanden, var det kun en mindre del af dem, der havde løst borgerskab, formentlig næppe mere end halvdelen af de voksne mænd.³

I Århus går borgerskabsprotokollen tilbage til 1470, i Ålborg til 1535, i Ribe til 1585. For byerne Flensborg, Haderslev, Viborg, Vejle, Tønder og Aabenraa er borgerskabsmaterialet trykt, for de øvrige byer haves på landsarkivernes læsesale hjælpemidler i form af navneregistre.⁴

2. Øresundstoldregnskaberne (1429, 1497-, Rigsarkivet)

Øresundstolden er formentlig indført i 1429, men rækken af regnskaber begynder først 1497, og først fra 1557 er de bevaret i en næsten ubrudt række, frem til 1857, da tolden blev ophævet. Indtægtsbøgerne oplyser i kronologisk orden og under rubrikker for de forskellige nationer om de passerede skippere og skibe, herunder også skippers hjemsteder. De danske skippere og skibe står under rubrikken Danske og norske (og vendiske), men de kan ud fra ladningernes nationalitetsforhold også være anført under andre rubrikker, som Engelske, Skotter osv.

3. Skattelister (1545-, rådstuearkiver)

Skattelisterne er til langt hen i 1700-årene de eneste kilder, der systematisk registrerer en væsentlig del af bybefolkningerne, nemlig husstands-overhovederne, i væsentligt omfang også dem, der blev ansat til beløbet 0 i skat.⁵

Skattelister kendes fra Ribe fra og med 1545, fra Helsingør, Holbæk, Næstved, Skælskør, Odense, Kerteminde, Kolding og Ringkøbing ligeledes fra 1500-årene, og fra 1600-årene og især 1700-årene har man lister fra de fleste byer. Ofte anfører listerne ikke adresser (gadenavne), men disse kan normalt findes ved ud fra adresseangivelser i andre kilder at afdekke den topografiske struktur i den enkelte skatliste. Denne struktur, der bygger på bestemte, måske lidt varierende ruter i gaderne, kan for den enkelte by til dels svare til den, man fra 1761 gennem tiden finder i byens brandtaksationsprotokoller eller en senere tids matrikelnummersystem.

De mange, meget forskellige skattelister stammer fra skatter, der dels benævnes efter anledningen til udskrivningen (krigsskat, kroningsskat, fortifikationskat, bådsmandsskat, skoleskat osv.), dels efter betalingsmidlet (pengeskat, kornskat, madskat, kobberskat), dels efter skatteobjektet (kopskat, kvægskat, karosseskat osv.). De blev i forskellige perioder lagt ikke blot på indtægt og formue, men også på specielle emner, således foruden de førnævnte på tjenestefolk, parykker, salt, rang, heste, ildsteder, rentepenge osv.

I formen kan man skelne mellem nogle få hovedtyper af skattelister, der med hensyn til personregistreringen giver noget forskellige resultater.

Ældst er vistnok de såkaldte skatskillingstakster, hvor de enkelte borgere anføres én efter én, for det meste uden adresseangivelser. Skattegrundlaget var normalt, som for de følgende skattelister, næringsvirksomhed og grundbesiddelse, altså indtægt og formue, hvoraf førstnævnte fra 1600-årene vistnok var den vigtigste. Takseringen af de enkelte

	Rgt	ts
Østergræve		
Jens Mammen Ristler	5	
Kristofel Konnagers	6	
Christen Høllomby	9	
Brodne Konnagers Konnagers		
Luch	5	
Jens Skovby Økergaard	2	
Kristofel Høllomby Høllomby	6	
Jens Jørgensen Høllomby	2	
Jens Olf og Olf	2	
Niels Rasmussen Tøndersie		
Konnagers	3	
Niels Larsen Høllomby-Luch		
død og Linds datter gift med		
Rasmus Jensen Skredder	4	3
Anders Jensen Andersens	4	
Lars Mortensens Luch		
er flødt paa Landet		
1714. 400 - 1 rd.		
Christen Andersen Boger	1 rd	
Jens Jørgensen Høllomby	2	
Trangstræde		
Jens Olf		3
Christen Olf	1	
Hugh Olf Høllomby Høllomby	1	3
Jens Olf Høllomby	1	3
Anders Andersen Høllomby	2	

Registrering af skatteborgere i Randers 1716. Siden viser Østergræve og en del af Trangstræde, med skatteborgernes navne og i en del tilfælde erhverv samt skatteansættelse i rigsdaler og mark. Enkelte steder er registreret yderligere oplysninger, som at Niels Larsen Hornbechs enke er død og hendes datter gift med Rasmus Jensen skredder og senere, at Lars Mortensens enke »er flødt paa Landet«, men i 1714 var takseret for 1 rd. (LAV. D 21. Randers rådstuearkiv. 36. Diverse skattemandtal 1644-1749).

skatteborgere blev foretaget af borgmestre og råd, måske også takserborgere, og hvilede på skøn. Skattebeløbene varierer fra 0 til flere hundrede skilling. Denne skatteliste type er enkel og for forskningen værdifuld derved, at den på en overskuelig måde placerer skatteborgerne økonomisk i forhold til hinanden. Den ses tilbage til midten af 1500-årene.

En lidt varieret form af denne type skattemåling har man, når det for den enkelte skatteyder er udregnet, hvad det endelige skattebeløb blev, idet skatstillingslisterne er ganget med det foldtal, som skatten blev sat til. I sådanne lister kan forekomme store rigsdaler- eller sletdalerbeløb, altså ikke blot skilling- og eventuelt markbeløb.

En anden skatteliste type angiver kombinationen af indkomst- og ejendomsskat, og denne type kan dermed afsløre, om personer bor til leje eller ejer deres bolig, og muliggøre opgørelser for de enkelte ejendomsbesiddere og dermed også af ejendomsfordelingen. En forordning af 5. maj 1683 rummede bestemmelser om ligning halvt på ejendom (grund), halvt på næring, og dette var gældende frem til lov af 1867.

En tredje type skattemåling omfatter kopskatte, dvs. skat lagt på personer, »hoveder« = kop. Denne skattemåling tog altså ikke hensyn til den enkeltes konkrete indtægt og formue, men var dog gradueret, efter rangklasser og erhvervsgrupper. Disse skattemålinger er værdifulde derved, at de medtager ikke blot husstandsoverhoveder, men også disses ægtefælle og børn over en vis alder (12 år, 15 år).

I 1800-årene får man en ny type, mere omfangsrige skattemålinger eller snarere skattebøger, ofte betegnet skattehovedbøger. Mens man tidligere hvert år havde en række forskellige skattemålinger betegnet efter de forskellige skatter, heste- og karosseskat, ildstedes- og kvægskat osv., fik man med den nye type en række skattebøger, hvor der på hver side i et mindre antal trykte rubrikker kunne anføres skatteydere med beløb for forskellige skatter, næringskat, grundskat, skoleskat, fattigskat osv.

Som grundlag for skatteudskrivningen kan foreligge hussøgningsskemat, udarbejdet af byens embedsmænd, der har gået rundt fra hus til hus og ved udspørgen registreret skatteborgerne.⁶ Et grundlag for skatteudskrivning har man også i de såkaldte skattemandtal, lister over skattepligtige personer. Fra 1660 findes skattemandtal i henhold til forordning om hovedskatten som bilag til kopskattemålinger, således skattemandtallet for ekstraskatterne 1743, der omfattede hele landet, og ekstraskattemandtallet 1762, der kun omfattede København.⁷

Skattemålingerne er i mange rådstue- og købstadkommunearchiver bevaret i lange rækker år for år – ofte er der også flere for hvert år – og de giver derfor gode muligheder for at følge de enkelte skatteborgere. På en

måde kan de virke som folkeregistre, idet man i liste efter liste kan følge en konkret person og to-tre af hans naboer på hver side, og dermed fastslå, når personen »forsvinder.« Man kan så eventuelt forsøge at finde vedkommende andetsteds i skattelisten og ved negativt resultat slutte, at vedkommende er flyttet eller er død.

Enkelte skattelister findes publiceret, således for Ribe 1640 og Køge 1753, og fra 1860'erne og frem til 1950'erne lod en del byer mere eller mindre sporadisk deres skattelister trykke og udgive.⁸

4. Tingbøger (ca. 1551-1682) og justitsprotokoller (1682-), byfogedarkiver, rådstuearkiver

Mange købstadindbyggere vil man ud fra vidt forskellige baggrunde finde anført i tingbøgerne fra rådstueretterne i rådstuearkiverne og i byfogedarkivernes tingbøger, fra 1680'erne ofte betegnet justitsprotokoller, men de er vanskeligt tilgængelige og meget tidkrævende at benytte, idet der for det meste helt mangler indgange til de kronologisk førte retsreferater og indførte dokumenter.

På et enkelt punkt kan man dog systematisk se registreret en lille gruppe personer, nemlig de 8 mænd, der ofte ved begyndelsen af hver tingdag anføres som tinghørere.

Tingbøgerne blev påbudt i 1551 og går tilbage til 1500-årenes anden halvdel, hvorfra de er bevaret fra bytinget i Kerteminde fra og med 1551, i Ribe fra 1561, i Grenå fra 1564, i Randers fra 1573 (1587), i Vordingborg og i Varde fra 1591. Fra rådstueretten i Ribe haves endda tingbøger fra 1527 og i Helsingør fra 1549.

Enkelte rådstueretsbøger er udgivet, nemlig fra Helsingør, Malmø og Ribe, og til Ribe bys tingbøger 1561-1600 findes på Landsarkivet for Nørrejylland læsesal et kronologisk register, der dog ikke er fuldstændigt.⁹

5. Kæmnerregnskaber (1540'erne, rådstuearkiver)

Byens indtægtsopkrævning, udgiftsbetaling og regnskab varetoges af en af byens borgere, der årligt valgtes som kæmner. I enkelte større byer havde man to kæmnere, nemlig i Helsingør, Ålborg og Ribe. I indtægtsregnskaberne registreredes en del af byens borgere som lejere af byens ejendomme, marker og enge, i nogle byer i perioder også borgerskabstagerne. I udgiftsregnskaberne registreredes en del af byens købmænd, håndværkere, skippere, vognmænd, daglejere o.a. som leverandører af varer eller tjenesteydelser.

Kæmnerregnskaberne går for enkelte byer tilbage til 1500-årene, for mange til 1600-årene, og er bevaret fra 1700-årene fra de fleste byer.

Huller i rækkerne for perioden 1660-1772 vil i almindelighed kunne udfyldes med regnskaberne i Rentekammerets reviderede regnskaber i Rigsarkivets samling *Regnskaber 1660-1848*. Efter 1772 blev de reviderede regnskaber returneret til byerne, og kærnerregnskaberne findes i rådstuearkiverne som bilag til byens hovedregnskaber.

For perioden efter 1826, da kærnerregnskaberne blev revideret af amterne, kan de i en del tilfælde findes i amtsarkiverne.

6. Mark- og engbøger (1540-erne-, rådstuearkiver)

Mange byer havde siden middelalderen betydelige tilliggender i form af bymarker og engarealer, og landbrugsaktiviteter var i ældre tid vigtige led i byens og borgernes økonomi.¹⁰ Man finder derfor registreret adskillige borgere i byernes mark- og engbøger, der for enkelte byer går tilbage til 1500-årene. Her ses registrering af arealer og lodder, med angivelse af lejerne og opkrævning af lejeafgifter, aflønning af vangvogtere, byhyrder osv.

7. Lensregnskaber (1559-1660, Rigsarkivet)

Byerne var frem til Enevældens indførelse 1660 underlagt kongens lensmænd, hvis funktioner fra 1660'erne overtoges af amtmændene. Ikke mindst i de købstæder, der med et kongeligt slot var sæde for lensadministrationen, finder man i lensregnskaberne som leverandører af varer og tjenesteydelser registreret talrige af byernes indbyggere, købmænd, håndværkere, skipperne, vognmænd og daglejere. Først fra tiden efter 1600 er lensregnskaberne mere fuldstændigt bevaret.¹¹

Lensregnskaberne findes i Rigsarkivet i den omfattende samling af samme navn. Enkelte bevarede lensregnskaber fra tiden før 1559 findes i *Regnskaber indtil 1559*. Et indtryk af indholdet af et lensregnskab får man på en nem måde ud fra Kildeskriftselskabets udgave af Koldinghus lens regnskab 1610-11.¹²

8. Pengemesterregnskaber (1560-erne-, rådstuearkiver)

I nogle byer kunne der i en periode være indskudt en regnskabsfører mellem magistraten og kærneren, pengemesteren. Hans regnskaber er i det væsentlige af samme art som kærnerens og rummer på samme måde registrering af en del af byens indbyggere, herunder lejere af byens huse og mark- og engjorder og købmænd, håndværkere, skipperne, vognmænd og daglejere som leverandører af varer og tjenesteydelser. Her kan også være indført borgerskabspenge og dermed borger-skabstager.

9. *Købstads-, havne- og toldregnskaber i Rigsarkivet (Regnskaber 1660-ca. 1848, Rigsarkivet)*

I Rigsarkivets samling *Regnskaber 1660-ca. 1848* findes under Købstadregnskaber 1660-1848 lange rækker af kæmner, skatte- og byfogedregnskaber for de enkelte kongerigske købstæder. Under *Københavnske regnskaber 1661-1848* og *Slesvigske byregnskaber 1784-1842* findes et tilsvarende materiale, for de slesvigske byer dog kun med få, spredte regnskaber. I disse regnskaber er med baggrund i forskellige begivenheder registreret talrige indbyggere i købstæderne.

10. *Mønstringsruller over borgerskabet (1583-1639, Danske Kancellis arkiv, Rigsarkivet)*

Fra 1500-årene kendes en række registreringer, såkaldte ruller, over de købstadborgere, der var pligtige til at holde rustning. Rullerne blev optaget i forbindelse med mønstring, dvs. kontrol af, om mandskabet var fuldtalligt og udrustningen i orden. De mønstrede borgere anføres for de enkelte byer med navne og de våben, de var bevæbnet med. Mønstringsrullerne omfatter formentlig omtrent det samme udsnit af den mandlige købstadbefolkning som borgerskabsprotokollerne (jfr. ovenfor, nr. 1).¹³

11. *Skøde- og pantebøger (1500-årene-, byfogedarkiver)*

I byfogedarkivernes skøde- og pantebøger er registreret ejerne af byernes gårde, huse og boder.¹⁴ Disse bøger blev indført i byerne ved købstadforordning af 1682, men allerede tidligere var i flere byer skøde- og pantebrevsindførslerne blev udskilt af de i 1551 påbudte tingbøger og ført i særlige bøger, således i Helsingør 1583-86 og Køge fra 1587. I adskillige byer begynder rækken af skøde- og pantebøger dog først 1738, da brugen ved en forordning blev indskærpet, og der blev stillet krav om førelse af alfabetiske registre over kreditorer og debitorer.

Da man først i 1800-årene generelt fik egentlige matrikelnumre, indført ved lov af 1867, har man ved angivelser af ejendomme i tingbøgerne og i skøde- og pantebøgerne tidligere været nødsaget til at karakterisere ejendommene på anden måde. Det kunne ske ved, at man anførte ejerne af ejendommene på hver side af den pågældende ejendom, eller ved at man for udlejede ejendomme angav ikke blot ejeren, men også lejerne, hvorved man altså kan finde angivet også dem. Efter indførelsen af brandtaksationer i 1761 kunne man anvende brandtaksationsnumre, og i nogle byer har man allerede i første halvdel af 1800-årene fået indført matrikelnumre, således i Randers og Ribe.

Personnavneregistre til skøde- og pantebøgerne finder man i almindelighed for perioden ca. 1750-ca. 1850. Derefter har man i realregistrene indgange til skøde- og pantebøgerne, med udgangspunkt i matrikelnumrene, i hvert fald fra omkring 1870. Materialet kan for husejerne og ofte også lejerne suppleres med grundtaksterne fra 1682 og brandtakstationer (se nedenfor, nr. 24 og 29).

En overrepræsentation af de mere velhavende borgere præger naturligvis skøde- og pantebøgerne med byens husejere, idet en væsentlig del af byboerne også tidligere boede til leje, ofte 50-75% af byens skatteborgere. Formentlig var andelen af lejere større i de store byer end i de små. Omkring 1640 ser man således i Ribe godt 50% af skatteborgerne som lejere, omkring 1680 75% i Århus.¹⁵

12. Indkvarteringslister (1600-årene, rådstuearkiver)

Under 1600-årenes krige, Kejserkrigen 1627-29, Torstenssonfejden 1643-45 og Svenskekrigene 1657-60, blev indbyggerne pålagt indkvartering af de hvervede og udskrevne soldater eller af besættelsessoldaterne. Disse blev indkvarteret på grundlag af indkvarteringslister med registreringer af de enkelte husstandsoverhoveder ligesom i skattelisterne. Fra flere byer er i rådstuearkiverne bevaret sådanne lister.

13. Lavsprotokoller (1600-årene, lavsarkiver)

I lavsarkiverne, der stammer fra købmænds og især håndværkeres faglige sammenslutninger, finder man i lavsprotokollerne fortegnelser over oldermænd og optagne mestre, over ind- og udskrevne drenge og kontrakter om mesterår og læreår. Dette gælder dog især for de større byer, idet et stort antal af de mindre byer frem til 1800-årene har haft så få mestre inden for de enkelte fag, at disse ikke har kunnet danne lav.¹⁶

14. Skifteprotokoller (1600-årene, byfogedarkiver)

En væsentlig del af byernes befolkning optræder i byfogedernes skifteprotokoller, hvortil der normalt findes ældre eller i landsarkiverne udarbejdede personregistre. Skifteprotokollerne har dog en tydelig overrepræsentation af de mere velhavende borgere.¹⁷ Mens man i skattelisterne ofte savner oplysninger om personernes erhverv, bortset fra hyppige erhvervstilnavne som Bager, Skrædder, Møller osv., der ikke altid svarer til personens faktiske erhverv, vil det ofte være muligt ud fra skifteregistreringer at se, hvad der var de pågældendes erhverv: købmænd har krambod, varelagre, tilgodehavender fra et større oplandsområde; skolelærere har tilgodehavender fra undervisning; skippere har skude eller skibspart, sejlredskaber, sømandstøj; håndværkere har

håndværkerredskaber, der er karakteristiske for hvert enkelt håndværk; vognmænd og avlsmænd har vogn og heste, markredskaber m.m.

Enkelte skifteprotokoller er udgivet, således fra Køge og Malmø.¹⁸

15. Fattigvæsenets uddelingsprotokoller (1600-årene-, rådstuearkiver).

En del af byernes indbyggere er registreret i fattigprotokoller m.m. i fattigvæsenets materiale i rådstuearkiverne, senere købstadkommunearkiverne. Man må dog gøre sig klart, at det ikke er alle fattige, man vil finde her, idet fattigdom var et aspekt ved alle erhvervsgrupper. Et lavt indtægtsniveau og arbejdsløshed, ulykke, sygdom eller alderdom kunne tvinge de fleste ned på et niveau, der selv af en mindre forvænt tid blev betragtet som fattigdom.

Men var personer kommet under forsorg eller tildelt støtte, finder man dem registreret i arkiverne fra fattigvæsenet. Siden reformationen administrerede fattigvæsenet indtægter fra kirkebøsserne, indsamlinger, legatmidler m.m.

Ved den store fattigforordning af 14. sept. 1708 blev det pålagt de enkelte sogne at indrette et offentligt fattigvæsen, som kunne tage sig af alle fattige. Betleri blev forbudt, og man indførte et system med mere regelmæssige frivillige bidrag, og ved anordning 5. juli 1803 reorganiseredes fattigvæsenet. Hvis frivillige bidrag ikke skulle slå til, var der åbnet mulighed for at pålægge en fattigskat, der om nødvendigt kunne udpan-tes.

Da sognepræsten var medlem af fattiginspektionen og senere fattigkommissionen, vil en del af fattigvæsenets arkivmateriale kunne findes i pastorats- eller præstearkiverne.

Fattigprotokollerne giver med deres registrering af støttede personer ved sammenligninger med bl.a. skattelisterne mulighed for at identificere og undersøge de befolkningslag, der var således stillet, at de havde behov for fattighjælp. Der er her tale ikke blot om personer, der på grund af afstamning eller fysiske eller mentale forhold var henvist til fattighjælp hele livet, men også personer, der som nævnt på grund af ulykker, erhvervsmæssige forhold eller alder kom i en situation, hvor de ikke kunne klare sig selv.

16. Havne(told)regnskaber (1600-årene-, rådstuearkiver)

Regnskaber med registrering af ind- og udgående skipperes betaling af toldafgifter, ført af kærnerne eller særlige havnekæmnere, kendes fra Ribe fra slutningen af 1500-årene og fra flere andre byer fra 1600-årene, således fra Århus fra 1634. Disse regnskaber anfører skippernes navne og hjemsteder og i nogle tilfælde også købmænd.

17. Vejerhusbøger (1600-årene-, rådstuearkiver)

Blandt de faciliteter, som byernes styre tidligt stillede til rådighed for borgerne, var kran og vejerhus ved havnen, til brug ved import og eksport ad søvejen.¹⁹ I vejerhuset kunne byens købmænd o.a. mod betaling få vejte varer i forbindelse med køb og salg og import og eksport. En havnekammer, kran- og vejermester eller andre embedsmænd førte bog over de opkrævede gebyrer, og en del af byernes købmænd, håndværkere o.a. er dermed blevet registreret.

Kontrol af mål og vægt og sammenhængende hermed førelse af vejerhusregnskaber må oprindeligt ses som et almindeligt led i købstædernes og magistraternes selvforvaltning. Ved forordning af 1683 bestemtes, at magistraterne i købstæderne skulle besikke en offentlig måler og vejer, der skulle foretage målinger og vejninger med bindende kraft for parterne.

18. Købmandsbøger (1600-årene-, Erhvervsarkivet og Landsarkivet for Nørrejylland)

Fra tiden før 1700 er bevaret en snes købmandsbøger, nogle få heraf fra 1500-årene, og fra tiden efter 1700 kendes talrige. I dem registreredes ved tilfældige køb et betydeligt antal købstadboere og i mange tilfælde deres familie eller tjenestefolk, der omhyggeligt blev noteret, når de kom og købte på kontohaverens konto.²⁰

19. Universitetsmatriklen (1611-, Københavns Universitets arkiv, Rigsarkivet)

De mange studenter, der i deres studietid ved Københavns Universitet, indtil 1928 Danmarks eneste, boede i København, blev registreret i universitetets studenterfortegnelse, universitetsmatriklen. Den er bevaret fra og med 1611, og er frem til 1829 blevet udgivet. Universitetsmatriklen anfører studenternes navne og hjemsted og immatrikulationsåret, og der findes flere alfabetiske navneregistre.²¹ Frem til 1970'erne blev Københavns Universitets matrikel publiceret årligt, ligesom også Aarhus Universitets fra universitetets start i 1928.

20. Kirkebøger (1600-årene-, pastorats- eller præstearkiver)

De fleste af byernes indbyggere vil man på en eller anden måde kunne finde registreret i byernes kirkebøger, hvoraf de ældste bevarede er fra Holmens sogn i København, begyndt i 1619, Ribe domsogn og Aabenraa i Sønderjylland, begge begyndt 1623, og Københavns Vor Frue sogn, begyndt 1631.²² Indgange til disse ofte omfattende købstadkirkebøger har man for de flestes vedkommende i navneregistre udarbejdet i landsarkiverne, omfattende viede og døde i hvert fald for nogle perioder.

Ved kancelliskrivelser af 1645 og 1646 indførte Christian 4. brug af

kirkebøger, hvori præsterne skulle indskrive døbte, med angivelse af fadderne, samt viede og døde. Sådanne bøger havde dog som nævnt tidligere forekommet sporadisk, og påbudet om førelse af kirkebøger blev formentlig mange steder først efterlevet efter en tid.

Frem til kirkebogsreformen af 1812 var kirkebøgerne blevet ført på mange, meget forskellige måder, idet der ingen forskrifter fandtes, og de fremtræder i meget forskellige formater. I nogle bøger er indskrevet blandede ministerialia, dvs. indførsler af dåb, vielse og begravelse står under ét i kronologisk orden, i andre ser man opdelinger i afsnit, men ofte rodet, idet siderne i ét afsnit kunne slippe op, og der er fortsat tilfældigt andre steder i bogen. Omfanget af Indførslernes indhold varierer meget, og det er karakteristisk, at dåbsindførsler ofte blot anfører dåbsdagen, ikke fødselsdagen.

Ved reskript 1812 fastsattes bestemmelser for kirkebøgernes udformning med trykte rubrikker for de forskellige kirkelige handlinger, og fra omkring 1814 indførtes af sikkerhedsgrunde dobbeltføring af bøgerne, således at sognepræsten førte det ene eksemplar, degnen det andet. I skemaerne til dåbsindførsler er afsat rubrikker til fødsels- og dåbsdato, barnets navn, forældrenes navnee og stilling og bopæl samt faddernes navne. Indtil 1828 blev dog sjældent anført mere end barnets fornavne, ikke efternavn eller slægtsnavn. I skemaerne til vielsesindførsler er afsat rubrikker til brudgoms og bruds navne, bopæl, fødselsdato, fødested og forældrenes og forlovernes navne samt lysnings- og vielsesdatoer. I skemaerne til begravelsesindførslerne er afsat rubrikker til dato for dødsfald og begravelse, afdødes navn og fødested, forældre og evt. afdød eller efterlevende ægtefælle.

Den kirkelige registrering af befolkningen som den officielle registrering er fastholdt siden. Kun i Sønderjylland har man siden tiden under det preussiske herredømme haft civil personregistrering, i de såkaldte civilregistre (se nedenfor, nr. 42).

Siden 1998 har alle danske kirkebøger fra før 1891 været tilgængelige på mikrokort på læsesalene på Rigsarkivet, landsarkiverne og Erhvervsarkivet i Århus. Takket være den teknologiske udvikling vil også en voksende del af kirkebøgerne komme til at foreligge på cd-rom. Allerede nu foreligger Århus bys kirkebøger 1728-1891 på en cd-rom med fuldstændige personavnerregistre og klikhenvisninger til gengivelser af de originale sider, mens en produktion er startet af cd-rom'er med gengivelser af kirkebogssider og et søgesystem, der henviser til sogne, begivenheder (dåb, konfirmation, vielse og begravelse) og årstal. Her foreligger som de første kirkebøgerne fra sognene i Horns herred i Vendsyssel 1814-1891²³ og købstæderne Fredericia, Kolding, Vejle og Odense 1814-1891.²⁴

Kirkebøgernes begravelsesindførsler kan for en del suppleres med kirkeregnskaber med indtægtsbeløb fra salg af begravelsespladser i kirken eller på kirkegården, fra brug af kirkens klokker, alterlys m.m. Disse regnskaber findes for købstadkirkerne for tiden frem til slutningen af 1800-årene i købstædernes kirkeinspektionsarkiver. I Landsarkivet i Viborg finder man dog også kirkeregnskaber i den særlige samling Kirke-regnskabsbøger (KRB).²⁵

21. *Hustakster (1661-62, Rentekammerarkivet i Rigsarkivet)*

Efter Svenskekrigene 1657-60 var store dele af krongodset pantsat og kongemagten så forarmet, at det var nødvendigt at finde nye indtægtskilder. Købstædernes borgere havde indtil da ikke betalt særlige grund- og ejendomsskatter, og en registrering af byejendomme blev gennemført 1661-62 med henblik på indførelse af en sådan beskatning, men den blev dog først gennemført efter udarbejdelsen af de såkaldte grundtakster i 1682 (se nedenfor, nr. 24).

Hustaksterne er bevaret fra købstæderne i Viborg, Århus og Ribe stifter.²⁶ De anfører efter en rute gennem den enkelte bygade efter gade med angivelse af ejer, i en del tilfælde også lejer, og ejendommens taksering.

22. *Accisebøger (1657-ca. 1797, rådstuearkiver)*

Accisebøgerne eller acciseregnskaberne redegjorde for opkrævningen af accisen, en afgift af ind- og udførselen ad søvejen og af indgående skibes læstetal, med angivelse af skippernes og ofte også købmændenes navne, af ladningen og af skibenes læstetal.²⁷ Accisen blev indført i 1657 og opkrævedes indtil 1793 i København og de enkelte byer i henhold til bevillinger for den enkelte by og deltes oprindelig mellem magistraten, havnen, byen og fattigvæsenet.

I en række rådstuearkiver findes ganske lange rækker af acciseregnskaber. Det gælder for Helsingør 1674-96, 1736, 1774-97, Kalundborg 1657-1774, Skælskør 1750-92, Fåborg 1713-91, Odense 1776, Aalborg 1665-1790, Århus 1676-1792, Horsens 1731-92, Kolding 1690-1790, Randers 1673-1784, Ringkøbing 1679-1780 og Ribe 1672-1792, sidstnævnte med forudgående havnetold 1639-72.

23. *Konsumtionsregnskaber (1657-1852, rådstuearkiver, Toldarkiver i Rigsarkivet)*

Konsumtionsregnskaberne redegjorde for opkrævningen ved byernes porte af konsumtionstolden, den afgift, der med afbrydelser siden 1657 blev opkrævet af landbrugsprodukter, bl.a. korn, malt, kød og drikkevarer, der indførtes til byerne.²⁸ Konsumtionen, porttolden, almindeligt

også kaldt accisen, blev opkrævet af konsumtions- eller accisebetjentene, der havde kontor i de såkaldte acciseboder ved byens porte og førte konsumtions- eller acciseprotokollen, med angivelse af navnene på personerne, der førte varerne.

Konsumtionen blev indført ved forordninger af 1657 og 1660 som en samling af indirekte skatter, var ophævet 1662-71, men genindførtes og omordnede ved forordning af 1671 og forhøjedes ved forordning af 1688. Hovedloven blev forordningen af 1700 om konsumtionens oppebørsel i Danmark. Konsumtionen blev ophævet 1851-52.

24. Grundtakster (1682-, rådstuearkiver, stiftamtsarkiver, Rentekammerarkivet i Rigsarkivet)

Grundlaget for ligningen på ejendom eller grund og bygning i købstæderne var siden 1682 de grundtakster, der da blev udarbejdet i forbindelse med indførelse af en ejendomsbeskatning også i byerne. De anfører gade for gade og i ruter rundt i byen de enkelte ejendomme, med angivelse af ejere og i en del tilfælde også lejere og taksationsbeløb for bygninger og grund.

Grundtaksterne findes i rådstuearkiverne og i flere tilfælde i stiftamtsarkiverne (således i Ribe stiftamts arkiv en protokol med de otte købstæder i stiftet), og en del er bevaret i Rentekammerets arkiv i Rigsarkivet.²⁹

Forud for grundtaksterne af 1682 gik et forsøg i 1661 med takseringer af købstædernes ejendomme (se ovenfor, nr. 21).

25. Kommunionbøger, i Sønderjylland konfitentregistre (1683-, pastorats- eller præstearkiver)

Ifølge Danske Lov 2-5-27 skulle alle voksne nyde nadveren mindst én gang om året. Ved reskript 1790 indførtes lempelse i dette påbud, men alligevel var det langt ned i 1800-årene skik, at alle mindst én gang om året gik til alters. Derfor rummer kommunionbøgerne langt ned i tiden lister med et stort antal af sognenes beboere.

26. Hof- og Statskalenderen (udgivet siden 1734)

Første årgang udkom i 1734 under titlen Königlich dänisches Hof- und Staats-Kalender. Fra 1801 udkom også en udgave på dansk, fra 1809 med titlen Kongelig dansk Hof- og Statskalender. Fra 1748 havde bogen et fagregister. I årgangen 1812 ses den første begyndelse til et personregister, men først fra 1926 er personregistrene fuldstændige.

I Hof- og Statskalenderen anføres alle højere placerede embedsmænd inden for alle statens og senere også kommunernes administrative områder.

Lemvig Byes Taksering			
Østen Gaard	Grundens bygning	boeds grunde samvillig indgjerd	Ejendoms Ejendoms;
<p>Christen Jørgensen Jørgensen og Peder Smed af den gamle og nye Lemvig By og Peder Mads Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 19 Rd. 16 Rd. 3 5 Rd.</p>			<p>Jørgensen Smed Mads Madsens døtre boede;</p>
<p>Mads Madsens døtre boede der og Peder Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 4 Rd. 4 Rd. 8 Rd.</p>			<p>Mads Madsens døtre boede;</p>
<p>Peder Madsens døtre boede der og Peder Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 2 Rd. 2 Rd. 4 Rd.</p>			<p>Peder Madsens døtre boede; Mads Madsens døtre boede;</p>
<p>Jens Eriksen Madsens døtre boede der og Peder Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 3 Rd. 3 Rd. 6 Rd.</p>			<p>Jens Eriksen Madsens døtre boede;</p>
<p>Peder Madsens døtre boede der og Peder Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 10 Rd. — 10 Rd.</p>			<p>Peder Madsens døtre boede;</p>
<p>Jens Eriksen Madsens døtre boede der og Peder Madsens døtre boede der for leje af boede og med indkørsel og kalgårdsjord — 7 Rd. 5 Rd. 12 Rd.</p>			<p>Jens Eriksen Madsens døtre boede;</p>
Taksert			

Registrering af ejendomsbesiddere i Lemvig 1682. Den såkaldte grundtaksft oplyser for bydelen østen åen om afd. Christen Jørgens gård, at den da tilhørte Peder Smed i Lemvig, og at afd. Mads Madsens døtre boede der for leje. Gården havde indkørsel, gårdsrum og kalgårdsjord, og grunden blev sat til 19 rd, bygningen til 16 rd. (LAV. B 9. Ribe stiftamts arkiv. 1.117. Taksering over Ribe stifts grunde og bygninger 1682).

27. *Konfirmation (1736-, pastorats- eller præstearkiver)*

Konfirmationen blev indført i Kongeriget som almindelig foranstaltning ved forordning af 1736. Indførslerne af konfirmationer i kirkebøgerne begynder dog i mange købstadkirkebøger først nogle år senere. De registrerer konfirmandernes og forældrenes navne, evt. børnenes karakterer m.m.

28. *Realregistre (1759-, København, og 1845-, byfogedarkiverne)*

Realregistre med blade for hver enkelt ejendom i matrikelnummerorden indførtes i Kbh. 1759, og blev i provinskøbstæderne påbudt 1845. På hvert blad anførtes for hver ejendom gennem tiden sælger og køber ved hvert ejerskifte med datoangivelse og henvisning til skøde- og pantebøgerne. Realregistrene afløstes i 1926 af tingbogen.

29. *Brandtaksationsprotokoller (1761-, rådstuearkiver, branddirektorater).*

Af lignende karakter som grundtaksterne er brandtaksationerne, der blev indført i 1761, og takket være et system med fuldstændige nytaksationer med ca. 10 års mellemrum for byerne findes i lange rækker frem til 1872 i rådstue- og købstadkommunearkiverne, derefter i arkiverne fra købstædernes branddirektorater.³⁰ Ligesom i grundtaksterne anføres ejendommene gade efter gade og efter ruter rundt i byen, med angivelse af ejere og ofte også lejere samt en kort beskrivelse af ejendommen.

30. *Folketællinger ((1748), (1753), (1769), 1787-, Rigsarkivet), og kommunale mandtal, (1870'erne-ca. 1924, landsarkiverne, Erhvervsarkivet (mandtal fra Århus))*

De første altomfattende bybefolkningsregistreringer er folketællingerne, hvoraf man har tilfældigt udarbejdede og bevarede lister fra 1769 fra købstæderne Helsingør, Odense, Horsens (to af fire fjerdinge), Vejle, Aabenraa og Tønder, mens der med få undtagelser findes lister fra alle byerne fra de følgende folketællinger, 1787, 1801, 1834, hver 5. år 1840-60, hvert 10. år 1870-90, hvert 5. år 1901-26, hvert 10. år 1930-70³¹, hvorefter folketællingerne er erstattet af de såkaldte registerfolketællinger, der køres på grundlag af CPR-registeret. Folketællingslisterne fra 1935, 1945 og 1955, kaldet de »små« tællinger, havde færre oplysninger end de øvrige og er kasseret.

Med årene kom folketællingerne til at rumme stadig flere oplysninger, ud over de helt basale vedrørende navn, alder eller fødselsår og -dato, civilstand og børn og fødested en række oplysninger om helbredstilstand, religion, arbejdsplads, seneste hjemsted før det aktuelle osv.

Borgernes Brevne . . . . .

13. Hans Petersen . . . . . Avels mand skive beklædt
 14. Paul Bay . . . . . Avels mand tændelig beklædt
Rongens Bude
 15. Soren Simonson . . . . . Avels mand skive beklædt
 16. Niels Jensen Gad . . . . . Avels mand skive beklædt
 17. Niels Petersen Smith . . . . . Avels mand tændelig beklædt
 18. Hendrich Nicotaj . . . . . Dyrlig en skive
 19. Niels Nielsen Knigen, skive beklædt
 20. Knud Jensen . . . . . Skive beklædt
 21. Jens Christensen . . . . . Skive beklædt
 22. Niels Jørgensen . . . . . Tændelig beklædt
 23. Christensen . . . . . Avels mand skive beklædt
 24. Christensen . . . . . Avels mand skive beklædt

1600
 1. 1. 1. . . . .
 2. 2. . . . .
 3. 1. 1. . . . .
 4. 1. . . . .
 5. 1. 2. . . . .
 6. 1. . . . .
 7. 1. . . . .
 8. 1. . . . .
 9. 1. . . . .
 10. 1. . . . .
 11. 1. . . . .
 12. 1. . . . .
 13. 1. . . . .
 14. 1. . . . .
 15. 1. . . . .
 16. 1. . . . .
 17. 1. . . . .
 18. 1. . . . .
 19. 1. . . . .
 20. 1. . . . .
 21. 1. . . . .
 22. 1. . . . .
 23. 1. . . . .
 24. 1. . . . .

For Sønderjylland er årstallene for de første tællinger dog 1769, 1803, 1835, 1840, 1845, 1855 og 1860, og tællingerne fra tiden under det preussiske styre blev af diskretionshensyn kasseret. Fra København har man særlige folketællinger fra 1885 og 1895.

Hertil kommer for en lang række købstæder de såkaldte kommunale mandtal, der blev påbegyndt i 1870'erne og 1880'erne, idet den betydelige befolkningsstivækst nødvendiggjorde et bedre materiale som grundlag for skatteligning og skattebetaling, udbetaling af socialhjælp m.v.³² Med baggrund heri kan de kommunale mandtal rumme oplysninger ud over dem, der kendes fra folketællingerne, således om flytning til og fra kommunen, om arbejdsplads og løn, om huslejets størrelse, børnenes skole. *Længere* rækker af sådanne mandtal har man eksempelvis fra Kalundborg (1874-1922), Ringsted (1888-1933), Hjørring (1870-90), Nibe (1875-99), Nørresundby (1896-1954), Viborg (1901-38) og Århus (1885-1952).

Forud for de egentlige folketællinger har man endda nogle forløbere, idet stiftamtmanden i Ribe i 1748 gennemførte en folketælling for stiftets otte købstæder og senere som stiftamtmand på Sjælland i 1753 for Sjællands stifts købstæder (Sjælland, Møn og Bornholm).

Folketællingerne for årene 1787-1860, 1880 og 1890 er tilgængelige på mikrokort på alle Statens arkiver, og tællingerne 1840 og 1860 findes på Internettet.

I enkelte tilfælde foreligger publicerede bybefolkningsregistreringer i form af folketællinger, således for Ringsted 1787, Vordingborg 1855, Svendborg 1893 og 1903 og Sæby 1787, 1850 og 1901.³³

31. *Vejvisere (1765-)*

Husstandsoverhovederne i købstæderne er for mange byer i forskellige tidsrum registreret i vejvisere, efter matrikelnumre eller efter gader eller alfabetisk, eventuelt både i en systematisk og alfabetisk form, således at man kan slå personnavne op. De ældste vejvisere er fra København fra

Registrering af købstadindbyggere i Fredericia i 1748. Listen anfører personernes navne, erhverv, økonomiske tilstand og børn, med angivelse af alder, skolegang m.m. Listen blev til på initiativ af stiftamtmand Holger Skeel, der ønskede at kende forholdene i sit stifts otte købstæder. Den vidner om vanskelighederne for arrangørerne af de første folketællinger: man tænkte ikke på at anføre hustruerne, og i flere af tællingerne var det kun drengenes navne, der blev anført, pigerne blev blot optalt. Formen var dog mere udviklet end i den første landsomfattende danske folketælling, hvor man i 1769 blot nøjedes med at optælle i tabeller efter alder, køn og erhverv. (LAV. B 9. Ribe stiftamts arkiv, 1.027. Indberetninger om stiftets købstæder 1714-49).

1765 og 1770, af vejviserne fra provinsbyerne³⁴ er de ældste Helsingørs fra 1799, Aalborgs fra 1804 og 1861, Horsens' fra 1832 og Århus' fra 1849, men ellers findes de mere bredt fra og med 1890'erne.

32. Lægdsruller (1789-, rådstuearkiver, byfogedarkiver, udskrivningsdistrikter og -kredse i landsarkiverne og udskrivningsvæsenets arkiver i Rigsarkivet)

Værnepligten påhvilede oprindeligt alene bondestanden. Værnepligtige, der flyttede til byerne, indførtes i lægdsrullen under det nærmeste landlægd, men fra 1843 kom der særlige lægdsruller for de værnepligtige i købstæderne.³⁵ Indrulleringen i købstæderne til hæren varetoges 1789-1919 af byfogederne, derefter af politimestrene; indrulleringen i købstæderne til flåden varetoges 1802-51 af magistraterne, derefter af byfogederne, efter 1919 politimestrene. Indtil 1849 blev de købstadboere, som ernærede sig af søfart og fiskeri, indskrevet i søruller, derefter blev alle købstadboere optaget i landrullerne.

Almindelig værnepligt blev indført i 1849. Efter forordning af 1788 skulle mandskabet optages i lægdsrullen i det første leveår, efter 1849 blev de først indført efter konfirmationen eller ved det fyldte 15. år, fra 1869 i det år, hvor de fyldte 17 år, og de blev stående i rullen til det 36 år, fra 1849 det 38. år. Der blev indrettet nye lægdsruller hver 3. år, efter 1849 kun hvert 6., men der førtes for hvert år til- og afgangslister.

Lægdsrullerne registrerede ikke blot de værnepligtiges navn, fødselsdata og bopæl, men også en række personlige oplysninger, om fysik og helbredstilstand, højde, fysiske defekter og alvorlige sygdomme og samtlige flytninger i værnepligtsperioden.

33. Pasprotokoller (1780'erne-, byfogedarkiver)

Pas for udlændinge, der rejste i Danmark, blev indført 1557, og i 1600-årene blev paskravet udvidet også til danskere, der rejste indenlands. Fra slutningen af 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene førtes, navnlig i overfartsbyerne, pasprotokoller, hvori de rejsende skulle indtegnes.³⁶ Her anføres de rejsendes navne, stilling, hjemsted, signalement og rejsens mål. Nyudstedelser af pas blev også indført i protokollerne.

34. Dødsanmeldelsesprotokoller eller skiftesaglister (1792-, byfogedarkiver)

Ved forordning af 1792 om arveafgift blev registrering af alle dødsfald påbudt. Registreringen indførtes i begyndelsen ofte i skifteprotokollerne, men efterhånden fik man særlige dødsanmeldelsesprotokoller.³⁷ I disse registreredes dødsfald ved skifteretterne som grundlag for skiftebehandlingen. De giver en hurtig oversigt ved arbejde med skifteproto-

kollerne, idet de anfører afdødes navn, dødsdato og bemærkning om manglende aktiver, hensiddent i uskiftet bo eller henvisning til skifte indført i skifteprotokollen.

35. Bygningsskat, arealskat eller kvadratskat (1802-1903, rådstue- og købstadkommunearkiver)

En særlig bygningsskat indførtes ved lov af 1802 og var byernes vigtigste statsskat i 1800-årene, bortset fra de indirekte skatter.³⁸ Bygningernes areal i kvadratalen blev målt, tallene indførtes i protokoller, og både lejernes og ejernes navne anføres, idet lejerne svarede efter lejlighedernes areal, ejeren efter differencen mellem det udvendige areal og lejlighedernes. Med mindre ændringer blev skatten opkrævet frem til 1903.

36. Skoleprotokoller (1800-årene-, skolearkiver, rådstue- og købstadkommunearkiver)

Skolepligt eller skoletvang blev indført 1683 ved Danske Lov 3-18-7, men skoleanordning af 1814 for købstæderne ændrede dette til en undervisningspligt, uden skoletvang. Reelt vil skoleprotokollerne alligevel rumme navnene på næsten alle købstadboere, men protokollerne er dog kun i mindre omfang bevaret. I skoleprotokollerne indførtes navnene på de enkelte elever i de enkelte klasser, med angivelse af faderens, evt. moderens, navn og stilling. Protokoller af en lignende art er eksamensprotokollerne.

Fra de latinskoled, der fandtes i hvert fald i de større købstæder, er i en del tilfælde bevaret skoleprotokoller, discipelprotokoller, der går tilbage til første halvdel af 1700-årene.

37. Vagtjournaler og (kryds)patruljejournaler fra toldvæsenet (1800-årene-, toldarkiver)

Vagtjournaler og patruljejournaler førtes i henhold til instruktion af 1797 af toldopsynet og registrerede samtlige ind- og udgående fartøjer eller på krydspatrulje undersøgelser (inkvirering) af fartøjer, med oplysning om bl.a. skippernes navne og hjemsteder, hvorfra de indkom, eller hvortil de udgik, og skibenes drægtighed.³⁹ Da skibsfarten hovedsagelig havde hjemsted i købstæderne, finder man i disse journaler i betydeligt omfang registreret skipperne derfra.

38. Til- og afgangslister i kirkebøgerne (1812-57, pastorats- eller præstearkiver)

Lister over personer til- og fraflyttet sognene blev indført med kirkebogsreformen 1812. I købstæderne blev listerne ført frem til 1857, og selv om de formentlig mange steder er ført meget mangelfuldt og tilsy-

På disse hylder i Landsarkivet for Nørrejyllands Nye Magasin ses protokollerne med registreringer af Ribes skatteborgere fra 1545 til 1869, med arkivnumrene D 22-25 (nederste hylde) til D 22-50 (øverste hylde). Alene i protokollerne fra 1545 til 1660 er der 239 lister med registreringer af alle skatteborgerne, omfattende ca. 800-900 skatteborgere i 1560'erne, men efter byens gradvise tilbagegang faldende til 400-500 i slutningen af 1650'erne. (Foto, forfatteren, 2004)

neladende kan have en overvægt af samfundspyramidens lavere placerede personer, rummer de dog alligevel en mulighed for at følge i hvert fald en del af byernes indbyggere. Disse lister er bemærkelsesværdige, idet der var tale om en civil registrering, der ikke vedrørte kirkens forhold, men især havde betydning for politimestrene.

39. Sagelister eller retslistes (1820'erne-, byfogedarkiver)

Listerne over jurisdiktionernes retssager rummer i overskuelig form registrering af parternes navne.⁴⁰ Førelsen af sådanne lister var ikke påbudt, men de var almindelige ved de fleste retter fra 1820'erne.

40. Toldstedernes årsberetninger (1842-, toldarkiver)

I 1842 indførtes for de lokale toldsteder bestemmelser om kvartalsindberetninger, i 1845 ændret til årsberetninger, der skulle indsendes til overtoldinspektorerne i Århus og København. De indeholder bl.a. oplysninger om skibsfarten eller besejlingen og herunder navne på skipperne. Årsberetninger ligger under en særlig gruppe i toldarkiverne, eventuelt mellem hovedregnskaberne, eller de er indført i kopibogen.

41. Næringsadkomster: borgerskaber og næringsbeviser (1862-, rådstue- og købstadkommunearkiver; byfogedarkiver; fra 1919 politimesterarkiver)

Med næringsloven af 1857, med fuld virkning fra 1862, indførtes næringsfrihed eller fri næring, men udøvelsen af en række næringer var pålagt visse begrænsninger, hvorfor der til en række erhverv krævedes løsning af næringsadkomst, således at man frem til retsreformen 1919 i arkiverne fra de større købstæder (med kgl. udnævnt borgmester) og i de mindre købstæders byfogedarkiver fortsat finder materiale med registrering af borgerskaber, nu også for kvinder, hvor de betegnedes næringsbeviser.⁴¹ Efter 1919 findes næringsadkomsterne registreret i politimesterarkiverne.

42. Civilregistre i Sønderjylland (1874-, Landsarkivet i Aabenraa)

Borgerlig registrering blev indført i 1874 i Preussen og dermed også i Sønderjylland.⁴² Der blev indrettet personregisterbøger, ført af personregisterførere. De var sammensat af fortrykte skemaer, der blev indbundet ved hvert års afslutning. Skemaerne førtes i to eksemplarer, hovedregisteret og biregisteret. Der var særskilte skemaer for fødsel, vielse og dødsfald, og de holdtes adskilt ved indbindingen.

Fødselsregistrene indeholdt oplysninger om barnets fødselstidspunkt: dag og klokkeslæt, fødested samt køn, barnets fornavne og forældrenes fulde navne, religion, stilling og bopæl. Vielsesregistrene anførte brudefolkens fulde navne, alder, religion, fødested og bopæl, forældrenes fulde navne, bopæl og stilling, og forlovernes navne, bopæl og stilling. Dødsregistrene indeholdt alle relevante civilstandsoplysninger og dødstidspunkt, men ikke dødsårsag, samt forældrenes fulde navn, stilling og sidste bopæl.

Civilregistreringen fik lov at bestå i de dele af Sønderjylland, der kom tilbage til Danmark ved Genforeningen. Dog blev ved bekendtgørelse af 1926 bestemmelserne om registrering af ægteskab fjernet, således at personregistrene derefter blot omfatter fødsel, navngivning og dødsfald.

43. Folkeregister (1924-, landsarkiverne, købstadkommunerne)

Ifølge lov af 1924 skulle hver kommune føre et folkeregister, hvortil skulle indberettes af de myndigheder, der modtog anmeldelser af fødsel, navngivelse og dødsfald, og hvortil fortsat enhver, der flytter, skal foretage anmeldelse. Registreringen foregik dels på hovedregisterkort, der var familiekort ordnet efter hovedpersonens, dvs. mandens navn, med oplysninger om hustru og hjemmeværende børn under 15, senere 16 år, dels på kort med enlige. Ved fraflytning fra kommunen, dødsfald eller forsvinden eller i forbindelse med kvinders giftermål overførsel til et andet hovedkort, blev kortet flyttet til et afgangregister.⁴³

44. CPR-registeret, Det Centrale Personregister (1968-)

Loven af 1924 om folkeregistre blev afløst af lov af 1968 om personregistrering, ifølge hvilken de kommunale folkeregistre opretholdes, mens der tillige blev oprettet et centralt personregister, CPR, Det Centrale Personregister, der føres elektronisk. Indtil 1978 blev de gamle kort dog ajourført.

CPR-registeret var blevet muliggjort af den moderne edb-teknik, og et styrende element er de samme år indførte 10-cifrede personnumre, der entydigt identificerer den enkelte person. CPR registrerer personnummer, navn, adresse, civilstand, fødselsregistreringssted, statsborgerret, slægtskab, umyndiggørelse, stilling, folkekirkeforhold, valgret, kommunale forhold, dødsfald m.v. Det får sine civilstandsoplysninger fra de kirkebogsførende præster og folkeregisteroplysningerne fra de kommunale folkeregistre.

45. Den Ny Kirkebog (DNK) (2001-2004-, kirkekontorerne)

Siden 2001 er påbegyndt registrering af borgernes fødsel, vielse og dåb i en elektronisk kirkebog, udviklet med baggrund i den seneste edb-teknik. DNK er en landsdækkende fælles database, som alle kirkebogsførere har adgang til, og alle registreringer kan dermed foretages direkte fra det sted, hvor borgeren henvender sig til præsten eller kirkekontoret, i Sønderjylland dog med landsdelens særlige baggrund i de civile registre af personregisterførerne. Der indberettes fra hele landet til den fælles database, som myndighederne kan trække på. Indberetningerne foretages af de folkekirkelige myndigheder, i Sønderjylland personregisterførerne.

Udviklingen i registreringen

Som det er fremgået, ser man registrering af bybefolkningen allerede i senmiddelalderen. Kongen ønskede, at byernes øvrigheder skulle have kontrol med, at de borgere, der udøvede borgerligt erhverv, som

købmænd og håndværkere, også gennem betaling af borgerskabspenge og skattebetaling var berettiget dertil. Og byøvrihederne måtte have registreringer af skatteborgerne og af ejendomsbesidderne med henblik på opkrævning af skatter til dækning af byens udgifter og af skattekravene fra kongen. Andre registreringer forekom i forbindelse med varekøb og tjenesteydelser. Og i kirkelig sammenhæng fik man fra 1646 krav om registreringer af dåb og efterhånden også af vielser og begravelser. Først langt hen i 1700-årene fik man dog en generel registrering af bybefolkningen med henblik på at kende de totale befolkningstal. Forud var gået et par regionale, delvise bybefolkningsregistreringer, 1748 og 1753, hvor man nøjedes med optegnelse af husstandsoverhovederne, fædre eller enker, og deres børn, og den første totale, egentlige folketælling, 1769, var blot en optælling, uden registrering, bortset fra enkelte lokaliteter, hvor man på lokalt initiativ udarbejdede lister. I folketællingerne fra 1787 og fremefter blev registreringerne stadig mere detaljerede, indtil man i 1924 fik et løbende dækkende registreringssystem med de kommunale folkeregistre, i 1968 suppleret af det meget udbyggede CPR-register, hvor hver enkelt borger tildeles et personnummer og gennem livets forhold følges ud fra dette. Senest er så hertil kommet Den Ny Kirkebog, således at man nu ser registrering af befolkningen, med til dels lidt varierende oplysninger, i hele tre store landsdækkende registreringssystemer, Folkeregisteret, CPR-registeret og Den Ny Kirkebog. Med udviklingen af elektroniske kort, sygesikringsbevis, kontokort osv., supplerer den enkelte borger selv yderligere dagligt registreringerne i større eller mindre omfang ved brug af sine kort.

Formålet med registrering var fra starten ønsket om at skabe et grundlag for opkrævningen af ydelser, skatter eller soldatertjeneste, eller i sammenhæng med fattigforsørgelse for uddeling af understøttelse. Men allerede i 1600-årene ser man bestræbelser for at skabe et grundlag for kontrol med i hvert fald dele af befolkningen. I 1700-årene kommer hertil et statistisk øjemed, klart demonstreret i folketællingen 1769, hvor der ikke var arrangeret førelse af lister over befolkningen, men blot stillet krav om optællinger og indførsel af tallene i skemaer med rubrikker for de to køn, aldersgrupper og erhvervsgrupper. Et udtryk for kontrol med handlende og rejsende ser man i 1700-årene i pasprotokoller og i en række af toldvæsenets aktiviteter, ikke mindst i 1800-årene, i registreringer af skibe og handelsaktiviteter, ligeledes i præsternes førelse af til- og afgangslister og i mange købstadkommuners gennemførelse af kommunale folketællinger, i flere byer årligt. Den fuldstændige kontrol med befolkningen fik man så fra 1924 med folkeregistrene, hvortil alle nyfødte automatisk tilmeldes, og hvortil enhver har pligt til inden fem

På byens rådhus, som her Aalborgs, kom byens borgere gennem århundreder for at løse borgerskab og aflægge deres borgered, og her registrerede og takserede borgmestre og råd og et borgerudvalg skatteborgerne. Den nuværende bygning, der ligger ved Gammeltorv, er opført 1757-62, men ligger dér, hvor også det tidligere rådhus lå. (Foto, forfatteren, 2004).

dage at anmelde flytning. Med indførelse af CPR-registeret og personnumre i 1968 fik man endelig et system, hvor enhver borger ud fra et 10-cifret nummer kan følges gennem livet, uden hensyn til ændringer af navn ved navneændringer eller ægteskab.

Set over tid bemærker man, med forbehold for de medtagne kilders repræsentativitet, en betydelig vækst i tallet af registrerende kildetyper allerede i 1600-årene, da 14 nye kildetyper kom til. Men selv efter endnu en vækst på yderligere ni i 1800-årene blev der med den teknologiske og samfundsmæssige udvikling i anden halvdel af 1900-årene alligevel tale om en voldsom forøgelse i registreringer, med de her ikke medtagne former indført af især sundhedsvæsenet, politiet, biblioteksvæsenet og det private erhvervslivs banker, forretninger, servicevirksomheder osv.

Litteratur om arkivalier vedrørende købstæderne generelt

- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. I. Red. af Wilhelm von Rosen, 1983.
- Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt af Harald Jørgensen. 2. udg., 1977.
- Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn, 1973.
- Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt. 1. Ved Hans H. Worsøe, 1980. – Registerbind, 1988.
- Landsarkivet for de sønderjydske landsdele. En oversigt ved Frode Gribvad og Johan Hvidtfeldt, 1944.
- Erhvervsarkivets arkivoversigter, 2. Arkiver fra handels-, hotel- og transportvirksomheder. Ved Erik Korr Johansen, 1993.
- Degn, Ole: De gamle købstæders hukommelse. Rådstuearkiver og deres brug. Arkivernes informationsserie, 1994.
- Degn, Ole: Toldarkiver før 1969. Toldarkiver efter 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne, 1994.
- Degn, Ole: Kongens told. Toldarkiver og deres brug. Arkivernes informationsserie, 1994.
- Degn, Ole: Borgere og bybefolkning. Vejledning i kilder og litteratur, 2000.
- Dybdahl, Vagn, m.fl. (red.): Håndværkets kulturhistorie, 1-4, 1982-84.
- Frandsen, Niels H.: Mordbrand og dansegilde. Vejledning om retsbetjentarkiver, 1995.
- Worsøe, Hans H.: Amtmanden var med til det hele. Amtsarkiver og deres brug. Rigsarkivets Informationsserie, 1991.

Noter:

1. Artiklen er en viderebearbejdelse af teksten til et foredrag, holdt efter opfordring fra studieleder Jesper Rajen, Kolding, på Sammenlutningen af Slægshistoriske Foreningers weekendkursus oktober 2002 på Nørregaards Højskole, Bjerringbro.
2. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1657. Udgivet af Rigsarkivet ved Ole Degn, 2002, s. 152.
3. Ole Degn: Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660, 1, 1981, s. 70-74.
4. Gerhard Kraack: Bürgerbuch der Stadt Flensburg 1558-1869, 1999. Thomas Otto Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864, 1, 1940. Ludvig Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tøndern bis zum Jahre 1869, 1937-38. Jørgen Swane: Vejle borgerbog 1754-1870, 1943. Otto von Spreckelsen: Viborg bys borgerbog 1713-1860, 1955. Morten Kamphöwener: Borger-
5. skaber i Åbenrå 1686-1867, 1-2, 1974. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende staden og stiftet Århus, 1, 1845, s. 236-50. [Borger-skabstagerne 1471-1593].
6. P. V. Jacobsen: Det danske skattevesen under Christian III og Frederik II, 1833. Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og skatteforvaltning i ældre tid, 1948, s. 53-55.
7. Ole Degn: Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660. (Arkiv. Tidsskrift for Arkivforskning, 1978), s. 83-86.
8. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. I. Red. af Wilhelm von Rosen, 1983, s. 360.
9. Ole Degn, 1981 (se note 3), 2, s. 258-93. Finn Andersen, Jan Kanstrup, Erik Nørr og Steen Ousager: Køge bys borgere 1753. En kollektiv biografi, 1993, s. 112-14.
10. Helsingør stadshog 1549-56. Rådstueprotokol og bytinghog. Udg. ved Erik Kroman, 1971. Helsingør stadshog 1554-1555, 1559-1560 og

- 1561-1565. Rådstueprotokol og bytingebog. Ved Karen Hjorth og Erik Kroman, 1981. Malmø rådstueprotokol (stadsbog) 1503-1548. Ed. Erik Kroman i samarbejde med Leif Ljungberg og Einar Bager, 1972. Malmø stadsbog 1549-1559. Rådstuerettens, bytingets og toldbodrettens protokol. Udg. ved Einar Bager, 1972. Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90. Udg. ved Leif Ljungberg og Einar Bager i samarbejde med Erik Kroman, 1968. Ribe rådstuedombøger 1527-76 og 1580-99. Udg. ved Erik Kroman, 1974. Jf. også Hans Knudsen: De danske rådstueprotokoller og tingbøger. (Fortid og Nutid, 15, 1943-44, s. 73-90).
10. Trine Elkjær Loch og Thomas Bloch Ravn (red.): Købstadens landbrug gennem 400 år. Rapport fra seminar i Den gamle By 21. september 1998.
11. Lensregnskaberne er registreret i Thelma Jexlev: Lensregnskaberne – en oversigt. (Fortid og Nutid, 25, 1972-74, s. 571-621; 26, 1975-76, s. 1-67 og 279-345). – Sartryk 1978.
12. Koldinghus lens regnskab 1610-11. Ved Birgitte Dedenroth-Schou i samarbejde med Anemette S. Christensen, 1-2, 1984. Se her også Hans H. Fussing: Stjernholm len 1610-1660, 1951.
13. Henning Jensen: Borgerskabets mønstringsruller 1583-1639. (Personallhistorisk Tidsskrift, 1979, s. 111-17).
14. Niels H. Frandsen: Mordbrand og dansegilde. Vejledning om retsbetjentarkiver, 1995, s. 83-83.
15. Ole Degn, 1981 (se note 3), 1, 1981, s. 251, og Ib Gejl (red.): Århus. Byens historie, 1, 1995, s. 275.
16. Vagn Dybdahl m.fl. (red.): Håndværkets kulturhistorie. 1-3, 1982-83.
17. Ole Degn: Skifters repræsentativitet og pålidelighed – belyst ud fra materiale fra Ribe fra årene 1650-60. (Arkiv. Tidsskrift for Arkivforskning, 1978-79, s. 104-12). Om skifteprotokollerne, se Niels H. Frandsen (se note 14), s. 99-101.
18. Skifter fra Køge 1597-1655. Udgivet ved Gerd Neubert, 1992. Malmø skifter. Udg. ved Einar Bager. I. Bofortegnelse 1546-1559, 1977.
19. Om kran- og vejerhusregnskaberne, se Ole Degn, 1978 (se note 6), s. 96-97.
20. Ole Degn: Danske købmandsregnskaber fra tiden før 1700. (Erhvervshistorisk Årbog 1979, 1980, s. 7-10).
21. S. Birket Smith: Københavns Universitets matrikel, 1, 1611-67, 1890. – 2, 1667-1740, 1894. – 3, 1740-1829, 1912. [Register 1611-1740 af H. H. Schou og 1740-1829 af S. Otto Brenner i Rigsarkivet]. Jf. Vello Helk: Dansk-norske studierejser fra Reformationen til Enevælden, 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet, 1987. Vello Helk: Dansk-norske studierejser 1661-1813. 1, 1991. – 2. Matrikel over studerende i udlandet, 1991.
22. Om kirkebøgerne, se Paul G. Ørberg: Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug. Arkivernes informationsserie, 1991.
23. 6 cd-rom'er, med Skagen, men ikke med Frederikshavn, idet herredet er Horns herred fra tiden før 1815 og derfor omfatter de nordlige dele af de siden da kendte herreder Horns og Vennehjerg.
24. 3 cd-romer med Fredericia 1814-1891, 2 med Kolding 1814-1891, 2 med Vejle 1814-1891 og 7 med Odense 1814-91, nemlig 2 med Sct. Hans, 2 med Sct. Knud og 3 med Vor Frue.
25. Præstearkiver og kirkeregnskabsbøger. Landsarkivet for Nørrejylland, 1962.
26. Rentekammeret. 1. Danske og norske afdelinger 1660-1848. Ved Jens Holmgaard, 1964, s. 160. Ribes hustakst findes dog i Ribe rådstuearkiv, Landsarkivet for Nørrejylland.
27. Om acciserregnskaberne, se Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede. (Fortid og Nutid, XXVI, 1975, s. 98).
28. Om konsumtionsregnskaberne, se Anders Monrad Møller, 1975 (se note 27), s. 98.
29. Rentekammeret, 1. Vejledende arkivregistratorer, II, 1892, s. 110, 126, 145. Rentekammeret. I. Danske og norske afdelinger 1660-1848. Ved Jens Holmgaard, 1964, s. 43.
30. Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872. Landsarkivet for Sjælland m.m., 1967. Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. Landsarkivet for Nørrejylland, 1969. Harry Christensen: Bygninger før i tiden. Brandforsikring og bygningshistorie. Arkivernes informationsserie, 1996. Luise Skak-Nielsen: Byernes brandtaksationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning. (Personallhistorisk Tidsskrift, 99, 1979, s. 163-84).
31. Ole Degn: Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug. Arkivernes informationsserie, Rigsarkivet, 1991.
32. Ole Degn, 1991 (se note 31), s. 14-15
33. Folketælling 1787. Ringsted herred med Ringsted købstad. Udg. af Kjeld W. Rasmussen og Helge Vangmark, 1987. Folketælling Vordingborg 1855, 1981. Register over Svendborgs indbyggere 1893. Med indledning af Poul Thestrup, 1-4, 1982. Svendborgs indbyggere 1903, 1-4, 1983. Folketællingen 1787 1. juli for Sæby købstad og for Understed, Kårup, Volstrup, Hørby, Torslev, Skæve og Albæk sogne i det daværende Børglum herred, Børglum amt. Udg. af Byhistorisk Arkiv – Sæby Museum, 1990. – 1850 1. februar. Udg. af samme, 1985. – 1901 1. februar. Udg. af samme, 1991. Se her også folketællingen fra

- Køge 1753, trykt i Finn Andersen m.fl. 1993 (se note 8), s. 32-58.
34. Vejviserne er registreret i Ole Degn: *Borgere og bybefolkning*, 2000, s. 66 og 70-75 (nr. 379-380 og 449-553).
35. Om lægdsrullerne, se Holger Hjelholt: *Lægdsrullerne og deres betydning for slægts-historisk forskning*. (Fortid og Nutid, 11, 1935-36, s. 1-24). Lægdsruller ca. 1830-ca. 1930 afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds. Med en indledning af Knud Rasmussen. (Fore-løbige Arkivregistraturer. Udg. af Landsarki-vet for Sjælland, 1965).
36. Om pasprotokollerne, se Niels H. Frandsen (se note 14), s. 126.
37. Om dødsanmeldelsesprotokollerne, se Niels H. Frandsen, 1995 (se note 36), s. 100-01.
38. Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: *Skatter og skatteforvaltning i ældre tider*, 1948. – Re-proudg. 1976, s. 103-04.
39. Ole Degn: *Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne*, 1994, s. 114.
40. Niels H. Frandsen, 1995 (se note 36), s. 29-30.
41. Niels H. Frandsen, 1995 (se note 36), s. 131-37.
42. Hans H. Worsøe i *Harmonisering eller særordning. Sønderjylland som administra-tionshistorisk forsøgsmark efter Genforenin-gen i 1920*, 1, 2002, s. 279-333.
43. Hanne Willumsen: *Folkeregistreringen 75 år i 1999*, 1999. Søren Toft Hansen: *Folkeregi-stre. Historie, lovgivning og benyttelse af de kommunale folkeregistre*. Informationsse-rien, 2000.

Ole Degn, f. 1937, dr.phil., arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland indtil 1. juli 2004. Har skrevet en lang række værker, især om emner inden for byhistorie, økonomisk historie og social historie, herunder *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, 1-2, 1981. Blandt de nyeste publikationer kan nævnes: *Borgere og bybefolkning*, 2000, og *De danske efternavne på -sen* (*Personalthistorisk Tidsskrift* 2001, s. 14-34). Adresse: Mellemløjen 11, 8800 Viborg, e-mail: degnio@post3.tele.dk

Træsko til Frantz, Marie og Elisabeth

– om hvordan man som slægtsforsker og lokalhistoriker kan bruge stads- og kommunearkiverne

Af Helga Mohr

Frederiksberg Stadsarkiv, beliggende på Frederiksberg Rådhus, er ét af landets stads- og kommunearkiver. Stads- og kommunearkivernes arkiver inden for for eksempel mandtalslister, skattebøger og fattigvæsenets protokoller er en guldgrube for slægtsforskeren, lokalhistorikeren og alle andre med historisk interesse. Med udgangspunkt i stenhugger Thorvald Christiansen og hans hustru, Dorothea, der omkring 1880 flyttede til Frederiksberg, gives der i artiklen en række eksempler på, hvordan de kommunale arkiver kan bruges til at bedrive slægtsforskning og lokalhistorie.

Artiklen er inddelt i et afsnit om familien, et afsnit om familiens bolig, fattighjælp, skolegang og Dorothea Christiansens arbejde på Københavns Mælkeforsyning frem til 1920. Udgangspunktet for artiklen er Frederiksberg Stadsarkiv. At inddrage de righoldige muligheder, der findes for slægtsforskere og lokalhistorikere på Statens Arkiver (Landsarkiverne, Rigsarkivet), specialarkiver som Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og de lokalhistoriske arkiver, ligger desværre uden for artiklens emne.¹

Om familien Christiansen

Den 11. juli 1876 i Hamburg giftede stenhugger Thorvald Frederik Christiansen sig med Dorothea Margrethe Salome Krüger, født i 1853 og tre år yngre end sin mand. Kun få dage senere rejste parret til Nørrebro i København, hvor de bosatte sig og fik familiens to første børn, døtrene Agnes og Olga, født i 1876 og 1878. De to piger blev døbt i Sct. Johannes Kirke på Nørrebro den 19. juli 1878.²

Omkring 1880 flyttede familien ind i de nyopførte Classenske Boliger på Frederiksberg. Ved et opslag i skattemandtalslisten for De Classenske Boliger Litra S pr. 18. oktober 1878 får man den oplysning, at lejemålet står ledigt. Et halvt år senere pr. 18. april 1879 er familien Christiansen flyttet ind med de to småpiger, Olga og Agnes, henholdsvis 1 og 3 år. Gennem årene kan familien og de næste seks børn følges i de kommu-

Om Vedkommende hvor tilkom eller paa hvilken Sag?	Beboere af begge Kjøen (indtagne Løgerende, som opføres paa Bagsiden).							Børn.	
	Fødsle Navn	Alder	Staad og Næringsvej	Fødselsdato		Bopæl eller Duple i det sidste Aar	Hvor stor er den halvårige Leje?	Fødsle Navn	Alder
				aaar?	hverda?				
1881									
Hjem	Carl Jensen	30	Andersensvej			St. 1	53 1/2	Jens Vold	10
Widow	Mari J	30						Martha	13
								Christine	15
								Anton Hansen	8
								Vulstan	2
1882									
Hjem	Thorvald Christiansen	20	Synges			St. 2	46 1/2	Arnold Poulsen	2
Widow	Dorothea J	26						Olga May	1

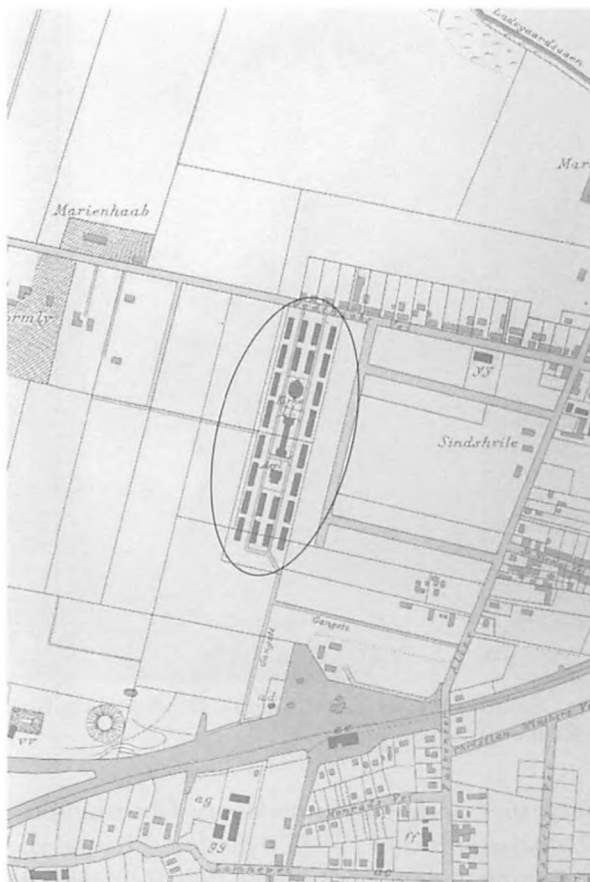
Udsnit af mandtalsliste april 1879, hvor Thorvald og Dorothea Christiansen er flyttet ind i De Classenske Boliger med pigerne Agnes og Olga. Fødested oplyses i mandtalslisterne fra ca. 1882 (Frederiksberg Stadsarkiv).

nale mandtalslister, efterhånden som børnene Thorvald Johan Ole (født 7/5 1880), Frantz Georg (født 17/9 1882), Marie (født 22/1 1885), Elisabeth Thyra Johanne (født 3/4 1887), Margrethe Dagmar Else (født 19/7 1889) og Helene Amalie Pouline (født 8/7 1893) kom til verden.³

Ligesom landets øvrige kommuner havde også Frederiksberg Kommune tilbage til det 19. århundrede haft behov for at holde mandtal over kommunens indbyggere, ikke mindst af skattemæssige hensyn. Siden 1800-tallet førte kommunen ligningsprotokoller og skattebøger over sine borgere, og fra 1873 – i komplet form fra 1875 – begyndte kommunen at føre halvårslige mandtalslister over kommunens borgere pr. 1. april og pr. 1. oktober. Nøglen til mandtalslisterne er adressen, og for hver adresse er optegnet husstanden (husfader, husmoder, børn, løgerende og tyende), disses fødested og fødselsdato. For børnenes vedkommende står alene indtil det 15. år børnenes navn og alder opgivet.⁴

De kommunale skattemandtalslister udgør sammen med folketællingerne forløberne for de kommunale folkeregistre. Folketællingerne er ligesom mandtalslisterne et vigtigt redskab for slægtsforskeren. De indeholder grundlæggende de samme oplysninger som mandtalslisterne (familien, eventuelle tjenestefolk), men blev ført sjældnere; fra 1834 og frem til 1970 hvert femte eller tiende år. Stads- og kommunearkiverne

Kort over Frederiksberg 1880. De Classenske Boliger ligger, som det ses, helt frit og landligt – Frederiksberg var stadig en landlig kommune. (Frederiksberg Stadsarkiv).

har typisk de ældste folketællinger liggende i mikrofiche (for Frederiksberg Stadsarkivs vedkommende således folketællingerne frem til 1860), og nogle af folketællingerne er lagt ud på nettet på Dansk Demografisk Database (www.ddd.dda.dk).⁵

Den 1. februar 1923 oprettede Frederiksberg Kommune Frederiksberg Folkeregister samtidig med Københavns og Gentofte kommuner. De øvrige af landets kommuner fulgte efter året efter – i 1924. Dorothea Christiansen opnåede således at få sit eget folkeregisterkort. Thorvald Christiansen døde allerede i 1893, 43 år gammel, men hans hustru kan følges via skattemandtalslister, skattebøger og sit folkeregisterkort i Afgangsregistret 1923-1978, der indeholder oplysninger om hendes fødselsdato, fødested, vielsesdato og dødsdatoen, den 20. marts 1925.⁶

De sidste mange år, Dorothea Christiansen levede, boede hun sam-

De Classenske Boliger ca. 1912, Litra C. (Frederiksberg Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Billedsamling).

men med sønnen, Frantz Georg Christiansen. Kort tid efter Dorothea Christiansens død i 1925 flyttede en Laura M. Christiansen ind. Af folketællingen den 5. november 1926 fremgår det, at på adressen i De Classenske Boliger boede Frantz Georg og Laura M. Christiansen, men også børnene Christa, født i 1919, og Kirsten, født i 1926, hvoraf Kirsten formentlig er datter af Frantz og Laura Christiansen. Frantz og Laura Christiansen fik kun få år sammen, da Frantz Christiansen døde den 3. november 1930. Nogle år senere flyttede Laura Christiansen sammen med den tiårige Kirsten til Skydebanegade i København, og en videre eftersøgning af denne gren af familien skal derfor ske på Københavns Stadsarkiv.⁷

Familiens bolig. De Classenske Boliger på Frederiksberg

Familien Christiansen flyttede som nævnt i slutningen af 1878 eller i begyndelsen af 1879 til De Classenske Boliger på Frederiksberg. De Classenske Boliger, påbegyndt i 1866, lå ud mod Godthåbsvej i den vestlige del af Frederiksberg. På dette tidspunkt var Frederiksberg stadigvæk præget af landlige omgivelser, og den bymæssige bebyggelse koncentre-

rede sig især om byens østlige del ind mod København og omkring den historiske bykerne Bredegade, Smallegade, Allégade og Falkoner Allé ned mod Frederiksberg Station.

I løbet af ganske få årtier kunne familien Christiansen se, hvorledes kommunen gennemgik en voldsom udvikling fra at være en landlig kommune med en spredt liggende bestand af lystejeendomme, villaer, forlystelsesetablisser og enkelte fabriksanlæg til at blive en tætbeboet by med arbejderkvarterer, villakvarterer, industrikvarterer og forretningsgader, bundet sammen af tog, sporvogne samt den gryende cyklisme og automobilisme. Frederiksbergs befolkningstal flerdobledes fra ca. 17.000 indbyggere i 1870 til ca. 76.000 indbyggere i 1901. Et af de nye arbejderkvarterer var De Classenske Boliger.⁸

De Classenske Boliger blev bygget af den filantropiske fond Det Classenske Fideikommiss. Byggegrunden, hvor boligerne kom til at ligge, var en udstykning fra justitsråd Nyelands landsted Sindshvile. Den første ansøgning til Frederiksberg Kommunes bygningsinspektør Henning Wolff fra arkitekten Vilhelm Tvede er dateret den 6. november 1866, og ansøgningen drejede sig om at opnå tilladelse til at opføre de første to-etagers beboelseshuse ud mod Godthåbsvej. Med tiden voksede det færdige anlæg til at bestå af 24 lave bygningsstokke (boligblokke) i fire rækker med en hovedbygning, kirke og asyl i midten. Lejlighederne var små, typisk 1- eller 2-værelses lejligheder med køkken, men uden vand, kloakering eller toilet. De små lejligheder blev med de ofte børnerige arbejderfamilier hurtigt overfyldte; i familien Christiansens lejlighed boede der typisk syv til ni personer.⁹

Da Dorothea og Thorvald Christiansen med deres børn omkring 1880 flyttede ind i De Classenske Boliger, stod De Classenske Menighedens Kirke og boligerne næsten færdige. Boligerne husede på dette tidspunkt næsten 1300 mennesker. På Frederiksberg voksede et andet stort arbejderkvarter, kvarteret omkring Schønbergsgade, også frem i disse år. Bygningsloven for Frederiksberg var mere restriktiv end den tilsvarende lov for København, blandt andet med hensyn til, hvor tæt man kunne bebygge grundene, men i begge hovedstadskommuner var flere af disse arbejderkvarterer præget af overfyldte små lejligheder og side-, mellem- og bagbygninger bag forhusene uden direkte adgang til gaden.¹⁰

De Classenske Boliger var som nævnt et filantropisk byggeri – ikke et spekulationsbyggeri – hvor bygherren (Fideikommiset) havde lagt vægt på at opføre gode og sunde arbejderboliger i frie omgivelser til en lav husleje. Men boligerne var allerede ved århundredskiftet forældede, og stedet havde udviklet sig til et egentligt fattigkvarter. Rundt omkring De Classenske Boliger voksede et nyt arbejderkvarter op (det, der i dag går

under navnet Svømmehalskvarteret), og den tidligere helt fritliggende bebyggelse lå nu indkapslet midt i et bykvarter. Lejlighederne i det ny arbejderkvarter var i modsætning til De Classenske Boliger forsynede med køkkenvaske, kloakering, vand, gas og fik med tiden også egne toiletter og elektricitet. Nedrivning af boligerne kom derfor på tale, og i 1909 afhændede Det Classenske Fideikommis boligerne til Frederiksberg Kommune, som i de følgende tiår begyndte at rive husene ned. Familien Christiansen kan som nævnt følges frem til 1936, hvor Laura Christiansen med datteren, Kirsten, fraflyttede boligerne. I sommeren 1958 flyttede de sidste beboere fra De Classenske Boliger, og boligerne blev revet ned.¹¹

Modtagelse af fattighjælp – familien i Frederiksberg Fattigvæsenets protokoller

Som sagt udviklede De Classenske Boliger sig sammen med kvarteret omkring Schönbergsgade til at blive egentlige fattigkvarterer, hvis beboere hyppigt optræder i fattigvæsenets protokoller. Ydelse af fattighjælp var til langt op i det 20. århundrede stort set et kommunalt anliggende, og Frederiksberg Fattigvæsen har derfor efterladt sig et stort og fyldigt arkiv. Fattigvæsenets arkiv består blandt andet af forskellige forhandlingsprotokoller fra Fattigkommissionen, en række hovedregistre og hovedregistranter, almissebøger og registre til samme samt flere forskellige typer journalsager. En stor del af journalsagerne er desværre ikke bevaret, men det er for eksempel via hovedregistranterne, almissebøgerne og fattiginspektørens protokoller muligt at få et indblik i den type fattighjælp, familien Christiansen modtog.¹²

Familien modtog i perioder såvel fast som midlertidig hjælp, og det var typisk tilskud til husleje, brændsel, penge og ved enkelte lejligheder tilskud til sygebesøg og medicin. Et opslag i fattiginspektørens protokol fra 1891-1892 viser, at familien i januar kvartal 1892 fik tildelt tilskud til huslejen, brændsel, kost og træsko; for eksempel fik familien tildelt kapsko (træsko) til tre af børnene: »20/2. Kapsko ... til Søn Frantz og Elisabeth. 17/3. Kapsko til Marie«, jf. også artiklens titel. I 1893, kort før Thorvald Christiansens død, blev den ældste af drengene, den 13-årige Thorvald, sendt til børnehjemmet, Landerupgaard, på Koldingegnen, og til opholdet fik han med sig 2 sæt tøj, 2 kasketter, 2 halstørklæder, 2 par strømper og 6 styk linned.¹³

Forskellige nationaløkonomer påviste i løbet af 1870'erne, at mange arbejderfamiliers indkomst var så lav, at den ikke kunne brødføde en familie. Det var ikke ualmindeligt at modtage fattighjælp, og som oftest blev fattighjælpen suppleret af forskellige former for velgørenhed, for

Helene Christiansen tjente som pige i Hamburg i 1912. Hjemstedsbeviset kan være udstedt i forbindelse med opholdet i Hamburg. (Privateje).

skyldes, at Dorothea Christiansen efterhånden blev i stand til at brødføde sig og de hjemmeboende børn selv. Tre sager vedrørende familien Christiansen dukker dog op i fattigvæsenets såkaldte hjemsteds- eller fødestedssager, der fra 1903 blev journaliseret i en journal E sammen med forskellige andre personsager vedrørende ægteskab, indfødsret, hospitalshjælp og lignende.

Sagerne fra 1911 og 1912 er ansøgninger om udstedelse af hjemstedsbeviser for to af familiens døtre, Margrethe og Helene, bilagt pigernes dåbsattester. Hjemstedsbeviserne var en attest for, at den pågældende var forsørgelsesberettiget i kommunen og kunne modtage fattighjælp, og de blev udstedt for eksempel i forbindelse med giftermål. Den tredje sag fra 1915 er en ansøgning fra Margrethe om hjælp i forbindelse med en behandling på Frederiksberg Hospital. Det fremgår af sagen, at Margrethe Christiansen på dette tidspunkt tjente som pige hos familien

Christiani på Kronprinsensvej 6 på Frederiksberg, og hjemstedsbeviset blev blandt andet brugt her som bevis for, at hun var forsørgelsesberettiget under Frederiksberg Kommune.¹⁷

Socialreformen fra 1891 blev afløst af en ny og omfattende socialreform i 1933. Med 1933-reformen (også kendt som Kanslergade-forliget) blev der indført et rets- og forsikringsprincip for modtagelse af offentlig hjælp, dvs. at den tidligere tildeling af almisser efter et skøn blev ændret til en ret til at få hjælp fra det offentlige, kombineret med en pligt til at forsikre sig, f.eks. mod arbejdsløshed. Reformen bestod af tre love om offentlig forsorg, folkeforsikring og ulykkesforsikring. En lov om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring var blevet vedtaget allerede i 1932. Grundlæggende er det i dag stort set samme model (rets- og forsikringsprincippet), der fortsat ydes offentlig hjælp ud fra.¹⁸

Skolegangen for familien Christiansens børn og livet efter konfirmationen

Thorvald og Dorothea Christiansens otte børn fik som de fleste andre børn på den tid en syvårig skolegang. Frederiksberg Stadsarkiv har modtaget de kommunale skolers arkiver op til 1970, og i skolernes hovedbøger mv. kan man følge de enkelte børns skolegang. Børnene, de seks piger og de to drenge, begyndte for de flestes vedkommende som syvårige pr. 1. april i årene 1883-1900 på Skolen på Godthåbsvej, der lå tæt ved familiens hjem i De Classenske Boliger. Nogle af børnene gik en del af tiden på Skolen på Fuglevangsvej eller på andre skoler, der lå lidt længere væk; Margrethe, født i 1889, gik som den eneste hovedparten af sin skoletid på Skolen på Fuglevangsvej.¹⁹

Ligesom Frederiksberg i øvrigt var også skolebyggeriet inde i en voldsom udvikling. I løbet af en periode på ca. 30 år fra ca. 1880-1910 skød syv nye skoler i Frederiksbergs vestlige del op, herunder skolerne på Godthåbsvej i 1881 og Fuglevangsvej i 1884. Fra omkring århundredskiftet var Frederiksbergs østlige del ind mod København fuldt bebygget, og ved de nye bebyggelser koncentrerede man sig derfor i følgende årtier om den vestlige del af kommunen, hvor også familien Christiansen boede.²⁰

Grundlaget for den offentlige skoleundervisning var på dette tidspunkt og indtil 1903 skoleloven fra 1814. De fleste elever begyndte i folkeskolen som 6-7-årige og forlod skolen som 13-14-årige efter syv års skolegang. I realiteten betød en skolegang i folkeskolen, at man var udelukket fra enhver form for højere uddannelse. Med den ny skolelov i 1903 etablerede man en fireårig mellemskole, der skulle fungere som bro mellem folkeskolen og den lærde, videregående skole. På Frederiks-

Pigeklasse fra Skolen på Godthåbsvej ca. 1900. Familiens yngste, Helene, ses i forreste række yderst til venstre (Privateje).

berg blev de første mellemskoleklasser oprettet på Skolen på Godthåbsvej i 1906.²¹

Spørgsmålet om mellemskolen blev aldrig aktuelt for familien Christiansens børn, heller ikke for familiens yngste, Helene, som begyndte i skole i 1900 og gik ud af Skolen på Godthåbsvej den 1. oktober 1907. Som det fremgår af arkiverne efter Skolen på Godthåbsvej, Skolen på Fuglevangsvej og de andre skoler, hvor familiens børn gik, forlod børnene som hovedregel skolen som 14-årige efter konfirmationen.²²

Konfirmationen var indtil 1909 tæt knyttet sammen med en overhøring, som konfirmanden skulle bestå tilfredsstillende for at kunne blive konfirmeret og f.eks. opnå de borgerlige rettigheder, der var nødvendige for at blive voksen som retten til at indgå ægteskab, stå fadder eller til at vidne. Konfirmationen var ligeledes en forudsætning for, at man kunne få en skudsmålsbog, en nødvendighed for at kunne søge tjeneste som tjenestedreng eller tjenestepige udensogns. Familien Christiansens ældste datter, Agnes, blev konfirmeret den 25. august 1890 og bestod overhøringen med et g i kundskab og et mg i opførsel.²³

Nøglen til børnenes liv efter konfirmationen er Frederiksberg Kommunes Politis meldingsprotokoller, opdelt i protokoller for kvinder og

mænd. Frederiksberg havde på linje med landets øvrige kommuner et kommunalt politi frem til 1938, og da af- og tilgang ved pladser i byerne skulle meldes til politiet, ligger meldingsprotokollerne (såvel registre som protokoller) for perioden 1875 til 1923 derfor på Frederiksberg Stadsarkiv.

Det er således via opslag i meldingsprotokollerne, at man for eksempel kan følge familiens datter, Marie, født 1885. Den 3. juli 1903 rejste Marie fra sin plads som tjenestepige i Victoriagade 26 i København hjem til moderen i De Classenske Boliger. Nogle måneder senere rejste hun til Hamburg i Tyskland, enten for at bo hos moderens tyske gren af familien eller tiltræde en plads i Hamburg. Det fremgår af en anden kilde, at et andet af familiens børn, Margrethe, i hvert fald mindst to gange havde ophold i Hamburg, den ene gang som tjenestepige i bydelen Gross Flottbek.²⁴

Marie Christiansen vendte hjem i august 1904 for at tage plads som tjenestepige hos handełsgartner Høyer og hans familie på Lollandsvej (tæt på barndomshjemmet i De Classenske Boliger). Lollandsvej var ved at blive bebygget på dette tidspunkt, og det kan derfor ikke undre, at man i meldingsprotokollen blot angav Lollandsvej ? som hendes opholdssted. Et opslag i mandtalslisten for Lollandsvej pr. 1. oktober viser, at Marie Christiansen sammen med gartnerfamilien boede på Lollandsvej, matrikelnummer 10d (huset havde endnu ikke fået et nummer), og at hun tjente som eneste pige. I mange byfamilier var der på dette tidspunkt stadigvæk ofte flere tjenestefolk, men de store husholdninger var under forandring, og i løbet af mellemkrigsårene blev det almindeligt med blot en enkelt pige i huset.²⁵

En videre eftersøgning efter børnene kan eksempelvis ske gennem meldingsprotokollerne, ligningsprotokollerne eller, hvis man er bekendt med adressen, folketællingerne eller mandtalslisterne. Desuden viser forskellige opslag i mandtalslisterne og skattebøgerne under De Classenske Boliger, at børnene i kortere perioder af deres voksne liv, typisk mellem to pladser som tjenestedrenge eller —piger, boede hos deres mor.

Dorothea Christiansens arbejde på Københavns Mælkeforsyning frem til 1920

Thorvald Christiansen arbejdede som stenhugger ved byggeriet af Frederikskirken (bedre kendt som Marmorkirken), der stod færdig i 1894. Thorvald Christiansen døde et års tid før i september 1893, og Dorothea Christiansen måtte derfor selv forsørge sig og de seks hjemmeboende, ukonfirmerede børn fra den spæde Helene, født samme år, til den tret-

Dorothea Christiansen på sine ældre dage. Billedet er udateret. (Privateje).

tenårige Thorvald. Et opslag i skatteekstraktbøgerne viser, at Dorothea Christiansen i en periode klarede sig med rengøring, men af skatteekstraktbogen for skatteåret 1905/06 fremgår det, at Dorothea Christiansen (som i denne bog går under sit navns kortform, Doris) nu ernærede sig som mejeriarbejderske ved Københavns Mælkeforsyning.²⁶

Mejeriet Københavns Mælkeforsyning blev startet i en kælder i København i slutningen af 1800-tallet og flyttede i 1884 til Frederiksberg, hvor mejeriet slog sig ned på Nylandsvej bag Frederiksberg Jernbanestation. Mælkeforsyningen producerede blandt andet skummetmælk, kærnemælk, fløde, yoghurt og i en periode også flødeis, de såkaldte Solbjerg-is. Mælken blev fragtet til København i plomberede spande med mejeriets egne privatejede jernbanevogne, som blev rangeret ind på sporene foran mejeriet. Sundhed og hygiejne sammen med udviklingen af nye mejerimaskiner (centrifuger, køleanlæg og tappeanlæg) spillede en central rolle på Mælkeforsyningen, ikke mindst fordi dårlig mælkehygiejne i forbindelse med bøndernes salg af mælk fra hestevogne og trækvogne omkring århundredskiftet havde været én af årsagerne til gentagne sygdomsudbrud og epidemier, f.eks. tyfus.²⁷

Som nabo fik Københavns Mælkeforsyning kun få år senere mejeriet Dansk Mælke Compagni, stiftet 1895. Mejeriarbejderne på Dansk Mælke Compagni var i modsætning til naboen organiseret i Arbejdsmændenes Fagforening. Det blev da også København Mælkeforsyning, som i slutningen af 1890'erne lagde navn til en arbejdskonflikt, fordi mejeriet

forbød sine mælkekuske at melde sig i fagforening, hvilket afstedkom oprettelsen af det kooperative mejeri, Enigheden. Dorothea Christiansen, der fik arbejde som mejeriarbejderske på Københavns Mælkeforsyning omkring 1905 og arbejdede sammen med nogle hundrede andre mænd, kvinder og mælkedrenge, var givetvis heller ikke medlem af en fagforening og blev det måske først, da Mælke Compagniet overtog Mælkeforsyningen i 1916.²⁸

De Classenske Boliger lå i gåafstand fra mejeriet på Nyelandsvej, og den typiske arbejdsdag på dette tidspunkt (og dermed også for Dorothea Christiansen) lå på omkring tolv timer med mødetid ved sekstiden om morgenen (ottetimers arbejdsdagen blev indført i 1919). Arbejdet på mejeriet betød, at Dorothea Christensen i modsætning til mange andre ikke behøvede at ernære sig ved løsarbejde, men havde fast arbejde, som gav hende en regulær fast indtægt, der kan følges i skattekørgernes årlige opgørelser, og som alt andet lige medførte, at hun omkring 1917 havde evnet at spare en lille formue op. Dorothea Christiansen blev på mejeriet frem til 1920, hvor hun i en alder af 67 år trak sig tilbage og levede af alderdomsunderstøttelse frem til sin død den 20. marts 1925.²⁹

Udflytningen af Københavns Mælkeforsyning til Frederiksberg var kendetegnende for en ny fase i udviklingen af Frederiksbergs industri. Allerede i 1890'erne begyndte det at tynde ud i byens hidtidige fabrikskvarter omkring H.C. Ørsteds Vej og de øvrige lidt spredte fabrikskvarterer rundt om i kommunen. Omkring århundredskiftet udlagde man området mellem Nyelandsvej og jernbanen i den vestlige del af Frederiksberg til et af Frederiksbergs nye store industrikvarterer, hvor Københavns Mælkeforsyning sammen med en lang række industrier (som f.eks. Nordisk Kabel & Traad, mejeriet Trifolium, elektromotorfabrikken Nilfisk) slog sig ned. I dag er industrivirksomhederne flyttet ud af Frederiksberg til fordel for boliger og uddannelsesinstitutioner. Københavns Mælkeforsyning forsvandt i løbet af 1970'erne. Blandt de sidste større industrier tilbage i byen i dag er Den Kongelige Porcelænsfabrik, der også er ved at finde flyttekasserne frem.³⁰

Afsluttende bemærkninger

En undersøgelse af ens slægt eller en lokalhistorisk undersøgelse vil naturligvis ikke foregå på et stads- eller kommunearkiv alene. En slægtshistorisk undersøgelse vil som regel tage udgangspunkt i ens egne private gemmer efter for eksempel gamle dåbs-, vielses- og dødsattester, andre officielle papirer, breve, erindringer og lignende, hvormed man kan fastlægge nogle vigtige begivenheder og årstal for ens slægt, som man kan gå videre med på kommunearkiverne, landsarkiverne og andre ar-

Ren Mælk af sunde Køer.

"KØBENHAVNS MÆLKEFORSYNING"

BEGYNDT 1878.

Hosstaende Kløvmærke findes paa alle Selskabets Vogne samt paa Controlbilletterne og i Plomben paa alle Børnemælks- og Fløde Flasker

K. M. F. 3/4 Pot Sødmælk 8 Øre	K. M. F. 1 Flaske Børne M. 20 Øre	K. M. F. 1/2 Pot Høivak M. 4 Ø.
---	--	--

Registreret.

Registreret.

1/2 Pot Fløde 1 Pot Børne
mælk

1/2 Pot Fløde Nr 1. 1 Pot Fløde Nr 2

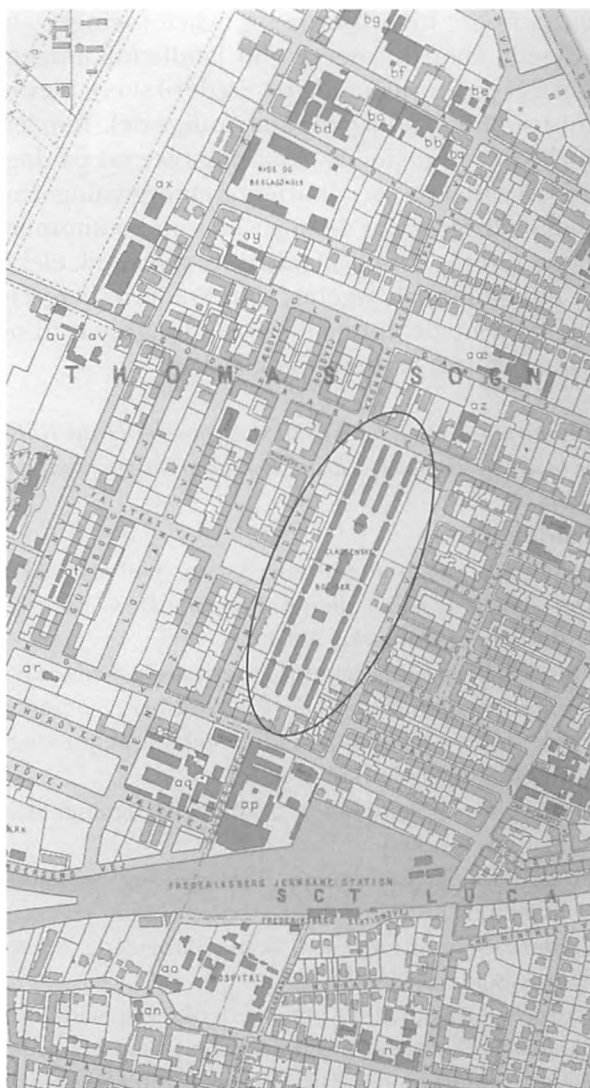
ligesom ogsaa paa Kudskenes og Drengenes Kasketter.

Al Mælken filtreres og Køerne undersøges 2 Gange maanedlig af Selskabets 7 Dyrlæger.

Reklame fra Københavns Mælkeforsyning 1889. Sundhed og hygiejne spillede en central rolle for mejeriet, som det også fremgår af mottoet: Ren Mælk af sunde Køer. (Frederiksberg Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Billedsamling).

Kort over Frederiksberg 1903. De Classenske Boliger ligger nu indkapslet i et bykvarter – Frederiksberg er i løbet af få årtier blevet til en by. (Frederiksberg Stadsarkiv).

kiver. Som det er blevet påvist i artiklen, ligger der mange muligheder i de kommunale arkiver, hvis man ønsker at kortlægge sin slægt: mandtalslister, skoleprotokoller, meldingsprotokoller mv.

Men historien om familien Christiansen er også lokalhistorisk eller historisk et godt eksempel på en »historie på mikroplan« – en historie, der kan fortælle noget mere generelt om livsvilkår på Frederiksberg og i Danmark i slutningen af 1800-tallet – begyndelsen af 1900-tallet. Det er

en periode, hvor byerne og bybefolkningen, herunder Frederiksberg, voksede langt hurtigere end landbefolkningen. Danmark begyndte at blive et industriland, og på Frederiksberg blev byens første egentlige industriområde udlagt i byens vestlige del. Temaer som boligforbedringer, forbedret hygiejne og ernæring blev sat på dagsordenen sammen med en begyndende socialt orienteret lovgivning. Samtidig skete der en betydelig udbygning af de opgaver, som kommunerne, herunder Frederiksberg, varetog: trafik, kloakering, gas, vand, elektricitet, veje og byggeriet af et kommunalt sygehus som Frederiksberg Hospital. Det er en periode, hvor nogle af de allerførste byggesten til opbygningen af velfærdsstaten efter 2. verdenskrig blev lagt.

En varm tak rettes hermed til slægtsforsker Hans Rühmann og hustru for at måtte bruge deres families historie – historien om familien Christiansen

Kilder

- Bygningsinspektoret [Frederiksberg Stadsarkiv A1200]
- Det Classenske Fideikommis' Boliger – De Classenske Boliger (1867-1909) [Frederiksberg Stadsarkiv A2043]
- Frederiksberg Fattigvæsen [Frederiksberg Stadsarkiv A200]
- Frederiksberg Folkeregister [Frederiksberg Stadsarkiv A802]
- Frederiksberg Kommunes Politi. Meldingsregistre og Meldingsprotokoller [Frederiksberg Stadsarkiv A1400]
- Frederiksberg Skattevæsen. Almindelig ligning/Skattemandtal [Frederiksberg Stadsarkiv A808]
- Frederiksberg Skattevæsen. Erhvervs- og selskabsbeskatning [Frederiksberg Stadsarkiv A812]
- Frederiksberg Skattevæsen. Skatteopkrævning/Forskudsregistrering [Frederiksberg Stadsarkiv A807]
- Kasserer- og Skattekontoret [Frederiksberg Stadsarkiv A12]
- Skolen på Godthåbsvej [Frederiksberg Stadsarkiv A936]
- Stadsingeniørkontoret-Direktørens Kontor-Sekretariatet for Den tekniske Forvaltning/Teknisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv A1202]

Andre typer kilder

- Frederiksberg. Minorerede matrikelkort 1811-1957, Frederiksberg Kommune 1957 [Frederiksberg Stadsarkiv]
- Kirkebog for De Classenske Boligers Menighed [Frederiksberg Stadsarkiv. Kopisamling]
- Lovtidende for Kongeriget Danmark for Aaret 1875. Lov om Tilsynet med Fremmede, Reisende m.m. af 15. Mai 1875 [Frederiksberg Stadsarkiv]

Mandtalslisterne foreligger som mikrofilmet kopi for årene 1873-1920 på Stadsarkivets læsesal.

Litteratur

- Akts. Det Danske Mælke-Compagni – Københavns Mælkeforsyning – Solbjerg Mejeri i *Bolighbladet 1936*, Årg. 3, nr. 24. 1936
- Andresen, H. Carl: De Classenske Boliger i *Frederiksberg gennem Tiderne II* s. 86-140. Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg, 1948
- Bro, Henning: Frederiksberg Folkeregister i *Frederiksbergeren. April 2000*, s. 23-42, Historisk Topografisk Selskab for Frederiksberg 2000
- Bro, Henning og Michael Bach: Ude på Frederiksberg. En lokalthistorisk lystvandring gennem byen. Strandbergs Forlag 2001
- Christiansen 1993: se Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie
- Dybdahl, Vagn: Det nye samfund på vej 1871-1913. Dansk social historie bind 5. Nordisk Forlag 1982
- Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 12: Klassesamfundet organiseres 1900-1925 af Niels Finn Christiansen, 1993. Bind 13: Krise og krig 1925-1950 af Tage Kaarsted, 1991. Nordisk Forlag & Politikens Forlag
- Jensen, Charlotte S. H.: På sporet af slægten. Arbejdsbog til slægtsforskning, DR Multimedie, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster & Bornholm. Narayana Press 2002
- Kaarsted 1991: se Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie
- Lebech, Mogens: Solbjerg. Det Danske Mælke-Compagni 1895-1970. Forlag ikke oplyst, 1970
- Mohr, Helga: På vej mod en skole for alle – om mellemskolereformen i 1903, religionskrigen på Frederiksberg og hvad siden fulgte... i *Frederiksbergeren. April 2002*, s. 6-23. Historisk Topografisk Selskab for Frederiksberg 2002
- Røgind, Sven: Frederiksberg som erhvervssamfund. Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg 1968
- Willumsen, Hanne: Folkeregistreringen 75 år i 1999. CPR-kontoret, Indenrigsministeriet 1999

Nyttige links

www.fkb.dk

Frederiksberg Hovedbibliotek har på deres hjemmeside under Gode Links/Slægtsforskning en omfattende oversigt over relevante links for slægtshistorikere. Se også Jensen 2002, s. 95.

www.frederiksberg.dk/stadsarkiv

På Frederiksberg Stadsarkivs hjemmeside kan man læse mere om Frederiksbergs historie. Stadsarkivet udgav i 2003 hæftet »Frederiksberg Stadsarkiv 1953-

2003», der blandt andet indeholder en oversigt over Stadsarkivets samlinger. Hæftet er lagt ud på hjemmesiden, men fås også ved henvendelse til Stadsarkivet, tlf. 38 21 21 49, email: stadsarkiv@frederiksberg.dk

Noter:

1. Titlen er et indirekte citat fra Fattigvæsenets arkiv/Inspektørens Bog 1891-1892 vedrørende tildeling af træsko til familiens børn.
2. Vielsesdatoen for Thorvald og Dorothea Christiansen fremgår blandt andet af Dorothea Christiansens folkeregisterkort/. Afgangsregister 1923-1978/Christiansen, Dorothea. Pigerne døbsdatoer/døbssted Skolen på Godthåbsvej. Register til og Hovedbog for Piger og Dreng 1881-1899/opslag under Christiansen, Agnes og Olga. Jf. også kirkebog for De Classenske Boligers Menighed/Agnes Christiansens konfirmation 25. august 1890.
3. Skattemandtalister for De Classenske Boliger. Litra S, oktober 1878 og april 1879. Diverse opslag i mandtalisterne for De Classenske Boliger.
4. Jf. Lovtidende for Kongeriget Danmark for Aaret 1875. Lov om Tilsynet med Fremmede og Reisende m.m. af 15. Mai 1875, § 21. Kun for Københavns Kommune, som siden 1816 havde registreret sine borgere, og fra 1893 havde ført Københavns Politis Registerblade, forblev bestemmelserne som hidtil.
5. Om folketællinger Jensen 2002, s. 29ff.
6. Afgangsregister 1923-1978/Christiansen, Dorothea. Oplysningen om Thorvald Christiansens død den 15. september 1893 findes i Fattigvæsenets arkiv/Hovedregistrant 1886-1896. Om oprettelsen af de kommunale folkeregistre se Bro 2000, s. 23ff. Willumsen 1999, s. 9ff.
7. Diverse opslag i skattemandtalister 1878-1920 og ekstraktbøger/skattebøger 1900-1937. Folketællingen den 5. November 1926 (i Medfør af Lov om Folkeregistre af 14. Marts 1924, Cirkulære 25/10 1924 og Anordning af 16. Januar 1925). Oplysningen om Frantz Georg Christiansens død findes i skattebogen 1930/31, oplysningen om Laura Christiansens fratrykning i skattebogen 1936/37.
8. Jf. Bro m.fl. 2001, s. 41ff., Røgind 1968 s. 40. Byens udvikling kan også følges på Frederiksberg minorerede Matrikelkort 1811-1957.
9. Ansøgning fra arkitekt Tvede af 6. november 1866, se Bygningsinspektoratet/Journal for bygningssager med tilhørende sag, mærket «De Classenske Boliger». Andre kilder til De Classenske Boligers historie er mandtalisterne for De Classenske Boliger (ført af Kasser- og Skattekontoret frem til 1909 og efter 1909 af Skattevæsenet/Almindelig ligning) og skattebøgerne. Selve arkivet efter Det Classenske Fideikommis, som frem til 1909 ejede boligerne, ligger i Landsarkivet for Sjælland m.m. Frederiksberg Stadsarkiv er indehaver af en registratur til arkivet, jf. foreningsarkivet Det Classenske Fideikommis' Boliger – De Classenske Boliger. Jf. også Andresen 1948, s. 100.
10. Dybdahl 1982, s. 73, Bro m.fl. 2001, s. 66ff.
11. Andresen 1948, s. 127, Bro m.fl. 2001, s. 69.
12. Ovenstående er udelukkende eksempler på, hvad der findes i fattigvæsenets arkiv. Fattigvæsenet, som blev nedlagt med socialreformen i 1933, varetog et vidtforgrenet net af opgaver inden for den offentlige forsorg fra børnebidragsager, plejebørnssager, hospitalsvæsenet (frem til 1907), fattigforsorg, alderdomsforsorgelse mv.
13. Fattigvæsenets arkiv. Diverse opslag i Register til og Hovedregistrant 1886-1896 og 1896-1901, Register over Gader og Veje 1879-1905, Inspektørens Bog 1890-1891 og 1891-1892, Register til og Almissebøger 1880-1900. Oplysningerne om Thorvald Christiansen, jf. arkivet efter Skolen på Godthåbsvej/ Register til og Hovedbog for Dreng og Piger 1881-1899/opslag Christiansen, Thorvald og Fattigvæsenets arkiv/ Register over Gader og Veje 1892-1894/opslag Christiansen, Thorvald. De tilhørende journalsager (A- & B-sager) er desværre ikke bevaret.
14. Dybdahl 1982, s. 236f., Christiansen 1990, s. 35. Dybdahl 1982, s. 256 oplyser, at den organiserede velgørenhed omkring århundredskiftet uddelte et samlet beløb på samme niveau eller højere end det kommunale fattigvæsen. Arkivet efter Københavns Understøttelsesforening (hvis virksomhed også omfattede Frederiksberg) er under aflevering til København Stadsarkiv.
15. Frederiksberg Hospital lå som en del af et samlet institutionskompleks for hospitals- og fattigvæsenets institutioner på Howitzvej frem til 1903, hvor man flyttede til hospitalets nuværende bygninger på Nordre Fasanvej. Patientprotokollerne for det gamle hospital 1871-1903 er ikke bevaret komplet. Der er ikke fundet sager af betydning i fattigvæsenets arkiv/sygeprotokollerne for Vestre Lagedistrikt (ikke komplet bevaret), protokol-

- ler vedrørende tildeling af sygehjælp og de tilhørende journal Csager. Arkivet efter Frederiksberg Hospital frem til, at hospitalet blev overtaget af Hovedstadens Sygehusfællesskab i 1995, er p.t. under aflevering, og det har derfor ikke været muligt at foretage nærmere undersøgelser i dette.
16. Dybdahl 1982, s. 253ff.
  17. Fattigvæsenets arkiv, journalsag E436-2/12, journalsag E427-11/11/journalsag E50/14.
  18. Om socialreformen i 1933 (Kanslergade-forliget) se Kaarsted 1991, s. 97ff.
  19. Skolen på Godthåbsvej. Register til og Hovedbog for Dreng og Piger 1881-1899/opslag under Christiansen: Agnes, Olga, Thorvald, Frantz og Marie. Register til og Hovedbog for Dreng og Piger 1892-1915/opslag under Christiansen: Frantz, Elisabeth og Helene. Skolen på Fuglevangsvej. Register til og Hovedbog for Piger 1885-1899/opslag under Christiansen: Olga og Marie. Register til og Hovedbog for Piger 1897-1940/opslag under Christiansen, Margrethe.
  20. Bro m.l. 2001, s. 86f.
  21. Om skolereformen i 1903 og etableringen af en mellemskole på Frederiksberg, se Mohr 2002.
  22. Oplysningerne om børnenes konfirmationsdato er for flere af børnenes vedkommende opgivet i de relevante skolers hovedbøger. Disse oplysninger kan kombineres med kirkebøgerne for De Classenske Boligers Menighed. Kirkebøgerne for menigheden findes ligesom for Frederiksberg Sogns vedkommende på mikrofiche på Frederiksberg Stadsarkiv frem til 1891, men skal efter dette år søges på Landsarkivet for Sjælland m.m.
  23. Kirkebog for De Classenske Boligers Menighed/Agnes Christiansens konfirmation 25.08.1890. Jf. også www.dafu.dk/konfirm/historie.cfm.
  24. Frederiksberg Kommunes Politi/Meldingsprotokol for Kvinder 1903. Med hensyn til oplysningen om Gross Flottbek fremgår det, at Margrethe Christiansen tilbragte sommeren 1913 her. Jf. Fattigvæsenets arkiv, journalsag E427-11/11/journalsag E50/14.
  25. Frederiksberg Kommunes Politi/Meldingsprotokol for Kvinder 1904, mandtalsliste for Lollandsvvej 10D, oktober 1904. Jf. også Dybdahl 1982, s. 22f.
  26. Oplysningen om Thorvald Christiansens arbejdssted er givet mundtligt fra slægtsforsker Hans Rühmann, men vil formentlig kunne af- eller bekræftes ved en nærmere undersøgelse i Rigsarkivet. Med hensyn til Dorothea Christiansen jf. diverse opslag i skattemandtalslister og ekstraktbøger/skattebøger 1893-1906.
  27. Kilder til Københavns Mælkeforsynings historie er arkiver som Sekretariatet for Den tekniske Forvaltnings arkiv og Erhvervs- og Selskabsbeskatningens arkiv, hvor man følger mejeriets formue- og beskatningsforhold frem til, at mejeriet blev lagt sammen med Dansk Mælke Compagni i 1916. Desuden ligger der en omfattende sag vedrørende Dansk Mælke Compagni i Bygningsinspektoratets arkiv: Byggesager 11hr, 1895-1072. Jf. også Akts. Det Danske Mælke-Compagni 1936, Lebech 1970, Dybdahl 1982, s. 33.
  28. Lebech 1970, s. 56ff., s. 62.
  29. Diverse opslag i skattebøgerne 1905-1920. Dorothea Christiansens alderdomsunderstøttelsessag er forgæves forsøgt lokaliseret i arkivet efter Kontor for alderdomsunderstøttelse [Frederiksberg Stadsarkiv A214].
  30. Røgind 1968, s. 65.

Helga Mohr, født 1966. Cand.mag. (historie/religionsvidenskab) og bachelor i kunsthistorie. 1996-2001 fuldmægtig i Københavns Amt. Fra 2001 it-arkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv. Har skrevet artikler om kulturhistorie og anmeldelser af kulturhistoriske bøger. Medlem af bestyrelsen for Arkivforeningen.

Københavns Politi og slægtsforskerne

Et rids af Københavns Politis historie med en præsentation af nogle af politiarkivets vigtigste slægtshistoriske kilder

Af Karl Peder Pedersen

Københavns Politi har lige siden dets oprettelse i 1683 indtaget en særlig plads i dansk forvaltningshistorie. Det bliver ikke mindst synligt og sporbart, når man arbejder med dets store arkiv, der i dag befinder sig på Landsarkivet for Sjælland. I artiklen gives et kort rids af hovedstadspolitiets historie, og dernæst præsenteres af en række de mere eller mindre kendte politiarkivalier, som er interessante set med slægtshistoriske briller.

I dansk retshistorie står 1683 som et af de store og vigtige år, fordi den længe ventede lovbog Danske Lov udkom den 15. april i det år. Offentliggørelsen af lovbogen var imidlertid ikke det eneste interessante, der skete i 1683, for få måneder senere sendte Christian 5. en udførlig instruks til Claus Rasch, der i december 1682 var blevet udnævnt til Danmarks første politimester. Heri pålagdes han bl.a. at holde vågent øje med, at alle politiforordningerne overholdtes, og i den forbindelse fik han ret til at kontrollere »alle og enhver, uden nogen persons eller stands anseelse«. Claus Rasch' arbejdssted blev København, og det var også her i den voksende metropol, at de fleste politiopgaver fandtes, men hans embedsområde udgjorde ikke desto mindre hele kongeriget. Uden for København var det i det daglige by- og herredsfogederne, der kontrollerede at politibestemmelserne overholdtes, men større sager skulle altid forelægges politimesteren i København.

At der netop samtidig med, at der udkom et nyt lovværk, også oprettedes et politimesterembede var ikke nogen tilfældighed. I Danske Lov defineredes rammerne for retsplejen og samtidig rummede de over 1000 sider tekst også de mange straffelovsbestemmelser med de ofte meget hårde straffe. Hvad angik de »blødere« bestemmelser, findes de slet ikke omtalt i lovbogen, og det var alt dette, der nu blev lagt ud til den nye politimester. Det handlede om markeder, trafik, renovation, gadelygter, klædedragt, privilegier, mål og vægt, brød- og kødpriser, brændevinstakster og meget mere.

Fra 1683 og i de efterfølgende mange år var det alene i København, man havde en politimester, der var 100% beskæftiget med at passe politiopgaver. Alle andre steder fungerede by- og herredsfogederne som politimestre, men dette var blot én blandt mange andre opgaver. Faktisk skal vi helt frem til 1919 før Danmark fik et landsdækkende korps af politimestre, der var fuldtidsbeskæftigede med politi- og anklageopgaver. Det kan godt undre, at der gik så lang tid, når man tager i betragtning, at politiopgaverne siden Claus Rasch' tid var blevet kraftigt udvidede. I de første mange år var den københavnske politimester og hans folk næsten udelukkende optaget af at holde øje med, at markedsbestemmelserne overholdtes og lignende typiske ordenspolitiopgaver, men fra begyndelsen af 1800-tallet ændredes billedet. Politiet begyndte at spille en stærkere rolle i forbindelse med efterforskning af forbrydelser, og her lagdes kimen til det særlige kriminalpoliti, der i 1863 fik sit eget inspektorat. Politiet blev også i disse år involveret i den voksende personkontrol, og samtidig fik det til opgave at beskytte staten og regeringen mod indre og ydre fjender.

Den københavnske politimester og hans betjente havde til huse på Københavns Rådhus, der helt frem til begyndelsen af 1900-årene lå i byens hjerte ved de to centrale torve Gammeltorv og Nytorv. Ved begge de københavnske storbrande i 1728 og 1795 gik også rådhuset op i flammer, og det kan derfor ikke overraske, at der kun er bevaret få politiar-kivalier fra før 1800.¹

Den store politireform i 1863

Allerede i 1815 tog den enevældige regering de første skridt i retning af at modernisere det københavnske politi, og i 1825 blev daværende politidirektør Andreas Kierulff sendt på en studietur rundt til en række europæiske byer for at finde ud af, hvordan man ude i verden havde moderniseret politiet. Tilbage i København udarbejdede Kierulff nogle reformforslag, som imidlertid aldrig blev realiserede – ikke fordi de ikke var udmærkede, men fordi de var for dyre! I 1845 overtog Christian Cosmus Bræstrup posten som chef for Københavns Politi, og han presede i 1850'erne kraftigt på for at få korpset moderniseret. For at gennemføre en omfattende politireform talte nu også det faktum, at der var planer om at indføre gasbelysning i Københavns gader, og dermed ville en af vægterkorpsets væsentlige arbejdsopgaver – lygtetændingen – forsvinde. Helt frem til politireformens ikrafttræden i 1863 var det nemlig sådan, at de 117 københavnske politibetjente kun var ansvarlige for ro og orden i dagtimerne, idet de 12 tårn- og 162 gadevægtere overtog overvågningen om natten.² Det var naturligt, at man benyttede anled-

Politibetjent nr. 397 Viggo Andersen på patruljering 1909. Viggo Andersen (født 1863) ansattes i 1886 som løst ansat betjent, men den 1. januar 1888 rykkede han ind i en fast ansættelse som betjent nr. 412. Senere forfremmedes han til nr. 370, 324, 279, 255 og 103, men da man i 1909 foretog en ny nummerinddeling baseret på nye principper, fik Viggo Andersen nr. 397 frem til pensioneringen i 1928. (Foto venligst lånt hos Viggo Andersens tipoldebarn Lars Ib Dohn i Herlev).

ningen til at overveje om ikke man helt skulle afskaffe vægterkorpset og gøre politiet døgndækkende. På et andet område pressede de nye tider sig også på, og det var på efterforskningsfeltet. Her var det store forbillede det londonske Scotland Yard, der i 1829 var blevet oprettet som et særligt kriminalpolitikorps, og som snart var blevet kendt viden om for sin professionalisme og høje opklaringsprocent.

Allerede i 1857 havde København fået sin nye gasbelysning, men først i 1862 var man kommet så vidt, at der kunne fremsættes lovforslag om en reform af hovedstadens politi. På Rigsdagen kredsede debatten især om afskaffelsen af det hæderkronede gamle vægterkorps og om oprettelsen af en særlig kriminalpolitiafdeling, men også mulige udvidelser af

Københavns Politis jurisdiktionsområde samt ikke mindst politikorpsets ansættelses- og lønforhold optog rigsdagsmændene. I både Folke- og Landstinget var der bred enighed om, at det var vigtigt, at man nu langt om længe fik moderniseret det københavnske politi. En af dem, der udtrykte sig skarpest var folketingsmanden C.B. Rimestad, der fandt at politiet befandt sig i »opløsningstilstand«, og »at der snart må indtræde en ny tingenes tilstand, ti ellers går det galt«.³

I begyndelsen af 1863 blev Lov ang. Omordning af Københavns Politis vedtaget, og allerede 1. juli 1863 trådte den i kraft. På det strukturelle plan blev det københavnske politi helt omkalfatret og organiseret i fire afdelinger, nemlig Politidirektørens Sekretariat, 1. Politiinspektorat (ordenspoliti), 2. Politiinspektorat (opdagelsespoliti/kriminalpoliti) og 3. Politiinspektorat (sundhed, sædelighed, udvandring mm.). Politiets geografiske myndighedsområde blev ikke – som mange havde ønsket det – udvidet, men til gengæld udbyggede man politikredsordningen med regulære lokalpolitistationer.

Loven fastsatte også den københavnske politistyrkes størrelse; den skulle udover politidirektøren og hans sekretariatspersonale tælle 240 mand, nemlig 3 politiinspektører, 6 politiassistenter (ledere af de 6 lokalpolitistationer), 21 overpolitibetjente samt 210 politibetjente. I loven gjordes udtrykkeligt opmærksom på, at der ikke måtte kræves eksamen som betingelse for at blive ansat i disse stillinger, og ydermere pointeredes det, at de højere poster normalt skulle besættes »ved oprykning fra de lavere (grader) og alene efter duelighed, ikke efter tjenestealder«. Det forbødes også politibetjente at modtage gaver i forbindelse med deres arbejde, og i det hele taget lagdes stor vægt på at få skabt et ukorrupt politi.

Loven nævnte ikke med et eneste ord vægterkorpset, sikkert fordi lovgiverne betragtede det som et personaleanliggende, der trygt kunne overlades til politidirektørens afgørelse. Den forelå i regulativet af 12. juni 1863, hvor det i § 24 meddeles, at vægterkorpset ophæves og vægterne afskediges pr. 1. juli 1863. Det at være vægter havde været et bijob, der ikke havde kostet stats- eller kommunekassen voldsomt meget, men nu, hvor opgaverne skulle overtages af betjente på fuld tid, fik man et økonomisk problem, som løstes ved at gøre begyndelseslønnen meget lav. De to laveste løntrin, der omfattede hver 55 betjentstillinger, honoreredes med 300 og 350 rdl. om året, og som almindelig betjent kunne man avancere til en stilling, som gav 450 rdl. Overpolitibetjente fik 500-700 rdl, politiassistenter 1.000-1.200 rdl. og politiinspektører 1.200-1.600 rdl. om året. Allerede i september 1863 måtte politiledelsen konstatere, at betjentene på de to laveste løntrin »ikke vil være i stand til at ernære en familie uden – til skade for dem selv og tjenesten – at komme

i meget trange kår (...) Det vil derfor fra nu af blive fulgt som regel, at enhver betjent, der uden politidirektørens samtykke indlader sig i ægteskab, vil blive opsagt, og at sådant samtykke ikke vil blive givet med mindre den pågældende (...) oplyser, at han ved sit ægteskab opnår en sådan forbedring af sine kår, at han erholder i det mindste samme indtægt som betjente i bemeldte lønklasser (dvs. mindst 400 rdl.)«. ¹ Nye politibetjente måtte således i de første år være indstillet på at slå sig igennem som ungkarle under trange kår, men en del kunne dog bo billigt på de politikaserner, som loven gav mulighed for at oprette i tilknytning til de enkelte politistationer.

Strukturen med de fire afdelinger holdt frem til 1902, hvor der oprettedes et 4. Politiinspektorat til at tage sig af først og fremmest familieretlige sager og fremmedpolitiopgaverne. I forbindelse med retsreformens ikrafttræden i 1919 kom 5. Politiinspektorat til bestående af en række undersøgelseskamre og anklagemyndighedsinstanser. Endelig oprettedes i 1942 6. Politiinspektorat også kaldet Krisepolitiet, der i 1952 blev nedlagt for at give plads til Færdselsafdelingen.

Københavns Politis arkivalier

Københavns Politi har – som nævnt ovenfor – altid indtaget en særlig plads i dansk politihistorie. I århundreder var det dobbeltmonarkiets eneste politikorps, og efter at hele landet i 1919 blev inddelt i politikredse, udgjorde det så ganske klart Danmarks største politienhed. Med til at gøre Københavns Politi til noget specielt var også dets placering i hovedstaden, hvor borgerstyret i kraft af særlige privilegier tilbage fra enevældens første dage indtog en stærk position. Derfor var forholdet mellem politiet og bystyret også et andet i København end i landets andre købstæder. Det afspejler sig også tydeligt i arkivaliesituationen, idet en række af de kilder, som man uden for København finder i politiarkiverne, for hovedstadens vedkommende skal søges andre steder. Det gælder faderskabs-, alimentations-, separations-, skilsmisse- og navneforandringsprotokoller, der står hos Københavns Overpræsidium (Landsarkivet for Sjælland), og næringsprotokoller, handels- og aktieselskabsregistre samt brand- og sundhedskommissionssager, der findes hos Københavns Magistrat (Københavns Stadsarkiv). Endelig skal man søge efter straffesager og strafferegistre hos Landsover- samt Hof- og Stadsretten (før 1919) og hos Københavns Byret (efter 1919) (begge arkiver er afleveret til Landsarkivet for Sjælland).

Til gengæld finders der i Københavns Politis arkiv nogle helt unikke kilder, og nogle af de, der har størst slægtshistorisk interesse, vil i det følgende blive præsenteret.

Personalelister (stamruller)

Fra tiden før den store politireform er der kun bevaret ganske få personalesager om politi- og vægterkorpsets ansatte, men dette ændredes efter 1863. I 1863-loven blev der normeret ca. 250 faste stillinger ved Københavns Politi, og for betjentstillingernes vedkommende fik hver et fast tjenestenummer, der skulle bæres synligt på uniformen. Systemet fungerede på den måde, at man som ny ansattes i et højt nummer, og så kunne man, efterhånden som lavere numre blev ledige, søge om at avancere til disse bedre lønnede stillinger. Til at holde styr på dette tog man i 1863 en særlig protokol i brug. Her fik hvert tjenestenummer én side, hvor man noterede en række oplysninger om de betjente, der efter hinanden ansattes i stillingen. Det drejede sig om navn, stilling, fødested, alder, civilstand, værnepligtsforhold, forhold i tjenesten samt endelig om forfremmelse eller fratræden. Disse stamruller, som man kaldte dem, har ingen navneregistre, og derfor kunne det være vanskeligt at finde frem til én bestemt person, hvis ikke man kendte hans aktuelle tjenestenummer. I 1877 »sprængte« politistyrken den første stamrulle, og i forbindelse med at man var nødt til at anskaffe en ny protokol, besluttedes det også at føre en ren kronologisk stamrulle, hvortil der udarbejdedes et navneregister, således at man hurtigt kunne finde frem til en hvilken som helst politibetjent, uafhængigt af hvilket nummer han for tiden gjorde tjeneste under. Disse kronologiske stamruller med tilhørende navneregistre var i brug helt frem til 1972, hvorimod de rent tjenestenummerinddelte stamruller blev opgivet omkring 1900 og afløst af løse stamblade, der stadigvæk i en del år blev lagt i nummerorden, men derefter ordnedes i en alfabetisk rækkefølge.⁵ På tilsvarende måde registrerede man også oplysninger om løstansatte betjente⁶ og kvindelige betjente⁷ ligesom man også i protokolform helt frem til 1977 registrerede forflyttede eller afskedigede betjente. Til det sidste slutter sig 50 pakker med afskedigede politibetjentes personaleakter 1881-1944,⁸ så samlet må man konkludere, at Københavns Politis arkiv for årene efter 1863 rummer et fint materiale til personalets historie.

Politimandtaller og til- og afgangslister

I 1812 blev det ved lov bestemt, at der overalt skulle bruges særlige protokoller med fortrykte skemaer til kirkebogsføringen, og samtidig skulle der registreres flere oplysninger end tidligere. Således fik præsterne uden for København til opgave at registrere fra- og tilflytninger til sognet, og til denne rent politimæssige opgave blev der i selve kirkebøgerne indrettet to særlige afsnit (tilgangslister og afgangslister).⁹ For Københavns vedkommende fandt regeringen, at det nok ville være en for stor

Dagbl: JJ
Bilag 15/19

Registerblad. Udfærdiget den 27/7 95

Fulde Navn		<u>Krebs Henrik Frederik Hjalmar</u>	
Livsstilling		<u>Snedker - Diakon. Arrestbetjent</u>	
Fødested		<u>Klippeff i Sønderrjælland</u>	Alder <u>27/6 70</u>
Ægteskabelig Stilling			
Hustruens	Fulde Navn og Fødested	<u>Ellen Kirstine f. Bech</u>	
	Fødested	<u>Nbo</u>	Alder <u>21/9 75</u>
	Tilsvarende Vidskabst		
Børn			
mellm 10-14 Aar, der ere tilhuse. Fulde Navn og Alder.			
Meldt Bopæl			For hsero og lavere Tjenende: i hvis Tjeneste de ere. For Logerende: hos hvem de have Logis.
Aar	Dag	Gade, Nr., Etage m. m.	
<u>1895</u>	<u>27/7</u>	<u>fra Nyborg</u>	
		<u>til Captnulsgade 3²</u>	<u>Lilleborg</u>
"	<u>31/8</u>	<u>til Vordingborg</u>	
<u>98</u>	<u>4/5</u>	<u>i Malmhusvej 4.2</u>	<u>Krebs</u>
"	<u>1/6</u>	<u>" Nyborg</u>	<u>1885 Kaptnulsgade 14 - St. Mellem</u>
"	<u>8/6</u>	<u>" Skougade 2. s. 2.</u>	<u>Pohlsly</u>
<u>1919</u>	<u>10/4</u>	<u>" Birkelund</u>	<u>2.701</u>

Registerblad med oplysninger om Henrik Frederik Hjalmar Krebs, der boede i København fra 1895 til sin død i 1919. Henrik Krebs kom fra Klippeff og var oprindelig snedker, men som man kan se af registerbladet blev han senere diakon og til slut arrestbetjent. Han giftede sig i 1905 med københavnerpigen Ellen Kirstine Bech, men om de fik nogen børn kan vi ikke vide, da man på disse kort kun registrerede børn mellem 10-14 år. På billedet ses kun kortets forside, på bagsiden fortsætter bopælsoplysningerne frem til 1919. (Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, Politidirektørens Sekretariat: Dødeblade Krebs-Kåter, nr. 2689-3556).

opgave at bebyrde præsterne med denne registrering, og derfor blev flytningskontrollen overdraget til politiet. For at kunne klare disse nye, omfattende registreringsopgaver blev byen i 1815 inddelt i 6 politidistrikter under ledelse af en politiassistent, og det var til disse, alle til- og fraflytninger skulle meldes.¹⁰ Reglerne blev fastlagt i politiplakaten af 6. februar 1816, som pålagde alle lejere og tjenestefolk straks at meddele flytninger til deres lokale politiassistent, og for at være fuldstændig sikker på, at politiet modtog disse informationer, fik alle værelsesudlejere

På de store flyttedage 1. maj og 1. november var der travlhed i mange af hovedstadens huse. På Wilhelm Marstrands maleri »En flyttedagsscene« fra 1831 er skildret en situation, hvor de gamle lejere dårligt er ude af døren, før nye står klar til at rykke ind. Da alle flytninger skulle meldes til Københavns Politii, gav flyttedagene næsten altid overarbejde på politikontorerne. (Nivaagaards Malerisamling, inv. nr. NMK 0094).

og familier med tjenestefolk også pligt til at indrapportere flytninger til politiet.¹¹ Formentlig har man helt fra begyndelsen i de enkelte politikredse registreret oplysningerne i til- og afgangsskemaer, men desværre har ingen overlevet tidens tand. Først fra 1860-63 er der bevaret 15 Protokoller over Tilrejsende, der rummer en række oplysninger om alle de personer, der kom rejsende til København. Der har formentlig også eksisteret nu forsvundne navneregistre til disse protokoller, da sådanne er bevaret for årene umiddelbart efter frem til 1869.¹²

Ud over den løbende registrering af til- og fraflyttende tjeneste- og lejemænd skulle politiassistenterne også hvert halve år uddele mandtalskemaer til samtlige husstande i deres distrikt. Skemaerne skulle udfyldes og afleveres inden tre dage og indeholde oplysninger om »alle de personer, der bor eller opholder dem i deres huse eller gårde, uden undta-

gelse«. Desværre er alle disse mandtalslister fra før 1869 gået tabt, men for årene 1869-1899 ligger de på Københavns Stadsarkiv. Materialet fra 1899 til 1923 er også kasseret, men heldigvis er disse lister bevaret på film. I 1923 ophørte politiet med mandtalsføringen, idet opgaven overgik til Københavns Kommunes folkeregisterkontor, der åbnede dørene den 1. februar 1923.

De københavnske politimandtaller minder i deres opbygning og indhold meget om de landsdækkende folketællinger, og i det daglige var de vanskelige at bruge, fordi de jo manglede navneregistre. For at råde bod på dette begyndte man i 1893 på hver politistation at lave et navnekartotek til sine egne mandtal, og på disse kartotekskort samledes alle de oplysninger, man havde om den enkelte beboer. Der oprettedes ét kort for hver husstand under mandens navn, og på dette kort blev også hans kone og deres børn mellem 10 og 14 år noteret. Børn under 10 år blev overhovedet ikke registreret, mens unge mennesker fik deres eget kort, når de var fyldt 15 år, ligesom fraskilte kvinder og enker også udstyredes med eget kartotekskort.

Når folk flyttede væk fra Københavns Kommune eller døde blev deres kort fjernet fra navnekartoteket, og for de dodes vedkommende anbragt i en særlig samling kaldet »dødeblade«, som efter 1923 blev afleveret til Landsarkivet for Sjælland.¹³ I 1923 blev alle de ibrugværende kort, dvs. på de personer, der levede i 1923, overdraget til Københavns Kommune, hvor de kom til at udgøre grundstammen i det nye folkeregister. Disse kort befinder sig i dag på Københavns Stadsarkiv, hvor de er tilgængelige på mikrofiche.¹⁴

Anholdelses- og anmeldelsesprotokoller

En væsentlig del af politiets arbejde bestod i at anholde folk, og disse hændelser registreredes i en særlig protokol. Fra Københavns Politi er anholdelsesprotokoller først bevaret fra 1863, men man har givetvis ført sådanne lang tid før. Med 1849-grundloven fik nemlig enhver anholdt ret til at blive stillet for en dommer inden 24-timer, og derfor var det vigtigt for politiet at kunne dokumentere det præcise anholdelsestidspunkt.

I de københavnske anholdelsesprotokoller¹⁵ noteredes den anholdtes fulde navn, fødselsår- og sted, årsagen til anholdelsen samt hvad der videre skete i sagen. Hver protokol dækker ét år, og da der kun findes navneregistre til de enkelte bind, skal man på forhånd vide det omtrentlige anholdelsestidspunkt, før det kan betale sig at lede efter en person. Kender man ikke dette, kan det anbefales at begynde efterforskningen i Kriminal- og Politirettens strafferegistre, hvor man kan søge på efternavn over en længere samlet periode. En anden mulighed er for årene efter

1867 at kigge i politiets trykte efterlysningsblad *Politiefterretninger*. Her findes oplysninger om anholdelser, efterlysninger mv., og hvad der er nok så vigtigt er der med jævne mellemrum udarbejdet navneregistre til bladet.¹⁶

På samme måde som når det drejede sig om anholdelser blev også alle anmeldelser af forbrydelser og lovovertrædelser samt efterlysninger af tabte ting mm. registreret i en særlig protokolserie, der i daglig tale hed anmeldelsesprotokollen.¹⁷ I disse kronologisk førte protokoller finder man alt muligt, stort og småt mellem hinanden, og da der også kun er registre til de enkelte årgangsbind, skal man også her på forhånd vide nogenlunde, hvornår den pågældende anmeldelse kan være foretaget, før det giver nogen mening at begynde at lede. Mens anholdelsesprotokollerne må siges at være vigtige slægtshistoriske kilder, når det drejer sig om forfædre- og mødre, der har været på kant med loven, har anmeldelsesprotokollerne mindre interesse. Dertil kommer at de mere alvorlige sager jo vil have sat sig spor i andre kilder, f.eks. anholdelsesprotokoller, straffe- og efterforskningssager og ikke mindst i domprotokollerne.

Forbryderalbum

En af de kildegrupper, der tiltrækker sig særlig opmærksomhed i Københavns Politis arkiv, er forbryderalbummene, der rummer billeder af hundreder af straffede og anholdte personer. Netop i 1860'erne, da Københavns Politi blev reorganiseret, spredtes fotografiet med utrolig hast, og det blev nu billigt og nemt at tage billeder af folk. De såkaldte visitkortsfotografier blev højeste mode, og i det nyoprettede 2. Politispektorat (opdagelsespolitiet) så man straks mulighederne i det nye medie. Før fotografiets tid kunne det nemlig ofte være en vanskelig sag for politiet at få fastslået en persons identitet, hvis den pågældende nægtede at medvirke. Det siger sig selv, at det altid må være vigtigt i politiefterforskningen at kunne fastslå en persons identitet med sikkerhed, men dertil kommer, at såvel Danske Lov, som dens afløser, 1866-straffeloven, i en række tilfælde opererede med skærpede sanktioner i gentagelsestilfælde. Mest kendt er Danske Lovs bestemmelser for simpelt tyveri, hvor straffen for 1. gangs tyveri var piskning, for 2. gangs tyveri: kagstrygning (offentlig piskning) og brændemærkning på ryggen, for 3. gangs tyveri: kagstrygning og brændemærkning i panden og for 4. gangs tyveri: kagstrygning, brændemærkning med tyvsmærke og livstidsfængsel på Bremerholm. Brændemærkningen, der gjorde det muligt direkte på personen at aflæse, hvor mange gange den pågældende havde fået dom, var blevet afskaffet i 1840, men allerede tidligere var adskillige

Telf. 4700

Til Amerika

Telf. 4700

Illustrerede Kataloger, Fartplaner, Prislister, Kort
etc. tilsendes **gratis** og Billetter udstedes til **Punkter overalt** i
Amerika, Kanada og oversøiske Pladser. Skriv til **Skandinavien-**
Amerika Liniens Passager Afdeling, Kongens Nytorv 8,
København K.

Først fra 1880 kunne udvandrere rejse til Amerika med et dansk selskab, nemlig Thingvalla Linien. Thingvalla Linien blev i 1898 overtaget af DFDS-selskabet Skandinavien-Amerika Linien, der i 1902-03 satte tre nybyggede skibe ind på ruterne til Amerika (Oscar II, Hellig Olav og United States). På billedet ses en af selskabets mange udvandrerannoncer. Trykt i Danmark. Illustreret Almanak for 1913, s. 57.

retsbetjente og domstole begyndt at føre strafferegistre. Som et vældig godt supplement til strafferegistrene tog man hos Københavns Politi i 1860'erne fotografiet i brug, og der findes på Landsarkivet for Sjælland 9 forbryderalbum – eller fotografiportrætter af forbrydere, som de oprindeligt blev kaldt – fra 1863 til ca. 1910 og dertil kommer ét album med offentlige og løsagtige fruentimmere fra ca. 1880.¹⁸ Politihistorisk Museum på Nørrebro i København ligger også inde med et antal forbryderalbum.

I nogle album ligger forrest et løst navnerregister, og bag på det enkelte fotografi er der noteret en række personoplysninger, bl.a. den pågældendes synderegister. Der blev så vidt vi ved aldrig udarbejdet et samlet navnerregister til alle forbryderalbum, og derfor blev de vanskelige at arbejde med, efterhånden som der kom flere billeder til. I begyndelsen af 1900-tallet holdt man da også op med at sætte forbryderfotografierne i album, og i stedet blev de lagt i de pågældendes sagsmappe. Netop omkring 1900 begyndte man også at tage fingeraftryk i brug, og da denne

Det berømteste billede af en dansk emigrantscene er Edvard Petersens maleri »Udvandrede paa Larsens Plads« fra 1890. Her ses flere karakteristiske udvandretyper: den fattige familie, den enlige kvinde, der skal over til manden, og den fine herre, som på en eller anden måde er kommet så galt af sted, at han må forlade sit fædreland og den utrøstelige mor (ARoS, Aarhus Kunstmuseum).

identifikationsmetode snart viste sig at være både meget sikker og nem, afløste den i 1904 oprettede fingeraftrykssamling i vid udstrækning fotografiet som det foretrukne identifikationsmiddel.

Udvandrerregistre og skibslistre

I 1800-tallet stod det danske statsborgere frit for at forlade deres fædreland permanent – bortset fra værnepligtige karle krævedes ingen særlig tilladelse til at emigrere, og udrejserne blev derfor heller ikke registreret hos de lokale myndigheder. I 1860'erne tog emigrationen voldsomt til, og da man havde oplevet en række uheldige sager, hvor emigranter var blevet bondefanget af udvandrersfirmaer, blev det i 1868 pålagt politiet at føre kontrol med de personer, der solgte oversøiske rejser. Alle udvandringsagenter skulle autoriseres, og der stilledes krav om, at der altid skulle indgås skriftlige kontrakter mellem dem og udvandrerne. En genpart af disse kontrakter skulle inden afrejsen afleveres til det lokale politi, for at man her kunne kontrollere aftalens gyldighed. Hos politiet nøjedes man ikke med at læse kontrakten igennem, man noterede også de vigtigste personoplysninger og kontraktens nummer i et såkaldt Register over Udvandrede, som havde den store fordel, at det er alfabetisk

PASSAGER-LISTE

for Udvandrer-skibet *Thingvalla*, fort af Kaptain *Laub*
 afgaaende den *21 August* fra *København* til *New York*.

Skibets Dragtskod I Tons	Varekøbskods Placering i Nr. Fol	Købstadsplads		Middelskibetsplads		Det samlede eller Reglementets Officielle Antal Passagerer (Trom)	
		Købstads Rum	K. - Fol Galt	Købstads Rum	K. - Fol Galt	Købstadspassagerer	Middelskibetspassagerer
8940	2500	1899	1186	69967	8588	74	580

Navnefortegnelse over Passagererne med danske Kontrakter (På disse Fortegnelse ligger ogsaa Købstadspassagerer)

Løbs-Nr.	Passagerens Navn	Contract Nr.	Alder				Livs-tiling	Sæds Opførelstid	Plads i Skibet
			Maaned	Uger	Dage	Time			
✓ 1	Mahilde O. Bengtson	3920			29		København	Skibets- sæt	
✓ 2	Emma Svendsen	3921			20		København	Skibets- sæt	
✓ 3	Marinus Krogh	3922			22		København	Skibets- sæt	
✓ 4	Hans Foggaard	3923	21				København	Skibets- sæt	
✓ 5	Hansine			26			København	Skibets- sæt	
✓ 6	Christiane				2		København	Skibets- sæt	
✓ 7	Julius				7 1/2		København	Skibets- sæt	
✓ 8	Emma Anderson	3924			22 1/2		København	Skibets- sæt	
✓ 9	Mrs. Caroline Anderson	3925			2 1/2		København	Skibets- sæt	
✓ 10	Julius Fæster	3926	41				København	Skibets- sæt	
✓ 11	Helie			46			København	Skibets- sæt	
✓ 12	Hennik Nygaard	3927	49				København	Skibets- sæt	
✓ 13	Karen			44			København	Skibets- sæt	
✓ 14	Peter				21		København	Skibets- sæt	
✓ 15	Emma Anderson	3928			27		København	Skibets- sæt	
✓ 16	Harley Skat	3929			35		København	Skibets- sæt	
✓ 17	Caroline Jacobsen	3930			36		København	Skibets- sæt	
✓ 18	Mrs. M. Petersen	3931			21		København	Skibets- sæt	
✓ 19	Helene M. Nielsen	3932			15		København	Skibets- sæt	
✓ 20	Martha M. Nielsen	3933			29		København	Skibets- sæt	
✓ 21	Mrs. S. Nielsen	3934	22				København	Skibets- sæt	
✓ 22	Christiane			29			København	Skibets- sæt	
✓ 23	Christiane				7 1/2		København	Skibets- sæt	
✓ 24	Barbra Jensen	3935			60		København	Skibets- sæt	
✓ 25	Rasmus Jensen	3936		26			København	Skibets- sæt	
✓ 26	Mahilde O. Bengtson	3937			17		København	Skibets- sæt	
✓ 27	Mrs. M. Petersen	3938			25		København	Skibets- sæt	
✓ 28	Christiane Nielsen	3939			18		København	Skibets- sæt	
✓ 29	Christiane Anderson	3940			34		København	Skibets- sæt	
✓ 30	Christiane Lise	3941			44		København	Skibets- sæt	
✓ 31	Caroline Jacobsen	3942		37			København	Skibets- sæt	

Den 31. august 1887 afgik udvandrer-skibet Thingvalla fra Københavns Havn med kurs mod New York. På billedet ses første side af passagerlisten over de 115 passagerer, der rejste med danske udvandrerkontrakter, hvortil kom 139 svenske udvandrere. I Kristianssand og Oslo kom yderligere 299 nordmænd ombord, således at skibet rummede godt 550 passagerer og en 56 mands stor besætning. (Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politis udvandrings-sager: Skibsekspeditioner vedr. direkte udvandring 6/7-21/12 1887).

ordnet, således at skal man have fat i familien Sørensen, behøver man kun at lede i protokollens afsnit S. De fleste danske udvandrere udrejste enten via København eller Hamburg, og derfor ligger der i Københavns Politis arkiv en lang række udvandrerregistre med oplysninger om de personer, der afrejste med skib fra Københavns Havn. Der er tale om to serier, nemlig de, der udvandrede direkte fra København til USA, og de, der skiftede båd i en udenlandsk, oftest engelsk, havn (indirekte udvandring).¹⁹

Udvandrerregistre rummer alle de personer, der indgik kontrakt med udvandreragenter, men det var naturligvis ikke en betingelse for at rejse med oversøiske linier, at man indgik sådanne kontrakter. Der var mange helt ordinære rejsende, som blot havde købt sig en billet, eller måske fået den sendt fra USA, og disse personer figurerer naturligvis ikke i politiets udvandrerregistre. De personer, der på almindelig billet rejste til USA og skiftede båd undervejs, har vi således ingen muligheder for at efterspore, hvorimod de rejsende, der steg om bord i et af de udvandrerskibe, der gik direkte fra København til USA, findes i de 140 pakker skibsekspeditioner, der også ligger i Københavns Politis arkiv. Disse pakker rummer en række fortegnelser og kontrolnotater, som blev indsamlet af politiet, og som udgør en sag for hver skibsrejse. Her ligger bl.a. mandskabslisters og passagerlister, og på de sidstnævnte ligger *samt-lige* passagerer, såvel udvandrere som regulært rejsende, opført.²⁰

I 1934 blev udvandringslovgivningen ændret kraftigt, idet sagsbehandlingen samledes hos det nyoprettede Statens Udvandringskontor. Derudover skulle alle de personer, der foretog oversøiske rejser uden i øvrigt at være udvandrere, anmelde dette til politimyndighederne, og derfor finder vi i Københavns Politis arkiv 19 protokoller med titlen: Register over udvandrede. Lovens § 13, stk. 2 fra årene 1935-41 og 1946-52. Disse protokoller er indrettet helt som de forudgående udvandrerregistre, blot har de også en rubrik til rejsens formål. Bladrer man bøgerne igennem viser det sig i øvrigt, at man i efterkrigsprotokollerne *også* finder udvandrerne indført.

Kontrollen med udvandrere og med udvandrerskibene lå hos 3. Politinspektorat, der også havde sundhedspolitiet under sig. Det er egentlig ikke overraskende, for grunden til at man i 1869 indførte udvandrerregistre var ikke et ønske om at bogføre de personer, der forlod Danmark, men alene at opbygge et registreringsværktøj, der kunne bruges til at kontrollere udvandringsfirmaerne med. I 3. Politinspektorat videreførte man den sundheds- og levnedsmiddelkontrol, der helt tilbage fra 1600-tallet havde været en af det københavnske politis vigtige opgaver. I begyndelsen var den tæt knyttet til byens markeder og salgsboder, men

efterhånden blev den også udbredt til de virksomheder, hvor der produceredes og videresolgtes fødevarer. Arbejdet bestod først og fremmest i kontrolbesøg, og resultaterne af disse løbende tjek noteredes i en række Protokoller over skadelige Næringsbrug, der gør det muligt at studere forholdene nærmere i f.eks. de mange københavnske slagterforretninger. Jørgen Mikkelsen har i kildesamlingen *På embeds vegne* præsenteret en sådan tilsynsprotokol, og her kan man læse mere om kildetyper og dens anvendelsesmuligheder.²¹

Usædelighedssager

Ved siden af udvandrerregistre og skibsekspeditionssager hører de forskellige sædelighedssager til de flittigt benyttede kilder fra Københavns Politis arkiv på Landsarkivet for Sjælland. Dette område har ikke mindst vist sig at være et yndet emne for historiske specialer, men også mange andre undersøgelser af livet i den københavnske metropol i årtierne efter 1860 har hentet stof her.

Som tidligere nævnt er der fra 1880'erne bevaret et fotoalbum med offentlige og løstagne fruentimmere, og det er også disse kvinder, der fokuseres på i det øvrige kildemateriale fra 3. Politiinspektors Sædelighedsafdeling. Prostituerede var til langt op i 1900-tallet underkastet politikontrol, og det har givet sig nedslag i en række arkivalier, således fra 1867 til 1906 en serie på 16 pakker med sager om alle periodens prostituerede, og for den efterfølgende tid findes rækken af tilholds- og meldingsprotokoller, der ikke mindst tog sigte på at kontrollere udbredelsen og behandlingen af kønssygdomme hos prostituerede. Det var primært med henblik på at udføre denne kontrol, at der i 1863 blev nomet en fast stilling som politilæge i København.

De fritsvævende journalsager

En præsentation af Københavns Politis arkiv kan ikke slutte, uden en kort omtale af den gruppe arkivalier, der bærer navnet »Udtagne journalsager saglig ordnet«. I de første mange år af det københavnske politis historie arkiverede man alle modtagne breve efter afsender. På et tidspunkt i 1700-tallet – hvornår ved vi ikke nærmere – begyndte man også at gemme nogle af brevene i særlige emnegrupper, hvor man efterhånden kom op på 12: f.eks. rummede gruppe A sager om organisations-, personale- og lokaleforhold, mens veterinærsagerne lå i gruppe F.

I slutningen af 1700-tallet begyndte Københavns Politi, på linie med alle andre større myndigheder, at føre journaler og at gemme de tilhørende løse papirer på journalsagsnummer. Disse journalsager er bevaret fra 1790 og fremefter, men samtidig fortsatte man med også at

henlægge visse sager efter emnegrupper, og det gør det besværligt for nutidens arkivbrugere, når man ikke ved præcis, hvilken pakke man skal bestille frem på læsesalen. Det kan undre, at man ikke ved den store omkalfatring af Københavns Politi i 1863 afsluttede serien af udtagne journalsager, men det gjorde man mærkelig nok ikke, og derfor blev den videreført helt ind i det 20. århundrede. Dog skete der den forskydning, at alle ordinære administrative sager blev liggende hos det politiinspektorat, der havde behandlet dem, mens man blandt de udtagne journalsager alene gemte de overordnede, policyprægede sager. F.eks. finder man under gruppe A alene sager om forskellige generelle og principielle personalesager, hvorimod de forskellige stamruller med fortegnelser over hele politistyrken ligger i 1. Politiinspektors arkiv.

Afslutning

Fra Olsen Bande-filmene kender vi den klassiske scene med den københavnske politiassistent, der med to fingre ubehjælpsomt klapper på skrivemaskinen for at få rapporten færdig. Selv om skriveriet sikkert også i virkelighedens verden kunne tage sin tid for nogle betjente, blev det alligevel til ganske meget papir efterhånden som årene gik. Retfærdigvis må det jo også siges, at langt det meste politiskrivearbejde blev udført af kontorfolk, der ikke behøvede at bruge lang tid på at lede efter tasterne, når de skulle lave deres arbejde. Københavns Politis arkivalier fylder i dag over 300 m i Landsarkivet for Sjællands magasiner, og hver dag er der bud efter pakker og protokoller til læsesalen. Som det er fremgået af denne artikel rummer politiarkivet en række interessante kildegrupper, som slægtsforskere – såvel i indland som udland – kan have stor glæde af. Vigtige personalhistoriske kilder, såsom ældre politimandtaller og pasprotokoller, er gået tabt, men alligevel har meget overlevet tidens tand og tyskernes hærgen på Politigården i »den politiløse tid« i 1944-45. Der er således nok at gå i gang med. God fornøjelse!

Noter:

1. Landsarkivet for Sjællands registratur Københavnske Politi- og Domsmyndigheder I (1975) finder man en oversigt over Københavns Politis arkivalier frem til 1945. Følgende arkivalier er desuden filmede og opstillet på Landsarkivets Filmræsesal: Udvandrerregistre 1869ff, registre til korrespondanceprotokoller 1814-59 (filmprojekt 11.1-2), registre til hovedjournaler 1793-1919 (filmprojekt 11.3,8) og div. registre 1776-1845 (filmprojekt 12.1-2).
2. Styrketallene er fra 1857, og findes hos Carl Aage Redlich: I lovens navn. Københavns politi gennem tiderne, bd. 1, s. 186. Redlichs 2-bindsværk udkom i 1982.
3. Forhandlingerne på Folketinget 1862, bd. 2, sp. 3728-3799.
4. Dagsbefaling af 26. september 1863. Kravet om ægteskabstilladelse gentages i dagsbefaling af 8. januar 1875 (gældende for stillingerne gageret med under 900 kr. årligt).
5. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 1. Politinspektorat: Stamruller over fast ansat personale 1863-77 (1 bd.), stamruller nr. 1-600 1877-ca. 1900 (6 bd.), stamblade nr. 1-1048 ca. 1900-30 (12 pk.), stamblade i alfabetisk rækkefølge 1930-44 (1 ks.), stamruller over ansatte 1877-1972 (6 bd. i kronologisk orden), navneregistre til stamruller og stamblade 1893-ca. 1930 (1 bd.).
6. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 1. Politinspektorat: Stamrulle over overtallige betjente 1877-1905 med tilhørende registerbind (2 bd.) samt stamrulle over provisorisk ansatte 1885-94 (1 bd.).
7. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 1. Politinspektorat: Stamkort over kvindelige betjente 1914-28 (1 bd.).
8. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 1. Politinspektorat: Protokol over afskedigede betjente mm. 1882-1977 (2 bd.), lister over afskedigede 1948-76 (1 pk.), fortegnelser over udgåede betjente mm. 1960-82 (2 bd.) og afskedigede politi betjente 1881-1944 (50 pk.).
9. Anna Thestrup: Kirkebøgernes til- og afgangslister, Fortid og Nutid 1969, s. 529-544.
10. Politidistrikterne oprettedes ved plakat af 27. december 1815, og den 20. februar 1817 udsendes instruks til politiassistenterne. Jf. også politiplakat af 12. februar 1816, der oplyste politiassistenternes navne og adresser.
11. Retningslinier for flytningsregistrering og mandtalsføring offentliggjordes i politiplakaten af 6. februar 1816, jf. også politiplakaten af 14. maj 1816, der udvilede flytningsregistreringen.
12. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi: Protokoller over tilrejsende 1860-63 (15 bd.) og Københavns Politi, 1. Politinspektorat: Alfabetiske registre over ankomne rejsende 1863-69 (16 bd.). For jøders vedkommende gjaldt særlige regler, og deres ankomst og ophold registreret tilbage fra 1794 (Københavns Politi, Udtagne journalsager saglig ordnet, gruppe D: Journal over ankomne fremmede jøder 1794-1805 (1 bd.) og Protokol over ikke-danske bekendere af den mosaiske religion 1809-50 (4 bd.).
13. De 147 pk. dødeblade udgør én samlet serie for hele Københavns Kommune. Der findes i Landsarkivets Publikumsmagasin et maskinskrevet navneregister, som giver en del af kartotekskortenes oplysninger.
14. De er ordnet efter hver politistation, så man skal vide i hvilket politidistrikt den pågældende adresse ligger.
15. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 2. Politinspektorat: Protokoller over anholdte indbragt til hovedstationen/Anholdelsesprotokoller 1863-1973.
16. Politiefterretninger 1867-1923 står fremme på Københavns Stadsarkiv.
17. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 2. Politinspektorat: Protokoller over stjålne og tabte sager/Anmeldelsesprotokoller 1863-1971.
18. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, 2. Politinspektorat: Fotografiportrætter af forbrydere I-III 1863-832 (3 bd.), fotografiportrætter af kvindelige forbrydere 1894-96 og 1905-07 (2 bd.), fotografialbum over forbrydere 1888 (1 bd.), fotografiportrætter af svenske og norske forbrydere udateret (1 bd.), fotografiportrætter af udenlandske forbrydere udvist og udbragt af Riget, udateret (1 bd.). I sædelighedspolitiets arkiv (Københavns Politi, 3. Politinspektorat) findes: Fotografiportrætter af offentlige og løsaguge fruentimmere, ca. 1880 og fotografiportrætter af sædelighedsforbrydere 1908-11.
19. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politis udvandringssager: Registre over udvandre (direkte) 1869-1940 (37 bd.), og registre over udvandre (indirekte) 1869-1935 (51 bd.). Oplysningerne i Københavns Politis udvandrerregistre er for årene 1868-1908 indtastet i Dansk Demografisk Database, der findes på Statens Arkivers hjemmeside på internettet. På Landsarkivet i Viborg står to udvandrerprotokoller fra Vejle Byfoged med en registrering af de ca. 4.000 personer, der i årene 1879-1887 udvandrede med Hamburg-Amerika-linien (en agent for denne linie boede i disse år i Vejle). Disse data er også søgbare på Vejle Byhistoriske Arkivs hjemmeside.

20. Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politis udvandringssager: Skibsekspeditioner vedr. direkte udvandring 1869-1931 (140 pk.).
21. Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920, kilde nr. 100, s. 436-438.

Karl Peder Pedersen, f. 1952, cand.mag., et lic.jur., arkivar ved Landsarkivet for Sjælland. Har skrevet en række bøger og artikler om dansk landbo-, koloni- og forvaltningshistorie, bl.a. ph.d.-afhandlingen *Enevældens amtmænd*, 1998, *I kommissionens klør. Kommissionsdomstolene – dansk forvaltnings særlige undersøgelses- og domstolsinstanser*, Statens Arkivers Informationsserie 1, 2002, og artiklerne: Den gode forbindelse, *Personallhistorisk Tidsskrift* 1997, s. 143-159, og Navnet, det er stadig Jensen. Om danske navneregler og om skiftende tiders muligheder for at ændre navn, *Personallhistorisk Tidsskrift* 2001, s. 200-221. Adresse: Landsarkivet for Sjælland, Jagtvej 10, 2200 København N, e-mail: kpp@lak.sa.dk

Fængslende forfædre

Af Charlotte S. H. Jensen

Arkivalier fra arrester, fængsler samt politi- og domsmyndigheder kan give detaljerede indblik i livet på samfundets skyggeside. Disse kilder kan være en guldgrube af social- og personalthistorisk viden om forfædre og formødre på kant med loven.

Der var vistnok en gang, hvor slægtsforskere, der stødte på forfædre med tvivlsom baggrund, skyndte sig at klappe bøgerne sammen og afslutte forskningen. Det påstås i hvert fald. Men sådan er det heldigvis ikke mere. I dag bliver mange forskere nærmest lykkelige og får stjerner i øjnene, hvis en forfader – eller formoder – viser sig at have været på den forkerte side af loven.

Arrestprotokoller er en god indgang

Der kan være flere indgange til at opdage, at en ane har været i konflikt med loven. En oplagt mulighed kunne naturligvis være at give sig i kast med systematisk gennemlæsning af tingbøger eller politiprotokoller fra det område, som ens aner kom fra. Men det er en meget tidskrævende og ikke nødvendigvis synderligt givende metode. Det er jo ikke sikkert, at der er »noget at komme efter«, og chancen for, at udbyttet slet ikke kommer til at stå mål med indsatsen er overvældende.

I mange tilfælde kan almindelige, hyppigt benyttede, genealogiske kilder give et fingerpeg. En folketælling kan f.eks. indeholde en passus om, at en mand pt. er fraværende fra sognet, fordi han sidder i tugthuset eller lignende. Da Niels Hansen fra Brændekilde i 1845 sad arresteret på grund af en affære med en falsk pengeseddel, oplyste folketællingen dette år, at han ikke rent fysisk var i husstanden, men sad i arrest. Niels var én af »de små fisk« i miljøet omkring den berømte fynske tyv og morder, Jens Henrik Boye.¹

Oplysningen om Niels er måske ikke lige en folketællingsregistrering »efter bogen«, men en god hjælp for slægtsforskeren. En mulighed kan også være indførsler i lægdsrullerne, hvor det blandt en værnepligtigs meritter kan være angivet, f.eks. at vedkommende har været idømt en civil fængselsstraf.² Forseelser med relation til militærlivet findes naturlig-

I begyndelsen af 1830'erne tegnede Martinus Rørbye en række skitser af fanger i Københavns Stokhus. Ved at sammenligne tegningerne med indførelserne i fængslets signalementprotokoller, får man indtryk af, at protokollerne er meget nøjagtige – helt ned til sidste vorte. F.eks. er Sørenslade, brede næse blevet bemærket. Også bemærkninger om fangernes eventuelle tatoveringer og øresmykker blev noteret. (Statens Museum for Kunst, Den Kongelige Kobberstiksamlings).

vis også anført. En anden, og mere sjælden, mulighed kan være, at en kirkebogsfører i til- eller afgangslister har fundet det påkrævet at indføre lidt om de rejsendes vandel. Dette var bl.a. tilfældet da den berygtede »Skærsing«, Jens Larsen Skerris, vendte hjem til Falster efter at have været i København i forbindelse med militærtjeneste. Da han kom til Nr. Vedby indeholder tilgangslisten en passus om, at det nye sognebarn havde været to år under Inkvisitionskommissionen, »men slap« og desuden senere var blevet arresteret igen.³

Man kan selvfølgelig ikke løbe an på, at f.eks. folketællinger eller kirkebøger giver fingerpeg om fængselsophold. Og er der tale om formødres forseelser, er muligheden for hjælp fra lægdsrullerne jo i hvert fald til at overse. Men heldigvis er der mange andre muligheder for at komme under vejrs med anetavlens potentielle sorte eller grå får.

Det mest hensigtsmæssige for den slægtsforsker, der ønsker at under-

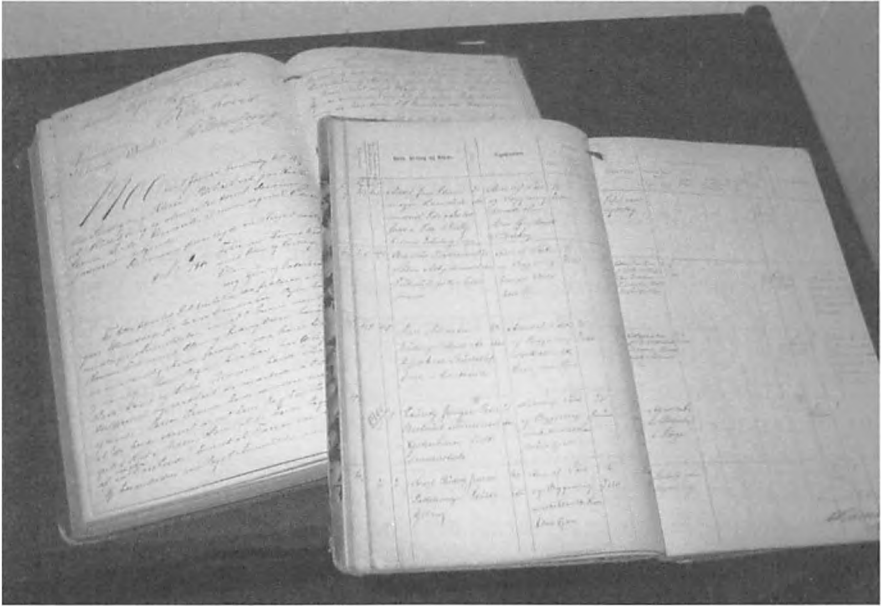
søge om en forfæder skulle have været i konflikt med loven, er uden tvivl at gennemgå arrestprotokollerne fra det område, hvor slægten boede. Arrestprotokoller afleveres til landsarkiverne og er sædvanligvis kronologisk førte i særlige skemaer. Skemaerne er i nyere tid trykte, hvilket ikke altid er tilfældet med de ældre eksemplarer, men navnene er som regel meget tydeligt indførte, hvilket letter eftersøgningen betydeligt. Protokollerne kan være meget forskelligt indrettede, men indeholder i reglen oplysninger om løbenummer, navn, alder, hjemsted, kort signalement, oplysning om forseelse samt forskelligt vedrørende tiden i arresten. Dette vil eksempelvis være nummeret på den celle, som personen er placeret i, eventuelt særlig forplejning og lignende. Der vil normalt stå, hvornår vedkommende »indkom« og hvornår han eller hun blev løsladt, samt en kort bemærkning om årsagen til arrestation og indsættelse. Netop oplysningerne om navn, alder og hjemsted er selvsagt vigtige redskaber til at identificere den pågældende. Der kan være tale om at den indsatte er mistænkt for en alvorlig forbrydelse, men også at årsagen er af mindre karakter, f.eks. bødefsoning eller lignende.

Nytårsløjer og hærværk anno 1900

Oplysningerne i arrestprotokollen vil i reglen indeholde informationer, der indirekte kan vise videre til andre arkivalier fra politi- og fængselsvæsen. Er personen f.eks. blot indsat for beruselse eller lignende og løsladt dagen efter, vil det lokale politis forhørsprotokoller normalt give yderligere information om sagen. Man kan dog også komme ud for, at personer indsat i detention, er blevet løsladt uden at en egentlig sag lader sig finde. Man må i så fald formode, at der enten har været tale om gamle kendinge, der blot skulle sove rusen ud, eller om begivenheder af så ubetydelig art, at der ikke er optaget rapport.

Men findes en person i en arrestprotokol, vil der sædvanligvis være yderligere oplysninger i politiets forhørsprotokoller. På denne måde kan også en mindre episode, som f.eks. gadeuorden, godt give et spændende og ret detaljeret nedslag i nogle timer af en forfaders tilværelse.

Et eksempel kunne være sagen om et par falstringer, som åbenbart havde sat sig for at fejre forrige århundredskifte med lidt nytårsløjer – men i stedet kom til at tilbringe den store aften i arresten.⁴ Nytårsaften 1899 – eller måske rettere »nytårseftermiddag« – huserede to temmelig overrislede personer i Stubbekøbing. Fra arrestjournalen véd vi, at de to fyre begge var af »almindelige af bygning«, at den 28-årige Rasmus Ferdinand Olsen havde blondt hår og blå øjne, og at den fem år yngre Ludvig Carl Olsen var mørkeblondt og havde grå øjne. Klokken ca. 17 luskede Rasmus og Ludvig rundt ved garver Sørensens ejendom – i særdeleshed

Også forfædre, der var involverede i mindre forseelser kan man finde spor af. Da kalenderen tog det store spring fra 1899 til 1900, syntes to unge fyre fra Falster, at det skulle fejres med manér. Men nytårsløjerne så mere ud som hærværk for ofrene – politiet blev tilkaldt, rapporten fortæller hele historien, og så endte Ludvig og hans kammerat i arresten den 31. december 1899. (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Arrestprotokol fra Stubbekøbing byfogedarkiv. Foto, Peter Wodskou).

blev der lusket ved baghuset, hvor garveren opbevarede sine skind og huder. Da de opdagede, at Sørensen havde set dem, havde de »ilsomt bortfjernet sig« hvilket dog absolut ikke betød, at de gik med uforrettet sag. En udspilet hud, der stod ved baghuset var skåret i stykker og tappen var taget af en tjæretønde, så al tjæren var løbet ud. Efter denne bedrift havde de to gange Olsen en time senere hjemsogt Niels Nielsen på Stubbekøbing mark, hvor der blev »gjort støj« og slået en rude ind. Både Niels og hans karl blev lovet øretæver, hvilket dog ikke blev til noget – og en time senere var de to svirebrødre tilbage på gaden i Stubbekøbing. De »vare meget fulde, gjorde spektakel og råbte« og Ludvig faldt om på gaden med en åben foldekniv i hånden. Lidt over kl. 19 var det slut og de røg begge i arresten. Da de senere blev stillet for retten kunne ingen af dem huske meget andet, end at de havde været meget fulde. Det virker mere end sandsynligt, idet Rasmus den 3. januar var kommet så meget til hægterne, at han erindrede at han »havde været inde på så godt som alle bevertningerne i Stubbekøbing og dér fået Kognak og bajersk øl«. Sagen

endte med bøder på henholdsvis 20 og 15 kroner, som begge dog valgte at afsone. En temmelig trist måde at begynde det nye år på.⁵

Er der tale om større forbrydelser, vokser antallet af oplysninger – og dermed mulighederne for at trænge dybere ned i personernes liv. Det gælder selvfølgelig især det liv, der udfoldede sig i tiden omkring den forbrydelse, som er genstand for myndighedernes interesse.

Et pikant lejemord

Sager om alvorlig kriminalitet som gentagne tyverier, røveri og mord har ofte – i sagens natur – været genstand for meget omhyggelig undersøgelse, og rummer derfor mange små og store detaljer om sidebegivenheder ved de sager, som behandles. Man kunne jo, den gang som nu, aldrig være helt sikker på, hvilke oplysninger der senere ville vise sig at være af videre betydning.

I sagen om et lejemord, som den tidligere nævnte morder og tyv Jens Henrik Boyes søster Laurine var involveret i, blev f.eks. hele optakten til mordet beskrevet nøje. Offeret var en kvinde, som Laurine var nervøs for at få til svigerinde. Hele affæren var temmelig pikant, idet morderen, Peder, var Laurines tidligere kæreste, som også havde haft et forhold til offeret, den 48-årige Ingeborg Rasmusdatter. Gennem forhørene i sagen beskrives nøje, hvordan morderen gik ned til Ingeborg og bad hende om at komme ud til Laurine om aftenen. Han forklarede, at det handlede om noget tøj, som Laurine havde lovet hende. Om aftenen blev Peder senere sendt af sted efter brændevin og brød, så der var noget at byde Ingeborg på, og indkøbene foregik på Gribsvad Kro.⁶

Dette er naturligvis blot ét eksempel ud af mange, men giver – ligesom mange andre – det lille indblik i et liv, som udspillede sig omkring en kriminel handling. Det konkrete tilfælde giver, i få vendinger, et billede af sociale relationer, dels naturligvis de følelsesmæssige og seksuelle relationer mellem hovedpersonerne, men også, at der åbenbart ikke er nogen jalousi mellem de to kvinder, der begge har haft forhold til samme mand. Tøjbytteriet viser lidt om, hvordan man i et landbomiljø udnytter ressourcerne, og traktementet, brød og brændevin giver et stemningsbillede fra den fatale sammenkomst. Og at købe den slags på kroen, når man stod og havde brug for det, var åbenbart dét der – i dette miljø på det givne tidspunkt – kunne svare til en tur i døgneren.

Tæt på et fængselsliv

Da mordet blev opdaget, og sagens opklaring begyndte, var Laurine snart blandt dem, der blev fængslet. Som »inkvisitinde« sad hun en tid i politiets arrest på Nytorv, men overførtes siden til Forbedringshusets

Politiarresten på Nytorv, lige ved siden af Domhuset. Her blev også forbrydere fra hele landet indsat, hvis de skulle for Højesteret. Arrestprotokollerne er bevarede og findes på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. (Foto, forfatteren, 2004).

sygestue. De forskellige mandtalsprotokoller m.m. herfra, giver et godt indtryk af, hvilke typer af oplysninger man kan være heldig at finde frem til, hvis ens forfædre har befundet sig på et sådant sted.

Laurine var lidt af en problemfange på grund af sit helbred, hvilket giver særligt fyldige oplysninger. Hun blev sat på ekstraforplejning fra slutningen af oktober til marts måned 1855. Men et ekstra pund brød dagligt – dét kunne ikke i længden bedre hendes tilstand. Hun var i det mindste ikke plaget af utøj som sin bror,⁷ men ellers så det skidt ud. Den 5. juni 1855 måtte hun klæde sig på og pakke sine medbragte ting sammen for at blive overflyttet til Forbedringshuset for anden gang. Pakningen har nok hurtigt været overset, for Laurines ejendele bestod af en hvergarnsskåbe, en kjole af bomuldstøj, en hvid uldklokke, et hvergarnsskørt, et uldent tørklæde, en gammel figursyet trøje, en sort hue, hvide uldstrømper og et par klædesso.⁸

At indsattes ejendele registreres, er sædvanlig praksis i denne periode. Ofte vil ikke blot beklædningsgenstande, men også f.eks. finger- eller ørenringe nævnes. Af sådanne registreringer vil man bl.a. kunne se, at

ørenringe til mænd ingenlunde er en ny opfindelse. Øresmykker til mænd kan nævnes både i forbindelse med registrering af ejendele, men også ved signalementer.⁹

Allerede fire dage efter, at Laurine Boye var blevet indlagt, var det klart, at der måtte være ekstra opsyn hos hende om natten. Der blev hyret en vågekone til 64 skilling pr. nat. Ekstra døgnvagt var også nødvendig. Tilstanden var kritisk, og det blev hurtigt værre.¹⁰ Ved indlæggelsen var diagnosen »kronisk Brysttilfælde«, og man mente at lidelsen var en »Følge af oftere forudgaaende Blodspytning«.

For hver dag gik det ned ad bakke med Laurine. Omkring midten af juli måned var hun også plaget af diarre og »trødske«. Vurderingen var, at hun »befandt sig i en tærende Tilstand«. Og fra Forbedringshuset rapporteres det, at hun »fra den Tid hun tilstod sine Forbrydelser« fra tid til anden havde vist »Tegn til Sindsforvirring med megen Uroe«. Men »til andre Tider« var hun »atter ved sin Samling«. Man vurderede ganske vist, at sindsforvirringen var »paataget«. Men den fysiske sygdom var virkelig nok. Laurine havde tydeligt ikke langt igen. Og den 17. juli afgik der brev fra Forbedringshuset til undersøgelsesmyndighederne. Beskeden var klar og utvetydig: »hvis hun skal underkastes noget Forhør, bør vistnok saadant foretages nu, da hendes Død mueligen snart vil indtræde«.

Dette skulle vise sig at være en helt rigtig vurdering af situationen. To dage efter, den 19. juli 1855 klokken halv syv om aftenen døde Laurine. I Forbedringshuset var man usikre på, om man skulle begrave hende, eller om »Liget attraaedes udleveret«.¹¹ Der var imidlertid ingen, som trådte at stå for Laurines begravelse, og den 23. blev hun begravet fra Forbedringshuset iført et stykke linned og et hvidt tørklæde.

Hele forløbet kan dokumenteres gennem mandtalsbøger m.m., fra hun kom til København og den 20. april 1854 blev indsat i politiets arrest på Nytorv,¹² celle nr. 39, til hun 24. juni 1855 overførtes til Forbedringshusets sygestue for sidste gang – hvor hun til sidst døde.

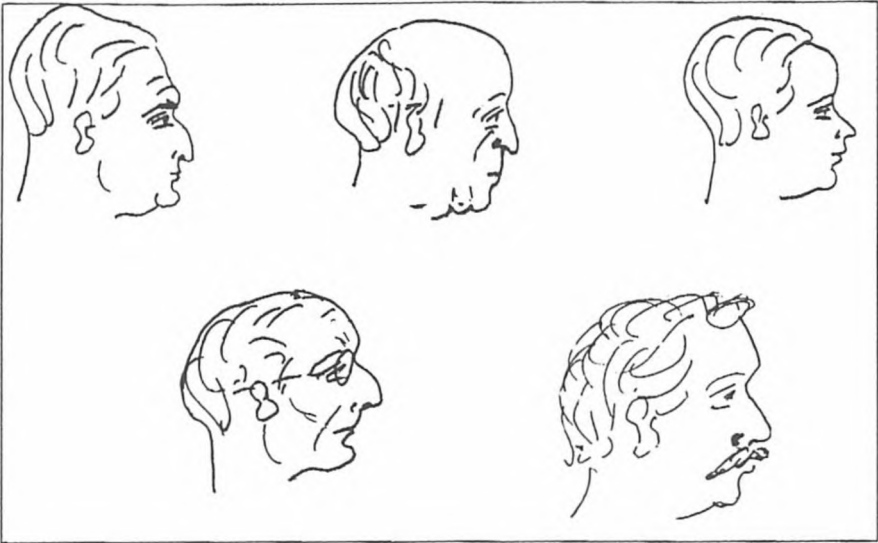
Middel af vækst, blond hår...

Via signalementet kan man desuden danne sig et, ganske vist ret overordnet, indtryk af, hvordan Laurine Boye så ud: »middel, brunt hår, blå øjne«.¹³

Signalementer kan findes i arrestjournaler, stamruller og lignende, men de kan evt. også være udskilt i særlige protokoller. Signalementerne omtaler som regel højde, statur, hår- og øjenfarve, samt særlige kendetegn. Et eksempel kunne være Lars Simonsen, én af »hovedmændene« i en tyvebande på Venslev-kanten i midten af 1840'erne. Lars blev

Da man var nået et stykke over 1800-tallets midte, blev ny teknologi i form af fotografier brugt til at registrere og beskrive forbryderne. I dette tilfælde udenlandske personer, der er "udbragte" af riget, både med og uden tilhold. Her findes f.eks. svenske prostituerede, som politiet har fulgt til færgen, samt personer med russiskklingende navne og farlige anarkistiske anskuelser. Både disse – og andre samtidige forbryderbilleder – giver et godt indtryk af klædedragt, frisurer, skægmode osv. (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Foto, Peter Wodskou).

I Vridsløselille Statsfængsels ældre stamruller er de indsatte profil aftegnet. Interessen for forbryderes udseende hænger naturligvis sammen med muligheden for identifikation. Men i 1800-årene var den videnskabelige verden desuden optaget af forskellige teorier, bl.a. frenologien, som hævdede, at en persons forbryderiske anlæg kunne ses på hovedets proportioner. (Gengivet efter Jørgen Mikkelsen: Bag tremmer. Ældre straffeanstalter og deres akivalier, 2002).

beskrevet som værende »Middel af væxt, 64 tommer (ca. 166 cm), proportioneret legemsbygning, brune øjne, brunt hår«. Desuden oplystes, at han havde »et ar og to vorter« mellem øjenbrynene.¹⁴ Netop »særlige kendetegn« som vorter, tatoveringer, huller i ørerne, stive fingre, og lignende beskrives i reglen nøje – som i eksemplet helt ned til antallet af vorter.

Fra slutningen af 1800-årene findes også fotografiske kilder i form af forbryderalbum fra både politi- og fængselsvæsen. Københavns politis arkiv rummer f.eks. flere tykke albums over forskellige forbrydere samt et særligt album over udenlandske lovovertredere eller »mistænkelige«, som var udbragte af riget. Også i f.eks. arkivet fra Københavns Tugthus findes sådanne fotos. De er desværre ikke organiserede efter navn eller kronologi som politiets, men efter forbrydelsestyper, hvilket gør det lidt sværere at parre billederne sammen med de relevante generalieprotokoller og stamruller. Grunden til, at man har valgt netop denne organisering, skal måske søges i de videnskabelige teorier, som i 1800-årene hævdede, at forbryderiske anlæg lod sig aflæse gennem en persons hovedform og ansigtstræk.

En sådan teori var frenologien, hvis tilhængere hævdede at kunne beskrive karaktertræk gennem målinger af kraniet. Allerede i begyndelsen af 1800-årene havde den berømte frenolog, dr. Gall, således besøgt Københavns Stokhus, hvor han havde fået tilladelse til at måle på fangeres hoveder. Blandt de undersøgte var mestertyven Peder Michelsen, hvis hovedform angiveligt afslørede en »høj Grad af Godmodighed«. Et andet af de undersøgte hoveder viste, at dets ejermand var meget kunstnerisk anlagt. Ikke helt forkert, for hovedet tilhørte guldhornstyven Niels Heidenreich.¹⁵

Muligvis kan denne interesse for kriminalistisk teori omkring hovedformer og ansigtstræk også være en del af baggrunden for eksistensen af en række profiltegninger af indsatte i Vridsløselille omkring forrige århundredskifte. Tegningerne er så stiliserede, at de minder om karikaturer.

Dagligliv bag tremmerne

Fængselsarkiverne kan, som ovenfor antydnet, være en guldgrube af informationer. De fleste fængselsarkiver indeholder en lang række forskellige mandtals- eller stamprotokoller, som dels dokumenterer, hvem der var indsat, og dels giver indtryk af disses liv, mens det ufrivillige ophold varede.

Der er forskel på, hvilke oplysninger stam- eller mandtalsbøger indeholder i de forskellige straffeanstalter på forskellige tidspunkter. De basale oplysninger, der i reglen altid kan findes, er navn, alder, nummer samt indførsel om, hvilken dom vedkommende har modtaget, hvad forbrydelsen består i og ved hvilken jurisdiktion dommen er faldet. Desuden vil det også ofte være angivet, om den indsatte f.eks. kan læse og skrive, er konfirmeret, hvilken ægteskabelig status vedkommende har, om han eller hun har børn, etc. Væsentlige indførsler vil også ofte være oplysning om fødested og sidste opholdssted før indsættelsen. Viden om disse to forhold var vigtige i forbindelse med løsladelse. De var en del af grundlaget for at beslutte, hvor en løsladt havde ret til at nyde fattigunderstøttelse, og derfor hvor den løsladte skulle sendes hen efter endt afsoning.

Udover stam- eller mandtalsbøgerne kan et fængselsarkiv rumme mange andre gode personrelaterede arkivalier, der som i Laurine Boyes tilfælde, kan give mere viden om vedkommendes liv under indsættelsen. Der kan f.eks. være protokoller over fanger, der har utøj eller er syge og må på sygestuen for at få behandling. Endelig kan der også findes pakker med sager, der relaterer sig til de enkelte fangers sager, f.eks. som i arkivet fra Københavns Stokhus, hvorfra der eksisterer pakker med fan-

gernes »Domme og generalia« for en længere periode. Også protokoller med registrering af uddelte straffe internt i fængslet kan – ligesom »doventer« over dem, der forsømte deres arbejde – tegne et detaljeret billede af livet bag tremmerne.

I mange nyere stam- eller mandtalsprotokoller findes også detaljeret registrering af fangernes kontakt med verden udenfor. Arbejdsmanden Ole Madsen fra Bregninge, som Højesteret i april 1853 dømte til strafarbejde i tugthuset på livstid, var eksempelvis flittig med brevskrivneriet. I den relevante protokol over mandsfanger er der indført notater om de 28 breve han fik afsendt fra 1. november 1853 og frem til 3. november 1868, kort før han blev benådet. Af notaterne kan man se, at han skrev flere breve til sin bror og søster, men også til sin søn, som han desuden af og til sendte penge.¹⁶

Denne registrering af kontakt med verden på den anden side blev i slutningen af 1800-årene særlig vigtig, idet man indførte såkaldt progressive afsoningssystemer efter bl.a. irsk forbillede. Her var tildelingen af privilegier som f.eks. brevskrivning og familibesøg et led i fangens genopdragelse. Gennem individuelt tilrettelagt opstigning igennem forskellige »klasser«, håbede man at styrke de indsattes karakter og gøre dem til nyttige samfundsborgere efter løsladelsen. Disse forskellige teorier, der også krævede varierende grader af isolation under fængselsopholdet, lå til grund for indretning og drift af f.eks. fængslerne i Vridsløselille og Horsens. Også viden om disse teorier kan danne grundlag for et billede af, hvordan dagliglivet i mere almen forstand har formet sig, når fængselsdøren var smækket i bag fangen.¹⁷

Træben og julemiddag

Desuden kan arkivalier fra fængslets mere administrative del også kaste lys over fangernes tilværelse. Af regnskaber fremgår f.eks., hvilke anskaffelser der kom til anstalterne, hvilken mad der blev serveret og i hvilke mængder. I rekvisitionsbøger fra sygestuen i det københavnske tugthus kan man f.eks. se, hvordan der blev anskaffet både bleer, svøb og lister til kvindelige indsattes spædbørn, ligkister til de afdøde, lys til sygestuerne, og hvid sæbe til »det russiske Dampbad«. Der findes også indførsler relateret til enkeltpersoner, og disse handler ikke sjældent om brokbind og træben. Her kan man f.eks. opleve, at en én-benet fange kunne få udleveret et »genbrugstræben«, der havde tilhørt en tidligere afdød lidelsesfælle, og som med »en liden forandring« godt kunne klare at skifte ejermand.¹⁸

På samme måde kan regnskaber fra det københavnske Tugt-, Rasp- og Forbedringshus afsløre, hvad menuen stod på året rundt, f.eks. i 1824.

Med falsk navn

I sagens natur har politi-, fængsels- og domsmyndigheder haft en meget åbenlys interesse i at verificere anklagedes identitet. Det var selvsagt væsentligt at sørge for, at det var de rigtige personer, der blev indsat og straffet. Viden om mistænktens identitet havde naturligvis også betydning, hvis/når det skulle undersøges, om vedkommende havde andet på samvittigheden. Det sidste ville jo f.eks. kunne få betydning for strafudmålingen. At disse forhold var væsentlige, styrker oplysningernes troværdighed – i reglen bør man kunne regne med, at de personlige informationer, der på denne måde findes om fanger og arresterede, er korrekte. Og dog! For den anden part i sagen – fangerne – kunne jo i høj grad have modsat rettede interesser. Der findes også tilfælde af, at fortidens forbrydere gennem brug af falsk navn o. lign. har forsøgt at sløre identiteten.

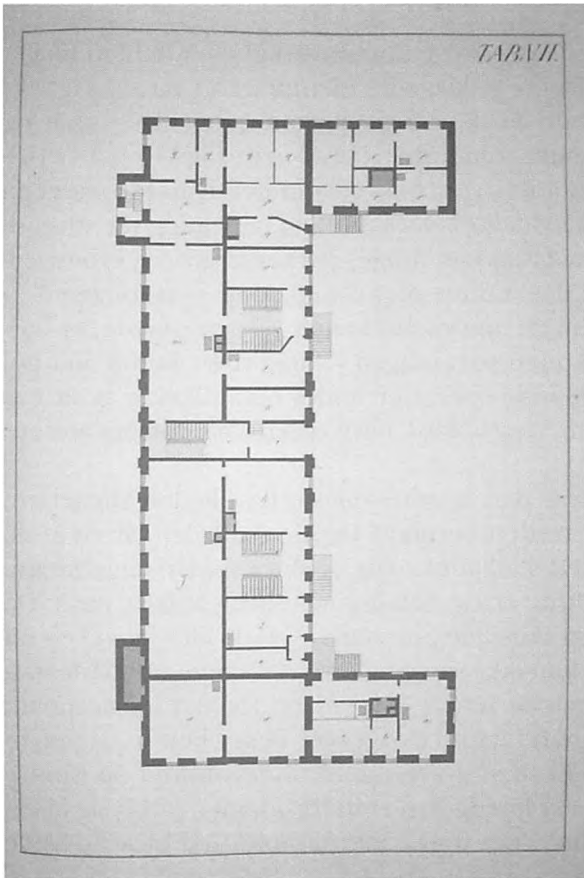
Et eksempel kunne være den kendte »mestertyv« Peder Michelsen, der omkring år 1800 var verdensberømt i Danmark. Peder var én af de forbrydere, som ved flere lejligheder søgte at sløre sin virkelige identitet, dels gennem forklædninger, og dels gennem brug af falsk navn. Da han f.eks. efter et indbrud i Slaglille præstegård i 1796 blev fanget og sat ind i Sorø arrest, brugte han ikke sit rigtige navn. I stedet hævdede han at hedde Lars Olsen, og først senere gik det op for det lokale politi, hvem de egentlig havde haft i logi. I øvrigt blev Peder kun to dage i arresten, før han havde held til at grave sig ud under muren og vandre mod København. Undervejs lavede han et indbrud, men holdt sig ellers i live ved at stjæle fra bøndernes vogne når de holdt ved bl.a. Roskilde Kro.¹⁹

Med tiden vandt netop denne forbryder et stort ry. Så stort, at københavnernes ligefrem stormede »politigården« for at få ham at se, da han i september 1800 var blevet fanget efter et udbrud.²⁰

Hjemløse husker dårligt

I reglen må man dog gå ud fra, at de oplysninger, der skal identificere en anholdt/anklaget, er korrekte. I de egentlige politiforhør om mere alvorlige sager, vil man også ofte kunne finde mindre »levnedsbeskrivelser« af personer i myndighedernes søgelys.

En arresteret vil normalt blive udspurgt om fødselsdag og fødested, i nogle tilfælde også forældrenes navne, og det kan fremgå, hvorvidt disse er i live eller ej. Desuden kan forhørene rumme korte redegørelser for, hvordan den arresterede har tilbragt sit hidtidige liv, og derved give information om f.eks. konfirmationssogn, militærtjeneste og tjenestesteder. Også her må man gå ud fra, at oplysningerne har en betydelig tro-

Plantegning fra Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i København 1814. I et af rummene havde den berømte guldhornstøv Niels Heidenreich et lille værksted, hvor han kunne boltre sig. (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Foto, Peter Wodskou).

værdighed – i hvert fald indtil det modsatte er bevist. Også i forhold til det tidligere levned kunne der være ting, som en anklaget helst ville undgå at omtale. En anden fejkilde er, at beskrivelse af levnedsløb ikke var lige vigtig for alle.

Ofte vil man f.eks. opleve, at personer uden fast bopæl har svært ved at beskrive deres hidtidige livsforløb. Ikke underligt, for en person, som levede i en omvandrende gruppe, så verden helt anderledes ud end for de bofaste. Dokumentation af, hvor man havde opholdt sig, og hvem man havde tjent hos, var vigtig for bondestandens folk, for karle og piger. Men for den, der intet egentligt hjem havde – som aldrig havde haft tjeneste og aldrig ville få det, var dette ikke af større betydning.

Et eksempel kunne være forhøret over den ældre kone, Bened Christensdatter, som i august 1807 blev fremstillet i Refs herredsret: »Bende

Christensdatter, henved 60 år gammel fød i Todberg sogn i Harsyssel af moder Anna Margrethe og fader Christen Jensen, som havde ingen fast Ophold nogenstæds, men gik om og betlede med deres børn, hvilke forældre forlængst ere døde. Med disse gik Inkvisitinden og betlede til de ved Døden afgik og hun blev gift med hendes endnu levende mand Niels Hansen, som hun ikke ved nu for Tiden hvor er, da han forlod hende for nogle dage siden i Harsyssel«. ²¹ Her oplyses både forældrenes navne, og navnet på kvindens ægtefælle. I netop dette konkrete tilfælde er det dog tvivlsomt, om oplysningerne står helt til troende, da Benned ved en anden lejlighed gav andre oplysninger. Sandsynligvis var hun født i Fabjerg, idet kirkebogen her den 4. marts 1753 oplyser at præsten døbte »Chresten Jensen, Glarmester fra Rosløv i Salling (hvis Kone gjorde Barsel i Tinggaard) hands Barnn....kaldet Bennet«.

Benned hørte, ligesom hendes forældre, søskende og hele familie, til hedens omvandrede proletariat. Hendes mor var ingen ringere end den berømte og berygtede »Lange Margrete« alias Anna Margrethe Sørensdatter, om hvem folkeoverleveringen adskillige hundrede år efter kunne berette grumme historier. Anna Margrethe døde i øvrigt ikke på landevejen som datteren antyder, men i Viborg Tugthus.

I dette miljø huskede man måske ikke altid så nøje, hvor man var født og hvornår – måske kunne det endog være til egen fordel, hvis hukommelsen af og til var lidt sløret.

I mere guldgyldige samfundslag var det heller ikke alle, som i f.eks. 1700- eller 1800-tallet havde fuldstændigt styr på fødselsår og dag. Fødselsdag var ikke en begivenhed, som hvert år blev fejret og mindede om, at nøjagtigt et år var lagt til en persons eksakte alder. Der var andre sociale og kulturelle markører, f.eks. om man var konfirmeret, gift eller ugift, på aftægt eller »i arbejde«, etc. der i det daglige var mere væsentlige end den præcise alder.

Dette gjaldt naturligvis også i mere lyssky miljøer. Et celebret eksempel på en fejlagtig fødselsangivelse, der sandsynligvis var uden bagtænker, er Balle-Lars, der livet igennem gik rundt med sin to år ældre, men afdøde, brors papirer. Lars angives i reglen at være født 10. februar 1820. Men det barn, som indsidderne Niels Rasmussen og Johanne Christensdatter fik ved dén lejlighed, døde som ganske lille, og den »rigtige« Lars fødtes 6. april 1822. ²²

Medhjælpende hustruer

Selvom flere af de hidtil nævnte eksempler sætter de mandlige lovovertrædere i fokus, er der naturligvis også gode muligheder for at efterspore formødre, der har været i konflikt med loven. Kvinder var ikke nød-

vendigvis mere lovlydige end mænd. Det var måske få, der blev del af så spektakulære forbrydelser som Laurine Boye. Og det var heldigvis endnu færre, der som Benned Christensdatters slægt, gik hjemløse om på heden gennem ca.100 år. I noget, der næsten lignede et omvandrede matriarkat, hvor mor, søstre og døtre dannede en slags kerne i gruppen.

Generelt var det naturligvis svært for kvinder at holde sig helt udenfor, hvis deres mænd blev involverede i kriminelle handlinger. Var der stjålet får på marken, deltog konen og børnene derhjemme i fortæringen. Var det tekstiler, der uretmæssigt havde skiftet ejer, hjalp konerne med at få sagerne afsat eller de brugte dem selv. Var man gift med en småkriminell mand blev man det også let selv, ikke mindst som hæler. Nogle kvinder var endnu mere aktive, og bistod som en slags medhjælpende hustruer med at fabrikere falske spor for at narre politiet, eller ved at polere hjemmelavede mønter.²³

En særlig gruppe kvindelige lovovertrædere findes blandt de prostituerede. Og netop til denne gruppes liv findes i reglen fyldige kilder i såvel fængsels- som politiarkiver.²⁴ Fra 1828 findes f.eks. i Københavns Politis arkiv en »Journal over indskrevne offentlige Fruentimmer«. Disse typer af protokoller fortsætter helt ind i 1900-tallet hvor politiets tilsyn med pigerne bortfaldt på grund af en lovændring. Et kig her giver et godt indblik i det miljø, hvor 1830'erne og 1840'ernes københavnske prostituerede færdedes. Kvinderne er i reglen opført med løbenummer, og indførslerne omfatter små biografier, oplysninger om lægetilsyn, m.m. I reglen lægges der også vægt på at notere kvindernes øgenavne, hvoraf ikke alle er lige forståelige. Hvorfor blev en pige f.eks. kaldt »Strømpe-Ane« eller »Fricadelle-Margrethe«? Der er dog også navne som »Soldater-Marie«, der virker mere gennemskuelige og måske afslører et og andet om den foretrukne kundekreds. Andre øgenavne kan indicere noget om udseende eller lignende. Også forseelser og domme, der tit handlede om mindre tyverier, blev opført, ligesom der er angivelse af pigernes forskellige adresser. Alene dette var noget af et registreringsarbejde, eftersom man i dette miljø flyttede meget tit. Else Cathrine Nielsen nåede f.eks. at bo hele 24 forskellige steder alene i året 1833. Et noget omskifteligt liv, der i øvrigt endte få år efter på Almindelig Hospital, byens fattigsygehus, hvor mange ubemidlede drog deres sidste suk. Navnlig perioden 1874-1906 hvor prostitutionen var lovreguleret, er rig på registreringer, der går meget tæt på kvindernes liv. Og i denne periode kan det endda være meget nemt at opdage, at en kvindelig anc eller slægtning ernærede sig gennem prostitution. Erhvervet »Offentligt Fruentimmer« kan ganske enkelt være anført i folketællingen.

En forfader eller formoder, der har været involveret i en større eller mindre forbrydelse er i reglen et spændende fund for den bredt interesserede slægtsforsker. Fundet af en sådan slægtning vil sandsynligvis være indgangen til en lang række oplysninger, ikke mindst af mere kulturhistorisk art. Der vil oftest være tale om informationer, der kan give et meget detaljeret billede af netop disse aners liv, levned, og det miljø som udgjorde deres hverdag – på begge sider af de sribede gardiner.

Kilder

LAK: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

LAV: Landsarkivet for Viborg

RA: Rigsarkivet

Noter:

1. Folketælling 1845 for Brændekilde opregner flg. personer i husstanden: Hans Madsen 77, daglejer, Maren Daniëlsdatter 66, hans kone, Kirsten Jørgensdatter 31, svigerdatter, Hans Jørgen Nielsen 4, hendes søn, Birthe Marie Niëlsdatter 1, hendes datter. Det oplyses desuden at Kirsten Jørgensdatter er »cierinde af huset«, og at hendes mand sidder arresteret.
2. Et eksempel kunne være LAK: 2 Udskrivnings Kreds, litra Z, 1874 150 legd, hvor indførslen vedrørende nr. 35, Hans Pedersen i Allerslev sogn afslører, at den omtalte værnepligtige er »for Bedragerie straffet med 2 x 5 Dages V og B«. Indførsler af denne type ses ikke sjældent i lægdsrullerne sammen med indførsler vedrørende forseelser i tjenesten eller anklage om uretmæssig afrejse uden at være mødt for session, o.lign.
3. Kontraminiſterialbog f. Nr. Vedby, 3-636-3, udateret indførsel p. 154. Den »senere« arrestation er ikke opklaret. I øvrigt findes Jens tilsvneladende kun to gange på listen over anmeldte lovovertredere i Falsters Birk. Begge indførslerne relaterer sig til en sag vedrørende et stjålet lommeur i 1838.
4. Indgangen til sagen er LAK: Stubbekøbing Byfoged, arrestjournal 1897-1914, p. 20. Indsætte 31 dec. 1899.
5. LAK: Stubbekøbing Byfoged, Politiprotokol 25/7-1894-1/12-1900, p. 694 sag 1/1900.
6. RA: Højesteret, sag No. 84, pådømt 30/5-1856, pakke I, Continuationsudskrift af den ved allerhøieste reskript af 6 okt. 1854 anordnede kommissionsforhørsprotokol.
7. LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, protokol over de med uøj befængte Fanger 1851-70, viser at »Hendrik Chr. Boye« blev indlagt til behandling den 28 maj 1855.
8. Listen over Laurines personlige ejendele findes i LAK: Kommissionsdomstole udtaget af Københavns kriminal- og politiret, no.4.
9. Et eksempel herpå kunne være den tyveri- og læleridømte Niels Frederik Hjembæk, der den 24 december (!) 1852 blev idømt 8 års strafarbejde. Da Niels Frederik blev indsat, var der imellem hans ejendele foruden penge og deslige: 1 guld Fingerring, 1 par do. Ørenringe. LAK: Tugt-, Rasp-, og Forbedringshuset, indkomne Mandsfanger 1851-52.
10. LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, protokol over de udi Tugt, Rasp og Forbedringshusets Sygehus til Caur og Pleie indlagte arrestanter og arrestantinder, 1833-57. Under datoen 4 juni opregnes udgifterne til Laurines indlæggelse 5 juni til 19 juli. Blandt posterne er »Extra Opsyn ved hende i 41 nætter a 64 sk. - og »Extra døgnvagt hos hende i 6 uger«.
11. Oplyses i brev fra Cancelliråd Keller dat. 19 juli 1855. Bilag i RA: Højesteret, sag No. 84, pådømt 30/5-1856, pakke I.
12. Københavns politis Nytorv arrest. Arrestjournal over 1854.
13. LAK: Københavns politis Nytorv arrest, Arrestjournal over 1854, no. 806.
14. LAK: Københavns Fæstning, signalementsprotokoller, 1832-1849.
15. Beretninger om dr. Galls besøg i danske fængsler og hospitaler findes i »Dagen, d. 19.10.1805« samt i »Nveste Skilderie af København«, 30 sept. 1805.
16. LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, protokol over mandsfanger, VI, 1852-55.
17. Feks. Stig Iuul: Den danske strafferets udvikling efter ca. 1800. i Beckman red.: *Kampen mod forbrydelsen*. Bd. 2, 1952.

18. LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, Revisionsbog for sygehuset, 1835 - 1841. I 1835 fik Peter Wagner, der havde fået amputeret venstre ben tilsyneladende udleveret et træben, som havde tilhørt den tidligere afdøde fange Ole Worm.
19. RA: Danske Kancelli, Forestillinger til kongen, første kvartal 1797, No. 13, 13 januar 1797.
20. Hele beretningen findes i politirapport af 21. sept. 1800 i LAK: Københavns politiret, behandlede sager, 1800 sag no. 932.
21. LAV: Hassing-Refs Herred: politiprotokol, 1803-1812, p. 158-159.
22. LAK: Kirkebøger for Kalvehave sogn.
23. LAK: Kommissionsager udtaget af Københavns kriminal- og politiret, No 4.
24. Disse arkivalier er registrerede i *Københavnske politi- og domsmyndigheder*. Bd. 1, Landsarkivet for Sjælland m.m. 1975, og omfatter adskillige protokolrækker fra perioden 1826 og frem.

Charlotte S. H. Jensen, mag.art. Webredaktør i Statens Arkiver, og redaktør af DHF's www.historic-online.dk. Har arbejdet med populær formidling af historiske og kulturhistoriske emner, herunder genealogi, gennem flere år. Har desuden beskæftiget sig med bandekriminalitet, navnlig i 1800-tallet. Adresse: Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N.

Statistik handler også om mennesker

Af Jørgen Mikkelsen

Denne artikel indeholder en præsentation af de myndigheder, som har været hovedansvarlige for officiel statistik i Danmark siden 1797 – samt de arkivalier, som disse myndigheder har efterladt sig. Der lægges især vægt på arkivalier fra perioden ca. 1850-1920, og hvordan dette materiale kan anvendes til personal- og slægtshistorisk forskning.

Indledning

Det er en udbredt opfattelse, at statistik kun drejer sig om talkolonner og grafer, som kan være vanskelige at forstå, men lette at manipulere med. Det skal da heller ikke nægtes, at det kvantitative aspekt spiller en central rolle i enhver statistisk undersøgelse. Men statistik er et bredere begreb end som så, og i 17-1800-tallet blev ordet ofte brugt i betydningen: en beskrivelse af statens tilstand på et bestemt tidspunkt.¹ Tabellerne udgør da også kun en lille del af det samlede sidetal i 1800-tallets store værker om dansk statistik, nemlig Frederik Thaarup: *Udførlig Vejledning til det Danske Monarkies Statistik*, bd. 1-6, 1812-19, Adolph Frederik Bergsøe: *Den danske Stats Statistik*, bd. 1-4, 1844-53, og V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, red.: *Danmarks Statistik*, bd. 1-5 + supplement, 1878-91. Derimod indeholder disse bøger (især Falbe-Hansen's og Scharling's mammutværk på ca. 3700 sider) grundige redegørelser for en lang række aspekter af Danmarks naturforhold og stats- og samfundsliv. Bøgerne kan derfor være nyttige hjælpemidler ikke blot til faghistoriske undersøgelser, men også til personal- og lokalhistoriske studier.

Den danske statistikforvaltnings historie og produkter er også ganske velbeskrevet, takket være en række oversigter, som forvaltningen selv har udarbejdet med jævnlige mellemrum siden 1899. Fremstillingen på de følgende sider bygger fortrinsvis på disse afhandlinger.²

Fra Tabelkontoret til Danmarks Statistik

Dansk statistik har rødder i oplysningstiden, hvor der opstod et stærkt ønske om at få et bedre overblik over samfundets ressourcer. Man kan finde megen statistik i tidsskrifter, rejselitteratur og lokalhistoriske arbejder fra slutningen af 1700-tallet,³ og på denne tid vandt statistikken

også indpas som studiefag, først ved Sorø Akademi og siden ved Københavns Universitet. I 1797 blev der for første gang etableret et administrativt organ, der fik det som sin hovedopgave at fremstille statistik. Imidlertid fik dette kontor, Tabelkontoret, kun en ganske beskedent bemanning, og hovedparten af tiden kom til at gå med rutinemæssigt revisionsarbejde. Kontoret kom faktisk kun til at udføre én større statistisk opgave, nemlig bearbejdningen af listerne fra folketællingen i 1801, og dette arbejde blev endda først afsluttet omkring 1820 – efter at kontoret var blevet nedlagt som led i en besparelsesrunde for centraladministrationen i årene efter 1816.⁴

Men allerede i begyndelsen af 1830'erne opstod der på ny et ønske om at etablere et officielt organ til indsamling og bearbejdning af statistik. Tanken blev undfanget af Jonas Collin, der på denne tid både var finansdeputeret og deputeret i Rentekammeret, og han henviste bl.a. til, at han og de øvrige deputerede ofte havde savnet et nøjagtigt statistisk grundlag for at udføre deres opgaver.⁵ Collin's opfordring bar frugt, og i 1833 blev der nedsat en kommission, bestående af fem centrale embedsmænd (deriblandt Collin), som fik til opgave at lede arbejdet med udarbejdelsen af et større tabelværk, der bl.a. skulle omfatte topografiske forhold, demografi, erhvervsliv samt kommunale anliggender.⁶ Arbejdet med indsamling og bearbejdning af materialet blev fordelt på forskellige centrale myndigheder.

Tabelkommissionen fik en levetid på 15 år, og i løbet af denne periode lykkedes det at sende 19 dansk- og 11 tysksprogede hæfter af *Statistisk Tabelværk* på gaden. På denne måde fik man bl.a. præsenteret hovedresultaterne af folketællingerne i 1834, 40 og 45, men derudover udkom der en række hæfter om skibsfart og handel samt et par om jordejendomme og landbrug, og endelig blev selvmord og kriminalforhold hver især dækket i et enkelt hæfte. Så selv om det ikke blev til så meget om topografi og kommunale forhold, kunne man bestemt ikke kritisere Tabelkommissionen for at have ligget på den lade side. Det var da heller ikke utilfredshed med kommissionens arbejde, men forskellige personlige forhold, der dannede baggrund for, at kongen ophævede kommissionen i november 1848. Det blev dog samtidig besluttet, at Tabelkommissionens arbejdsfelt for fremtiden skulle varetages af et statistisk bureau, dvs. at den officielle statistikproduktion skulle samles i ét kontor.

Statistisk Bureau så dagens lys i 1850. Det blev i første omgang lagt ind under Indenrigsministeriet, men efter få år flyttet til Finansministeriet; reelt var bureauet dog gennem hele sin levetid et temmeligt uafhængigt organ, som stod i direkte forbindelse med de myndigheder, hvorfra det indhentede oplysninger. Med hensyn til arbejdsfeltet var der tale om en

stærk kontinuitet i forhold til Tabelkommissionen, idet bureauet fortsatte med at lægge megen vægt på befolknings- og erhvervstællinger (især landbrug og handel). Der kom dog også en række nye, tilbagevendende undersøgelser – fx af kommunernes økonomi, sparekasserne og almueskolevæsenet, og enkelte år indsamlede man også data om emner som vejenes tilstand, drikfærdighed samt de værnepligtiges højde og læse- og skrivefærdighed.⁷ Mange af resultaterne blev offentliggjort i *Statistisk Tabelværk*, men derudover udsendte Statistisk Bureau fra og med 1852 en ny publikationsrække ved navn *Statistiske Meddelelser*. Her kunne man tillade sig at give stoffet en lidt friere form end i tabelværket. Endvidere begyndte bureauet at udsende komprimerede *Statistiske Sammendrag* af de forskellige undersøgelser – til brug for en bredere læserskare, der ikke havde behov for at kende alle detaljerne. Sammendragene, der udkom 11 gange mellem 1869 og 1893, indeholdt også statistik, som var blevet til hos andre myndigheder – men det var nu ikke meget, for sammenlignet med andre lande har Danmark altid haft en stærkt centraliseret statistikproduktion. Det må dog bemærkes, at Københavns Kommune fik sit eget statistiske kontor i 1883; dette dækkede også Frederiksberg og Gentofte kommuner.

I 1895 kom der for første gang en lov om statistikbehandling.⁸ Bureauet, der nu ændrede navn til Statens Statistiske Bureau, fik til opgave at indsamle statistiske data inden for en lang række nøje specificerede områder. Flere af disse felter havde bureauet indtil da ikke beskæftiget sig ret meget med. Det gælder bl.a. socialstatistikken (særligt arbejderens levevilkår) samt industrien. Endvidere blev det understreget, at resultaterne skulle publiceres så hurtigt som muligt »under Hensyn til Materialets Tilvejebringelse og Beskaffenhed«. Dette krav blev imødekommet ved indførelsen af *Statistisk Årbog* i 1896. Denne publikation, som hurtigt udviklede sig til bureauets flagskib, var en afløser for *Statistiske Sammendrag*.⁹

I årene omkring 1910 etablerede Statens Statistiske Bureau yderligere to publikationsrækker, nemlig *Handelsstatistiske Meddelelser* og *Statistiske Efterretninger*. Sidstnævnte var tænkt som en form for tidsskrift, og man lagde her lige fra starten vægt på at begrænse antallet af tabeller »og i det hele taget at gøre Stoffet egnet til i ubearbejdet Form at kunne indgaa i Dagspressen og Fagbladene«. ¹⁰ Tilsyneladende havde statistikforvaltningen nu fundet et tilfredsstillende udgivelsesmønster, for der kom herefter til at gå næsten 50 år, før der blev etableret nye publikationsrækker. Til gengæld kom der hele tre nye rækker i årene 1958-67, nemlig *Statistisk Oversigt*, *Statistiske Undersøgelser* og *Nyt fra Danmarks Statistik*.

Den forøgede udgivelsesvirksomhed i tiden omkring 1900 afspejler

en betydelig vækst i både personale og arbejdsopgaver. I overensstemmelse med påbudet i loven af 1895 var industrien et af de områder, der nu kom i fokus, jvf. senere afsnit. Loven gav også anledning til et kraftigt fremstød for socialstatistikken i perioden indtil 1. verdenskrig. Det skete over et bredt felt, idet man bl.a. kastede sig over lønforhold i industrien og landbruget, alderdomsunderstøttelse,¹¹ fattigvæsen, ulykkestilfælde, tuberkulosens udbredelse, skolesøgende børns erhvervsarbejde og arbejderfamiliernes forbrugsmønstre.¹² Til sidstnævnte formål udvalgte man et antal arbejderfamilier, der blev udstyret med regnskabsbøger, som de skulle udfylde gennem en længere periode, ofte et helt år. Undersøgelsen blev gennemført første gang i 1897 og gentaget med nogle års mellemrum, og fra og med 1916 blev også andre befolkningsgrupper inddraget. Men først efter 2. verdenskrig opgav man at bruge regnskabsbøger, da man vurderede, at de familier, som havde tålmodighed til en omhyggelig registrering af deres forbrug gennem et længere tidsrum, næppe kunne betragtes som repræsentative for befolkningen som helhed. Derfor begyndte man nu i stedet at anvende interviewmetoden til forbrugsundersøgelser.

Det vigtigste arbejdsredskab for det statistiske bureau – eller Det Statistiske Departement, som det kom til at hedde i 1913 – har dog altid været spørgeskemaer. I mange tilfælde består et skema kun af et enkelt stykke papir, men nogle fylder 5-10 sider eller mere. For de tilbagevendende tællinger foregik der som regel visse ændringer fra gang til gang, og det skete ofte på den måde, at der kom flere og mere præcise spørgsmål.

Selv om mange af de ældre tællinger kun omfatter dele af den befolkningsgruppe, som man ønskede at undersøge, var det længe et ideal, at en tælling medtog alle individerne i den pågældende population. Efter 2. verdenskrig har man imidlertid i stigende grad gjort brug af sampling-metoder, hvilket betyder, at kun et repræsentativt udsnit af en given befolkningsgruppe bliver inddraget i undersøgelsen. Disse metoder indebærer ikke blot økonomiske besparelser; de gør det også muligt at komme frem til et resultat væsentligt hurtigere end ved en totaltælling. Og i nogle tilfælde opnår man endda mere pålidelige resultater ved at bruge sampling! For når man kun modtager en begrænset mængde data, er der – alt andet lige – mere tid til at kontrollere pålideligheden af disse.¹³

I 1966 tog Det Statistiske Departement navneforandring til Danmarks Statistik. På dette tidspunkt var statistikforvaltningens arbejdsformer under drastisk omlægning p.g.a. indførelsen af edb. Men man videreførte

mange af de klassiske tællinger, og nye kom til. Således fik service- og trafiksektorerne tildelt en væsentligt større rolle end hidtil, og efter 1970 fik indsamlingen af data fra kultursektoren også et stort opsving, idet man bl.a. begyndte at satse en del på museums-, biograf-, teater- og kirkestatistik.¹⁴ Danmarks Statistik har dog også foretaget visse aktivitetsbegrænsninger fra tid til anden. Det var bl.a. tilfældet i 2002, da statistikforvaltningen som så mange andre statslige myndigheder blev ramt af nedskæringer.

Selv om formålet med de mange indsamlingsaktiviteter har været at bearbejde og publicere de indkomne data, og der er udkommet et væld af rapporter med et omfattende tal- og tekstmateriale, er der stadig meget at hente i det store arkiv, som statistikforvaltningen har efterladt sig. Til dato har Rigsarkivet modtaget mellem to og tre hyldekilometer af de skemaer og indberetninger m.v., som Statistisk Bureau, Statens Statistiske Bureau, Det Statistiske Departement og Danmarks Statistik har fået i hænde siden 1850. Rigsarkivets guide giver en udmærket og ganske detaljeret oversigt over dette materiale.¹⁵ Ved at sammenholde denne redegørelse med de forskellige værker om statistikforvaltningens historie, kan man dog også se, at meget tællingsmateriale er blevet kasseret, og det skyldes formentlig netop, at materialet er blevet bearbejdet til publiceret statistik. Således er der praktisk taget ikke bevaret regnskabsbøger fra de første seks forbrugsundersøgelser; først fra og med undersøgelsen i 1942 foreligger dette råmateriale. Skemaerne fra folketællingerne i 1935, 45 og 55 er også blevet kasseret (bortset fra listerne fra Færøerne og Grønland).

Der er særlige tilgængelighedsfrister ved benyttelse af arkivalier fra statistikforvaltningen. Man har nemlig lige siden 1890'erne haft det princip, at primæroplysninger ikke må anvendes til ikke-statistiske formål eller videregives i identificerbar form. For hvis man ikke kan garantere respondenterne fortrolighed, kan man ikke føle sig sikker på, at der bliver afgivet korrekte oplysninger. Ved den seneste revision af arkivloven er der dog sket en lempelse af reglerne. Nu er »materiale, der er tilvejebragt som grundlag for udarbejdelsen af offentlig statistik« frit tilgængeligt 50 år efter tilblivelsen. For personfølsomt materiale er fristen dog 75 år.¹⁶ Dette gælder også for folketællinger, men det er på nuværende tidspunkt muligt at opnå dispensation til at se folketællinger til og med 1940-tællingen.

I det følgende gives en række smagsprøver på, hvad det righoldige arkiv i øvrigt kan tilbyde. Dog vil jeg overvejende holde mig til materiale fra før 1920.¹⁷

Personstatistik

Boligtællinger

I 1879 henvendte Københavns magistrat sig til Statistisk Bureau for at få indføjet nogle særlige rubrikker om beboelsesforhold i de skemaer, som skulle anvendes til folketællingen i hovedstaden det følgende år. Ligeledes ønskede magistraten selv at bearbejde det københavnske tællingsmateriale. Statistisk Bureau gav tilladelse til dette, og i 1882 udsendte magistraten et digert tabelværk, der fremlagde resultaterne.¹⁸

Dette blev begyndelsen til en lang tradition for københavnske boligtællinger. Tællingerne blev foretaget på særlige skemaer, men gennemført samtidig med folketællingerne. Fra og med 1885 blev også Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev omfattet af boligtællingen, og siden kom også Gentofte med. Fra de første årtier er der bevaret tællinger fra 1885, 1890, 1901, 1906 og 1911.¹⁹

Der er kun små variationer i skemaerne fra disse tidlige tællinger. Ved hver opgørelse skulle der udfyldes et eller flere skemaer pr. ejendom, og ejeren eller viceværten fik til opgave at registrere alle de lejere, som stod »i direkte Lejeforhold til Ejeren«,²⁰ hvad enten de var lejere af beboelseslejligheder eller af forretningslokaler. For hver lejer måtte han oplyse om antallet af beboelsesværelser,²¹ hvor mange af disse der blev anvendt af hhv. tyende og logerende, og hvor mange rum der blev brugt til erhvervsvirksomhed.²² Desuden skulle ejeren eller viceværten notere, om lejligheden havde eget køkken, fælleskøkken med en anden lejlighed eller kogekakkelovn. Endelig skulle huslejen pr. halvår anføres.

I 1911 blev også provinsbyerne inddraget i inddragelsen af data om bolig- og husleje forhold, men skemaerne herfra er desværre ikke bevaret. Der ses heller ikke materiale fra 1916 og 1921 – hverken for hovedstadsområdet eller provinsen – men fra og med 1925 foreligger der skemaer fra København, Frederiksberg og Gentofte kommuner fra alle folketællingsår (også de år, hvor folketællingerne er kasseret). Og fra 1950 og 55 er der skemaer fra hele Københavns amt.²³ Endelig i 1960 blev boligtællingen udstrakt til hele Danmark, og ved samme lejlighed blev folketællings- og boligskeemaerne slået sammen til ét skema. Man har derfor bevaret boligdata for hele landet fra de sidste tre folketællinger i 1960, 1965 og 1970.

Skemaerne fra 1925 har grundlæggende den samme struktur som de tidlige, men der blev tilføjet en række ekstra spørgsmål om boligindretningen. Det drejer sig bl.a. om forekomsten af varmtvandsanlæg, centralvarme, elektrisk lys og wc. I løbet af 40'erne og 50'erne kom der yderligere nogle spørgsmål om køkken-, toilet- og opvarmningsforhold m.m.

Så selv om der unægtelig er tale om et noget fragmentarisk tællings-

Forhus, Sidehus or. Etage.	Lejers fulde Navn. Ejeren eget for den af ham selv benyttede Lejlighed.	Beboelsesværelsernes Antal, indbefattet Værelser til Tyende og til Logerende, og indbe- fattet Værelser der, foruden at benyttes som Beboelse, tillige benyttes ved Erhverv.		Hvor mange af Værelserne benyttes til Tyende.	Hvor mange af Værelserne benyttes til Logerende.
<i>Forhus 2de Sal</i>	<i>Jens Larsen</i>	<i>5</i>	<i>2</i>	-	-
<i>1de Sal</i>	<i>Hans Olsen</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	-	-
<i>2de Sal</i>	<i>Niels Peter Clausen</i>	<i>6</i>	<i>3</i>	-	-
<i>3de Sal</i>	<i>Peter Jensen</i>	<i>4²</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>1</i>
<i>4de Sal</i>	<i>Johanne Marie Poulsen</i>	<i>6²</i>	<i>2</i>	-	<i>1</i>
<i>Sidehus 1de Sal</i>	<i>Louise Bruun</i>	<i>8</i>	<i>2</i>	-	-
<i>1de Sal</i>	<i>Jakobine Frederiksen</i>	<i>3²</i>	<i>1</i>	-	<i>1</i>
<i>2de Sal</i>	<i>Carl Ludvig Zeigler</i>	<i>5</i>	<i>1</i>	-	-
<i>Mellembyg 1de Sal</i>	<i>Augusta Elisa Koneke</i>	<i>5</i>	<i>1</i>	-	-
<i>— 2de Sal</i>	<i>Christiane Emilie Petersen</i>	<i>3²</i>	<i>2</i>	-	<i>1</i>
<i>2de Sal</i>	<i>Rasmine Bentsine Hansen</i>	<i>3²</i>	<i>2</i>	-	<i>1</i>
<i>— do</i>	<i>Niels Peteren Nissum</i>	<i>4</i>	<i>1</i>	-	-
<i>Bagbyg 1de Sal</i>	<i>Carl Christian Hansen</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	-	-
<i>1de Sal</i>	<i>Peter Petersen</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	-	-

Fig. 1. Et udsnit af boligtellingen fra 1885 for Vognmagergade 21. Tallene i anden kolonne markerer antallet af beboere i hver enkelt lejlighed. I de kolonner, som ikke er gengivet her, er der bl.a. oplysninger om huslejens størrelse. I forhuset betalte de fleste lejere 120-200 kr. pr. halvår. Jens Larsen, der havde tre forretningslokaler ud over de to beboelsesværelser, måtte dog bøde 330 kr. I sidehuset, mellembygningen og baghuset var huslejen for det meste 54-66 kr., men Niels Petersen Nissums familie, der boede i en étværelseslejlighed med kogekakkelovn, slap med 30 kr. (Skemaer over beboelsesforholdene i København 1885, Vognmagergade).

materiale, kan det have stor nytte for mange forskere – ikke mindst for slægtsforskere med interesser i det storkøbenhavnske område. Men så sandelig også for socialhistorikere, der bl.a. kan få et glimrende indblik i overbefolkningen i mange københavnske kvarterer i slutningen af 1800-tallet.²⁴ Det var bl.a. tilfældet i gaderne syd for Landemærket. Fig. 1 viser en del af skemaet fra 1885 for en af disse ejendomme, nemlig Vognmagergade 21. Den smalle grund (forhuset var kun på tre fag) rummede fire bygninger med i alt 21 husstande, og fem af disse havde logerende. Således havde Jakobine Frederiksen to logerende i sin étværelseslejlighed. Og hos Rasmine Bentsine Hansen måtte sønnen dele værelse med en logerende. Endnu mere trængsel har der sikkert været hos Carl Ludvig Zeigler (Ziegler?) og Augusta Elisa Koneke, hvor en familie på fem mennesker levede sammen i en étværelseslejlighed. Det

Fig. 2. En stor del af den tætte bebyggelse på Vognmagergade blev revet ned i 1909 – sammen med husene på Store og Lille Brøndstræde. De øvrige ejendomme på Vognmagergade, deriblandt nr. 21, eksisterede indtil 1932, hvor de blev erstattet af Gutenberghus' byggeri. Foto fra Vognmagergade før saneringen. (Københavns Bymuseum).

fremgår ikke af tællingen, hvor mange kvadratmeter de hver især disponerede over, men Richard Willerslevs undersøgelser af boligforholdene på Christianshavn på samme tid viser, at beboerne af ét- og toværelseslejligheder i gennemsnit havde henholdsvis 5,7 og 7,3 m² til rådighed, men i nogle lejligheder var der kun 2,5-3,3 m² pr. person.²⁵

Embeds- og lønstatistik

Ligesom boligtællingerne har lønstatistikken været et af statistikforvaltningens faste arbejdsopgaver gennem det meste af 1900-tallet. For nogle befolkningsgrupper – slagteriarbejdere, smede og maskinarbejdere samt statsansatte – har man indsamlet løndata for en længere årrække. For andre brancher, som fx landbruget og gartneriet, foreligger der tællinger for bestemte år.

Disse undersøgelser er alle fra tiden efter ca. 1920. Imidlertid foreligger der også en interessant forløber i form af en data-indsamling fra 1856 om lønninger og gager i central- og lokaladministrationen.²⁶ Her er der for hver person oplysning om den faste årlige gage, personligt tillæg samt sportler og andre indtægter. En gennemgang af dette materiale giver ikke bare et indblik i de store indkomstforskelle i datidens samfund, men også et godt indtryk af, hvor sammensat en embedsmands indtægter kunne være. Fig. 3 er et eksempel på det sidste. Her ses skemaet for Peter Johannes Bröchner, der var husfoged i Rise og Sønder Rangstrup herreder ved Åbenrå. Indehaveren af et husfoged-embede i Slesvig-Holsten havde til opgave at føre tilsyn med kongelige ejendomme samt skov- og vejvæsen m.m., og embedet må have været forbundet med en del rejseaktivitet. Under alle omstændigheder ses Bröchner at have modtaget en befordringsgodtgørelse på 266 rd. 64 sk. pr. år, hvilket var mere end hans faste årlige gage på 200 rd. Men dertil kom så et personligt tillæg på 300 rd., en sportelindtægt på ca. 100 rd. og en ret betydelig værdi af embedsjorden, nemlig 252 rd. 38 sk. Endelig var der et par mindre indtægtskilder, bl.a. en vis mængde gratis tørv, der blev vurderet til 38 rd. 76 sk.

Selvmondsstatistik

I første halvdel af 1800-tallet var der mange steder i Europa en stigende interesse for moralstatistik, herunder omfanget af og baggrunden for selvmord. I Danmark førte dette bl.a. til, at Danske Kancelli i 1834 udstedte et cirkulære om indberetning af alle selvmord. Hver indberetning skulle ledsages af en udskrift af det forhør, som retsbetjenten optog i anledning af dødsfaldet.²⁷ Tretten år senere udsendte Tabelkommissionen et hæfte i rækken af *Statistisk Tabelværk*, hvor man analyserede indberet-

Fig. 4. Den 22. april 1885 skød lærer Hans Christian Ernst Hansen sig i hovedet med en revolver. Den følgende dag aflagde en betjent fra Københavns 1. politistation besøg i moderens lejlighed for at optage et forhør om den ulykkelige hændelse og den mulige baggrund. Forhøret, der fylder fem sider i afskrift, findes i: Rapporter over selvmord, København 1885. Her ligger også en kopi af dødsattesten.

herpaa Stationen, at Lærer Hans Christian Ernst Hansen, 30 Aar gammel, boende i Nørregade N° 24 1° Sal i Bygd. hos sin Moder Sidselin Christine Hansen Pags Mønstens har øjeblikket sig ved et Revolver Skud i Hovedet. - De Gænger, der var tilstede i Leiligheden af Familien, kom tilsted, var de den indbragte.

Pösten
O. P. H. S.

Terningbetalt til 1. Politistations Protokol og
Selskabsordere og Redningsberetninger
Stationen d. 22 April 1885.

Havn
Politistationsfører

Politistationsførerens bemærkede, at han naar Eftermiddag N° 412 har indfundet sig hos Afslødt Moder Sidselin Christine Hansen, født Løkkeboe boende Nørregade N° 24 - 1° Sal. Hun forklarede, at Afslødets fulde Navn var Hans Christian Ernst Hansen og at han var født heri Havn d. 11° Oktober 1854, og var en Søn af Gænger og dennes : 1871 afslødt Måns Lærekammerer Peter Hansen. - Ombrævt var tidlig med at Gænger's Mand giftet ved Høsten i Februar 1871, blev hendes ni afslødt Søn, de var deres eneste Barn, efter etog fjerde en. brugt paa Skolepædagogik og paa Fjern, for at indhøves til Seminarist, og Afslødt fik i Sommeren 1871 Seminaristexamen, med bed

Som nævnt baserede statistikforvaltningen sine fortegnelser og tabeller på indberetninger fra de enkelte retsbetjente. Dette råmateriale er faktisk bevaret fra 1885 til 1924, og der findes også ganske lidt fra tiden før 1870.³⁰ Det består primært af forhørsudskrifter fra politi- og fogedprotokoller, men ofte er der også vedlagt en dødsattest, og i nogle tilfælde kan man tillige finde en obduktionsrapport samt korrespondance mellem politiet, en læge og Sundhedskollegiet/Sundhedsstyrelsen. Nogle sager indeholder også et afskedsbrev. Der er kort sagt tale om et omfattende kildemateriale af betydelig personallhistorisk interesse. Fig. 4 giver en smagsprøve på en af de mange tusind forhørsrapporter.³¹

Landbrugsstatistik

Landbrugsstatistikken har altid spillet en meget central rolle i den officielle danske statistik. Således er der indsamlet et væld af høstindberetninger lige fra midten af 1800-tallet til slutningen af 1900-tallet. Og efter 1. verdenskrig begyndte man at gennemføre årlige landbrugstællinger, dvs. en mere eller mindre omfattende data-indsamling vedr. landbrugets arealudnyttelse og husdyrhold.³² Der er dog kun bevaret en beskedent del af dette materiale. Det drejer sig bl.a. om en række undersøgelser af landbrugsarealets benyttelse i 1920'erne og 30'erne samt seks store landbrugstællinger mellem 1938 og 1980, hvor man kan få en grundig indsigt i de enkelte bedrífers produktion, arbejdskraftforbrug og maskinanvendelse.³³ Derudover har statistikforvaltningen gennemført flere undersøgelser af landbrugets investeringer samt en del tællinger, der har begrænset sig til bestemte produktionsområder og aktiviteter såsom frugtavl, frøavl, pelsdyrhold og drift af maskinstationer. Det kan også bemærkes, at landbrugskrisen i 1930'erne gav anledning til en stor undersøgelse af landbrugets gæld i 1937.

Tabeller over større landejendomme

En af de allerførste tællinger, som Statistisk Bureau kastede sig over i 1850, satte fokus på de større landejendomme, dvs. gårde på mindst 12 tønder hartkorn. Den søgte at indkredse, hvor stor en del af jorden der blev drevet under selve gården, samt hvor meget der var bortforpagtet eller bortfæstet og på hvilke vilkår.³⁴ Skemaerne er henlagt amtsvis, hvilket gør dem velegnede, når man ønsker at danne sig et indtryk af ejendomsstrukturen i de enkelte dele af landet. Fig. 5 viser udsnit af et skema fra Veterslev og Høm sogne ved Ringsted. I disse sogne var der kun tre større ejendomme, deriblandt Sørup hovedgård med underliggende gods. Sørup rådede i alt over godt 103 tønder ager og engs hartkorn, hvoraf ca. 58 tønder blev drevet under hovedgården, mens de øvrige godt 45 tønder var fordelt på en større gård (der var bortforpagtet for en 50 års periode), otte bolsteder (smågårde) og 69 huse med jord. 39 af husmændene havde fæste på livstid; fæsteforholdene for de øvrige fremgår ikke. Til Sørup hørte desuden et jordløst hus til fast tyende. Endelig oplyser skemaet om skov- og mølleskyld.

Areal- og kreaturtællinger

Undersøgelsen af større ejendomme blev – overraskende nok – aldrig gentaget. Ganske anderledes forholdt det sig med de areal- og kreaturtællinger, som blev indført i 1861.³⁵ For i de følgende 20 år blev der troligt gennemført en sådan dobbelttælling med fem års mellemrum, og

Gaardens Navn.	Sognet hvor Hovedbygningen ligger.	Eierens Navn.	Eiendommens hele Ager og Engs Hartform.		
			Ldr.	S.	Alb.
<i>Louisevanggaard med Hovedbygningen med 1/2 af Hoved- gaarden af Hartform 80 3/4 1/2 20 1/2 er bortforpagtet til Søren E. Bøls Høder og 1/2 af Hartform og 1/2 af den gamle bygning til Søren og Jost</i>	<i>Vetterslev.</i>	<i>Progidain J. Muus.</i>			
<i>Arnslystgaard Ditlevslev</i>	<i>Høm</i>	<i>Arnslyst Bose</i>			
		<i>Summa</i>			<i>124 2 3 1/2</i>

Deraf drives under Hovedgaarden.				Dertil høres										
Hartform.	Hovedgaarden brides af Eieren.	E. forpagtet.	Bøndergødsels Ager og Engs Hartform udgjør tilsammen.	Antal.	Ager og Engs Hartform.	Deraf i Arvesætte.					Ant.			
						med Ret til at sælge.		uden saadan Ret.						
						Ant.	A. og E. Hartform.	Ant.	A. og E. Hartform.	Ant.				
<i>58 3 1 3/4</i>			<i>45 3 1 1/4</i>	<i>9</i>	<i>17 3 1/4</i>									
<i>58 3 1 3/4</i>				<i>9</i>	<i>17 3 1/4</i>									

Fig. 5. To uddrag af et skema for større landejendomme i Vetterslev og Høm sogne. Det langstrakte skema indeholder også en række felter vedrørende lejeforhold for de huse, der hørte under den enkelte hovedgård. (Tabellariske fortegnelser over større landejendomme i 1850, Sorø amt).

Byernes, samt Gaardens, Høstens eller Stedens Navne, s. f. s.	Heste.					Hornkvæg.					Får.			Svin.		
	Ejend.	Udsatte, 2 Aar og berøet.	Gøpper, 2 Aar og berøet.	Hvi og Vage under 2 Aar.	3 Aar 1860 førte Bef.	Ejend.	2 Aar og berøet. *)	2 Aar og berøet.	Ung- kvæg under 2 Aar.	3 Aar 1860 førte Kald.	1 Aar og berøet.	Uder 1 Aar.	3 Aar 1860 førte Een.	1 Aar og berøet.	under 1 Aar.	3 Aar 1860 førte Stue.
		en.	en.	en.	en.		en.	en.	en.	en.	en.	en.	en.	en.	en.	en.
1 Kongsgaard...	-	3	2	1	-	60	13	12	10	50	29	21	2	7	-	
2 Søstergaard...	-	1	3	2	1	9	9	13	7	22	9	7	1	3	8	
3 Løve-Skjæft...	1	2	2	1	-	14	8	9	6	30	22	23	1	2	8	
4 Søvej - ...	-	3	-	1	-	8	9	18	7	23	14	15	1	3	5	
5 Højgaard...	1	2	4	2	1	22	8	13	6	36	28	29	1	3	24	
6 Agergaard...	-	4	1	-	-	2	9	12	8	29	22	20	1	2	9	
7 Børnshuus...	-	-	-	-	-	2	-	-	-	5	3	4	-	1	-	
8 Øst-Børn...	-	1	3	-	1	8	8	8	8	19	5	9	1	2	8	
9 Vest-Børn...	-	1	3	-	1	8	8	13	8	30	16	14	1	2	11	
10 Vigt-Børn...	-	2	1	1	1	8	8	13	8	30	16	14	1	2	11	

Fig. 6. Fra kreaturtællingen for Nørre Nissum sogn 1861. Tællingen omfatter 106 ejendomme, og den viser, at sognet ikke blot havde en stor bestand af stude, men at der også var 460 køer og 430 stk. ungkvæg – samt 1826 får. (Lister vedr. kreaturholdet 1861, Ringkøbing amt, sognene M-Ø).

bortset fra arealtællingslisterne fra 1881 har alle disse skemaer overlevet til i dag.³⁶ Til gengæld er der tale om en mildest talt ujævn bevaringsgrad for de næste årtier. For medens stort set alle tællingsskemaerne fra perioden 1882-1910 er kasseret, er der bevaret materiale fra en række tællinger i 1910'erne. Siden er areal- og kreaturtællingerne blevet afløst af de generelle landbrugstællinger, som er omtalt ovenfor.

Men her vil vi se lidt nærmere på tællingerne fra 1861.³⁷ Ligesom for de øvrige år er skemaerne fra disse tællinger henlagt Amtsvis og inden for hvert amt i alfabetisk sognerækkefølge. I listerne for jordbrug kan man for hver enkelt ejendom se, hvor mange tønder land der var besået med hver af kornsorterne samt en halv snes andre afgrøder, deriblandt kartofler, raps og kløver- og græsfrø. Ligeledes kan man se udsædens omfang for hver af afgrøderne. Tilsvarende fortæller kreaturtællingsskemaerne, hvor mange heste, hornkvæg, får, svin og bistader der hørte til hver enkelt ejendom, og hvordan dyrene fordelte sig på alder m.m.³⁸

Fig. 6 viser et udsnit af en side fra kreaturtællingen i Nørre Nissum sogn ved Lemvig. Ligesom flere af nabosognene ved Limfjorden havde Nørre Nissum i flere hundrede år haft en stor animalsk produktion, navnlig kvæg- og hesteavl. Endnu i sidste halvdel af 1800-tallet havde

sognet et betydeligt opdræt af stude. I 1861 drejede det sig om 280 af slagsen, og sognets største gård, den tidligere hovedgård Kongensgård, tegnede sig for 60 af dem. Når studene var tilstrækkeligt opfedet, blev de afsat til markeder eller drevet til Slesvig-Holsten med henblik på slagting, og studeopdrætterne tjente ofte ganske godt på dette. Jordbruget i Nørre Nissum var derfor i høj grad lagt an på at tilfredsstille dyrenes behov. Af denne grund havde man en usædvanligt stor havreproduktion. Arealtællingen fra 1861 viser således, at havren beslaglagde 652 tønder land, hvilket udgjorde lidt over halvdelen af al tilsået jord i sognet. I alt var 1277 tønder land besået, men næsten ligeså meget var udlagt til græsning – til trods for, at der var tale om meget frugtbar jord. Adskillige gårde brugte således 10-30 tønder land af agerjorden til græsning, og for Kongensgård drejede det sig om ikke mindre end 106 tønder land. Dertil kommer, at sognet havde over 750 tønder land eng og overdrev. Arealtællingen viser også, at sognet havde en ret stor bygproduktion, idet 312 tønder land var tilsået med denne afgrøde. Derimod var kun 53 tønder land tilsået med rug. Disse tal stemmer fint med Ellen Damgaard's beskrivelser af det økonomiske kredsløb på Lemvigegnen i 17-1800-tallet. Ved brug af andet kildemateriale har hun kunnet påvise, at bønderne i Nørre Nissum og de andre sogne ved Limfjorden skaffede det meste af deres behov for rug (og tørv) ved køb fra hede-bønder lidt inde i landet. Til gengæld købte hede-bønderne byg og havre hos gårdmændene ved Limfjorden.³⁹ Der var altså tale om alt andet end selvforsynende bønder.

Registrering af statshusmandsbrug

Adskillige af de tællinger, som statistikforvaltningen har foretaget på landbrugsområdet, er blevet udført for andre myndigheder. Det gælder bl.a. tællingerne vedr. statshusmandsbrug i begyndelsen af 1900-tallet.⁴⁰ De blev gennemført i henhold til cirkulærer fra Landbrugsministeriet i 1905 og 1911 og en lov fra 1921, og undersøgelserne havde til formål at måle effekten af statshusmandsloven fra 1899 og af den senere lovgivning på området, herunder jordlovene fra 1919.

Statshusmandslovgivningen gjorde det muligt for landarbejdere at opnå favorable lån til at etablere deres egne små brug. I de første seks år efter 1899-loven benyttede kun omkring 1850 landarbejdere sig af denne mulighed, men siden blev ordningen en meget stor succes, og ved begyndelsen af 2. verdenskrig var der i alt etableret ca. 25.000 brug med et samlet areal på ca. 180.000 hektar, svarende til Lolland-Falster. Det fremgår af Torben W. Smiths afhandling *Vi vil rejse nye Huse*, som også indeholder en grundlig bearbejdning af Statistisk Bureau's statistik fra

Finansaar 19⁰⁰/₀₇Amlsraadskreds *Panders*

Løbe Nr. 10

Husmandens Navn

Jørgen Pedersen

Matr. Nr. 26

Ejerlav *Albøge*Sogn *Albøge*

Hvilket Aar har den nuværende Besidder overtaget

Ejendommen? 1900

Ejerens Alder ved Overtagelsen?

35 Aar

Ægteskabelig Stilling (nu)

Gift

Hvis gift: hvilket Aar indgaaet Ægteskab?

1892

Husstandens Størrelse (Antal Personer)

6

Heraf Børn under 15 Aar

4

Besidderens Erhverv ved Overtagelsen af Ejendommen:

Daglejer

Ja

Staaende i fast Tjenesteforhold

Nej

Ejendommens Hartkorn o Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. o 1/2 Alb.

Ejendommens Areal 4 ⁹⁰⁰⁰/₁₄₀₀₀ Tdr. Ld.

Jordens Købesum (uden Bygninger) 3600 Kr.

Omkostningerne ved Bygningernes Opførelse

Ejendommens Vurderingssum ved Statslaanets

Optagelse 4000 Kr.

Statslaanets Størrelse 3600 Kr.

Bygningernes Assurancesum 2100 Kr.

Vurdering til Ejendomsskyld

Harde Besidderen eget Hus ved Overtagelsen af

Jordlodden?

Nej

Er Lodden frasolgt Jord i offentligt Eje?

Nej

Er Lodden frasolgt Jord i privat Eje?

Nej

Er Lodden frasolgt saakaldte Indmarksjorder?

Nej

Er Lodden frasolgt saakaldte Udmarksjorder

eller lign.?

Nej

Er Huset beliggende paa selve Lodden?

Ja

Gaar Besidderen paa Arbejde hos andre?

Ja

I bekræftende Fald: til Stadhed

særlig paa visse Tider af Aaret

Nej

og da hvor mange Arbejdsdage omtrent

i Aarets Løb? 100 Dage

Besætningens Størrelse.

	Heste	Hornkvæg		Svin	Grise	Faar	Lam	Høns	Kyllinger
		Eoer	Kviler og Kølle						
Ved Hjemmets Overtagelse	11	2	11	2	11	11	11	20	10
Juli 1905	1	3	11	4	11	11	11	30	10

Besætningens Vurderingssum ved Ejendommens

Overtagelse

Inventariets Vurderingssum ved Ejendommens

Overtagelse

Arealens Benyttelse.

Vinter- aer			Vaa- aer			Rod- frugter			Brak			Have			Andet			I alt Areal		
Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.	
11	6 1/2	11	13 1/2	11	5 1/2	11	1	11	2	11	10 1/2	11	4	11	10 1/2	11	4	11	4	

Hvorledes erholdes Trækraften til Jordens Drift:

Benyttes egen Hest?

Ja

Benyttes Stude?

Nej

Benyttes Køerne?

Nej

Benyttes fremmed Trækraft (lejet el. lign.)?

Nej

Er Besidderen Medlem af Andelsmejeri?

Ja

af Andelsslagteri?

Ja

af Æggekrebs?

Ja

af Kontrolforening?

Nej

Nedenstaaende Spørgsmaal bedes besvarede i Tilfælde af, at Ejendommen har skiftet Ejer siden Oprettelsen.

Var Ejerskiftet foranlediget ved Dødsfald?

ved Insolvens?

ved Overdragelse?

Fig. 7. Daglejer Jørgen Pedersen i Albøge var en af de første, der benyttede sig af statshusmandsloven af 1899 til at etablere sig et lille landbrug. Skemaet fra 1905 giver et temmelig godt indtryk af levevilkårene på hans lille bedrift.

Fig. 8. Den største tilvækst i antallet af statshusmandsbrug skete i 1920'erne, hvor der bl.a. blev oprettet en del husmandskolonier på marker, som staten havde overtaget i forbindelse med lensafløsningen. Spanager ved Køge er et eksempel på en sådan koloni. Trods en del ombygninger har mange af husene i kolonien bevaret meget af deres oprindelige præg. (Foto: Jørgen Mikkelsen, 2004).

1905 og 1911. Her kan man også se, at kun et mindretal af de nye husmænd var heltidsbeskæftiget på deres brug, hvis gennemsnitsstørrelse lå på omkring 5 tønder land. I 1905 udførte husmændene i gennemsnit 133 arbejdsdage uden for hjemmet; i 1911 var det reduceret til 97 dage.⁴¹

I alle tællingsårene gjorde statistikforvaltningen brug af et simpelt skema på en enkelt side. Fig. 7 viser et sådant skema fra 1905-undersøgelsen. Skemaet i 1911 havde stort set de samme spørgsmål, hvorimod blanketten i de sidste år, 1921-23, havde et væsentligt mere summarisk indhold, idet der nu stort set kun blev stillet spørgsmål vedrørende husmandsbrugets økonomi.

Anden erhvervsstatistik

Håndværks- og industristatistik m.v.

Allerede i 1850'erne havde Statistisk Bureau planer om at foretage en jævnlig indsamling af data om alle industrielle anlæg. Man ønskede oplysninger om den enkelte virksomheds maskiner, materialer, personel,

udbytte og afsætningsforhold m.m.⁴² Der blev da også gennemført en sådan industritælling samtidig med folketællingen i 1855, men resultaterne levede tilsyneladende ikke op til forventningerne; Statistisk Bureau afstod i alt fald fra at behandle det indkomne materiale. Og i de følgende årtier blev det kun til spredte aktiviteter på dette felt – som fx i 1872, hvor bureauet indhentede oplysninger om arbejdernes vilkår.⁴³ Først i 1897 blev der igen foretaget en undersøgelse af maskinanvendelsen og personaleforbruget i industrien, men den omfattede til gengæld også alle industridrivende og selvstændige håndværkere. Undersøgelsen blev gentaget i 1906 og 1914 og herefter udvidet til en mere generel erhvervstælling, som også tog handelsfagene med.⁴⁴ Den første af disse erhvervstællinger blev afholdt i 1925, men praktisk taget alle tællingslisterne er kasseret – ligesom det er tilfældet med råmateriale fra industritællingerne 1897-1914.⁴⁵ Derimod foreligger der meget fyldige samlinger af skemaer fra hver af de følgende tællinger i 1935, 48 og 58. Omfanget vokser for hver tælling, og det skyldes ikke blot, at spørgeskemaerne blev mere detaljerede, men også, at flere erhvervsområder blev inddraget.⁴⁶ Således kom fiskeri, skovbrug, diverse liberale erhverv samt forlystelsesvirksomheder og sportsetablissementer med i 1948.⁴⁷ Landbruget blev dog stadig holdt uden for, da det som nævnt var omfattet af særlige tællinger.

Her skal imidlertid præsenteres et eksempel fra den ubearbejdede tælling fra 1855.⁴⁸ Ved denne undersøgelse indhentede Statistisk Bureau oplysninger om arbejdskraft, energikilder, produktion og aflønning hos ejerne af alle »industrielle Anlæg« i by og på land. Og man lod sig ikke nøje med de egentlige fabriksejere, men medtog også skibsbyggerne, øl- og eddikebryggerne, brændevinsbrænderne, møllerne, pottemagerne og maskinværerne. Der blev udarbejdet et skema for hver »industri ejer« og et samleskema for hver købstad og hvert herred. Samleskemaerne indeholder ikke færre end 60 hoved- og underkategorier af industriel aktivitet, og de giver derfor et detaljeret overblik over den industrielle aktivitet i byen eller herredet. Fig. 9 viser et udsnit af et af de 34 skemaer for brændevinsbrændere i Odense. Som det ses, havde Jørgen Andersen Bred fem faste medarbejdere, og ved deres hjælp fik han årligt fremstillet 30.000 pletter brændevin til en samlet anslået værdi af 5.600 rd. (en pot svarer til 0.966 liter). Iflg. samleskemaet producerede byens brændere i alt 1.253.124 pletter til en værdi af 244.978 rd., og at dømme efter disse tal var brændevinsfremstillingen langt den vigtigste industrielle produktion i Odense på dette tidspunkt.⁴⁹

Den Industridrivendes Navn.	Næringen eller Industrien.	Faste Arbejdere.					Drevkraft			Årligt Pro- dukt.	Bemærkning.
		Drøgt under 15 Mar.	Udret under 15 Mar.	Rekv- sitt.	Arbej- stid- mæ.	Al- sammen.	Wind.	Hand.	Damp.		
Jørg. Andersen Bred.	Brændevinsbr. v.	0	0	3	2	5	0	0	0	30000 <i>Sk.</i> <i>Brændevins</i>	
										Drevkraften kan anføres til Hestes Kraft.	Det årlige Pro- dukt kan anføres til en Værdi af <i>5600</i> Rigsdaler Rig- smønt.

Spøstange har De dereet denne Fabrik (Industri, Næringdet)? *18 Ans.*

Kvænder De, foruden de ovgivne faste Høll, andre Arbejdere til enkelte Eder, og i saa Fald paa hvilke Eder og hvormange Arbejdere? *Jørgen*

Fig. 9. Fra brændevinsbrænder Jørgen Andersen Brede bidrag til industritællingen i 1855. Skemaet indeholder også spørgsmål om maskiner, eksport og aflønning, og her fremgår det bl.a., at Bred gav sine kvindelige medhjælpere 24 rd. pr. halvår, mens de mandlige fik 72 rd. Desuden fik de alle kost og logi. (Fabriks- og industritabeller 1855, pk. 3).

Indberetninger om den store og den lille handel

Ud over de generelle erhvervstællinger har statistikforvaltningen i løbet af 1900-tallet gennemført en række undersøgelser af industriens produktion, lagre, ordrebekendtgørelse, arbejdsstyrke m.m. Handelslivet er ikke blevet analyseret fra helt så mange synsvinkler, men i visse perioder er der dog også indsamlet en del dokumentation om denne sektor. Dette gælder bl.a. for 1910'erne. Derfor afsluttes denne lille gennemgang af udvalgte godbidder fra statistikforvaltningens arkiv med præsentationen af to meget forskellige materiale-sæt fra dette årti.

Fra årene 1910-16 er der bevaret indberetningsskemaer vedr. et større antal virksomheders ind- og udførsel af varer. Eksporttallene gælder dog kun indenlandske produkter.⁵⁰ Man kan sætte spørgsmålstejn ved, om al handelsaktivitet er registreret, men skemaerne giver under alle omstændigheder et minimumsbillede af den enkelte virksomheds handelsrelationer til omverdenen. Fig. 10 viser lidt af udførselslisten for en af

Udførselsskema for Aaret 1916.

fra *Fm. C. W. Obel, Aalborg.* 53 122
 til
 Det statistiske Departement 2 17
 (Kristiansgade 2, K.)

Udførsel til Udlandet (samt Island, Færøerne og Kolonierne) af indenlandske
 Produkter og Fabrikater.

Note. Varenne bedes specificerede efter Art. Fordelingen paa de forskellige Lande kan, om dette maatte vere ønskeligt, anføres med omtrentlige Tal, f. Eks. procentvis. Værdien angives enten som den samlede Udførselsværdi eller med en Gennemsnitsværdi pr. kg. (Netto eller Brutto), l. m³ osv. Der regnes med Salgsprisen frit ved Landets Grænse (altsaa eventuelt med Fradrag af Fragt, Told i Udlandet osv.) Angives Varemængden i Vægt, ønskes helst Nettovægten oplyst; der tilføjes en Anmærkning om den omtrentlige Taraprocet.

Varenne, fordelt efter Art	Hvortil udført	Værdi Kroner	Udført Varemængde	Anmærkninger
<i>Skraantobak</i>	til <i>Sverige</i>	559	<i>Selle 438</i>	<i>Udførselskøen</i>
<i>is 257: Saldtariffen</i>	- <i>Grønland</i>	42	17	<i>København</i>
	- <i>Tyskland</i>	2851	581	<i>Værdier</i>
	- <i>Island</i>	16210	4424	<i>København</i>
	- <i>Sjætte</i>	3263	720	<i>Fredriksh.</i>
	- <i>Færøerne</i>	1228	371	<i>København</i>
	- <i>D. Kolonierne</i>	274	65	do
	- <i>Amerika</i>	29	7	do
	- <i>England</i>	70	87	<i>Aarhus</i>
	- <i>Tsann</i>	84	23	<i>København</i>
<i>Trilager</i>	- <i>København</i>	877	204	<i>Skibsprovian</i>
do	til <i>Aalborg</i>	155	35	do
do	til <i>København</i>	149	50	do
do	- <i>København</i>	380	90	do
<i>Tilsammen for Værdier</i>		26211	6732	<i>kg</i>
<i>Cigaretter</i>	- <i>Grønland</i>	153	15	<i>København</i>
<i>is 256: Saldtariffen</i>	- <i>Island</i>	71	13	do
	- <i>Sjætte</i>	781	27	<i>Fredriksh.</i>
	- <i>Færøerne</i>	63	9	<i>København</i>
	- <i>Portugal</i>	971	144	<i>Fredriksh.</i>
	- <i>Aalborg</i>	11	2	<i>Skibsprovian</i>

Fig. 10. En del af udførselsskemaet for C.W. Obels tobaksfabrik i Aalborg, 1916. En nøje gennemgang af tallene kan give anledning til mange iagttagelser. Ex gik ca. 2/3 af cigaretterne til Portugal, men landet tegnede sig kun for knap 50% af værdien af de udførte cigaretter. Portugal synes med andre ord overvejende at have importeret billige kvaliteter af Obel's cigaretter. (Ind- og udførsel, indberetningskemaer 1916).

landets store tobaksfabrikker, C.W. Obel i Aalborg, i 1916. Fabrikken eksporterede et bredt sortiment af tobaksprodukter, og afsætningsmønstrene var forskellige fra vare til vare. Som det ses, var Island klart den største aftager af skråtobak. Derimod stod Portugal for ca. $\frac{2}{3}$ af afsætningen på cigaretter, mens Tyskland tegnede sig for omkring $\frac{3}{4}$ af røgtobakken, og Finland var den største importør af Obel's cigarer og cigarrillos. Langt det meste af tobakken blev udført til europæiske destinationer, men små partier endte i Amerika, Dansk Vestindien, Siam og Australien.

Mens skemaet for Obel's tobakseksport er med til at kaste lys over den store handel, er registreringen af brugsforeninger et eksempel på kortlægning af den lille handel. Fire gange mellem 1905 og 1919 bad man de lokale myndigheder om at indhente oplysninger om foreningernes medlemstal og økonomi m.v., men kun fra den sidste tælling i 1918-19 er skemaerne bevaret.⁵¹ Fig. 11 viser et eksempel på en sådan blanket. Der er indberetninger fra knap 1700 foreninger med et samlet medlemstal på ca. 317.000. Det Statistiske Departments behandling af dette materiale viser, at mere end 95% af foreningerne hørte til på landet, og at der i næsten halvdelen af tilfældene var mere end 11 km til nærmeste købstad. Det fremgår også, at foreningerne som helhed var ret veletablede på opgørelsestidspunktet, idet næsten halvdelen havde eksisteret i 20 år eller mere, mens kun ca. 200 var kommet til inden for de foregående fem år. Endelig giver opgørelsen indtryk af, at det kunne være temmelig lukrativt at være medlem af en forening: i gennemsnit udbetalte foreningerne en udbytteprocent (dividende) på ca. 8%, og mange steder var man oppe på 10-15%!

Afsluttende bemærkninger

Statistikforvaltningens millioner af tællingsskemaer og andre indberetninger er fortrinsvis tilvejebragt for at give politikere og embedsmænd et solidt beslutningsgrundlag og for at gøre det muligt for samfundsforskere og historikere at give en fyldig og veldokumenteret beskrivelse af grundlæggende strukturer i det danske samfund. Umiddelbart appellerer arkivaliernes indhold da også mere til demografer, økonomer og erhvervs- og socialhistorikere, der ønsker at fortælle den store historie, end til personal- og slægtshistorikere, som interesserer sig mere for den lille historie. Men man må ikke overse, at en stor del af tællingerne indeholder et væld af personnavne, og at ethvert dokument med navneoplysninger er en potentiel kilde for en genealog.

Blandt de materialesæt, der er præsenteret i denne artikel, vil indberetningerne om selvmord formentlig have den bredeste interesse. Men

1. Foreningens (Udsalgsstedets) Navn og Hjemsted. *Ejby. H. Køge*

2. Er det en selvstændig Forening eller er den som Filial knyttet til en anden, og da hvilken? *selvstændig Forening*

3. Foreningens Stiftelsesaar (Filialens Oprettelsesaar). *1874.*

4. Udsalgsstedets Afstand fra nærmeste Købstad. *ca 1 Mil*

5. Paahviler der Medlemmerne solidarisk Ansvar for Foreningens Forpligtelser? *Ja*

6. Har Foreningen løst almindelig Næringsudkomst? *Nej*

7. Har Foreningen løst Næringsbevis paa Handel med stærke Drikke? *Ja*

8. Er Foreningen Medlem af „Fællesforeningen“ eller en anden en gros Forening, og da hvilken? *Fællesforeningen*

9. Hvilket Regnskabsaar benytter Foreningen? *fra Nytaars til Nytaars*

Ved Udgangen af sidste Regnskabsaar var:

10. Medlemsantallet ..... *ca. 200. 00*

11. Størrelsen af Medlemmernes indbetalte Andelskapital. .... *5922 Th. 23*

12. Foreningens Laan (her anføres foruden Laanenes Størrelse tillige hvor de er optagne og under hvilken Form) i. *Bankestændens Laan 14200 Th. 2000 Th. i Ejby Bank 6000 Th. Medlemmernes Laan 1000 Th.*

13. Foreningens Reservefond (Medlemmernes indbetalte Andelskapital ikke medregnet). *3047 Th. 63 fr*

For det sidst afsluttede Regnskabsaar var:

14. Samlet Indkøb ..... *92073 Th. 59 fr*

Heraf: Korn, Foderstoffer, Gødning og Markfrø. *4252 - 66 -*

15. Samlet Omsætning ..... *87720 Th. 93*

Heraf: Korn, Foderstoffer, Gødning og Markfrø. *4435 Th. 96*

16. Udbetalt Overskud ..... *632 Th. 93 fr*

17. Hvor stor har den ved Overskudsudbetalingen anvendte Udbytteprocent været i de 3 sidste Regnskabsaar? *14 pct 11 pct 11 pct*

Bemærkninger: *i sidste Regnskabsaar 2 sidste Kvartaler er ikke udbetalt. Indtænde fraa Vares Hvorthat der er fælles markonalspris*

Fig. 11. Indberetningsskemaet fra Ejby brugsforening ved Køge, 1919. Med 1874 som etableringsår hørte den til blandt de ældste brugsforeninger. Ved opgørelsen i 1919 blev der kun registreret 19 foreninger fra før 1870 og 89 fra 1870'erne. Foreningen i Ejby havde ca. 200 medlemmer i 1919, hvilket var en smule over landsgennemsnittet. (Forbrugsforeninger 1918-19).

mange af de andre tællinger kan give oplysninger om bestemte persons levevilkår og økonomiske tilstand, ligesom de kan bruges til at placere de pågældende økonomisk og socialt i forhold til deres naboer og fagfæller. Desuden kan regelmæssigt tilbagevendende tællinger anvendes til at følge bestemte personer over en kortere eller længere periode. Endelig kan også tællinger, der er helt uden personoplysninger, i mange tilfælde give nyttig baggrundsviden om de lokaliteter og miljøer, som forfædrene levede i.

Noter:

1. I 1804 formulerede den tyske statistiker August Ludwig von Schlözer det på denne måde: »Historien er fortløbende statistik, statistik stillestående historie«. Citeret efter Poul Jensen: *Dansk Statistik 1950-2000*, bd. 1, 2000, s. 21. Jensen giver selv denne definition på statistik: »oplysninger om faktiske forhold, der lader sig belyse talmæssigt« (anf. arb., s. 7).
2. Det drejer sig om: Axel Holck: *Dansk Statistiks Historie 1800-1850*, 1901 (dette værk indeholder også en kort redegørelse for udviklingen i 1700-tallet), *Statistisk Bureaus Historie*, 1899 (redigeret af Marcus Rubin), *Det Statistiske Departement (Statens Statistiske Bureau) 1896-1920*, 1920 (redigeret af Adolph Jensen), *Det statistiske departement 1920-1950 (Statistiske Meddelelser, 4. rk., 139. bd., 4. lft.)*, 1951 (redigeret af Einar Cohn) og Poul Jensen: *Dansk Statistik 1950-2000*, bd. 1-2, 2000.
3. Jf. Holck (se note 2), s. 92ff, 104ff og 114ff.
4. Holck har givet en underholdende skildring af de vanskelige arbejdsforhold i Tabelkontoret – bl.a. det møjsommelige arbejde med at sætte prikker i sammentællingskemaer for folketællingen. »Ser man et saadant beprykket Skema med i Geledder ordnede Hundreder af sirligt og tæt anbragte smaa bitte Prikker, forstaar man næsten, at Kontoret under dette trælsomme Slid kunde blive ogsaa aandelig nærsynet«, bemærkede han (s. 43).
5. Holck, s. 62. Holck mente dog også, at flere andre bevæggrunde kunne have spillet ind. Dels var man på dette tidspunkt langt fremme med udviklingen af en statistisk organisation i flere af nabolandene. Dels havde amtsbeskrivelserne, som Landhusholdningsselskabet havde taget initiativ til, på én gang vist nytten af omhyggelig statistik-indsamling og manglerne i den officielle danske statistik.
6. Holck, s. 63ff. Kommissionsformen var også kendt i flere andre lande, bl.a. Sverige, hvor den allerede var i brug i 1700-tallet (jf. Holck, s. 17). En af fordelene ved denne organisationsform var, at kommissionen som regel bestod af indflydelsesrige personer fra forskellige forvaltningsgrene, og at medlemmerne derfor havde et stort netværk. En ulempe var, at medlemmerne havde anden beskæftigelse ved siden af og derfor ikke altid kunne give det statistiske arbejde den fornødne fremdrift. – Den danske tabelkommission fik i øvrigt udvidet sit opgavefelt i 1839, idet den fra nu af skulle tage sig af samtlige tabellariske oversigter for både kongeriget og hertugdømmerne. Samtidig blev antallet af kommissionsmedlemmer udvidet (Holck, s. 70).
7. Den samlede liste over alle udgivelser i årene 1850-99 samt 1835-50 ses i Rubin (se note 2), s. 147-164.
8. Lov nr. 221 af 19.12.1895. Loven var i kraft helt frem til 1966.
9. Det skal i øvrigt bemærkes, at der i alle bind af *Statistisk Årbog* fra 1913 til 1985 har været fortegnelser over alle de publikationer, som statistikforvaltningen har udsendt siden 1833. Fortegnelserne er tematisk opbygget, således at man let kan få et overblik over alle udgivelser om et bestemt emneområde.
10. Adolph Jensen (se note 2), s. 24.
11. På dette område blev der dog allerede gennemført en undersøgelse i 1895.
12. Adolph Jensen (se note 2), s. 95-115. Nogle af de nævnte undersøgelser blev dog kun udført én gang.
13. Poul Jensen (se note 2), bd. 1, s. 54.
14. Poul Jensen (se note 2), bd. 2, s. 104.
15. Wilhelm von Rosen, red.: *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse, II, 1848-1990*, 4. bd., 1991, s. 1826-53. Tabelkontorets og Tabelkommissionens relativt beskedne efterladenskaber er omtalt i: *Vejledende arkivregistraturer XII. Rentekammeret I*, 1964, s. 213-219.
16. Lov nr. 1050 af 17. december 2002, §§ 23 og 26.
17. Jeg vil præsentere en række tællinger fra perioden 1920- ca. 1950 i kildeudgaven *Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-70*, der forventes at udkomme ca. 2006.
18. *Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 6: Tabella-*

- risk Fremstilling af Resultaterne af Folketællingen den 1ste Februar 1880 af Staden Kjøbenhavn.* Tabelværkets resultater blev bl.a. udnyttet i V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, red.: *Danmarks Statistik*, bd. 1, 1885, s. 579-588.
19. Skemaer over beboelsesforholdene i København 1885ff.
  20. Dette må betyde, at hvis en person havde fremlejet en lejlighed til en anden, skulle kun den førstnævnte registreres.
  21. Et beboelsesværelse blev defineret som »ethvert Beboelsesrum, i hvilket der findes Vinduer«. I nogle af tællingerne kan man også se, hvor mange der boede i lejligheden.
  22. I tællingerne fra 1901ff blev der endvidere stillet spørgsmål om forretningslokalerne art.
  23. 1950-tællingen beslaglægger da også 14 hylde-meter, mens omfanget af de foregående tællinger varierer fra 2 til 7 meter.
  24. Materialet er da også blevet anvendt til dette formål i: Richard Willerslev: *Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1800*, 1979. Blandt de øvrige arkivalier, som Willerslev har inddraget i sin analyse, er en række sager fra det københavnske sundhedspoliti (Landsarkivet for Sjælland m.m., Københavns politi, 3. politiinspektorat). Sundhedspolitiets sager, deriblandt »Journal-sager vedr. overbefolkede lejligheder 1863-70« er også blevet udnyttet i: Mette Mortensen: *Kvindeliv i Peder Madsens Gang*, utrykt historiespeciale, RUC 2003.
  25. Willerslev (se note 24), s. 96.
  26. Embedsstatistik 1856 (4 pk.).
  27. Holck (se note 2), s. 184f.
  28. Dette materiale er lagt i to pakker med titlen »Selvmordsstatistik«.
  29. V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, red.: *Danmarks Statistik*, bd. 1, 1885, s. 641ff. Det bemærkes dog samtidig, at selvmordsregistreringen var noget mangelfuld i visse lande. S. 639-40 i samme bog ses en tabel over antallet af registrerede selvmord i Danmark år for år 1835-80.
  30. Rapporter om selvmord 1885-1918, Rapporter om selvmord og ulykkestilfælde 1919-24, Indberetninger om selvmord ca. 1840-70. I alt drejer det sig om 18½ hylde-meter sager fra perioden til og med 1918 og 9 meter fra årene 1919-24. De 9 meter fra tiden efter 1918 omfatter dog også diverse rapporter om ulykkestilfælde. Der findes derudover 20 meter med udskrifter vedr. ulykkestilfælde 1896-1918.
  31. Hvis man har interesse i selvmord, der fandt sted i Holbæk amt 1819-1919, kan det også være værd at konsultere Egon Rud Kristensens store samling af transskriptioner af selvmordsforhør i foged- og ligsynsprotokoller fra amtets retsbetjentembeder. Landsarkivet for Sjælland m.m., Manuskriptsamlingen, Egon Rud Kristensens samlinger.
  32. Colm (se note 2), s. 43.
  33. Den mest omfattende af landbrugstællingerne, tællingen fra 1980, fylder 34 hylde-meter. Efter 1980 bevares landbrugstællingerne i elektronisk form, ligesom det er tilfældet for mange andre tællinger.
  34. Tabellariske fortegnelser over større landejendomme i 1850 (8 pk.). Resultaterne blev publiceret i *Statistisk Tabelværk*, Ny række, 6. bind, 1852. Se i øvrigt Rubin (se note 2), s. 89.
  35. I øvrigt blev der også lavet en kvægtælling og en arealtælling i 1838. Jf. Holck (se note 2), s. 211 og Rubin (se note 2), s. 89.
  36. For hver af disse tællinger (»Lister vedr. kreaturholdet« og »Lister vedr. det besæede areal«) er der 3-6 meter arkivalier. I alt drejer det sig om 18 meter arealtællinger og 18 meter kreaturtællinger.
  37. Der er kun små forskelle med hensyn til opbygningen af spørgeskemaerne 1861-81.
  38. Kreaturtællingsskemaerne har også en række kolonner vedr. dyreracer. Oplysningerne i disse kolonner har været udnyttet af Esben Hedegaard til studier af hussdyrernes historie.
  39. Ellen Damgaard: »Lykkelige bønder – hvis de kender deres fordele«, *Fra Ringkøbing Amts Museer* 1987, s. 87-108, og samme: *Cattle Trade in the 18th and 19th Centuries. A Question of Peasant Economy and World Orientation, Facing the North Sea. West Jutland and the World (Proceedings of the Ribe conference, April 6-8, 1992)*, red. Mette Guldborg m.fl., 1993.
  40. Stathuse 1900/01-1904/05 (2 pk.), stathusmandsbrug 1911 (6 pk.) og stathusmandsbrug 1921/22-1922/23 (2 pk.).
  41. Torben W. Smith: *Vi vil rejse nye Huse. Stathusmandsloven af 1899*, 1999, s. 5, 65 og 71. Se også Anette Jensen: *Stathusmandsbrugene i Flødstrup sogn på Østfyn – et kulturmiljø under forandring*, 2001.
  42. Rubin (se note 2), s. 109. Disse industritællinger skulle efter planen erstatte de summariske »tabellariske indberetninger om industriens tilstand« (populært kaldet fabrikslister, fabriktabeller el.lign.), som var blevet foretaget jævnligt siden 1770'erne. Mange af disse skemaer fra tiden efter 1800 er bevaret, og de fleste findes i: Rigsarkivet, Kommercekollegiet, Industri- og fabriksfagets sekretariat (lister fra 1801-16) og Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, Industri- og fabrikkontoret (lister fra 1817-47). Listerne fra 1848-53 findes i Statistisk Bureaus arkiv (1 pk. pr. år). Der er også en del lister i Københavns magistrats arkiv på Københavns Stadsarkiv. Listerne fra Kommercekollegiets arkiv har

- fundet en del forskningsmæssig anvendelse i de senere år – bl.a. i byhistorierne for Odense, Vejle, Viborg, Ålborg og Århus.
43. Denne undersøgelse, der blev foretaget i henhold til Indenrigsministeriets cirkulære af 11.10.1872, omfattede ikke blot arbejderne i industrien og håndværket, men også landarbejderne. Arbejdsgiverne blev bl.a. spurgt om antallet af faste og midlertidige arbejdere, lønningsforholdene, evt. naturalieydelse og den daglige arbejdstid. Spørgeskemaerne (»Skematiske indberetninger til oplysning om arbejderbefolkningens vilkår ...») fylder ca. 1/2 meter.
  44. En af de vigtigste begrundelser for denne udvidelse var, at Det Statistiske Departement ønskede at få et mere afrundet helhedsbillede af industrivirksomhedernes økonomi. Mange virksomheder drev også handel, skibsfart og/eller landbrug, men disse aktiviteter blev ikke berørt i de tidlige industritællinger. Jf. Adolph Jensen (se note 2), s. 70.
  45. I Rigsarkivets guide (se note 15), s. 1839, omtales ganske vist både håndværks- og industritællingen 1906 og håndværks- og industriarbejderstatistik 1858-1914, men dette refererer kun til en enkelt pakke, som består af diverse koncepter, udfyldte skemaer m.m.!
  46. 1935-tællingsskemaerne fylder 28 hyldemeter, 1948-skemaerne 36 meter og 1958-skemaerne 65 meter. For alle tællinger gælder, at skemaerne er henlagt efter brancher – og amtsvis under hver enkelt branche. Efter 1970 blev erhvervsstillingerne erstattet af erhvervsregistre.
  47. Cohn (se note 2), s. 67.
  48. Fabriks- og industritabeller 1855 (5 pk.). Tabellerne er henlagt amtsvis, under hvert amt efter købstad/herred og under hvert af disse områder efter branche.
  49. I øvrigt kan man også finde oplysninger om byens brændevinsproduktion i Odense toldkammers arkiv, og her er tallene endda lidt højere. I årene omkring 1850 stod Odense for ca. 4% af den samlede danske brændevinsfremstilling. Jf. Poul Thestrup m.fl.: *Mød bedre tider. Odense 1789-1868*, 1986, s. 150f.
  50. Ind- og udførsel, indberetningsskemaer 1910-16. Materialet er henlagt årgangsvist, men i øvrigt uden konsekvent systematik. Det samlede omfang er 14 pk.
  51. Forbrugsforeninger 1918-19. Det drejer sig i alt om 4 pk., hvoraf den ene udelukkende indeholder Det Statistiske Departements beregninger. Skemaerne i de tre andre pakker er henlagt efter retskredse.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d. Arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland m.m. Har bl.a. beskæftiget sig med byhistorie ca. 1700-1850, sundhedsforvaltning ca. 1800-1920, fængselshistorie ca. 1750-1930 og forskellige sider af administrations- og retshistorie siden ca. 1700. Blandt de nyeste publikationer kan nævnes *Bag tremmer. Eldre straffeanstalter og deres arkivalier*, 2002. Ansvarshavende redaktør for *Personalthistorisk Tidsskrift* 1997-2003. Adresse: Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N.

Præsteansøgninger som kilde til personalhistorie og kirkehistorie

Jakob Knudsens og H.V. Sthyr's forsøg på at opnå præsteembede

Af Erik Nørr

Ansøgninger om embeder indeholder et væld af oplysninger til personalhistorie og til det fagområde, som ansøgningerne vedrører, oplysninger, som i mange tilfælde ikke er kendt fra andre kilder. I Kultusministeriets arkiv er der for perioden 1853-1915 bevaret 304 pakker med præsteansøgninger (rækken fortsætter i Kirkeministeriet 1916-47). Det store antal ansøgninger skyldes, at præsterne til stadighed var på jagt efter bedre embeder, fordi der var stor forskel på embedernes indtægter.

Artiklen behandler fremgangsmåden ved ansættelse af præster og gennemgår de forskellige typer af protokoller og andet materiale, der findes vedrørende embedsbesættelsen. I artiklens anden del gives der to konkrete eksempler på, hvad præsteansøgningerne kan bruges til både med henblik på personalhistorie og kirkehistorie. Det drejer sig om ansøgningerne fra forfatteren Jakob Knudsen og fra H.V. Sthyr, som senere blev teologisk professor, minister og biskop.

1. Om ansøgninger og deres bevaring

De fleste beskæftigede på arbejdsmarkedet ansøger en række gange i deres liv om at komme i betragtning til en stilling. Der kan være mange grunde til, at nogle søger job flere gange end andre. Der kan på nogle områder være tale om stor efterspørgsel efter job på grund af en arbejdsløshedssituation, men der kan også være tale om, at nogle job er mere attraktive end andre. Når det drejer sig om et embede i det offentlige, er der forskellige krav til, hvordan ansættelsesproceduren skal være, og også til, hvad en ansøgning normalt skal indeholde. En ansøgning indeholder normalt oplysninger om ansøgerens personlige data, uddannelsesforhold og beskæftigelse. Det er oplysninger, som nu om dage samles i et curriculum vitae, men tilsvarende oplysninger blev også givet i ældre tids ansøgninger, hvor de indgik mere integreret i selve

ansøgningen. Herudover anførte ansøgeren ofte argumenter for, hvorfor vedkommende var kompetent netop til det konkrete embede. Dette var især tilfældet, når det drejede sig om forfremmelser. Var embedet mere ydmygt, var der mere behov for at forklare, hvorfor man i det hele taget søgte embedet. Disse forhold gjorde, at folk, der søgte en række stillinger, ofte varierede deres ansøgninger, således at ansøgningerne udgør et righoldigt materiale både til personalhistorie og til det sagområde, som ansøgningerne omfattede.

Spørgsmålet er nu, om de mange ansøgninger til offentlige stillinger er bevaret. Generelt kan man sige, at det er de ikke. Der er flere grunde hertil. For det første ville ansøgningsmaterialet i hvert fald i sidste halvdel af det 20. århundrede, hvor antallet af offentlige stillinger eksploderede, være kolossalt stort, hvis man skulle bevare samtlige ansøgninger. For det andet har der været en tendens til kun at bevare ansøgningen fra den person, som fik stillingen, eller fra dem, der blev indstillet til embedet (ofte tre), medens de øvrige ansøgninger er kasseret. Dette kan der være god ræson i, da det normalt vil være vinderen af embedet, der er den interessante, men som artiklen her skal give eksempler på, kan ansøgningerne fra taberne i ansættelseskampen også have historisk interesse. Dels giver ansøgningerne en række unikke oplysninger om de ansøgende. Dels fortæller de meget om ansættelsessituationen, hvilke kategorier af personer var interesseret i embedet, og hvem ville man ikke have?¹

Ingen regel uden undtagelse. I en række tilfælde er ansøgningsmaterialet bevaret i større omfang. Især i ældre tid ligger alle ansøgningerne i ansættelsessagen i mange tilfælde i ministeriernes journalsager. Dette er især tilfældet, når der ikke har været så mange ansøgninger, at de har sprængt omfanget af journalsagen, og derfor er blevet taget ud af sagen. Når ansøgninger er taget ud og ligger i store dlynger, er de snarere blevet kasseret, end hvis de indgik i selve ansættelsessagen. Men der findes i en del ministerier eksempler på, at der også er bevaret ansøgninger i form af udtagne sager. I Justitsministeriet findes således embedsansøgninger for perioden 1848-1938. Udover stillinger i selve ministeriet findes der ansøgninger for stillinger i henhold til retsplejeloven, det vil sige dommer- og politimesterembeder. I Indenrigsministeriet har man gemt ansøgninger for perioden 1849-61, og i Finansministeriets gruppeordnede sager kan man finde ansøgninger fra folk, der søgte stillinger i ministeriet i perioden 1877-99. I Undervisningsministeriet er der både bevaret ansøgninger til interne stillinger i perioden 1916-46 og til stillingerne som amtsskolekonsulenter og seminarielærere i Sønderjylland efter Genforeningen i 1920 og til lektorstillinger i 26. lønningsklasse ved

gymnasieskoler 1960-62.² Også i en del regionale arkiver er der bevaret ansøgninger. Her skal blot nævnes ansøgninger til lærerembeder, som findes i nogle af skoledirektionernes arkiver i landsarkiverne. Disse er interessante, da de stammer fra en periode, hvor antallet af lærere ved den enkelte skole på landet var beskedent (ofte 1-2), og hvor det derfor var et vigtigt spørgsmål for hele lokalsamfundet, hvilken lærer man fik ansat.³

De to fyldigste eksempler på ansøgningsmateriale findes imidlertid i Kultusministeriets arkiv. Det ene eksempel er ansøgninger om overlærerembeder 1850-1915, som fylder i alt 50 pakker, og hvortil Rigsarkivet har udarbejdet et navneregister.⁴ Det andet og mest omfattende eksempel er 304 pakker med ansøgninger om gejstlige embeder for perioden 1853-1915. For den efterfølgende periode efter ministeriets deling i 1916 findes ansøgningerne bevaret i Kirkeministeriets arkiv frem til 1947.⁵ Overarkivar Niels Petersen har udtalt, at bevaringen af de mange tusind ansøgninger fra Kultusministeriets tid giver en mulighed for »at følge præsternes beskrivelse af deres egne forhold (økonomi, helbred, familieforhold) i en situation, hvor den nedarvede feudalt prægede kirkeorganisation var på vej mod afvikling«.⁶

I denne artikel skal der fremtrækkes to konkrete eksempler på, hvad de bevarede ansøgninger kan benyttes til. Men først lidt om, hvordan præster blev ansat, og hvorfor teologer søgte så mange embeder.

2. Ansættelsesprocedure og årsagen til præsternes mange ansøgninger

Når et præsteembede i sidste halvdel af det 19. århundrede blev ledigt, skulle provsten udarbejde en beretning til biskoppen om embedets beskaffenhed, bl.a. om, hvilke indtægter der var tillagt embedet, og hvilke forpligtelser der hvilede på embedet. Et væsentligt punkt var, om der var pensionsforpligtelser med hensyn til forgængerens og dennes eventuelle enke. Biskoppen skulle også over for ministeriet tilkendegive, hvilke forhold vedrørende kirke og skole der særlig skulle tages i betragtning ved embedets besættelse.⁷ Derefter blev embedet slået op, hvilket skete i Ministerialtidende (før 1871 i Departementstidende), i Berlingske Tiden- de og i stiftstidenderne (efter 1904 i Statstidende) samt ofte også i kirkelige blade. Ansøgningerne skulle indgives senest 6 uger, efter at stillingen var opslået, og efternølere blev normalt ikke taget i betragtning. For at kunne søge et gejstligt embede skulle man have bestået teologisk embedseksamen fra Københavns Universitet og ligeledes have bestået praktiske prøver i at prædike og katekisere (homiletisk og kateketisk prøve).⁸

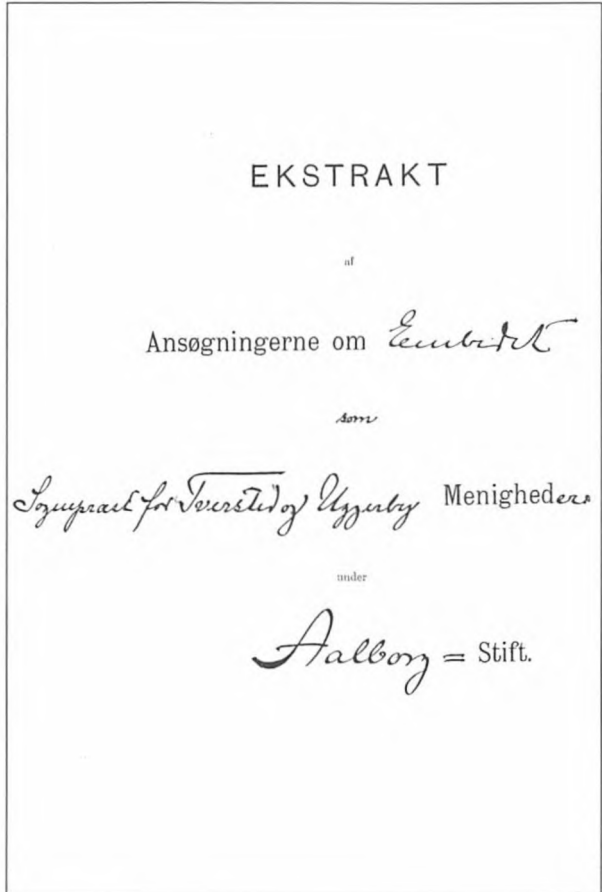
Ansøgningen skulle indsendes ad embedsvejen, det vil sige via provsten og biskoppen. Den skulle være på stemplet papir, hvilket kunne være en bekostelig affære, når der skulle søges et større antal stillinger. Ansøgeren kunne nemlig kun ansøge et embede ad gangen, og han⁹ skulle hver gang opgive fuldstændige oplysninger, da ministeriet ikke ville lade sig nøje med henvisning til tidligere ansøgninger. Ansøgningen skulle indeholde oplysninger om alder, eksamenskarakterer (både embedseksamen og de praktiske prøver), eksamensanciennitet og embedsanciennitet. Udtrykkeligt krævedes det oplyst, hvor længe ansøgeren havde været i sit nuværende embede. Ansøgeren skulle også angive »fuldstændig forklaring« på kvalifikationerne til at »erholde det pågældende embede«. Eksamensbeviser og udtalelser skulle enten skrives på selve ansøgningen eller vedlægges i bekræftede afskrifter.¹⁰

Man skal ikke kigge længe i pakkerne med ansøgninger fra perioden 1853-1915, før man konstaterer, at et stort antal præster i perioden 1853-1915 til stadighed var på jagt efter nye embeder. Umiddelbart kan dette overraske, da gejstligheden i perioden generelt set var temmelig konservativt indstillet, og kirkeorganisationen i det hele taget temmelig statisk. Imidlertid var der en række grunde til, at gejstligheden i stort omfang søgte nye udfordringer. Nogle af disse grunde skal kort antydes.

Antallet af ledige præsteembeder vekslede ikke særlig meget. Dog faldt antallet i årene efter 1864, hvor Slesvig ikke længere var et arbejdsmarked for danskuddannede teologer, og hvor arbejdsmarkedet blev yderligere presset ved, at et stort antal fordrevne slesvigske præster skulle have plads nord for Kongeåen. I 1880'erne og 1890'erne steg behovet for teologiske kandidater derimod en smule på grund af de mange nye kirker i København. Derimod vekslede antallet af nyuddannede teologer, der stod parat til at overtage embederne, ganske meget, og udbud og efterspørgsel svarede ofte ikke til hinanden, således at der i nogle perioder specielt i 1890'erne og de første år efter århundredskiftet var et meget stort antal ansøgere til hvert embede. Fra midten af 1880'erne steg det årlige kandidattal til det dobbelte, hvorefter det indtil begyndelsen af det 20. århundrede var mellem 60 og 70. Derefter faldt kandidatproduktionen igen.¹¹

Indtil der blev indført fast løn ved lønningslovene af 1913 og 1919, var de enkelte præsteembeder aflagt med meget forskellige indtægter og udgifter, der betød, at der kunne være endog meget stor forskel mellem magre og fede embeder. På landet bestod de væsentligste indtægter af præstegård og præstelandbrug, tiende, offer og accidenser. Blandt udgifterne var skatter og afgifter, pensionsforpligtelser og eventuelle lån, der var optaget på embedet, og som kunne formindske præstens ind-

For at holde styr på de mange ansøgninger, som strømmede ind til Kultusministeriet, blev der ved hvert ledigt embede udarbejdet en ekstrakt af ansøgningerne. Her er gengivet forsiden af ekstrakten vedrørende det ledige præsteembede i Tversted-Uggerby (Aalborg Stift) i 1897. (Rigsarkivet).

tægter i årevis. Det er lidt vanskeligt at opgøre indtægterne helt eksakt, da en række af posterne varierede efter landbrugets konjunkturer. Omkring 1870 forsøgte man dog at opgøre nettoindtægten i penge for de enkelte embeder. Et par eksempler kan give et indtryk af spændvidden. F.eks. kunne sognepræsten for Ballerup-Måløv råde over 9.302 kr., og kollegaen i Højelse-Lellinge over 7.970 kr. om året, medens en række sognepræster i Ringkøbing Amt kun havde godt 2.000 kr. i nettoindtægt. Kapellaner og hjælpepræster kunne have endnu mindre, og flere af dem måtte skaffe sig biindtægter ved undervisning. I det hele taget var det økonomisk mere fordelagtigt at være sognepræst på Sjælland end i Jylland.

Lønforskellene fik stor betydning for besættelsen af præsteembederne. De bedste embeder var forbeholdt kandidater med gode eksamens-

karakterer og høj anciennitet. Embederne blev ligefrem inddelt i kategorier. Embeder med de højeste lønninger kunne kun søges af folk med 1. karakter ved embedseksamen, medens kandidater med 2. og 3. karakter måtte affinde sig med at søge embeder med henholdsvis lidt lavere og de laveste indtægter.¹² Desuden var systemet således indrettet, at folk med høj alder og høj anciennitet normalt kom i betragtning på bekostning af de yngre kolleger. Konsekvensen heraf blev, at en præst normalt flere gange i sin karriere søgte embeder med stigende aflønning. Han begyndte som grøn kandidat at søge embeder, der lå inden for mulighedernes grænse, men når han så havde haft begynderembedet en række år, kunne han søge om forflyttelse til en bedre stilling. Normalt krævede Kultusministeriet, at der skulle gå mindst seks år, før man var villig til at forflytte en præst, men ekstraordinære forhold kunne dog forkorte denne periode. Når der så igen var gået en 6-8 år, kunne præsten søge sit tredje embede. De bedre indtægter ved en del af de sjællandske kald betød, at mange jyske præster søgte til Sjælland, når de blev ældre.

3. Kilder vedrørende præsteembedernes besættelse

I Kultusministeriets 1. kontor (det gejstlige kontor) blev der ført en række protokoller for at holde styr på de mange embeder, der hvert år skulle besættes, og de mange ansøgninger, der strømmede ind til kultusministeren. Følgende typer af materiale er bevaret:¹³

1. Opslagsbøger

Indeholder oplysninger om de særlige forpligtelser, som den kommende præst må påtage sig, f.eks. med hensyn til fordeling af embedets opgaver og indtægter, afdrag af lån.

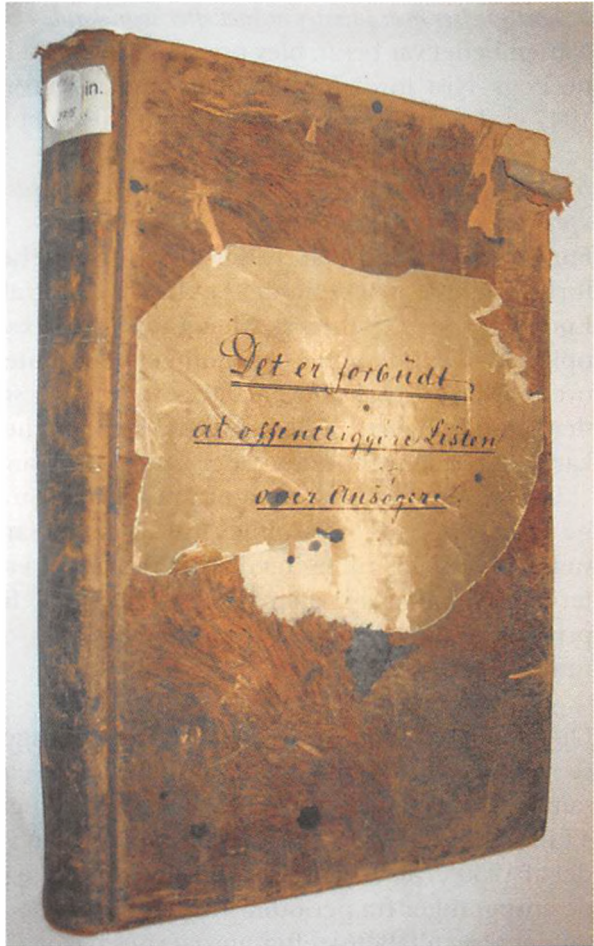
2. Fortegnelser over ledige embeder

Indeholder følgende oplysninger for hvert ledigt embede: Løbenummer (begynder forfra hvert år), embedets navn (med tilføjelse om, hvorfor embedet er blevet ledigt, f.eks. ved forgængerens afsked, forflyttelse eller død; ved nyt embede anføres kgl. resolution for embedets oprettelse), opslagsdato, udløbsdato, embedets reguleringssum,¹⁴ embedets tidligere anslåede nettoindtægt.¹⁵ I yderste kolonne til højre anføres, hvem der fik embedet.

3. Supplikantbøger (fra 1897 benævnt protokoller over ansøgere til præstekald)

Protokollerne indeholder en kolonne for hvert ledigt embede. Øverst anføres sognekaldets navn og stift og opslagets udløbsdato, derefter anføres navnene for samtlige ansøgere med angivelse af deres seneste em-

Supplikantbogen med den påklistede mærkat, der mindede ministeriets embedsmænd om, at de ikke måtte fortælle udenforstående – f.eks. pressen og menighederne, hvem der søgte de forskellige embeder. (Rigsarkivet).

bede (for ansøgere uden embede anføres »Cand.theol.«). Rækkefølgen er den orden, i hvilken ministeriet har modtaget ansøgningerne. Også her kan man se, hvem der fik embedet, da den pågældendes navn er understreget. Hemmelighedskræmmeriet omkring stillingsbesættelsen fremgår med al tydelighed, da der på protokollernes titelblad på forsidens er prentet med store bogstaver, der er understregede: »Det er forbudt at offentliggøre Listen over Ansøgere«.

4. Protokoller vedr. besættelse af præsteembeder

Er en slags journaler over ansættelsessagernes forløb.

5. *Fortegnelser over præster ordnet efter sognekald, »Grønne bog«*

Når embedet var besat, blev præstens navn ført ind i den såkaldte »grønne bog« (vist fordi protokollens bind var grønt). For perioden 1790-1947 er der ført to bind, et for Østifterne og et for Jylland.

6. *Fortegnelser over ansøgere til ledige gejstlige embeder. De såkaldte »præstekaldslistes«*

For perioden 1853-1915 fylder disse fortegnelser i alt 30 pakker. De er ført skematisk og indeholder et omslag: »Ekstrakt af Ansøgningerne om Embedet som xxx for xxx Menighed under xxx Stift«. I selve skemaet opføres alle indkomne ansøgninger i nummerorden, men hvor den ovennævnte protokol over ansøgere anførte supplikanterne i den orden, ansøgningerne indkom, er rækkefølgen her bestemt af ansøgernes karaktergennemsnit ved teologisk embedseksamen.

Ud over nummer og navn på ansøgerne kan man i præstekaldslisterne finde følgende oplysninger: fødselsår, eksamensår, tidligere og nuværende embedsstilling med anførelse af ansættelsesår, eksamenskarakterer ved embedseksamen (attestas) og ved homiletisk og kateketisk prøve, eventuelle vidnesbyrd (anbefalinger) og endelig en anmærkningsrubrik.

Oprindeligt har ministeriet henlagt ansøgningerne efter præstekaldslisterne, således at samtlige ansøgninger til de enkelte præsteembeder lå samlet. Dette er stadig tilfældet med ansøgningerne for perioden 1916-47 i Kirkeministeriets arkiv. Derimod har man i Rigsarkivet i sidste halvdel af 1950'erne valgt at foretage en stor omlægning af de mange tusinde ansøgninger fra perioden 1853-1915, således at ansøgningerne nu er samlet i læg alfabetisk efter ansøgernes navne.¹⁶ Desuden blev der udarbejdet en alfabetisk navnefortegnelse.¹⁷ Man kan naturligvis diskutere berettigelsen af denne store omlægning. Det er nu ikke længere muligt at finde ansøgningerne til det enkelte embede samlet. Hvis man ønsker dette, skal man først finde navnene på ansøgerne i præstekaldslisterne eller supplikantprotokollerne og derefter møjsommeligt opsøge ansøgningerne spredt i de mange pakker. Man kan dog gå alfabetisk ind. Derimod er det en meget stor fordel, når man ønsker at finde ansøgningerne fra en bestemt person, eller finde ud af, hvilke embeder vedkommende over tid har søgt. Dette ville have været temmelig umuligt før omlægningen, så alt i alt må omlægningen karakteriseres som et gode.

nr.	NAVN.	Født	Døde	Elevationsår		Elevationsår			Tilstand	Anmærkning
				tilføjet	overtrædt	tilføjet	tilføjet	tilføjet		
1	Hjergensen, P. Sjæf. for Skadning. Mel.	1864	1891		1891	laud	laud	laud	Sovsd. Mølleus. Biskop. Gjørsche.	
2	Klotzgaard, P. C. Sjæf. for Skadning. Mel.	1868	1893		1894	laud	vix	vix	Sovsd. Vildstrup. Biskop. Gjørsche.	
3	Bach, S. C. C. Kandidat i Teologien.	1865	1896			laud	laud	laud	Sjæf. Sorensen. Sjæf. Glahus.	1884. Sorensen undgik at
4	Knudsen, J. C. L. Sjæf. for Skadning. Elevationshjt.	1858	1881	1870-77. Præst for Elevationshjt. i Præst. amt		laud	laud	laud	Sovsd. Thorsminne Biskop. Clausen	
5	Andersew, S. Sjæf. for Skadning og Skadning.	1866	1891	1882. Sjæf. for Skadning og Skadning.	1895	laud	laud	laud	Sovsd. Oddeby. Biskop. Gjørsche.	
6	Krogelake, J. Sjæf. for Skadning.	1862	1892		1892	laud	laud	vix	Sovsd. Guldstrand. Biskop. Schouboe	1883. Sorensen med Sorel. Kone.
7	Oversgaard, J. N. Fruledigt Skadning.	1863	1894	1875. Sjæf. for Skadning og Skadning.		laud	laud	laud	Sjæf. Møgelvang. Sjæf. Sorensen. Biskop. Sorensen. m. p.	
8	Pedersen, C. E. Sjæf. for Skadning og Skadning.	1870	1895		1896	laud	vix	vix	Sjæf. Sorensen. Sovsd. Sorensen.	Byfoged

Det fremgår af den gængvorne præstekaldsliste, der er opstillet efter karaktergennemsnit, at Jakob Knudsen havde den fjerdebedste embedseksamen blandt ansøgerne til Tversted-Uggerby præsteembede i 1897. Nr. 6 på listen, J. Krogslæk, fik stillingen. (Rigsarkivet).

4. Kun ansøgninger, der ikke førte til ansættelse

De mange pakker i Kultusministeriets arkiv omfatter alene ansøgninger, der ikke gav stilling. De succesrige ansøgninger er derimod i de fleste tilfælde kasseret. For at forstå dette besynderlige faktum skal man tænke på forretningsgangen i ministeriet. Når kultusministeren eller ministeriets embedsmænd havde fundet ud af, hvem der skulle have stillingen, blev der udarbejdet en forestilling til kongen, som ministeren underskrev, hvori han motiverede ansættelsen af den pågældende.¹⁸ Da ansøgningen fra den, der fik embedet, blev benyttet i forbindelse med indstillingen til kongen, blev den lagt i en særlig registrantsag. Denne er imidlertid af forskellige grunde ikke bevaret i Kultusministeriet.¹⁹ Før 1848, hvor præster blev ansat via Danske Kancellis 1. departement, er registrantsagerne bevaret, men til gengæld er ansøgningerne fra dem, der ikke fik embedet, kasseret. I Kultusministeriets omfattende journalsagsarkiv findes der normalt en journalsag i forbindelse med besættelsen af præsteembederne, men heri findes kun undtagelsesvis ansøgninger.

Næsten samtlige teologer, der søgte embeder i den danske folkekirke i de 62 år fra 1853 til 1915, findes repræsenteret i Kultusministeriets sam-

ling af ansøgninger. Kun de ganske få, der var så heldige eller snedige at få embedet, hver gang de søgte, er ikke med. Til de snedige vil jeg henregne Otto Møller, der i perioden 1860-71 fungerede som faderens hjælpepræst i Gylling. Ved faderens død kunne han normalt ikke komme i betragtning til det »fede« præsteembede i Gylling, men det lykkedes ham alligevel at blive ansat, da der til fordel for ham blev indsendt to menighedsadresser med en stor del af sognets og omegnens underskrifter, og man lod biskoppen forstå, at hvis unge Møller ikke fik embedet, så ville der blive oprettet en valgmenighed med ham som præst.²⁰ Da Otto Møller derefter blev siddende i 44 år som sognepræst uden på noget tidspunkt at søge bort, så han i alt havde været præst i sognet i 55 år, er han én af de få, der ikke er repræsenteret i samlingen af ikke-imødekommede ansøgninger.

Lauritz Vilhelm Frederik Nielsen hørte til dem, der i modsætning til Otto Møller måtte ofre mange timer på at skrive ansøgninger, før han kunne sætte sig til rette i sit første præsteembede. Han blev færdig som teolog i januar 1899 med et rimeligt eksamensresultat. Af økonomiske årsager så han sig nødsaget til at søge alle mulige undervisningsjob både i det kommunale skolevæsen i København og i provinsen samt pladser som huslærer og som vinterskolelærer. Han var også indstillet på at overtage de dårligst lønnede gejstlige job.²¹ I 1901 lykkedes det ham at blive bestyrer af en privatskole i Hvidbjerg på Thyholm, men han søgte fortsat præsteembeder. Først i 1907 på den 118. ansøgning blev han ansat som sognepræst i Lindknud (Ribe Stift). Af biskoppens og provstens påtegninger på flere af ansøgningerne fremgår det, at Nielsen også havde søgt stillinger i indremissionsk-prægede sogne, hvor han som nærmest grundtvigianer ikke havde nogen chance. Det fremgår desuden, at han i de første år manglede øvelse i at prædike.

L.V.F. Nielsen slog sig ikke til tåls med embedet i Lindknud. Allerede i 1910 begyndte han at søge på ny, og han intensiverede søgningen i de følgende år. Som årsag hertil anførte han, at klimaet i det vestlige Jylland var skadeligt for hans helbred, så han ønskede at komme til et sted med mildere klima. Senere begrundede han også ønsket med, at han hårdt trængte til flere indtægter. Selv om hans foresatte anbefalede ham til forflyttelse, måtte han fortsætte med at udfylde ansøgninger i mange år endnu. Med udgangen af 1915 nåede han op på sin ansøgning nr. 200. Men først tre år og mange ansøgninger senere blev han i 1918 udnævnt til sognepræst i Skørringe på Lolland.

Det var ikke, fordi L.V.F. Nielsen var en dårlig præst eller på nogen måde en sær snegl. Herom vidner det fine skudsmål om ham, som er gengivet i Nedergaards Præstehistorie: »Som præst var pastor Nielsen grundtvigianer. Der var liv og alvor bag hans prædikener. Folk holdt af

L.V.F. Nielsen (1872-1934) er formentlig den teolog, som søgte flest præsteembeder i perioden 1853-1915. Hans ansøgninger fylder en hel arkivæske i Kultusministeriets arkiv. Billedet stammer fra Trøst-Hansens sognekort over Skørringe Sogn, hvor det lykkedes Nielsen at blive præst i 1918. (Rødby Lokalhistoriske Arkiv).

ham, kirkerne altid godt besat, som menneske var han livlig, forstod at tale med mennesker om deres forhold, flittig til at besøge syge og fattige. Han var interesseret, vidste besked med meget, var musikalsk, spillede violin, hans hustru akkompagnerede ham. I sin fritid rejste han og hans hustru ud omkring, folk sendte bud efter dem«. ²²

Når præster søgte stillinger forskellige steder i landet og over længere tid, blev de nødt til at variere og supplere deres ansøgninger med andre eller nye oplysninger, selv om der naturligvis måtte være en vis kopiering, når man skulle søge så mange gange som L.V.F. Nielsen. I de næste afsnit skal ansøgningerne fra to i offentligheden kendte teologer gennemgås nærmere for at give et indtryk af, hvor mange oplysninger man faktisk kan finde i en længere række af ansøgninger. For den ene af dem lykkedes det aldrig at få et af de ansøgte embeder, og den anden var kun præst i tre år. Derfor er så mange af deres ansøgninger bevaret.

5. Jakob Knudsens ansøgning om Tversted-Uggerby

Forhenværende Præst for Mellerup Valgmenighed i Aarhus Stift Jakob Christian Lindberg Knudsen ansøger allerunderdanigst om Embedet som Sognepræst for Tversted-Uggerby Menigheder i Aalborg Stift

Til Kongen

Jeg, undertegnede Jakob Christian Lindberg Knudsen, tidligere Valgmenighedspræst i Mellerup, Aarhus Stift, tillader mig herved allerunderdanigst at ansøge om at maatte blive kaldet til Sognepræst for Tversted-Uggerby Menigheder i Aalborg Stift.

Jeg er født den 14 Septbr. 1858, blev Student med 1ste Karakter i 1877, tog theologisk Embedsexamen i Sommeren 1881 med Karakteren Haud illaudabilis primi gradus og bestod i 1890 den homiletiske Prøve med Karakteren Laudabilis, den kateketiske med Karakteren Haud illaudabilis. Fra 1881 indtil 1890 var jeg som Kandidat Lærer ved den udvidede Højskole i Askov; her modtog jeg Tilbudet om Pladsen som Valgmenighedspræst i Mellerup, hvilken Stilling jeg tiltraadte i December 1890.

Den 1 April 1897 fratraadte jeg atter denne Stilling, skjønt Menighedsmedlemmernes Flertal ønskede, at jeg skulde blive, foranlediget dertil ved en Mistemning, som paa Grund af et privat Anliggende var opstaaet mellem en Del af Valgmenighedens Medlemmer og mig.

En betydelig Del af Valgmenighedens Medlemmer traadte paa Grund af min Fratræden, samtidig med mig, ud af Valgmenigheden, af hvilke atter de fleste, ogsaa efter at jeg er flyttet til Randers, benytter mig vedblivende som deres Prædikant.

Min økonomiske Stilling har, siden jeg opgav min Stilling som Valgmenighedspræst, været i højeste Grad trykkende; jeg har ikke andet at leve af, end hvad disse mine fornævnte Tilhørere kunne yde mig, og hvad jeg ved Foredragsrejser i Landet kan forskaffe til min Families Underhold.

Det er derfor mit allerunderdanigste Haab, at jeg maatte blive tagen i Betragtning ved Besættelsen af det nævnte Sognekald.

Steen Blichersgade 13
Randers den 2 Novbr. 1897.

Allerunderdanigst
Jakob Christian Lindberg Knudsen

Provstens påtegning:

Idet jeg tjenstligt fremsender medfølgende Ansøgning fra forhenværende Valgmenighedspræst J. Knudsen, skal jeg paa Grund af den særlige Stilling, Ansøgeren indtager, tillade mig at udtale:

Pastor Knudsen kjender jeg personlig ikke noget til og kan derfor heller ikke udtale mig om ham hverken som Præst eller som Menneske.

Derimod er det jo almindeligt bekjendt, hvad der gav Anledning til, at han maatte fratræde sin Stilling som Valgmenighedspræst i Mellerup, nemlig hans Skilsmisse fra sin Hustru – og hans senere paafølgende Ægteskab med en anden. Og naar jeg ser hen til den Forargelse, denne sørgelige Sag har vakt blandt kristne Mennesker, forekommer det mig, hvor megen Medfølelse man end kan

Skilsmissen og det efterfølgende ægteskab med den lokale højskoleforstanders unge datter kostede Jakob Knudsen stillingen som valgmenighedspræst. På billedet, som stammer fra Knudsens periode som højskolelærer i Askov, ses han sammen med sin første kone, Sophie Plockross, og tre af deres børn. (Nørhald Egnarkiv).

have med Pastor Knudsens sørgelige økonomiske Kaar, at det vilde være betænkeligt at ansætte ham i et af Folkekirkens Embeder saa kort Tid efter, at han har maattet forlade sin Stilling som Valgmenighedspræst netop paa Grund af den Misstemning, hans Forhold i denne Sag havde vakt blandt Valgmenighedens Medlemmer. Jeg tør derfor ikke allerede nu anbefale hans Ansøgning om Be-

fordring, men maa udtale som min Overbevisning, at der i ethvert Tilfælde burde hengaa et noget længere Tidsrum, inden han ansættes som Præst i Folkekirken.

Støvring og Galten Herreders Provsti den 4 November 1897 S. Thorbjørnsen

Biskoppens påtegning:

Ansøgeren, som siden 1890 beklædte Stillingen som Valgmenighedspræst for den i Mellerup dannede Valgmenighed, men i dette Aars Foraar paa Grund af den, i Anledning af hans ophævede Ægteskab og Indgaaelse af et nyt, fremkaldte Misstemning atter fratraadte Stillingen, er i sig selv en alvorlig og kristelig Personlighed, med mange Kundskaber og flersidige Interesser. Han har været vel afholdt af den Kreds, som sluttede sig til ham, ligesom han ogsaa paa den derværende Højskole forstod ved sine Foredrag og Oplæsninger at interessere Ungdommen. Meget har jeg beklaget det af ham foretagne Skridt: i stedet for at afvente Tiden, at bryde med sin Hustru det af dem indgaaede Ægteskab.

Hvor han nu – saa kort Tid efter – har indgivet Ansøgning om Ansættelse i Folkekirken, har jeg alt for et Par Maaneder siden fraraadet ham dette; men henstiller til det høje Ministerium, om der dog ikke, naar længere Tidsrum er gaaet, var Mulighed for, at han kunde faa sit Ønske opfyldt.

Aarhus Bispegaard, d 11te November 1897

Allerunderdanigst
Jak. Clausen

Den 2. november 1897 indsendte cand.theol. Jakob Knudsen den ovenfor gengivne ansøgning om sognepræsteembedet for Tversted-Uggerby menigheder i Hjørring Amt til Kultusministeriet. Som det hed i opslaget, drejede det sig om et embede i en »noget barsk« og ejendommelig egn ud mod Skagerrak, hvor den indremissionske retning var enerådende. Indtægterne for den kommende præst var præget af, at befolkningen i velstand snarere lå under end over gennemsnittet.²³ Hvad fik nu Jakob Knudsen, der havde en lovende grundtvigiansk karriere bag sig, og som havde indledt en begyndende forfattervirksomhed, til at sende denne ansøgning om at blive præst i et for ham fremmed og afsides miljø?

Baggrunden antydes i Knudsens ansøgning, da det var nødvendigt for ham at give en forklaring på, hvorfor han søgte. Indledningsvis fortalte han, at han havde teologisk embedseksamen med en god anden karakter,²⁴ og at han i en årrække havde været lærer på Askov udvidede Højskole (1881-90), hvorefter han i perioden 1890-97 var valgmenighedspræst i Mellerup ved Randers Fjord. Så vidt så godt. Men så opstod der åbenbart ifølge ansøgningen en »misstemning« på grund af et privat

Opslaget i Dansk Kirketidende 1897 sp. 699 af det første præsteembede, som Jakob Knudsen søgte, selv om han ikke havde en jordisk chance for at blive ansat i det stærkt indremissionske pastorat. Opslaget indeholder bl.a. oplysninger om embedets indtægter og udgifter, boligforhold, egnens naturforhold, om de kirkelige bevægelser og om kirkegangen.

Private Meddelelser om ledige Embeder.

(Efter sidste Kapitelstakst.)

Tversted-Uggerby. 1) Netto - Indtægt: hv. 3500 Kr. 2) Stigu. 1903 m. 130 Kr. og 1908 m. 110 Kr., men 1901 bortfalder et Statstilskud givet fra 1891 paa 800 Kr. 3) 2200 Muskr. 4) Bortforp. t. 1898, næppe vanskelig. 5) Gammel, vel vedligeholdt, ret rummelig Bolig, der ved fortsat Vedligeh. vil kunne staa i mange Aar. Ny Udhuse. 6) Ejendommelig Egn ud mod Skagerak. Noget barskt, for stærke Folk meg. sundt Klima. Fortrinlige Havbade $\frac{1}{8}$ Mil borte. Stor, efter Egnens Forhold smuk, anselig Have. Ret godt Vand. Uopskerlig Mose m. fortrinlige Tørv. 7) Indre - Miss. Retning eneraadende. 3 Miss.-Huse. Ingen Sektbev. af Betydning. Man haaber at faa en ny Kirke i Pastoratets østlige Del. Velvillig, taknemlig Befolkning, paaskønnende en energisk Mand. Særd. god Kirkegang, over 3000 Altergæster. Begge Kirk. hyggelige og opvarmede. Bef. vel snarere under end over Middelvelstanden i vort Land.

mellemværende, der gjorde, at han tog sin afsked, og der skete en spaltning af valgmenighedens medlemmer. Knudsen stod nu uden job og måtte naturligvis af økonomiske grunde skaffe sig et nyt embede. Alt sammen lidt mystisk, hvis man kun skal holde sig til ansøgningen. Knudsen var tydeligvis ikke meget for at rykke ud med hele sandheden over for embedsmænd og minister. En del af baggrunden kommer derimod frem i provstens og biskoppens påtegning på ansøgningen. Jakob Knudsen havde måttet fratræde sin stilling som valgmenighedspræst, fordi han var blevet skilt fra sin hustru, og hvad endnu værre var på grund af hans »påfølgende ægteskab med en anden«. Knudsens situation forværredes ifølge de kirkelige foresatte yderligere af, at hans opførsel var til stor forargelse blandt kristelige mennesker. Derfor var hverken provst eller biskop sindet at anbefale ham til ansættelse i et præsteembede, i hvert fald ikke på nuværende tidspunkt. Sagen måtte først have tid til at lægge sig, før han igen kunne blive præst.

Jakob Knudsens ansøgning blev derfor af moralske grunde lagt til side, da ministeriet afgjorde, hvem af de i alt 11 ansøgere der skulle være præst for Tversted-Uggerby. Noget andet er, at en højskole- og valgmenighedsmand som Jakob Knudsen heller ikke under normale omstændigheder ville være kommet i betragtning i det missionskprægede sogn. Dette udfald kom ikke helt overraskende for Jakob Knudsen. Hans skils-

misse fra hustruen Sofie Plockross vakte stor opsigt, selv om skilsmissen skete efter gensidig overenskomst, da det stred imod den kirkelige opfattelse, at man ikke måtte bryde et ægteskab. Dobbelt forargeligt blev det i manges øjne, da han tre år senere giftede sig med den kun 19-årige Helga Bek, datter af nyligt afdøde højskoleforstander Jens Bek i Mellerup. I visse indremissionske kredse mente man, at hvis Jakob Knudsen ikke straks tog sin afsked fra valgmenigheden, så ville der i helvede »slippes en skoggerlatter ud over Kristi Kirke«, og i vide højskolekredse blev Jakob Knudsen i lang tid fremover kristeligt set anset for en færdig mand.²⁵

Jakob Knudsen var derfor stærkt i tvivl om, hvordan han bedst på ny kunne få et præsteembede, som han helt klart havde brug for, da han både skulle forsørge sine børn af første ægteskab og kone og snart også børn i andet ægteskab. Han henvendte sig derfor personligt til biskoppen over Sjællands Stift, Thomas Skat Rørdam, og bad om et råd. Hvis Knudsen havde ment, at biskoppen med sin grundtvigske baggrund ville have været ham velvilligt stemt, blev han alvorligt skuffet. Det, Jakob Knudsen ifølge Rørdam havde gjort, var i kristelig forstand så graverende, at han var ganske uskikket og uværdig til at være præst. Hvordan skulle han f.eks. kunne mægle mellem splidagtige ægtefæller? Rørdam mente derfor, at Jakob Knudsen hellere måtte forsøge at blive lærer ved en offentlig skole i København eller i en større provinsby.

I sin kvide henvendte Jakob Knudsen sig derefter til Otto Møller i Gylling, som havde haft venskabelig forbindelse med Jakob Knudsens far. Otto Møller var forstående over for Knudsens situation, men foreslog ham at vente lidt med at søge præsteembede på ny. Det bedste for ham ville være, hvis han kunne finde et sted, hvor der var brug for en hjælpepræst, og hvor menighedens medlemmer ville være ham positivt indstillet. Otto Møller forsøgte også at få Skat Rørdam mildere stemt, bl.a. ved at henvise til, at der var flere eksempler på, at præster, der sad i embede, havde gjort som Knudsen. Desuden fandt Møller det sært at vrage Knudsen, der var en begavet og troende mand, når man fyldte landet med »halvgale missionspræster«. Da Rørdam ikke lod sig røkke, trøstede Møller Knudsen med, at Rørdam ingen indflydelse havde på embedsbesættelser uden for Sjællands Stift.²⁶

Indtil menighedsrådene i det 20. århundrede fik indflydelse på præsteembeders besættelse, var det kultusministeren og i nogen grad biskoppen, der afgjorde, hvem der skulle ansættes. Derfor var det almindelig praksis, at kandidater forsøgte at påvirke afgørelsen ved personlige henvendelser. Jakob Knudsen mødte i september 1897 bl.a. efter råd fra Otto Møller (Sthyr er en »velvillig Mand«) op i ministeriet. Kultusmini-

Mellerup Valgmenighedskirke. Den blev opført sammen med en præstebolig ved Jakob Knudsens tiltrædelse som valgmenighedens første præst i 1890. (Nørhald Egnarkiv).

ster Sthyr gav ikke Knudsen noget helt klart svar på, om han skulle give sig til at søge embeder straks eller vente. Ministeren ville overveje situationen, men lod dog forstå, at der for ham som en gejstlig mand ville være visse vanskeligheder i sagen.²⁷ Jakob Knudsen besluttede kort tid efter som nævnt at søge Tversted-Uggerby.

6. Jakob Knudsen søger yderligere ti embeder

Det forventede afslag fik ikke Jakob Knudsen til at opgive præstevejen. Dels krævede hans fortvivlede økonomi handling, og dels troede han endnu, at hvis blot han »satte jern i ilden«, og søgte de stillinger, der var, så ville ministeriet snart give ham et embede. Tankegangen var den, at så kunne ministeriet sige, at de havde afslået hans første ansøgninger. Knudsen søgte de følgende to år yderligere fem stillinger, de fleste temmelig dårligt aflagte: Vejby-Sejlstrup (Aalborg Stift), Asferg-Fårup (Århus Stift), Vorde-Fiskbæk-Rømlund og Tårup-Kvols-Borris (Viborg Stift) og Jetsmark (Aalborg Stift).

Disse ansøgninger indeholder en række supplerende oplysninger om Jakob Knudsen og om hans økonomiske forhold efter afskedigelsen. Vi får at vide, at han var student fra Mariboës Skole i København i 1877, hvad han ikke fortalte i sin første ansøgning. Selv om Knudsen var flyttet

til Randers, fortsatte han med at være prædikant for den del af valgmenigheden, som brød ud, samtidig med at han tog sin afsked. Det fremgår af en af ansøgningerne, at hans tilhørere har støttet ham med penge. I april 1898 modtog han en forfatterunderstøttelse fra Kultusministeriet på 400 kr. Også dette havde han talt med H.V. Sthyr om ved audiensen.²⁸ Dette beløb fik Knudsen også i de følgende år, indtil beløbet senere blev forhøjet af J.C. Christensen til 600 kr.²⁹ Knudsen nævnte også sine foredragsrejser og de beskedne indtægter herfra. Hans problem var i de første år, at han måtte nøjes med at holde foredrag på ydmyge steder i krostuer og private hjem i de mest afsides egne i Jylland, da han var udelukket fra højskoler og fra de fleste kirkelige miljøer. Han måtte lade sig transportere i 3. klasses togkupeer og i kolde åbne vogne og overnatte i klamme senge, med det resultat, at han blev plaget af gigt og bronchitis.³⁰

Snart fik han også indtægter fra sin forfattervirksomhed. Han havde allerede i begyndelsen af 1890'erne fået forskellige ting udgivet, men det var uden den store publikumsinteresse. Det var først efter afskeden fra Mellerup, at han blev en anerkendt forfatter. Dels var han nødt til at skrive for at tjene penge, og dels fik han med skilsmissen og folks reaktion på den og erfaringerne fra foredragsrejserne et stof at øse af, som gjorde hans bøger efterspurgt. Det begyndte i 1898 med fortællingen »Et Gjensyn«, som ifølge hans ansøgning om Asferg-Tårup præsteembede gav ham et honorar på 262 kr. I 1899 udgav han sit forfatterskabs hovedværk »Den gamle Præst«, der på mange måder ændrede Knudsens situation.

Ved tre af ansøgningerne (Asferg-Fårup, Vorde-Fiskbæk-Romlund og Tårup-Kvols-Borris) oplyste Knudsen, at han havde modtaget opfordring fra en række menighedsmedlemmer om at søge embedet. Dette var en ikke uvæsentlig detalje, da det i ansættelsesspørgsmålet netop drejede sig om menighedernes holdning til ægteskabssagen. Jakob Knudsen havde også forsøgt at foranstalte en underskriftsindsamling blandt præster, således at han kunne få en generel tillidserklæring, som han kunne vedlægge ansøgninger. Det lykkedes dog ikke for ham, bl.a. var Otto Møller lidt betænkelig ved at skrive under.³¹

Jakob Knudsen sendte sine ansøgninger ind til ministeriet via den gejstlige kommandovej, så både provst og biskop havde mulighed for at give ansøgningerne et par ord med på vejen. Disse påtegninger blev holdt hemmelige over for ansøgerne. Provsten for Støvring-Galten herreder, S. Thorbjørnsen, hvor Randers lå, nøjedes hver gang med passus'en om, at han hverken kendte til ansøgeren som præst eller som menneske, da han havde overtaget provstiet, efter at Knudsen havde forladt Mellerup. Måske heldigt for provsten, da han så slap for at tage stil-

Axel Bredsdorffs maleri af Jakob Knudsen fra 1912 (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg).

ling til den prekære sag. Biskop Johannes Clausen måtte derimod tage stilling. Endnu i 1898 mente Clausen, at det var for tidligt at ansætte Knudsen i et præsteembede. Men året efter skiftede han mening. Der var nu gået to år, ansøgeren sad i meget sørgelige økonomiske forhold, og hvad måske var nok så væsentligt, Knudsen var »en begavet mand i besiddelse både af et kristeligt syn og af litterære interesser«. ³² Trods Clausens støtte fik Jakob Knudsen ingen af embederne. Ministeriets interne papirer fortæller, at Knudsen slet ikke var inde i overvejelserne. ³³

Med udgivelsen af »Den gamle Præst« blev Jakob Knudsen med ét en kendt litterær skikkelse, hvilket både gav ham større forfatterhonorarer ³⁴ og bedre indtjeningsmuligheder som foredragsholder. Der gik derfor et par år, før Jakob Knudsen atter søgte præsteembeder. I 1901 indsendte han fem ansøgninger. Den første ansøgning om Sønder Nærrå havde han sikkert knyttet særlige forhåbninger til, da han nu i »halvfemte« år havde været uden præsteembede, og fordi det drejede sig om et sogn, hvor der fandtes en aktiv valgmenighed. Men netop hensynet til valgmenigheden gjorde, at biskop Clausen ikke ville anbefale ham til Sønder Nærrå. Her ville den måde, Knudsen i sin tid havde fratrådt sin plads som valgmenighedspræst, spille en negativ rolle. ³⁵

I 1901 flyttede Knudsen med sin familie fra Randers til Glostrup, hvorved han selv bedre kunne varetage sin forfattervirksomhed. Men han havde stadig brug for at forøge sine indtægter. Dels søgte han forgæves at blive tilknyttet Udvalget for folkelig Universitetsundervisning,³⁶ og dels søgte han senere på året endnu fire præsteembeder, alle i Jylland. Det interessante ved disse ansøgninger er, at han indsendte dem direkte til ministeriet udenom provst og biskop. Da han nu boede på Sjælland, havde han ellers måttet udsætte sig for biskop Skat Rørdams påtegninger. I de seneste ansøgninger skrev Knudsen, at selv om han kun havde været præst i syv år, så havde han »udøvet prædikantvirksomhed« fra 1886 til 1901. Forklaringen herpå var, at han havde prædikeret i omegnens kirker, medens han var højskolelærer i Askov,³⁷ og at han havde fortsat den ovennævnte prædikantvirksomhed over for de udmeldte valgmenighedsmedlemmer fra Mellerup, så længe han boede i Randers.

Jakob Knudsen indsendte ikke senere ansøgninger om faste præsteembeder, han blev efterhånden klar over, at han ikke kunne komme i betragtning. Dette betød ikke, at han helt affandt sig med situationen. Endnu i 1904 overvejede han, om han kunne kalde sig »præst i folkekirken«. Han ville da, når 10 sognemedlemmer stillede krav herom, være berettiget til i henhold til loven om kirkers brug af 15. maj 1903 at kræve kirken stillet til rådighed til prædikener. Vennen L. Koch advarede ham imod at hvirvle det gamle støv op. Det var bedst, at han nøjedes med at låne kirken, når sognets præst var indforstået med det.³⁸ Jakob Knudsen levede indtil sin død i 1917 som forfatter og foredragsholder.

7. H.V. Sthyr's ansøgning om Frederiks Hospital

Teologerne Jakob Knudsen og Hans Valdemar Sthyr mødte hinanden i Kultusministeriet i september 1897, men ikke på lige fod. Medens førstnævnte var en ydmyg supplikant, var den sidstnævnte i stand til at bortgive embeder. Han havde nemlig gjort karriere både som embedsmand og som politiker. Tredive år tidligere havde Sthyr derimod selv været i ansøgerens situation. Han havde ganske vist ikke som Knudsen en problematisk ægteskabssag bag sig, men stillingssituationen for yngre teologer var mildt sagt vanskelig i slutningen af 1860'erne og første halvdel af 1870'erne. Der var for mange om buddet. Så Sthyr måtte indsende betydeligt flere ansøgninger, end Jakob Knudsen nogensinde kom op på.

Undertegnede Hans Valdemar Sthyr, cand.theol. ansøger allerunderdanigst om det ledige Præsteembede ved det kongelige Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen.

Allernaadigste Konge!

Jeg er født den 3die Oktober 1838, blev Student fra Aalborg Skole 1856 med første Karakter – 7 ug, 5 mg, 1 g – og bestod i Sommeren 1857 den filosofiske Prøve med særdeles Udmærkelse i Propædeutisk og 2 mg i de andre Fag. Derefter begyndte jeg at studere Theologi og bestod i Januar 1860 Prøven i patrietisk Latin med Karakteren *Laudabilis*.

Et Par Maaneder efter blev jeg angreben af en alvorlig Øiensygdom i Forbindelse med en stærk Nervesvækkelse og gjorde derfor i den paafølgende Tid kun ringe Fremskridt i mine Studier; men for at faae en Ende paa denne Tilstand besluttede jeg pludselig, umiddelbart før Examen skulde begynde i Sommeren 1861, at indstille mig til den, skjøndt det var et Aar før jeg egentlig havde bestemt at gjøre det. Jeg opnaaede Hovedkarakteren *Laudabilis* og Specialkaraktererne 2 *Egregie* – Kirkehistorie og Gl. Test.s Exegese – 3 *Laud* i de andre Fag. Ved begge de praktiske Prøver, som jeg i denne Maaned har underkastet mig, har jeg faaet Karakteren *Laudabilis*.

Mit første Kandidataar tilbragte jeg af Sundhedshensyn paa Landet som Huslærer i en Præstegaard og vendte derpaa efter Sommerferien 1862 tilbage til Kjøbenhavn, hvor jeg var bleven Alumnus paa Borks Kollegium og levede af at manuducere til theologisk Embedsexamen, hvad jeg iøvrigt allerede i mine sidste Studenteraar havde givet mig af med.

Denne Virksomhed blev mig imidlertid efterhaanden meget trættende, og jeg bestemte mig derfor i Foraaret 1863 til at søge to ledige Adjunktposter, en i Sorø og en i Randers. Jeg havde allerede sikkert Haab om at blive indstillet til en af dem, da jeg af den daværende Kultusminister, Biskop Monrad samt af Prof. Theol. Clausen blev opfordret til at tage mine Ansøgninger tilbage og istedenfor søge Understøttelse til en videnskabelig Udenlandsreise, forat uddanne mig til theologisk Universitetslærer.

I Begyndelsen vaklede jeg noget overfor denne Opfordring, da jeg af forskellige Grunde ønskede en fast Embedsansættelse saa hurtig som mulig, og desuden tvivlede noget om, hvorvidt jeg burde foretrække den Universitetsvirksomhed, der her aabnedes mig Udsigt til for den praktiske geistlige Virksomhed, hvilken stod for mig som en lige saa velsignelsesrig Fremtidsgjerning som hin.

Paa den anden Side troede jeg imidlertid at føle mig i Besiddelse af de fornødne Evner til med Tiden at kunne løse en Universitetslærers Opgave nogenlunde tilfredsstillende, og jeg syntes at Forholdene i den theologiske Verden hos os vare saadanne, at Ingen, der kunde bruges til Universitetslærer, havde Ret til at undslaae sig for at arbejde paa sin Uddannelse dertil. Dertil kom at Tanken om ellers engang at skulle aflægge den foreskrevne Præsteéd vakte alvorlige Betæneligheder hos mig – Betæneligheder, som jeg nu ved Guds Hjælp er kommen ud over. –

Endelig tog jeg ogsaa Hensyn til at Biskop Monrad mundlig aabnede mig Udsigt til efter endt Reise at opnaa Understøttelse af Kultusministeriet til at kunne leve som Privatdocent, indtil jeg kunde faae en fast Ansættelse ved Fakultetet, et Tilsagn, som jeg iøvrigt her ikke nævner forat minde derom, da jeg fuldt ud indseer, at Forholdene her hjemme siden den Tid have forandret sig saaledes, at jeg ikke kan have Ret til at gjøre dette; – men jeg nævner det forat angive de Grunde, som dengang bevagede mig til at opgive den sikke Udsigt til en Embedsstilling, der ellers vilde have været tilfredsstillende for mig.

I Oktober 1863 tiltraadte jeg min Reise, hvilken jeg iøvrigt ikke vil omtale nærmere, da jeg har havt Leilighed til i forskjellige Ansøgninger at give Indberetning om den til det høie Kultusministerium, og jeg vil derfor kun anføre at jeg blandt andet under mit Ophold i Frankrig og Schweitz gjorde temmelig omfattende Kildestudier til den franske Reformations Historie, særlig med Hensyn til de første reformatoriske Bevægelser i Frankrig, hvilke det var min Agt at gjøre til Gjenstand for en Monografi, som jeg ved min Hjemkomst vilde indsende til det theologiske Fakultets Bedømmelse som Afhandling for den theologiske Licentiatgrad. – Jeg var netop ifærd med den endelige Udarbeidelse af denne og manglede vel lidt mere end en Maanedes Arbeide i at have den færdig, da jeg ifjor i Foraaret modtog et Brev fra Hr. Prof. Clausen med Opfordring til at indstille mig til den forestaaende Konkurrence om en Docentpost i theologisk Ethik her ved Universitetet.

Vel var Ethiken ikke mit egenlige Fag; men da jeg havde givet mig meget af med filosofiske Studier, mente jeg at den tilstaaede Forberedelsestid af et halvt Aar vilde være tilstrækkelig til at gjøre det fornødne Specialstudium af Ethiken. Jeg lagde derfor alt andet Arbeide til Side og reiste hjem forat forberede mig til Konkurrencen; men umiddelbart efter min Hjemkomst blev jeg i mine Familieforhold ramt af forskjellige tunge Sorger, der gjorde mig det vanskeligt altid at bevare den Ligevægt i Sindet, som er den nødvendige Forudsætning for at kunne hengive sig helt og holdent til sine Studier.

Som Følge deraf blev Forberedelsestiden mig ikke til halv saa megen Nytte som jeg havde ventet; men dog indstillede jeg mig med freidigt Mod til Konkurrencen og troede allerede at have Grund til at være tilfreds med min Besvarelse af den skriftlige Hovedopgave, da jeg pludselig Dagen efterat have faaet Opgaverne til de mundtlige Forelæsninger, blev angreben af Brystbetændelse og Mæslinger, der meget hurtig udviklede sig med en saadan Voldsomhed, at jeg i flere Døgn svævede imellem Liv og Død og selv var fuldstændig beredt paa at skulle gaae bort.

At jeg i den Tid havde andet at tænke paa end de forestaaende Forelæsninger behøver neppe at siges; men imidlertid ansøgte mine Venner paa mine Vegne om en Udsættelse af disse. Der blev ogsaa tilstaaet mig en Udsættelse paa omtrent en Uge, og tilskyndet dertil af mine Venner, der troede at min Besvarelse af

Hovedopgaven gav mig Udsigt til at seire, besluttede jeg mig til hvad jeg nu indseer at jeg hellere burde have ladet være med, nemlig at holde Forelæsningerne uden at have haft den fornødne Tid eller de fornødne Kræfter til at forberede mig og kun faa Dage efterat jeg havde ligget dødssyg. – Hvilke de Forhold vare, hvorunder jeg saaledes tilendebragte Konkurrencen, vil bedst fremgaae af, at jeg i de følgende 2½ Maanedes aldeles ikke kunde taale at arbeide og derpaa hele dette Foraar igiennem léd under Eftervirkningerne af Sygdommen, saa at jeg ikke var istand til at overkomme mere Arbeide end netop hvad der behøvedes forat jeg kunde skaffe mig den nødvendigste Indtægt og neppe nok det.

Nu er Kræfterne vendte tilbage; men ved at leve med meget ringe Indtægter fra min Hjemkomst ifjor indtil denne Sommer er jeg kommen i en ikke ubetydelig Gjæld og jeg har derfor været nødt til at paatage mig alle de Manuduktionsstimer, jeg har kunnet faae, og som Følge deraf har jeg ingen Tid til selv at studere og har derfor heller ikke endnu kunnet gjøre min omtalte Afhandling færdig til Indsendelse til Fakultetet. Naar dertil kommer at jeg allerede har gennemgaaet samtlige theologiske Fag adskillige Gange som Manuduktør – Dogmatik f.Ex. 9 Gange, Religionsfilosofi 11 Gange – saa at det hele Manuduktionsarbeide nu er mig yderst kjedsommeligt, vil det let kunne forstaaes, at det Liv, jeg for Tiden fører, er saa utilfredsstillende, at det er mig en sand Pine, at tænke mig Muligheden af maaskee at skulle tilbringe adskillige Aar endnu paa samme Maade, inden der vilde kunne aabne sig Adgang for mig til Ansættelse ved Universitetet.

Endelig mener jeg, at jeg i alle de Hindringer, som have taarnet sig op for mig paa min Vei til dette Maal, maaske bør see et Fingerpeg om, at det ikke er Guds Villie at min Virksomhed skal gaae i denne Retning og jeg har derfor bestemt mig til at søge praktisk geistlig Virksomhed.

Naar jeg nu søger netop dette Præsteembede, da er Grunden ikke det pekuniære Hensyn; thi Indtægterne ere snarere mindre end hvad jeg kan have og nu har som Manuduktør; men min vigtigste Bevæggrund er den: at jeg i de sidste Aar har haft saa meget at kjæmpe med Sygdom og Sorg saavel personlig som i mine nærmeste Omgivelser, at jeg troer at have gennemgaaet en god Forskole til en Hospitalspræsts Virksomhed; thi jeg har lært, hvor Trøsten under Lidelser alene er at finde, og den Trøst, jeg selv har fundet, bliver det mig mere og mere en Livssag ogsaa at bringe til Andre.

Ved Siden af Embedsgjerningens egen Beskaffenhed er der imidlertid endnu et andet Hensyn, som ogsaa har megen Vægt for mig, og det er mit Ønske om at kunne blive her i Kjøbenhavn, for om mulig at kunne bidrage Lidt til at uddanne vore unge Theologer. Vel ønsker jeg saa snart som mulig at komme ud af Manuduktørlivet; men jeg har tænkt mig, at, hvis jeg blev kaldt til dette Embede, da vilde jeg, efterat have erhvervet en akademisk Grad, af og til som Privatdocent kunne holde Forelæsninger ved Universitetet, og jeg vil saa meget nødigere op-

give denne Plan som jeg i adskillige af mine Manuducenders Forhold til mig troer at turde see et Vidnesbyrd om at jeg med Guds Hjælp kan virke Lidt til Gavn i saa Henseende. Blev jeg derimod nødt til at forlade Kjøbenhavn, maatte alt Sligt jo opgives, og desværre indseer jeg alt for vel, at jeg ikke ret længe vil kunne udholde det Liv, jeg for Tiden fører her i Byen.

Støttet paa disse Grunde tillader jeg mig allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om at blive kaldet til dette Embede.

Borks Kollegium den 20de Oktober 1867.

Allerunderdanigst

Hans Valdemar Sthyr

Cand.Theol. Alumnus paa Borks Kollegium

I modsætning til Knudsen valgte Sthyr at skrive en lang ansøgning med detaljerede redegørelser for personlige forhold og for sine overvejelser om fremtiden. Der var væsentlig to grunde hertil. Dels måtte Sthyr forklare, hvorfor han søgte sit første præsteembede hele seks år efter, at han var blevet teologisk kandidat, og dels redegjorde han for sin vaklen mellem en forskerkarriere og praktisk gejstlig virksomhed.

Da han trods en øjensygdom havde fået en nydelig teologisk embeds-eksamen (udmærkelse i 2 fag og første karakter i de tre øvrige fag), valgte han i første omgang en usikker levevej ved Universitetet som manu-duktør. Da han så senere stod over for at søge stillinger i latinskolen, hvilket dengang var en genvej til et godt præsteembede, fik han af kultusminister Monrad og professor H.N. Clausen opfordring til at tage på studierejse til udlandet. I Frankrig og Schweiz foretog han de nødvendige kildestudier, så han senere kunne skrive sin licentiatafhandling (disputats) om den franske reformation. Men endnu engang blev han afbrudt i sin virksomhed – denne gang disputatsen – da han opfordredes af H.N. Clausen til at deltage i konkurrencen om docentposten i etik ved Det teologiske Fakultet. Det var ikke, fordi Sthyr var ekspert i etik, men fordi visse teologiske professorer ønskede at undgå ansættelse af andre kandidater. Sthyr's oplysninger i ansøgningen giver nye brikker til det spegede spil om posten i etik.³⁹ Endnu engang rammes Sthyr af sygdom. Om denne kostede ham docentposten, er vanskeligt at afgøre, men Sthyr mente det i hvert fald selv.

Han fortsatte derfor sit monotone og udsigtsløse liv som manu-duktør, hvilket så er baggrunden for, at han søgte præsteembedet ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen. Det var ikke af økonomiske grunde, for Sthyr påpegede, at hans omfattende manu-duktørvirksomhed gav ret gode indtægter. Da vejen til fast ansættelse ved Universitetet syntes lukket, så han det som Guds vilje, at han skulle søge præsteembede, og der

Biskop H.V. Sthyr malet af Knud Larsen 1900. Billedet findes i Skt. Knuds Kirke i Odense. (Odense Stadsarkiv).

var to særlige grunde til at søge Frederiks Hospital. Dels var den megen sygdom, han havde oplevet i sin familie, en god forskole for en hospitalspræst, og dels kunne han ved at blive i København fortsat bevare en forbindelse til Universitetet.

8. Sthyr søger yderligere 39 præsteembeder

De følgende år søgte Sthyr en lang række præstestillinger, hvoraf alle bortset fra en enkelt var i sogne på landet: 1868: 5; 1869: 7; 1870: ingen; 1871: 13; 1872: 5 og 1873: 7. Han følte sig på ingen måde geografisk bundet, men søgte i samtlige landets stifter. Hans lange ansøgningsform gav ham hurtigt et problem. Det var alt for tidkrævende hver gang at skrive så fyldigt. Derfor er kun få af hans ansøgninger så lange som den om Frederiks Hospital, en del af de øvrige er ganske korte – 5-10 linjer. Hans undskyldning var, at ministeriet allerede kendte hans personlige forhold fra tidligere ansøgninger, og han henviste i øvrigt til de medsendte anbefalinger. Kun når der var nyt at fortælle, blev ansøgningerne fyldigere, og det var tilfældet flere gange i de følgende år.

Da Sthyr i juli 1868 søgte embedet i Dronninglund (Aalborg Stift) og senere også andre stillinger, forkortede han forståeligt nok afsnittet om konkurrencen i etik, men skrev derimod en del om de kvalifikationer, der pegede på en gejstlig karriere. Han fremlagde attester på, at han

havde øvet sig i at prædike i både Tårnby og Store Magleby kirker og i sin fødeby Frederikshavn, ligesom han i vinteren 1869-70 flere gange havde afholdt bibellæsninger i Sundbyvester. Desuden henviste han til sit store arbejde med sømandsmissionen. Han havde i 1867 sammen med grosserer J. Adolph og etatsråd A.N. Hansen dannet Den danske Forening til Evangeliets Forkyndelse for skandinaviske Søfolk i fremmede Havne, og han havde senere virket som et aktivt bestyrelsesmedlem. Desuden havde han i et par år, indtil skolen lukkede i 1870, ledet den teologiske undervisning på Den danske Missionsskole.

I ansøgningen fra april 1869 om Pedersborg-Kindertofte i Sjællands Stift uddybede han, hvorfor han var træt af at manuducere. Jobbet bestod i at terpe stoffet i alle de teologiske fag med studerende, som skulle til eksamen, og Sthyr kunne fortælle, at han i flere af fagene var ved at gennemgå det samme stof for tyvende gang. Han var overbevist om, at dette sløvende, men anstrengende arbejde (han skulle jo tjene nok) betød, at han blev mindre og mindre skikket til den egentlige gerning i kirkens tjeneste. Da ministeriet ikke syntes tilbøjelig til at give ham et præsteembede, kastede han sig atter over studierne og gjorde sin afhandling færdig. Forsvaret af den fandt sted i februar 1870.⁴⁰ Med disputatsen i hånden havde han ret til som privatdocent at afholde forelæsninger på Universitetet på ulønnet basis. Hvilket han så gjorde fra september 1870 og de følgende år. Han fremhævede i flere ansøgninger, at studenterne var meget glade for at følge hans undervisning, og at der i efteråret 1871 havde været mere end 100 tilhørere. I maj 1871 blev han for en treårig periode udpeget til censor ved teologisk embedseksamen. Censorhvervet blev økonomisk dyrt for ham, da han så måtte opgive at være manuduktør. Han kunne naturligvis ikke både forberede studenterne til eksamen og så samtidig fungere som censor. Han mistede derved indtægter på mellem 1000 og 1200 rigsdaler, som han opgjorde manuduktørindtægterne til, og fik til gengæld kun 300 rigsdaler for censorhvervet.

Han havde i hele 1870 ikke søgt præsteembede, men måtte atter hvæsse pennen og krybe til korset i januar 1871. Han vaklede stadig mellem forskningen og præstekjolen. I en lang ansøgning om Vester Skjerninge-Ulbølle præstekald på Fyn erklærede han, at selv om det ganske vist var kedeligt for ham at skulle forlade studenterne, så var det ikke en livssag for ham, om det blev i Universitetets eller kirkens tjeneste, han kom til at virke. Han havde lige lyst til begge dele. Halvandet år senere gjorde han atter status, og han fortsatte med at helgardere sig. Han var villig til at lade sig ansætte som professor, men erklærede også, at han ville være fuldkommen lige så glad ved at blive præst. Men ét måtte han bede om. Det var en afgang til en af siderne, han var nu 35 år gammel

og måtte snart skabe sig en mere fast tilværelse. Biskop Martensen gav Sthyr en god anbefaling, som kædede hans forskningskvalifikationer sammen med præstegerningen: »Ansøgeren er mig bekendt som en mand, der med ualmindelig gode teologiske kundskaber og videnskabelig dannelse, hvorpå han ved forskellige lejligheder har givet hæderlige prøver, forener en levende og hjertelig interesse for det kristelige og kirkelige liv. Af hans mundtlige foredrag ved den i sin tid afholdte teologiske konkurrence tror jeg, at der er al grund til at slutte, at han har en ikke ringe begavelse til at blive prædikant, hvorfor jeg tillader mig på det bedste at anbefale ham til Deres Majestæts nåde«. ⁴¹

På sin 38. ansøgning og næsten seks år efter, at han søgte første gang, blev H.V. Sthyr den 28. juli 1873 udnævnt til sognepræst for Alslev-Hostrup sogne i Ribe Stift. Hans ansøgning er ikke bevaret (jfr. ovenfor side 347), men vi ved, hvem der opfordrede ham til at søge. Han havde allerede to år i forvejen i sin ansøgning til et nabosogn (Bryndum-Vester Nebel) skrevet, at han gerne ville have dette embede, fordi han så ville blive nabopræst »med min kæreste ungdomsven, pastor C. Leunbach i Alslev, til hvem jeg lige siden vore studenterår har stået i det inderligste broderlige venskabsforhold«. ⁴² Som nævnt ovenfor havde Leunbach også givet Sthyr mulighed for at prædike og holde bibellæsninger på Amager, medens Leunbach var kapellan her. Det var da også vennen, der sammen med et par af tilhørerne ved Sthyr's bibellæsninger opfordrede Sthyr til at søge embedet i Vestjylland. ⁴³

Men Alslev blev ikke nogen endestation, selv om han her fik mulighed for at stifte bo og gifte sig. Han blev til forargelse for Otto Møller gift med en af sine tidligere konfirmander. ⁴⁴ Allerede tre år senere, i 1876, det vil sige nogle år, før befordring til et nyt embede normalt kunne ske, begyndte Sthyr igen at søge. Han måtte derfor atter uddybe sine overvejelser. For det første var der økonomien. Han havde aldrig søgt et så dårligt aflagt embede som det i Alslev, hvis det ikke havde været for de ovennævnte opfordringer. Og der var udsigter til, at indtægterne ville blive endnu ringere på grund af forskellige nødvendige byggeudgifter. Desuden var han ved at være ked af at skulle bruge så meget tid på præstelandbruget. Ikke fordi han manglede interesse heri, men han fik efterhånden for lidt tid til det, der var hans livs kald, nemlig præstelig gerning og videnskabelig syssel. I første omgang søgte han embedet som residerende kapellan ved Vor Frue Kirke, hvilket ikke skyldtes en særlig interesse i at komme til København, da han var klar over, hvilke vanskeligheder der var ved at være præst i Hovedstaden. Nej, det skyldtes, at der normalt var færre ansøgere, og han mente derfor at have en større chance for ansættelse.

9. Professor, biskop og minister

Sthyr blev ikke præst, men derimod professor i København. Efter endnu en enkelt ansøgning om et præsteembede på Djursland blev H.V. Sthyr den 10. februar 1877 udnævnt til professor i teologi med særligt henblik på nytestamentlig eksegesi. Udnævnelsen af Sthyr skyldtes først og fremmest et intrigespil for at forhindre, at grundtvigianeren Thomas Skat Rørdam blev ansat ved fakultetet.⁴⁵ Sjældent har en mand fået et så broget eftermæle som H.V. Sthyr. Der findes en række lidet flatterende udtalelser om ham, men også nogle mere positive udtalelser om hans indsats og resultater. Først de barske: »Sthyr ansås af alle for et videnskabeligt nul med et pralende og latterligt væsen«.⁴⁶ »Denne Sthyr er da den modbydeligste flødeskæg og øllebrøds lærer, der kan tænkes; det er sært, at der endnu kan trives sådanne spinkle, skrigende vindsække. Han er noget langt modbydeligere end Scharling; jeg synes, at de sidste 20 år har ikke frembragt en så trangbrystet og opblæst Hans Kvast«.⁴⁷ »Sthyr fortolker og fortolker; han er såmænd i stand til at fortolke en svovlstikdåse til en peberbøsse«.⁴⁸

Disse citater vedrører hans forskning, men også hans fremtræden. Der er ingen tvivl om, at man gjorde ham en bjørnetjeneste ved at placere ham i professorstolen i et fag, hvor han ikke var kompetent og aldrig blev det. Det var formentlig gået langt bedre, hvis han var blevet ansat i kirkehistorie. Pastor Julius Steen, som havde fået støtte fra Sthyr vedrørende oprettelsen af Skt. Andreas Kirke, var mere positiv: Sthyr var »en af dem, hvis fejl lå åbenlyst for dagen, mens så mange andre formår at skjule dem. Han var en god og velmenende mand, der altid var rede til at række en hjælpende hånd, hvor han kunne. Undertiden kunne han være naivt optimistisk, jeg kunne fristes til at sige med en barnlig fortrøstning til, at det ville lykkes ham at gennemføre en sag selv under vanskelige forhold; hvorfor han naturligvis kom til at lide manganen en skuffelse. Han var en velbevaret mand og et hurtigt hoved«.⁴⁹

Sthyr gjorde karriere som få andre teologer. Efter at have været opstillet til Folketinget blev han som højremand medlem af Landstinget 1886-94. Året efter, at han var blevet rigsdagsmand, forlod han professorstillingen til fordel for bispeembedet på Lolland-Falster, hvor han blev en rimelig god biskop. P.G. Lindhardt skrev således, at han som biskop var en velvillig, forhandlingsdygtig og flitig mand, hvor især den økonomiske forvaltning lå godt for ham.⁵⁰ Politisk var han konservativ, men indstillet på forligspolitik. Han nåede derfor forbavsende gode resultater som kultusminister i ministeriet Hørring i perioden 1897-1900. På skoleområdet havde han som landstingspolitiker haft indflydelse på gennemførelsen af seminarieloven af 1894, og som minister lykkedes det ham at

gennemføre skoleloven af 1899 til så stor tilfredshed for Danmarks lærere, at de placerede en mindesten på hans grav. På det kirkelige område fik han gennemført indførelsen af en ny salmebog og oprettet et nyt sjællandsk stiftsprovsti. Som minister havde han også indflydelse på bispeudnævnelser. Han fik således placeret sin gamle ven Chr. Leunbach i Lolland-Falsters Stift, og ved at holde bispestolen i Odense ledig i mere end et år sig selv i Fyns Stift. Det sidste naturligvis ikke uden kritik.⁵¹ Hans anden periode som biskop kom kun til at vare kort. Han måtte på grund af sygdom forlade posten i 1903 og døde to år senere. H.V. Sthyr nåede mere end de fleste ansøgere til præsteembeder. Han overvejede både at blive præst og forsker, men man kan vist uden videre fastslå, at det snarere var som præst (biskop) og politiker end som universitetsmand, han gjorde sin største indsats.

10. Præsteansøgningernes værdi

Som det fremgår af de to her behandlede eksempler indeholder præsteansøgningerne et omfattende stof af både personalhistorisk og kirkehistorisk interesse. I mange tilfælde indeholder ansøgningerne oplysninger om de enkelte ansøgere, som man vanskeligt kan finde andre steder. Og de enkelte ansøgninger er ingenlunde identiske. Dels kan der over tid være føjet nye oplysninger til, og dels kan bestemte ansøgninger give anledning til særlige oplysninger, som f.eks. i Sthyr's ansøgning om et embede i Ribe Stift, hvor han fortæller om sit nære venskab med Chr. Leunbach.

Det kan også være af betydning, hvad ansøgerne ikke skriver i deres ansøgning. Dette er f.eks. temmelig karakteristisk for Jakob Knudsen. Han skriver kun det allernødvendigste om sin ægteskabssag, så man her må gå til andre kilder for at udrede sagen. Ansøgerne tog som regel også i deres stofudvælgelse hensyn til, hvilken slags embede de søgte. Gjaldt ansøgningen et københavnsk embede, var det klogt at sige noget om, hvorfor man følte sig rustet til at varetage de særlig vanskelige københavnske kirkeforhold. Søgte man derimod til et landsogn, var disse oplysninger irrelevante og måtte erstattes med oplysninger om, at man selv kom fra landet, at man havde haft mulighed for at prædike et tilsvarende sted o.lign.

Det bidrager også til en karakteristik af den enkelte teolog at se, hvilke embeder vedkommende i det hele taget søgte. F.eks. om der var en forkærlighed for grundtvigianske, indremissionske eller ikke-retningsprægede embeder. Jakob Knudsen var f.eks. i 1897 så desperat, at han søgte et embede i et indremissionskpræget sogn, skønt han nærmest må betragtes som grundtvigianer. Man kan også se på, om ansøgerne søgte

normalt er minimumstal, da ansøgerens hensigt var at begrunde, hvorfor økonomien krævede forflyttelse, medmindre formålet som i Sthyr's tilfælde var at argumentere med tabet af manuduktørindtægten. Men selv om der derfor må være tale om et maksimumstal, er det alligevel interessant, at Sthyr ved sin manuduktørvirksomhed kunne tjene lige så meget som mange vestjyske sognepræster.

Provsters og biskoppers anbefalinger eller mangel på samme på ansøgningerne er også en vigtig kilde. Påtegningerne kan være forskellige alt efter, hvilke embeder der ansøges om (se eksemplet med biskop Johannes Clausen, der ikke fandt Jakob Knudsen egnet som præst hverken i et indremissionsk sogn eller i Sdr. Nærå på grund af valgmenigheden). Flere biskopper kan have udtalt sig om samme ansøger, når denne skiftede bopæl, hvilket kan give vidt forskellige anbefalinger. Påtegningerne fortæller nemlig ikke kun noget om ansøgeren, men ofte i endnu højere grad noget om udstederen. Et sammenlignende studium af påtegningerne kan derfor give et indgående billede af den højere gejstlighed.

Med ansøgningerne fulgte ofte anbefalinger. Det var som regel udtalelser fra præster, hvor den pågældende havde prædikeret, eller fra steder, hvor vedkommende havde undervist o.lign., men der kunne også være tale om beboertilkendegivelser. Det var almindeligt i sidste halvdel af 19. århundrede, at beboere samlede underskrifter ind for at opfordre en bestemt kandidat til at søge, eller hvad der ofte også var tilfældet, at man ikke ønskede en bestemt type præst. F.eks. at man henholdsvis ønskede en grundtvigianer eller ikke ønskede en grundtvigianer. I sådanne tilfælde kunne der ligefrem opstå en hel adressekrig med flere modstridende tilkendegivelser. Ministeriet måtte så vælge, hvilken adresse man ville tage hensyn til. Ofte tog man en helt tredje kandidat.

For Jakob Knudsen var sådanne opfordringer fra beboere som nævnt særligt væsentlige, da det drejede sig om hans moralske habilitet. I det 19. århundrede var kravene til præsternes moral højere end til andre befolkningsgrupper. Noget tilsvarende gælder i nogen grad stadig. I Jakob Knudsens tilfælde var han ikke blevet afskediget og havde derfor mulighed for at søge embeder igen. Biskop Clausen var da heller ikke utilbøjelig til at anbefale Knudsen til et nyt embede. Der skulle bare gå lidt tid, så ægteskabssagen var blevet lidt glemt. Og der er ingen tvivl om, at det ikke skulle være i nærheden af Mellerup eller for den sags skyld andre valgmenigheder. Knudsen havde formentlig fået et beskedent embede i et ikke grundtvigsk sogn, hvis han blot var blevet ved med at søge og ikke var flyttet til Sjælland, hvor Skat Rørdam ikke var ham positivt stemt.

For mange teologiske kandidater var det et meget stort spring at komme fra eksamensbordet i København og blive ansat i landlige omgivelser, og på en gang finde sig til rette i en stor og måske dårligt vedligeholdt præstegård med landbrug til og samtidig skulle klare præsteembedets mange opgaver. Hvis man så oven i købet som Sthyr vaklede mellem en forskerkarriere og en gejstlig virksomhed, så var der meget at tænke over, før man sendte en ansøgning til ministeriet. I nogle tilfælde kommer usikkerheden over for, hvad fremtiden vil bringe, og om man i det hele taget kan klare embedet, til udtryk i ansøgningen. Det er dog sjældent, at ministeriet i så udstrakt grad som i Sthyr's ansøgninger får lov til at leve med i hans overvejelser. Selv om det måske lidt er udtryk for naivitet i den grad at udpensle spekulationerne, er tankerne nok i nogen grad fælles for en række teologer, der har stået over for valget mellem en fakultetsansættelse og et præsteembede.

Der er med de 304 pakker af præsteansøgninger i Kultusministeriet (og en fortsat række i Kirkeministeriet) bevaret et vigtigt kildemateriale til personalhistorie og kirkehistorie. Et materiale, som allerede er benyttet til en række undersøgelser,⁵² men som i fremtiden kan udnyttes til mange flere.

Noter:

1. Et eksempel på det sidste er kvindernes for-gaves forsøg på at opnå embeder i gymnasieskolen helt op til 2. verdenskrig, når faget religion indgik i opslaget, selv om kvinderne fik liggeret til stillinger i gymnasiet efter 1903-loven. (Erik Nørr: Teolog eller cand. mag., men ikke kvinde. Rekrutteringen af gymnasielærere i religion 1912-1934. Religion på Universitetet. Århus 1981 s. 73-91).
2. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse 1848-1990. Bd. 1 (1991) s. 113, 169-71, 205 og 353.
3. Jeg har inddraget et stort antal ansøgninger i kapitlerne om læreransættelser i mine bøger: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899 (1994) s. 265-96; Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963 (2003) s. 178-203.
4. Alfabetisk fortegnelse over ansøgere til over-lærerembeder m.v. 1850-1915 (Foreløbige arkivreg. Serie 5 nr. 1, 1962).
5. Rigsarkivet og hjælpemidlerne ... Bd. 1 s. 152.
6. Niels Petersen: Kultusministeriet. Organisation og arkiv. Kbh. 1984 s. 213-14.
7. Kultusministeriets cirkulære 1/5-1848 til samtlige biskopper.
8. Om betingelserne for at opnå præsteembede: Jens Møllers Haandbog for Præster. Kbh. 1867. Bd. 1 s. 8ff.; Henning Matzen og J. Timm: Haandbog i den danske Kirkeret. Kbh. 1891 s. 246ff.
9. Alle ansøgere til præsteembeder var mandlige, da kvinder først fik adgang til at tage teologisk embedseksamen i 1904 og først adgang til præsteembeder i 1948.

10. Kultusministeriets cirkulære 29/4-1848 til samtlige biskopper.
11. Antallet af uddannede teologer kan opgøres på grundlag af de årligt udgivne universitetsårhbøger. Jfr. også Københavns Universitet 1479-1979. Bd. V. Red. Leif Grane. Kbh. 1980 s. 425 og s. 463f.
12. Jens Møllers Haandbog for Præster (1867) s. 8-9.
13. En oversigt over materialet med angivelse af antal bind, og hvilke år de enkelte bind dækker, findes i Niels Petersen: Kultusministeriet s. 246-47.
14. Ved embedets reguleringssum forstås gennemsnitlig angivelse i penge af embedets skiftende biindtægter.
15. I forbindelse med rigsdagsbehandlingen af et forslag om præsternes lønninger blev nettoindtægten for de forskellige præsteembeder opgjort for årene 1864-68. Tallene er opført hvert år i Hof- og Statskalenderen. Se f.eks. årg. 1889 s. 542ff.
16. Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne for årene 1956-1960. Kbh. 1961 s. 82.
17. Alfabetisk fortegnelse over ansøgere til præsteembeder 1853-1915 (findes på Rigsarkivets læsesal).
18. Disse forestillinger, hvori også kongens resolution med underskrift findes, blev årligt bundet ind i særlige forestillingsprotokoller. For perioden 1848-1915 findes der i alt 68 forestillingsprotokoller for Kultusministeriets kirkelige kontor.
19. Herom se Niels Petersen: Kultusministeriet s. 213f.
20. Se indledningerne til mine to brevsamlinger: Mellem Otto og Jakob, 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth. I-II. Kbh. 1986; Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. I-IV. Kbh. 1999.
21. Herom se L.V.F. Nielsens ansøgning om stillingen som ordineret kateket ved Vor Frelser Kirke 13/1-1900.
22. Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie. IV. Kbh. 1957 s. 81.
23. Herom se opslaget i Dansk Kirketidende 1897 sp. 699.
24. Karaktersystemet til teologisk embedseksamen var følgende: egregie (udmærket), laudabilis (1. karakter), haud. illaudabilis (2. karakter), som havde to grader (primi og secundus) samt non contentendus (3. karakter). Herom jfr. min artikel: Teologer avler teologer (Det store i det små. Kbh. 1997 s. 252ff.).
25. Om Jakob Knudsen henvises der generelt til følgende bøger: Holger Begtrup: Jakob Knudsen. En Levnedstegning. Kbh. 1918; Carl Roos: Jakob Knudsen. Et forfatterskab. Kbh. 1954; Richard Andersen: Jakob Knudsen. Kbh. 1958.
26. Ovenstående belyses af en række breve mellem Jakob Knudsen og Otto Møller 1897-98 (brevene er udgivet af P.G. Lindhardt i tidskriftet Fønix. 8. årg. 1984 s. 145-67) og af brevvekslingen mellem Otto Møller og Skat Rørdam (Erik Nørr: Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Bind IV. Kbh. 1999 s. 50ff.).
27. Jakob Knudsen til Otto Møller 25/11-1897.
28. Jfr. Jakob Knudsen til Otto Møller 15/8-1897.
29. Holger Begtrup: Jakob Knudsen s. 215.
30. Jfr. Holger Begtrup s. 184ff.
31. Om underskriftsindsamlingen se J. Knudsen til Otto Møller 11/7-1898 (med liste over præster, som var mulige emner til at skrive under): O. Møller til J. Knudsen 13/7-1898 og J. Knudsen til O. Møller 24/7-1898.
32. Biskop Clausens påskrift 16/1-1899 på JK's ansøgning om Tårup-Kvols-Borris.
33. Se herom Kultusministeriet. 1. kontor. Forestillingsprotokoller og journalsager vedr. de enkelte embeders besættelse.
34. Herom se en række breve fra hans forlægger Ernst Bojesen, Det Nordiske Forlag (Det kgl. Biblioteks Håndskriftsamling, NKS 4993,4^o).
35. J. Clausens påskrift 24/7-1901; JK blev ikke nævnt i Kultusministeriets overvejelser i ansættelsessagen (se Kultusministeriet. 1. kontor. Journalsag 3A 892/1901).
36. Herom se Kr. Erslev til Jakob Knudsen 10/5-1901 (NKS 4993,4^o).
37. Jfr. P. Nedergaards Præste- og Sognehistorie. Bind VIII s. 68ff.
38. Herom se L. Koch til Jakob Knudsen 13/4-1904 og 23/12-1904.
39. Jeg arbejder med en afhandling om ansættelserne ved Universitetet i det 19. århundrede med særligt henblik på Det teologiske Fakultet.
40. V. Sthyr: Reformationens Forberedelse og Begyndelse i Frankrig indtil Forfølgelserne i Aaret 1523. Kbh. 1870.
41. Martensens anbefaling 19/2-1872 på Sthyr's ansøgning om Gunderup-Nøvling præsteembede (gentaget på senere ansøgninger til embeder i Sjøllands Stift).
42. Sthyr's ansøgning om Bryndum-Vester Nebel 1/3-1871.
43. Herom se Sthyr's ansøgning om embedet som residerende kapellan ved Vor Frue Kirke 18/8-1876.
44. Erik Nørr: Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Bind II. Kbh. 1999, s. 105.
45. Kbh. Universitets historie. Det teologiske Fakultet bind V. Kbh. 1980 s. 420ff.
46. Den Danske Kirkes Historie. Bind VII. Kbh. 1958 s. 203.
47. OM til TSR 6/1-1874 (Erik Nørr: Breve mel-

- lem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Bind II. Kbh. 1999 s. 104).
48. H.G.A. Jørgensen: Ribe-bispen G. Koch, 1930 s. 34.
49. J. Steen: Et Liv under Guds Naade. I. Kbh. 1931 s. 48.
50. P.G. Lindhardt i Den danske Kirkes Historie. Bd. VII s. 288.
51. Ole Hyldegaard Hansen: Sthyr på Fyn. Et kontroversielt bispekifte 1899/1900 (Kirkehistoriske Samlinger 2000 s. 51-104).
52. Eksempler på, at præsteansøgninger er anvendt: Carl Trock: Wilhelm Becks ansøgnin-

ger om præsteembeder (Kirkehistoriske Samlinger 1986 s. 111-30); Carl Trock: Gejstligheden i hovedstaden omkring 1880'erne (Kirkehistoriske Samlinger 1999 s. 173-214); Kaj Sørensen: Om Ernst A. Kiørboe. Komponist til den vestslesvigske hjemstavnsang... (Sønderjyske Årbøger 1998 s. 105-32); Erik Nørr: Det højere Skolevæsen og Kirken. Kbh. 1979; Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. I-II. Kbh. 1986; Erik Nørr: Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. I-IV. Kbh. 1999; Erik Nørr: Ansættelser af præster på Færøerne (endnu ikke trykt).

Erik Nørr, f. 1944, dr.phil., arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Sjælland m.m. Har bl.a. udgivet *Det højere skolevæsen og kirken*, 1979, *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, 1981, *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, 1994 og *Genforeningens bedste gave. Skuleordning og amtskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963*, 2003. Har udgivet brevsamlingerne *Mellem Otto og Jakob*. I-II, 1986, og *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam*. I-IV, 1999. Har sammen med Karl Peder Pedersen redigeret *På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920*, 1998.

Pastoratsarkiver og menighedsrådsarkiver – meget andet end kirkebøger ...

Af Karsten Gabrielsen

Præstens rolle har jo ikke blot været at optræde som kirkebogsfører og sjælesørger, men som den lokale repræsentant for statsmagten er han blevet involveret i allehånde funktioner og opgaver i den lokale administration, og dette har i høj grad sat sig spor i hans arkiver. I det følgende skal hans opgaver gennem tiderne og deres afspejling i arkivmaterialet behandles. Yderligere vil menighedsrådenes rolle og betydning igennem de sidste 100 år blive undersøgt i forhold til arkivdannelsen, og endelig vil sporene af de øvrige dele af menighedslivet, som kan genfindes i arkivalierne, blive omtalt.¹

Det er kirkebøgerne, der har stjålet al opmærksomheden i de arkiver, som er blevet dannet hos præsterne gennem de seneste 400 år. Ikke så underligt, for siden Christian IV's tid har det været her, at den primære registrering af Danmarks indbyggere er sket. Men det er egentlig en skam, for netop ved hjælp af præstens øvrige arkiv og de arkiver, som han i sine forskellige hverv har fået tilknyttet, kan man komme rigtig tæt på det daglige liv, således som det har udspillet sig i de enkelte landsbyer og sogne over hele landet. Her kan man komme langt videre end ved blot at anvende kirkebøgernes indførsler.

Hvad rummer pastoratsarkiverne?

Som alle myndighedsarkiver har pastoratsarkiverne gennemløbet en udvikling, der afspejler de krav, som der fra centralt hold er blevet stillet til præstens – og senere menighedsrådets – embedsudøvelse.

Oprindeligt rummede præstens arkiv foruden kirkebøgerne primært de sager og protokoller, der omhandlede embedets sager og økonomi. Det vil sige embedsbøger, korrespondance og regnskaberne over embedets indtægter og udgifter. Også kirkens regnskaber har ofte været i præstens hænder. Dertil kom efterhånden – i kraft af præstens deltagelse i fattig-, skole- og sundhedskommissioner – de protokoller og sager, der skabtes i forbindelse med dette arbejde. Yderligere finder vi en lang række af de sager, som præsten som den lokale repræsentant for stats-

magten har skullet videregive til andre myndighedspersoner – indberetninger, lister til brug for skatte- og lægdsvæsenet og for folketællinger og andre lokale opregninger af personer, formue og ejendom. Denne brede vifte af opgaver blev i løbet af 1800-tallet indsnævret, idet sognekommunerne efterhånden overtog en stor del af disse. Men præstens deltagelse i de lokale myndighedsopgaver afsætter imidlertid spor i dette materiale helt op til begyndelsen af 1900-tallet, ikke mindst på landet. Fra 1842 har sogneforstanderskaberne eller sognerådene ansvaret for den lokale administration på laveste niveau, men skolevæsen og fattigvæsen overtager de først i 1867, og sundhedskommissionernes sager kan ligge hos præsten helt frem til 1870. Degnenes/kirkesangernes/skolelærernes ældste arkivalier – så spredte og forskellige de måtte være – er også primært bevaret i pastoratsarkiverne frem til denne periode.

I købstæderne vil skole-, fattig- og sundhedssager i regelen ligge i magistratens arkiv, men her kan til gengæld andre typer af arkivalier i forbindelse med filantropisk arbejde være bevaret i pastoratsarkiverne. Det er også i byerne, at man finder de særlige kirkeinspektioner, der kontrollerer kirkernes økonomi. Kirkeinspektionernes arkivalier er ofte blevet blandet sammen med eller bevidst lagt sammen med bypastoraternes arkiver.

Menighedsrådenes arkivalier er i regelen blevet afleveret til landsarkiverne sammen med præstens. Fra menighedsrådenes oprettelse i 1903 – og endnu tidligere, fra de frivillige menighedsråds oprettelse i 1857 – har sagsdannelsen været begrænset, og pastoratsarkivet har i mange tilfælde været det endelige opbevaringssted for menighedsrådets arkivalier. Det er først i de senere år, at menighedsrådene er blevet udskilt som særskilte arkivskabere.

Forskelle i arkiver og arkivpraksis

Ved siden af de forskelle i arkivalietyper, som præsternes skiftende opgaver gennem tiderne har skabt, så består der også andre forskelle imellem de enkelte embedsarkiver. Dels har landsarkivernes arkivarer igennem de sidste 110 år registreret arkiverne på forskellig måde, når de er blevet afleveret fra de enkelte pastorater, dels har der været voldsomme forskelle på, hvorledes hver enkelt arkivskaber – d. v. s. hver enkelt præst – har dannet sit arkiv. Dette sidste kan både skyldes hans evne – eller mangel på samme – til at holde orden i papirerne², og at der var regionale forskelle, skabt ved lovgivning eller ved de overordnede interesser og behov.

Den første forskel består som sagt i, at de forskellige landsarkiver indtil i dag har registreret pastoratsarkiver og de tilhørende menigheds-

råds- og kirkeinspektionsarkiver på forskellig måde til forskellige tider. Denne praksis afspejler også de afleveringer, der er sket. Afleveringerne er foregået på forskellige tidspunkter, med mange års mellemrum, og det har været arkivarernes mening om indholdet af de indkomne arkiver, der i høj grad har styret registreringen. Det har her ofte været spørgsmålet, om enkeltdele af det afleverede skulle udskilles til særlige arkiver. Således er kirkeinspektionernes arkiver i det sjællandske landsarkiv ikke blevet udskilt fra pastoratsarkiverne før i forbindelse med indlæringen i arkivdatabaseen DAISY i 2002, mens de i det nørrejske landsarkiv hele tiden har optrådt som en særskilt arkivtype. Modsat er arkiverne vedrørende det kirkelige gods, hvortil der har hørt særskilt skifte- og overformynderi-jurisdiktion, *mensalgodset*, ved samme nyregistrering i Landsarkivet for Sjælland blevet ført tilbage til pastoratsarkiverne, som de tidligere var blevet udskilt fra. I de fynske og nørrejske landsarkiver er skole-, sundheds- og fattigkommissionssager efterhånden blevet overført til kommunearkiverne, mens de i Landsarkivet for Sjælland stadig bevares i pastoratsarkiverne. De særlige sønderjyske forhold har naturligvis også krævet en anderledes registrering. Derfor må det siges, at en ensartet registrering af pastorats- og menighedsrådsarkiver først sker i forbindelse med den indsamling af arkivalier fra pastorer og menighedsråd, der løber i 2003-2004, og med de tilhørende registreringer i arkivdatabaseen fra dette tidspunkt. Samtidig vil menighedsrådsarkiverne også overalt blive registreret særskilt. Søgeprocessen i den færdige database vil heldigvis fuldstændig fjerne forvirringen, fordi der her vil kunne søges på bind og pakke, uden at man nødvendigvis kender arkivskaberen.

Den anden forskel består i de regionale forskelle i administration og forvaltningspraksis. Her har Sønderjylland helt frem til årene efter Genforeningen haft en anderledes lovgivning end det øvrige Danmark, hvilket naturligvis også har afspejlet sig i arkivdannelsen. Ikke mindst den preussiske lovgivning medførte nogle forskelle – den anderledes personregistrering siden 1874 overflødiggjorde naturligvis ikke kirkebøgerne som sådan, men de havde herefter ikke længere den samme betydning som i Kongeriget. Fra 1897 blev det fx pålagt præsterne at føre sognekroniker.³

De regionale forhold kan også dreje sig om, hvorledes bisper og provster har ønsket at såvel deres egne som de centrale myndigheders krav i form af lovgivning og cirkulærer skulle komme til udførelse. Man kunne være mere eller mindre nidkær i sine krav om, hvorledes arkiverne skulle opbevares og om, hvilke protokoller der skulle føres – og på hvilken måde. Endelig er der store forskelle på, hvilke typer af arkivalier man kan

finde i københavnske sogne i forhold til købstadssogne eller landsogne. Som allerede nævnt var fattig-, skole- og sundhedsvæsen i købstæderne magistratens opgave; således også i København. Her opstod til gengæld i forbindelse med sognet fra midten af 1800-tallet en lang række frivillige og halvprivate organisationer som menighedspleje, menighedsamfund, menighedsbørnehaver og -plejehjem – og hertil knyttede sig ofte også de forskellige spejderorganisationer og fx Blå Kors. Disses virksomhed spores meget tydeligt i de fleste københavnske pastoratsarkiver.

Også udenfor pastorats- og menighedsrådsarkiverne kan man ofte finde oplysninger, der vedrører de enkelte sogne, kirker og præsteembeder. Mange af kirkernes arkivalier befinder sig nemlig i de tidligere patroners arkiver. Det betyder, at der i godsarkiver og magistratsarkiver kan ligge materiale, der ligeså godt kunne ligge i pastoratsarkiverne. Patronernes rolle som kirkeværger har betydet, at alle forhold omkring kirkernes vedligeholdelse og ombygninger har ligget uden for præsters og senere menighedsråds myndighedsområde, indtil kirkerne blev selvejende. Det betyder, at mange oplysninger om kirkebygningerne og deres inventar – herunder synsprotokoller og kirkeregnskaber, men også mange andre typer af arkivalier – vil kunne findes i patronernes arkiver. I Ålholms godsarkiv kan der fx i den store samling af kort og tegninger findes tegninger, der vedrører flere af baroniets kirker, og som viser hidtil ukendte planer for restaureringer fra tiden o. 1900¹.

I visse tilfælde har patronatsforholdene medført, at pastoratsarkiverne er blevet skåret op i flere dele og skal søges på flere adresser. Det vel nok mest besværlige eksempel stammer fra Trinitatis sogn i København. Her skal alle økonomiske dispositioner og retningslinierne for kirkens præster og øvrige ansatte indtil 1868, samt enkelte arkivalier fra 1600-1700-tallet, søges i Universitetets arkiv i Rigsarkivet, idet Universitetet var kirkens patron indtil 1868. Herefter overgik patronatet til Københavns magistrat, og derfor findes hovedparten af det ældre pastoratsarkiv på Københavns Stadsarkiv. Endelig er de nyere dele af pastoratsarkivet efter kirkens overgang til selveje blevet afleveret til Landsarkivet for Sjælland. Tilsvarende skal pastoratsarkiver fra de øvrige københavnske *magistratskirker* i den periode, hvor magistraten besad patronatet, søges i Stadsarkivet. Yderligere vil der naturligvis også være overlapninger mellem pastoratsarkiver og kommunearkiver i landsognene, når det drejer sig om fattig-, skole- og sundhedsvæsen, og de vil ofte være nødvendigt at søge arkivalierne begge steder.² En tilsvarende overlapning i købstæderne er undgået, da magistraten her hele tiden har haft ansvaret for disse områder. Til gengæld har vi i købstæderne kirkeinspektionernes arkiver som supplement til pastoratsarkiverne.

Præstens eget arkiv

Ser vi nærmere på indholdet i pastoratsarkiverne, så vil den første gruppe af arkivalier, som vi vil beskæftige os med, være den del af arkivet, der handler om præstens opgaver som kirkelig embedsmand.

Liber Daticus, embedsbog, kaldsbog; kært barn har mange navne, og denne centrale protokol er da også gennem årene blevet ført på vidt forskellig vis og med større eller mindre begejstring af præsterne. Oprindeligt blev den benyttet til at indføre de mere principielle skrivelser, som kom fra centraladministrationen og bisperne – relevante forordninger, reskripter, cirkulærer og skrivelser. Herudover kunne indholdet veksle meget: Oplysninger om kaldets økonomi og besiddelser, sognebeskrivelser, landemødevedtagelser, præsterækker osv.⁶ I 1844 søgte Kancelliet endelig at få sat skik på præsternes arkiv, idet der ved cirkulære af 6. februar sattes faste regler for embedsbøgernes indhold og indretning.

Dette cirkulære giver i sin form et ganske godt billede af, hvorledes man fra centralt hold ser på præsternes evne til at føre »Contoir-Forretninger«. De havde simpelthen hverken »Sands« for eller øvelse i den slags forretninger, mente de drevne embedsmænd i Kancelliet – eller de kunne på grund af alder have svært ved at føre pennen!⁷ I selve cirkulæreteksten kan man tilmed finde en formaning om, at præsterne ikke skal svine deres forgængere til ...⁸

Til gengæld giver cirkulæret endelig præsterne den nødvendige hjælp til at indrette deres embedsbøger overskueligt og systematisk i 2 afdelinger. Første afdeling skal indeholde oplysninger om kaldet: »Historiske mærkværdigheder«, præstelister med biografier, kaldets status og økonomiske forhold, oversigter over embedets legater, fx i forbindelse med hospitaler og fattighuse – og en oversigt over indholdet af pastoratets arkiv. Den anden afdeling af embedsbogen skal indeholde en fortegnelse over alle de forordninger, plakater og cirkulærer, som er modtaget fra kollegier, bisper og provster. Meningen er simpelthen, at embedsbogen skal fungere som embedets hukommelse.

Videre fastsættes det i cirkulæret, at præsten skal føre en journal over alle indkomne embedssager, og at disse sager skal holdes i streng orden i arkivpakker. Kancelliet lader dog præsterne slippe for at følge centraladministrationens praksis med at føre kopibøger for den udgående post, bare koncepterne ligger ved den korrekte sag i journalrækkefølgen – man skulle ikke byde de stakkels præster for mange forskellige arbejdsgange ...

Derfor vil det i regelen være ud fra præsternes journaler, at man kan se, hvad der er foregået af korrespondance på embedets vegne, men mange steder har præsterne alligevel af egen drift anlagt kopibøger, så

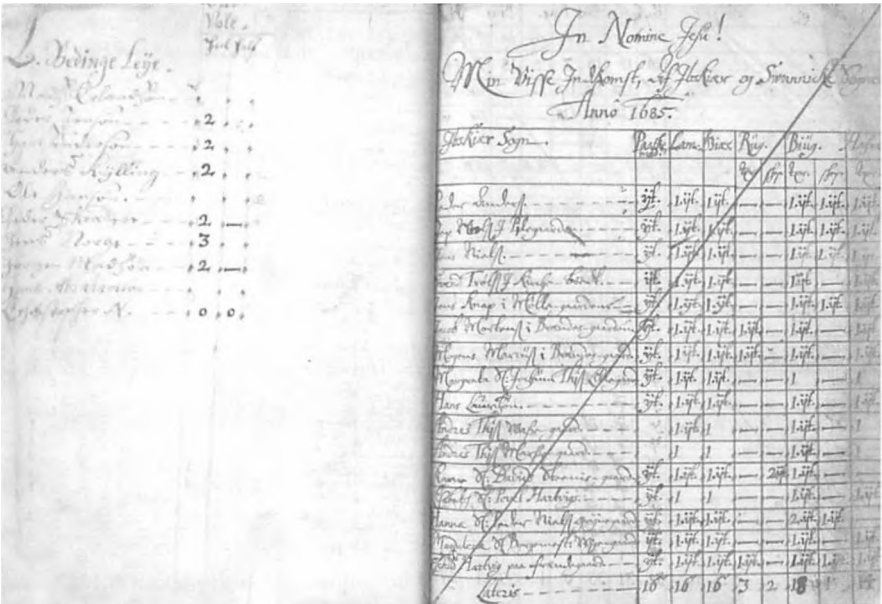
hvis den korrespondance, der skulle høre til journalen, ikke er til stede, så kan det alligevel være muligt at kigge præsten over skuldrene ved at anvende kopibøgerne.

Embedets økonomi

Et af de områder, der fylder meget i præstens arkiv i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, er de arkivalier, der vedrører præsteembedernes økonomi. Præsternes lønninger havde i århundreder bestået af mange forskellige indtægter, der skulle hentes fra vidt forskellige kilder. For det første var præsterne direkte eller indirekte involveret i dyrkningen af præstegårdsjorden; dernæst skulle præsten have sin tiende af sognets beboere, og endelig fandtes der en lang række mere eller mindre frivillige afgifter, hvoraf højtidsofferet gav det største samlede beløb. Alt dette krævede, at præsten nøje førte bog over, hvem der skulle betale hvad i hvilken sammenhæng. Præstegårdens bortforpagtning og forholdet til præsteembedets fæstebønder skulle også nøje følges. Da indtægterne tilmed ikke altid skulle hentes inden for pastoratets grænser, kunne embedets økonomi til tider blive endda meget svær at overskue. Afløsningen af tiendepligten og en reform af præstelønningerne var et arbejde, der tog mange år. De meget store forskelle mellem de enkelte embeders indtægter havde igennem århundreder været et problem. Fra 1894 begyndte arbejdet med afløsningen af tiendepligten, men først i 1913 blev samtlige præsteembeder inddelt i lønningsklasser og en fast direkte statslig aflønning af præsterne tog sin begyndelse. Derfor finder vi netop fra disse år meget omhyggelige regnskaber fra de enkelte pastorater.

Til visse embeder hørte også indtægter af andet gods (fæstegods) end præstegårdsjorden, det såkaldte *mensalgods*. For dette gods havde præsterne frem til 1817 skifte- og overformynderrisjurisdiktion, og de tilhørende skifteprotokoller kan sagtens vise sig at rumme de skiftesager, som man ikke umiddelbart kan finde i retsbetjentenes skifteprotokoller i perioden o. 1800.

Den lille godsforvaltning, som præsterne med mensalgods således udøvede, viste sig – udover i skifte- og overformynderrisprotokollerne – i mindre fæsteprotokoller og diverse fæstebreve. Men også i, at vi i pastoratsarkiverne ofte finder udskrifter af matrikler og kopier af matrikelkort. Der skulle ikke kunne sættes spørgsmålstegn ved adkomsten til eller opmålingen af de jordarealer, som tilhørte embedet.

Ved et lykketraf har man i Ibsker-Svanneke sogn bevaret denne tiendebog fra slutningen af det 17. årh. Den har også haft en usædvanlig skæbne. Den er først blevet anlagt af præsten Johannes Dominici for Knudstorp sogn i Skåne i 1674. Den skånske krigs resultat medførte hans fordrivelse fra sognet i 1677, hvorefter den først bliver taget i brug igen i 1685, hvor han får embede i det bornholmske sogn. Opslaget viser den sidste side af de skånske indførsler og den første side af de bornholmske. (Tiendebog, 1674-1705, Svanneke-Ibsker pastorat. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm).

Præsten som myndighedsperson

Præsten var i enhver henseende den embedsmand, der var tættest på befolkningen i sit daglige virke. Og det var ikke bare som statsmagtens tæller på prædikestolen under enevælden eller som sjælesørger, at han arbejdede i lokalsamfundet. Han var også langt op i 1800-tallet den lokale embedsmænd, hvis arbejde lå til grund for vigtige funktioner i den enevældige stat. Det var de lister, som han hvert år udskrev på baggrund af kirkebogsindførslerne, der dannede grundlaget for opdateringen af lægdsrullerne og dermed for hele udskrivningssystemet. I mange tilfælde er kopier af disse lister bevaret i pastoratsarkiverne fra slutningen af 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet. Tilsvarende vil kopier af de tidlige folketællinger for enkelte sogne kunne findes i nogle af pastoratsarkiverne; præsten var en aktiv medvirkende ved folketællingerne og den eneste lokale embedsmand, der ville være i stand til at revidere tællingernes oplysninger. Også i forbindelse med opkrævning af ekstra-

Almindeligt Bynførelses Schema.

Navn.	Øver anfæst sem fer.	Øver anfæst sem confestmet.	Øver anfæst sem copulest.	Øver anfæst paa Afgangskvæder.	Øver anfæst paa Afgangskvæder.	Øver anfæst sem tod.	Remærkninger.
<i>1. Valse</i>							
<i>2. Valse</i>							
<i>3. Valse</i>							
<i>4. Valse</i>							
<i>5. Valse</i>							
<i>6. Valse</i>							
<i>7. Valse</i>							
<i>8. Valse</i>							
<i>9. Valse</i>							
<i>10. Valse</i>							

Kirkebøger er også ind imellem blevet brugt på ortodoks vis. I begyndelsen af 1800-tallet kunne de dublere som vaccinationsprotokoller, men mere utraditionelt har det været, når degnen, som her, har brugt de ubrugte sider af en ellers udskrevet kontraminiestrialbog til at optegne muntre valse og galopader. I 1859 og derefter (vi kan se hans notat om årets embedsindtægter på en af de ellers blanke sider) har han optegnet noderne til en række salmer, sange og danse, formentlig for at kunne medbringe det faste repertoire for violinen til alle slags sammenkomster i sognet. (Kontraminiestrialbog, Kirke Flinterup 1826-1843 (1859), Landsarkivet for Sjælland, Lolland Falster og Bornholm).

skatter finder vi, at præsten ligger inde med lister over de skattepligtige bønder; både den statslige interesse og hans egen interesse i nøje at kende sine tiendeyderes hartkorn og betalingsevne har her kunnet smelte sammen.

Præsternes virksomhed med lokale indberetninger til amtmand, stiftamtmand, biskop og kancelli kan også følges i disses arkiver – og den forpligtelse til at optegne sognets »Mærkværdigheder«, som instruksens vedrørende embedsbøger giver, er blot en kodificering af det træk på præsternes viden og historiske fornemmelse, som allerede fra Christian IV's tid forventedes fra centralt hold.

Kirkebogsarkivalier

Ser vi på præstens opgaver med kirkebogsføringen, ligger der faktisk en mulighed for yderligere oplysninger i de arkivalier, som knytter sig til selve indførslerne. Præsten har jo modtaget oplysninger fra flere forskellige hold, ikke mindst fra andre myndigheder. Indførslerne om død

vil fx kunne komme fra skifteretten i form af en dødsattest; navneskifte medfører, at der sendes navnebeviser til fødesognet; kongebreve fra kancelli og ministerium giver brudepar ret til at blive viet uden forudgående lysning. Disse bilag til kirkebogens indførsler er sjældent bevarede, da de ikke indeholder oplysninger udover de strengt nødvendige, så det er kun som kuriosas, at de kan optræde i pastoratsarkiverne. De er i regelen blevet kasseret på et tidligt tidspunkt og vil sjældent kunne findes fra 1900-tallet. I andre tilfælde – fx når det drejer sig om faderskabs-sager og navneændringer – kan materialet være bevaret og vise sig mere fyldigt, således at det kan hjælpe med til at identificere sagen i amt eller overpræsidium. Men også her er bevaringsgraden ringe; netop fordi sagen i sig selv vil være at finde det sted, hvor den er skabt – i amt (statsamt efter 1970) eller overpræsidium.

Ind- og udmeldelser af Folkekirken kan være bevaret i visse tilfælde fra 1900-tallet, men også her er de som bilag ikke nødvendige i arkivmæssig henseende og derfor ofte kasseret.

I de store københavnske sogne har der til gengæld været en mulighed for, at flere oplysninger end dem, der er opført i kirkebogen, kan findes i de kirkebogskladder, der er blevet ført her. Den frihed, som kladden har givet for at nedfælde oplysninger, der ikke var direkte krævet ved kirkebogsføringen, kan her vise sig at give nøjagtigere eller flere oplysninger om de enkelte personer. Dette »tredje kirkebogssæt« kan derfor godt vise sig at være til stor hjælp i personundersøgelser.

Dokumentationen af de kirkelige handlinger

Udover de oplysninger, som præsten og degnen har skullet indsamle til brug for kirkebogen, har de også skullet dokumentere, hvad der er foregået af kirkelige handlinger. I afsnittet ovenfor om embedets økonomi omtales de arkivalier, der fortalte om indtægterne ved forskellige kirkelige handlinger, men yderligere blev der anlagt særskilte protokoller til brug for tillysning, kommunion (deltagelse i nadveren) og katekisation, foruden de egentlige gudstjenestebøger. Ligeledes førtes der særskilte forloverprotokoller. I begyndelsen – i 1700-tallet – føres disse protokoller nøje med navns nævnelse i hvert enkelt tilfælde, men op igennem 1900-tallet bliver formen mere og mere summarisk, så at de til sidst stort set udelukkende fungerer som statistiske redskaber. Så længe navnene fremgår tydeligt, kan materialet anvendes til med sikkerhed at fastslå en persons tilstedeværelse i sognet – til sidst er det blot det vigende tal på nadvergæster, der kan læses ud af tallene i disse protokoller.

Yderligere to typer arkivmateriale skal omtales her. For det første er der igennem 1900-tallet i en række pastorater ført en protokol over

gejstlig mægling. Da muligheden for – og brugen af – skilsmisse blev mere almindelig, var det stadigvæk præsternes pligt at søge at mægle i de ægteskabelige kontroverser, inden skilsmisse blev bevilget, og protokollerne belyser mere eller mindre kortfattet præsternes anstrengelser for at få ægtefolk til at holde deres bryllupsløfter. For det andet er der blevet ført lister eller på anden måde dokumenteret, når folk har løst sognebånd til en bestemt præst. Denne oplysning kan jo i visse tilfælde have betydning i personundersøgelser – fx ved vielser eller begravelser.

Præstens arbejde med til- og afgangslisterne indtil retsbetjentene i 1875 overtog kontrollen med tjenestefolks bevægelser gjorde også, at han var den embedsmand, der skulle udfærdige skudsmålsdokumenterne, og der kan derfor også i pastoratsarkiverne findes enkelte skudsmålsbøger eller -dokumenter.

Begravelsesvæsen

Mens indførelsen af dødsfald i kirkebøgerne og selve begravelseshandlingen hører til præstens embedspligter, er forvaltningen af begravelsesvæsenet i de enkelte sogne i dag menighedsrådets og tidligere patronens eller kirketiendeejerens ansvar. I dag vil kirkegårde i større byer tilmed ofte være kommunale. Ældre sager vedrørende kirkegårdene og begravelsesvæsenet vil derfor i regelen kunne findes i pastoratsarkivet, men fra afleveringerne 2003-04 ligger disse sager i menighedsrådsarkiverne. I de tilfælde, hvor kirkegårdene er kommunale vil kirkegårdsarkivalierne i regelen kunne findes i kommunearkiverne; ældst og størst blandt disse arkiver er Københavns Begravelsesvæsens arkiv i Københavns Stadsarkiv.

Siden 1880 har der skullet føres nøje oversigt over begravelserne på kirkegården. Men allerede før den tid var gravstedsprotokollerne i virksomhed. Ikke mindst i byernes kirker, hvor borgere og adel købte sig gravsteder inde i kirken, har det været af stor betydning at holde styr på, hvor folk blev begravet. Men også gravstederne på kirkegårdene holdt man efterhånden godt styr på. Om det skete i form af en kronologisk ført kirkegårdsprotokol eller i form af en gravstedsprotokol, hvor det enkelte gravsteds begravelse blev indført samlet i en art »realregister«, kunne være forskelligt i de enkelte sogne – visse steder gjorde man begge dele. Siden 1953 har det, svarende til kirkebøgernes 2 eksemplarer, været pligtigt, at kirkegårdsprotokollerne føres i 2 eksemplarer, der årligt skal afkonfereres. Netop muligheden for at se på gravstedskontinuiteten kan være af betydning i de slægtshistoriske undersøgelser.

Kirkegårdsprotokollerne og gravstedsprotokollerne suppleres ofte med særskilte protokoller over gravstedsskøder, af oversigter over legatgravsteder – og ikke mindst vigtigt – af kort over gravstederne.

Præsten og fattigvæsenet

Præsten var den udførende kraft i fattigvæsenet på landet indtil 1867, hvor den nye lov om landkommunernes styrelse overlod denne forpligtelse til sognerådet. I byerne blev fattigvæsenets opgaver som sagt varetaget af magistraten, men på landet kom forpligtelsen i høj grad til at hvile på præsten. Allerede fra 1700-tallet finder vi i pastoratsarkiverne protokoller, der vedrører fattigvæsenet¹, men fra 1803 kommer arbejdet i mere faste rammer. Så findes der både forhandlingsprotokoller, regnskaber, forsørgelsesplaner – og registre over de fattiges ejendele, der efter deres død blev bortauktioneret. Det er nok i perioden 1803-1867, at vi kan få det mest nøjagtige billede af, hvordan fattigvæsenet har fungeret, for der er ikke altid den samme mængde af oplysninger fra den følgende periode, hvor sognekommunerne overtog fattigforsørgelsen. Vi kan i de bedste tilfælde følge behandlingen af hvert eneste fattiglem hvert kvartal, med oplysninger om, hvad vedkommende har fået udleveret af klæde, fødevarer og penge, og hvorledes de bliver bosat; heraf følger så også, at de fattiges tidligere historie, boligskifter, vandringer og udliciteringen af deres forsørgelse kan følges på det nøjeste; og der blev virkelig holdt øje med, om nogen flyttede over sognegrænsen, og om den enkelte virkelig kunne have et krav på at blive forsørget i netop dette sogn.

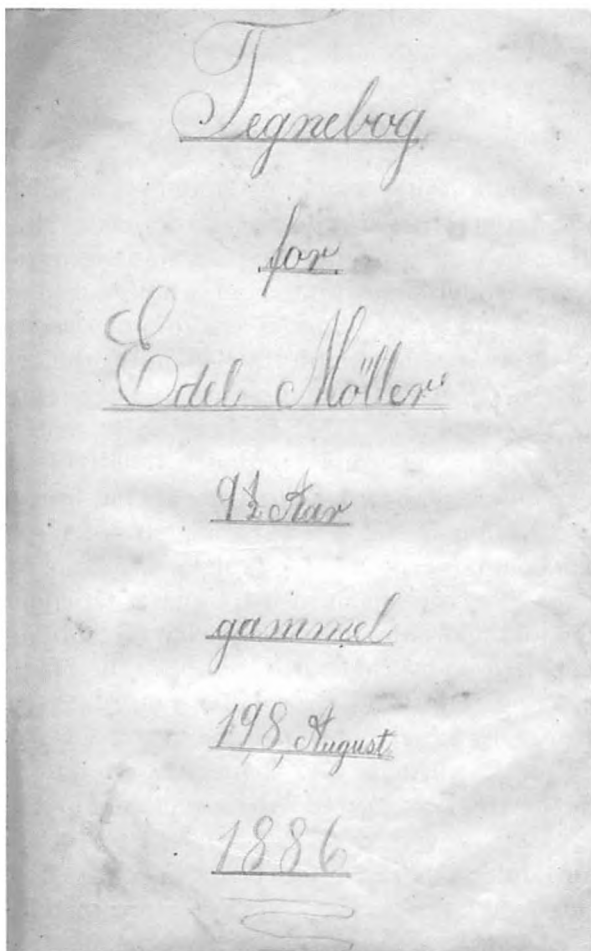
Oprettelsen af sogneforstanderskaberne i 1842 betød ingen praktisk ændring i præstens arbejde med fattigvæsenet – det skete først med loven i 1867.

Bestyrelsen af fattiggårdene på landet er også dokumenteret i pastoratsarkivernes arkivalier frem til 1867, mens de særlige institutioner (som fx hospitaler med egne fundatser) i regelen har deres selvstændige arkiv.

Som ovenfor nævnt er fattigvæsenets sager på landsarkiverne for Fyn og Nørrejylland i regelen udtaget og overført til kommunearkiverne.

Præsten og skolevæsenet

Også når det gælder skolevæsenet, var det præsten, der i lange perioder var den aktive tilsynsførende. Allerede fra oprettelsen af de tidligste almueskoler skulle præsten føre tilsyn med skoleholderen og hans undervisning – et forhold, der med indførelsen af konfirmationen i 1736 blev ganske naturligt, da undervisningen i høj grad virkede som konfirma-

Billedtekst, se næste side.

tionsforberedelse. Og igen var præsten den embedsmand, der var nærmest på de lokale forhold og derfor også den, der var bedst i stand til at repræsentere enevældens administration på stedet. Det gejstlige præg på skolevæsenet blev tilmed forstærket efter anordningen om folkeskolerne i 1814. Med indførelsen af skolekommissionerne blev præsterne formænd og dermed også dem, der førte forretningerne. Forsøg på Øerne med at gøre sognets største lodsejere (skolepatronerne) til formænd i perioden 1806-1814 var efter forvaltningens mening ikke faldet heldigt ud – det kunne i praksis vise sig at være »udannede« bønder eller godsejerens »tjener« – forvalteren eller ridefogeden – der i godsejerens fravær på denne måde blev sat over den enevældige konges repræsentant!

Da Gladsaxe-Herlev pastorats fattigvæsens sager ophørte med at være præstens ansvar i 1868, afleverede han ikke de tilhørende arkivalier til den nye myndighed, sognerådet. De blev liggende i præstegården, og papiret i de gamle protokoller kom efterhånden til nytte i en anden sammenhæng. Helt på egen hånd har Edel Møller, 9½ år, i 1886 autoriseret den gamle fattigvæsensprotokol som Tegnebog. De mere end 30 tegninger, som Edel har udfyldt protokollen med, viser at hun i regelen har tegnet efter forbillede – proportioner, opstillinger osv. åbenbarer kilderne til hendes tegninger, ligesom de ubehjælpelige tilløb til tegninger af huse og heste viser, at inspirationen ikke svarede til intentionen. Edel var meget glad for at tegne heste – med og uden ryttere. (Fattigvæsensprotokol 1862-1868, Gladsaxe-Herlev pastorat, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm).

I byerne kunne præsterne visse steder have indflydelse på almueskolerne eller »de danske skoler«. Denne indflydelse blev også stærkere efter 1814, hvor magistrat og sognepræst delte tilsynet med skolerne, så magistratens repræsentant i skolekommissionen tog sig af de økonomiske sager omkring lærerlønninger og bygningsvedligeholdelse, mens præsten tog sig af tilsynet med lærerne og undervisningen. Der skete også en større integration både i købstæderne og på landet mellem kirkebetjenings- og undervisningsopgaver, idet degnens opgaver på landet blev delt mellem kirkesangeren og kirkebylæreren, mens der ved nedlæggelsen af en række kapellanstillinger i købstæderne i 1800-tallets første tiår komplementeredes ved at gøre førstelærerne til kateketer og

ved at købstadslærerne overtog latinskoledisciplenes kirkebetjeningsopgaver¹⁰.

Fra perioden 1814-1867 findes landsognenes skolearkiver derfor primært i pastoratsarkiverne. Her finder man forhandlings- og regnskabsprotokoller for skolekommissionen samt elevlister, eksamensprotokoller, fraværsprotokoller og besøgsprotokoller for de enkelte skoler, og som følge af sammenblandingen af degne- og lærerfunktioner kan der i disse arkiver ofte ses arkivalier, der er blevet skabt af lærere, kateketer, kirkesangere i en eller flere af deres kapaciteter.

Indførelsen af sognekommunerne i 1842 førte til, at sogneforstanderskaberne i teorien overtog myndighedsforpligtelsen, men i praksis førte det, ligesom for fattigvæsenets vedkommende, kun til mindre justeringer i skolernes styrelse. I byerne voksede magistratens indflydelse. Først med landkommunalloven i 1867 ændres der væsentligt på forholdene. I §15 står der, at sognerådet under amtsrådets tilsyn bestyrer »*Sognekredsens Fattig-, Skole- og Veivæsen, samt øvrige kommunale Anliggender*«, men skønt det af §16 fremgår, at »*Sognepræsten skal for Fremtiden ikke som saadan deeltage i Bestyrelsen af Kommunens Fattigvæsen eller være Forretningsfører for dens Skolevæsen*«, så bevarer han formandskabet i den nye skolekommission, der fortsat fører tilsyn med undervisningen og lærernes embedsførelse. Dette betyder, at selvom selve administrationen – og dermed arkivforpligtelsen – herefter overgik til kommunen, så kan der stadig i pastoratsarkiverne helt frem til midten af 1900-tallet findes materiale vedrørende skolesager; det gejstlige tilsyn med skolevæsenet forsvandt sent i Danmark. I Sønderjylland sker tilsynet med skolerne dog fra Genforeningen og frem uden præsternes medvirken¹¹.

Også for skolesagerne gælder det, at de på det fynske og nørrejske landsarkiv i regelen er udtaget af pastoratsarkiverne og overført til kommunearkiverne.

Præsten og sundhedsvæsenet

Præsten var på landet også den embedsmand, der lokalt skulle holde øje med folkesundheden. Generelt forventedes han at indgive indberetninger om sygdomme blandt mennesker og dyr, og han skulle også overvåge, at de anvisninger, som embedslægerne gav, blev fulgt. Det arkivaliske udtryk for præstens beskæftigelse med sundhedsvæsenet ses primært i de vaccinationsprotokoller vedrørende koppevaccinationer, som præsterne siden 1811 skulle føre – visse steder blev selve vaccinationen mod kopper udført af præsten. Nogle steder findes disse protokoller i selve kirkebøgerne – under alle omstændigheder finder man notatet om vaccinationerne i kirkebøgerne i forbindelse med giftermålene.

Denne opgave var indtil 1870 præstens; fra 1871 overtog skolelæreren førelsen af vaccinationsprotokollerne under skolekommissionens tilsyn.

Fra 1831 var der blevet oprettet lokale sundhedskommissioner, hvis opgaver sogneforstanderskaberne i 1842 overtog; også her havde præsten sæde, og deres arkivalier kan ofte findes i pastoratsarkiverne frem til o. 1870. Men da sundhedskommissionerne kun trådte sammen i forbindelse med truende epidemier, er de arkivalske spor efter dette arbejde ofte sporadiske.

Kirkeinspektion og patronat

Det overordnede tilsyn med kirkens økonomi og vedligeholdelse lå indtil begyndelsen af 1900-tallet på kirkeejerne eller på den person eller institution, som kongen havde pålagt at have kirken i forsvar. I det daglige var denne administration overladt til en kirkeværge, og stiftsøvrigheden havde indsigt i hans arbejde. På landet var det i regelen kirkens ejer – patronen – der havde det overordnede tilsyn, mens det i byerne blev udført af en kirkeinspektion, der bestod af magistrat og sognepræst. Kirkeinspektionernes arkiver rummer de sager, der vedrører administrationen af kirken, dens økonomi og vedligeholdelse. Dette materiale kan være ganske omfattende og varieret. Arkivet omfatter i regelen forhandlingsprotokoller, korrespondance, sager vedrørende kirkens og kirkegårdens økonomi, bestyrelse og vedligeholdelse, inventarier, synsprotokoller og regnskaber – netop det materiale, der er væsentligt for studiet af kirkebygningens historie. I det følgende afsnit vil vi se nærmere på dette materiale.

Kirkens bygninger og inventar

For kirkens bygninger og inventar findes der særskilte protokoller og arkivalier, men inventarier og regnskaber indgår også i andre sammenhænge end i pastoratsarkiverne. Lad os først se på disse.

Kirkebygning og inventar er i høj grad patronens og kirkeinspektionens, siden menighedsrådets område. Derfor vil det ofte kunne betale sig at se på disses arkivalier først. Allerede fra de første kirkeregnskaber, vi kender, ser vi, at der årligt gøres op, hvad der er foretaget af reparationer og nyindretninger på kirken og at inventariet gøres op. Der sker i disse sammenhænge indberetninger til provst og stiftsøvrighed, hvorfor oplysningerne kan optræde både her og i pastoratsarkivet. Ved nyanlæg – af fx kirkegårde – ville stiftamtmand og biskop i regelen først lade sagen behandle i kancelliet eller ministeriet, før der blev skredet til handling.

Hvor det i købstæderne entydigt er kirkeinspektionerne, der behand-

ler spørgsmålene om bygninger og inventar, og hvor det derfor er lettere at fastholde overblikket over, hvorledes kirkebygningernes situation udvikler sig, kan netop det forhold, at patronatet over landsbykirkerne ofte ligger hos de lokale godsejere, godt betyde, at arkivforholdene vedrørende kirkernes bygning og vedligeholdelse ikke er de bedste. Arkivalierne kan have ligget godt gemt i godsarkiverne i mange år – og tilmed være forsvundet i forskellige kassationer, brande, flytninger – eller blot ved, at de er forblevet uregistrerede frem til i dag. Muligheden for sammenblanding af godsets og kirkens regnskaber kan også være tilstede. Patronatsforholdene i København før 1868 kan også gøre, at arkivmateriale vedrørende kirkens økonomi og vedligeholdelse skal søges andetsteds. For Trinitatis kirke er disse forhold omtalt ovenfor; for Holmens kirke er arkivmateriale fra Admiralitets- og Commissariatskollegiet (der var patron for kirken i 1700-tallet) vedrørende kirkens økonomi til gengæld blevet udskilt og overført til kirkens arkiv (på Landsarkivet for Sjælland).

I pastoratsarkiverne kan man fra 1861 finde kirkesynsprotokoller, der skal give oplysninger om kirkebygningens tilstand. Da kirkens økonomi efter kirkeinspektionernes og patronaternes ophør er blevet menighedsrådenes ansvar, vil materialet vedrørende de forskellige syn af kirker, præstegårde osv. i fremtiden skulle findes i menighedsrådenes arkiver.

Fra 1924, efter at menighedsrådene i 1922 overtog bestyrelsen af præstegårdene, er der også blevet ført en synsprotokol for præstegården. Menighedsrådenes arkiver rummer også byggesager, men da de væsentlige forhold vedrørende kirkernes vedligeholdelse i de allerfleste tilfælde kommer ind under Nationalmuseets tilsynsområde, bevares der efter 2003 herfra kun ganske få af disse sager i menighedsrådsarkiverne. Fra en række større eller særlige kirker er desuden arkitekternes optegnelser og planer bevaret. Det gælder fx domarkitekterne ved Roskilde Domkirke, hvis materiale indgår i kirkens arkiv. Tilsvarende er hele indsamlingsprojektet i forbindelse med opførelsen af Grundtvigskirken på Bispebjerg i København dokumenteret i et omfattende arkiv. Generelt kan det siges, at for de kirker, der er opført siden slutningen af 1800-tallet, vil opførelsesforløbet i regelen kunne dokumenteres.

Bygningssagerne har mange forskellige former. Synsprotokoller, regnskaber, inventarier, korrespondance og byggebeskrivelser, kort og tegninger – og særlige sager vedrørende orgel og klokker.

Det er disse typer af kildemateriale, der udgør det arkivalske grundlag for udforskningen af de danske kirkers historie og udvikling. Siden 1933 har Nationalmuseet udgivet værket *Danmarks Kirker*, der skal give en ind-

gående beskrivelse af alle landets kirker. Derfor vil det også være i Nationalmuseets *antikvarisk-topografiske arkiv*, at det bedste overblik over kildematerialet til de enkelte kirkers bygningshistorie kan findes¹².

Menighedsrådenes arkiver¹³

Det har lige fra 1600-tallet været en regel, at præsten i sit arbejde skulle have hjælp af gudfrygtige sognemænd til at sikre sognets moralske tilstand, på samme måde som kirkeværgen havde ansvaret for bygningernes tilstand. Efter grundlovens indførelse blev denne ikke særligt faste forskrift afløst af et cirkulære, der tillod præsterne at oprette frivillige menighedsråd i de enkelte sogne¹⁴. Det var stadig primært kirketugten, der skulle være de frivillige menighedsråds opgave; frygten i sognene var, at der hermed blev skabt et »moralpoliti«, og alene derfor blev de frivillige menighedsråd aldrig en succes. Det ser ud til, at de fleste af de ca. 250 frivillige menighedsråd nåede at fungere i de første ti år efter cirkulærets indførelse, men at de allerfleste forsvandt igen i løbet af 1860'erne; da man nåede århundredskiftet, var der efter ministeriets mening ingen menighedsråd tilbage¹⁵.

Systemskiftet 1901 medførte også, at der kom nyt skub i bestræbelserne for at give Folkekirken en forfatning – eller blot nogle mere faste rammer. Et af de tiltag, der blev gennemført, var loven om menighedsråd fra 1903. Her blev der som forsøg skabt et egentligt råd med fastlagte opgaver – og demokratisk valgt. Menighedsrådsvalget i 1904 var tilmed det første valg, hvor kvinder – og tilmed også tyende – fik valgret. Det mentes faktisk blandt de vise lovgivere, at »kvindernes kirkelige modenhed« var mere udviklet end mændenes ditto! Kvinderne kom oven i købet til at sidde i menighedsrådene i ganske stort tal. Endelige tal findes ikke, men visse steder kom den kvindelige repræsentation i 1904 op på 1/3 af menighedsrådenes medlemstal¹⁶. Menighedsrådsloven skulle kun fungere i én valgperiode på 6 år, så i 1909 forsvandt menighedsrådene igen, for endelig at genopstå som en fast institution, da den nye menighedsrådslov blev gennemført i 1912.

Der er sket en stadig udvikling i menighedsrådenes kompetence gennem de 100 år, som institutionen nu har eksisteret¹⁷. Det afspejler sig som tidligere nævnt også i menighedsrådsarkiverne, der i afleveringerne til landsarkiverne tidligere er indgået som dele af pastoratsarkiverne, men som nu udskilles som selvstændige arkiver. Blandt de sager, der tidligere tydeligt har indgået i pastoratsarkiverne, men som nu placeres i menighedsrådsarkiverne, er sagerne vedrørende kirkegårdsadministrationen vel nok de mest betydende. Sager vedrørende menighedsplejen skal efter 2003 også findes i menighedsrådsarkivet.

Menighedsrådets sager

De vigtigste arkivalier fra menighedsrådene er uden tvivl forhandlingsprotokollerne. Det er her, at vi kan følge udviklingen i de kompetencer, som menighedsrådene efterhånden får. Og der er ikke blot de enkelte menighedsråds protokoller. Der kan også være forhandlingsprotokoller for menighedsrådets forretningsudvalg og fra andre udvalg, som har haft mere eller mindre fast status. Tilmed kan der fra de mange pastora-ter, hvor der er flere sogne, også være fælles menighedsråd for pastoratet med tilhørende forhandlingsprotokoller. Der er regulativer, instrukser, takster og vedtægter, der dog også kan være placeret i pastoratsarkivet. Menighedsrådets korrespondance vil i mange tilfælde også være bevaret for det meste af 1900-tallet; i de seneste afleveringsbestemmelser er denne arkivaliegruppe imidlertid ikke længere fundet bevaringsværdig. I mange tilfælde vil stillingsansøgninger til graver-, klokke- og organiststillinger være blevet bevaret i menighedsrådets arkiv; præsternes stillingsansøgninger skal derimod søges i kirkeministeriets arkiv (se herfor Erik Nørres artikel om præsteansøgningerne).

Det er på den økonomiske side, at menighedsrådet har sin vigtigste funktion som forvalter af de forskellige kasser. Derfor har det også, især fra tiden efter 2. verdenskrig, været regnskabsbøger, kassebøger og regnskabsbilag, der har udgjort den største mængde i menighedsrådenes arkiver. Med den grundige afrapportering til de centrale myndigheder, der især fra 1970'erne er blevet indført, vil dette materiales tilstedeværelse i de lokale arkiver ikke længere være nødvendig, og derfor vil data fra de enkelte sognes regnskab herefter kunne søges i provstiudvalgs og stiftøvrighedens arkiver. At økonomien ikke har været ganske overskuelig at arbejde med, fremgår af, at der både findes en præstelønningsskasse (fælles for pastoratets menighedsråd), en kirkekasse og en kirkebetjeningskasse, der nu er blevet slået sammen, en menighedsråds-kasse (de steder, hvor kirken ikke er selvejende), regnskaber for betaling for kirkelige handlinger, foruden at de forskellige indsamlinger, der er blevet foretaget i kirken, skulle have separate regnskaber. Yderligere vil menighedsrådet ofte være forvalter af forskellige legater, der også kræver selvstændigt regnskab og ofte også en selvstændig forhandlingsprotokol. Som ovenfor nævnt er menighedsplejens sager og sagerne vedrørende begravelsesvæsenet efter 2003 blevet placeret i menighedsrådets arkiv. Bygningssagerne er også omtalt ovenfor.

Tidligere forekom der også selvstændige arkivalier vedrørende menighedsrådsvalg. Kun ved det første valg i 1903 var der valg i samtlige sogne. Siden har den udbredte brug af fredsvalg gjort, at disse arkivalier kan være sjældne i mange sogne. Såvel valglisten som –protokoller kan

findes i menighedsrådets arkiver, men også her er kravet om aflevering af dette arkivmateriale ophørt fra 2003. Også her foregår der nu systematiske indberetninger til centrale myndigheder.

Fordi menighedsrådet er en selvstændig – valgt – institution, har man valgt i arkivlovmæssig henseende at betragte det på samme måde som en kommune. Det betyder, at menighedsrådene ikke behøver at aflevere deres arkiver til landsarkiverne, hvis de foretrækker at bevare dem lokalt. Dette betyder ikke, at arkiverne ikke skal afleveres, for som alle offentlige arkivalier skal de kunne stilles til rådighed for offentligheden senest 20 år efter, at de er blevet dannet. Men det betyder, at menighedsrådet efter aftale med landsarkivet kan vælge at aflevere sit afleveringspligtige arkiv til det lokale kommunearkiv, eller efter nærmere bestemmelser deponere det på det lokalhistoriske arkiv. Betingelserne er i begge tilfælde, at landsarkiverne har registraturer over alle arkivalier, der er blevet afleveret eller deponeret således, at arkivalierne på disse arkiver kan være lige så tilgængelige, som hvis de var afleveret til landsarkivet, og at de kan udlånes til brug på landsarkiverne på samme måde som landsarkiverne selv udlåner deres arkivalier. Dette betyder, at der i fremtiden vil være mulighed for, at menighedsrådets arkiv ofte vil blive opbevaret lokalt, mens pastoratsarkivet fortsat skal afleveres til landsarkivet.

Kirkens sociale institutioner

Først og fremmest i bysognene vil der være knyttet en række sociale institutioner til kirken, og selv om disse institutioner i regelen er selvejende og derfor ikke behøver at aflevere deres arkiver til landsarkiverne, har det heldigvis været sådan, at arkivmaterialet fra disse institutioner i regelen indgår i pastoratsarkiverne. Det er i høj grad dette materiale, der fortæller os om menighedslivet i de enkelte sogne og som fra de sidste 100 år kan fortælle os om kirkens rolle i lokalsamfundet.

Menighedsplejen er allerede nævnt; i de seneste afleveringsbestemmelser indgår dens arkivalier som en del af menighedsrådets arkiv, der skal bevares. Men der kan også forekomme arkivalier fra menigheds-samfund, menighedsbørnehaver, menighedspsykeplejen, fra plejehjem, der er blevet drevet i samarbejde med menighedsråd eller en af de øvrige sociale institutioner eller foreninger. Der kan indgå arkivalier fra Indre mission, Blå Kors og andre afholdsforeninger (i flere københavnske pastoratsarkiver findes der arkivalier fra Børneafholdsforeningen »Håbet«). De lokale spejderorganisationer, der har været knyttet til sognet viser sig også i arkivmaterialet: KFUM og KFUK og FDF forekommer oftest.

Der har altid været knyttet mange forskellige typer af legater til de enkelte sogne. Mange har været administreret af præst, menighedsråd eller en af sognets institutioner, men andre har haft en selvstændig bestyrelse og derfor også et selvstændigt arkiv. I mange sogne finder man således arkivalier fra legater, der skulle sørge for at give ubemidlede konfirmander et ordentligt sæt tøj, så de kunne træde anstændigt frem på den store dag, hvor de gik over i de voksnes rækker.

Andre arkivalier i pastoratsarkiverne

De mange sogne er alle forskellige, og det afspejler sig også i den variation, der er i de typer af arkivalier, vi finder i pastorats- og menighedsrådsarkiverne. Og på dette lokale plan, hvor det i så høj grad er enkeltpersoners interesse og omhu, der er grundlaget for arkivaliernes kvalitet og indhold, vil der være mange uventede og overraskende emner, der kan dukke op. Dette kan både vise sig i sognepræstens interesse for en særlig missionsmark eller for den lokale historie, eller i en niårig piges interesse i at omdanne en fattigkommissionsprotokol til en tegneblok. Men det afspejler også de interesser, der kan være i sognet eller i byen. Den enorme interesse, der i slutningen af 1800-tallet blev skabt for den københavnske kirkesag – for at få bygget tilstrækkeligt med kirker til at kunne rumme – og frelse – hovedstadens eksplosivt voksende befolkning – afspejler sig såvel i pastoratsarkiverne i de eksisterende sogne, hvor der oprettedes støttekomitéer, som i de tidligste arkivalier i de nye sogne, hvor de ældste papirer stammer fra de oprindelige byggekomitéer. Mange præster har efterladt håndskrevne prædikensamlinger og andre manuskripter, der kan fortælle om deres private interesser og kirkelige standpunkter.

Det er også i denne afdeling af arkivet, at vi lærer om aktiviteter i forbindelse med kirke- og præstejubilæer og andre fester, som har føltes mindeværdige. Og her kan også findes manuskripter til historiske fremstillinger af sognets historie. I forbindelse med både udarbejdelsen af bevaringsbestemmelserne for pastorats- og menighedsrådsarkiver og i den konkrete vejledning fra landsarkiverne i forbindelse med bevaringen og afleveringen af arkivalier lægges der meget vægt på, at der bevares arkivalier, der kan belyse de helt specielle forhold, som findes i de enkelte sogne.

Der er også i forbindelse med interessen for at belyse de særlige forhold i de enkelte sogne blevet søgt bevaret kirkeblade. Man skulle tro, at disse som trykt materiale var uden interesse for arkiverne og at det smertefrit kunne findes på Det Kongelige Bibliotek på grund af pligtafleveringen fra trykkerierne. Men netop disse små, tynde blade er ofte blevet

trykt på trykkerier, hvor kendskabet til eller opfattelsen af denne pligt ikke har givet sig udslag i afleveringer til bibliotekerne. Samtidig har det ofte vist sig gavnligt at kunne se kirkebladets regnskaber og de øvrige arkivalier i denne forbindelse i sammenhæng med det endelige produkt.

Særlige sogne og trossamfund

Visse pastoratsarkiver rummer arkivalier, der i endog meget høj grad skiller sig ud fra det sædvanlige. Det kan for eksempel siges om domkirkernes arkiver, om en række af de københavnske pastorater og om arkivalierne fra de anerkendte trossamfunds kirker.

De arkivalier, der er skabt i forbindelse med domkirkernes styrelse og kirkelige betjening, spænder vidt. Dels har bestyrelsesformen været anderledes end i almindelige købstadskirker, dels har økonomien været en anden og meget mere omfattende, ligesom vedligeholdelsesarbejderne og materialet omkring byggerierne er meget mere omfattende. Bestyrelsen af godserne har også været meget mere omfattende – og hermed også de opgaver, der lå på kirken som godsejer. Det ses for eksempel i Roskilde Domkirkes arkiv, hvor der forefindes omfattende jordebøger og hvor rækker af lægdsruller fra Orø viser den myndighedsudøvelse, som kirken som godsejer havde inde i 1700-tallet. Bygning og restaurations af kongegrave er en anden af de særlige emner, som kan findes i dette arkiv.

Visse af de gamle københavnske pastorater har haft særlige opgaver og privilegier, og dette har afspejlet sig i arkivdannelsen. Ikke mindst omkring begravelserne viser der sig en omfattende aktivitet og administration – ikke mindst i forbindelse med erhvervelsen og vedligeholdelsen af gravstederne i kirken, af leje af stolestader og omkring ligbæringerne – Holmens kirke har således et ligvognsprivilegium, der strækker sig ud over sognet selv, og som tydeligt afspejler sig i kirkens arkiver. Trinitatis kirkes pastoratsarkiv rummer også dele af Rundetårns arkiv. De københavnske kirkers tilknytning til enkelte etater og institutioner skaber også særlige arkivalier og arkivforhold – Holmens kirkes tilknytning til flåden og til Holmens mandskab, Trinitatis kirkes til universitetet og studenterne, Garnisons, Citadels og Frederiks tyske kirke (den nuværende Christianskirke) til byens garnison (med både danske og tyske menigheder). Skt. Petri kirkes tyske (evangeliske) menighed har haft en struktur, der har givet et helt anderledes arkiv, end der ellers ses i kongeriget, med mange former for råd, bestyrelser og tilknyttede institutioner og foreninger¹⁸.

Det samme gælder en lang række af arkiverne fra de forskellige anerkendte trossamfunds kirker, hvor disses styreform, anderledes liturgi og

kirkebetjening og fraværet af myndighedsopgaver udover kirkebogsføringen fremhæver andre sider af det kirkelige liv end det, som afspejles i de gængse folkekirkelige arkivalier.

Hvor findes pastorats- og menighedsrådsarkiverne?

Pastorats- og menighedsrådsarkiver frem til 1980'ernes begyndelse findes fra udgangen af 2004 i regelen på landsarkiverne. Der er en række undtagelser, som nævnes i det følgende.

Arkiverne fra de såkaldte *magistratskirker* i København vil for tiden frem til kirkernes overgang til selveje skulle findes i Københavns Stadsarkiv, men grænserne er ikke faste; ældre materiale kan godt være fremkommet siden og skal derfor søges på Landsarkivet for Sjælland. Menighedsrådsarkiver kan, foruden på Landsarkiverne, findes på kommunearkiver eller være deponeret på lokalhistoriske arkiver. Der kan stadig findes ældre arkivalier gemt rundt omkring på præstegårdene og hos tidligere menighedsrådsformænd, selvom Statens Arkiver med den seneste indsamlingskampagne håber at få så mange af de ældre sager bragt frem i lyset og afleveret, så de mange huller i arkiverne kan blive fyldt ud.

Hvad kan man bruge pastoratsarkiverne til?

Målet med denne artikel har været at vise den mangfoldighed af oplysninger, der kan hentes i pastorats- og menighedsrådsarkiverne. Det har ligeledes været væsentligt både at kunne vise bredden i arkivaliemassen generelt og i arkivskabernes måde at arbejde indenfor de skabte rammer. Netop fordi præsterne har været meget alene i deres arbejde som lokale embedsmænd, har de tolket deres opgave med at nedfælde deres embedsopgaver på papir vidt forskelligt – og for menighedsrådenes vedkommende må det tilmed siges, at denne opgave har været overladt til personer, der ofte har været ganske uden kendskab til formålene med at skabe og videreføre arkiver. Arkiverne kan derfor ofte have både personlighedens og tilfældighedens præg, men de rummer under alle omstændigheder meget væsentlige oplysninger om lokalsamfundene igennem de sidste 400 år. Det er nok her, at man vil kunne finde det bedste overblik over, hvad der er foregået i de enkelte sogne frem til 2. halvdel af 1800-tallet – og for perioden efter vil det stadig være her, at oplysningerne om de lokale kirkelige og åndelige forhold bedst søges.

I pastoratsarkiverne kan man finde materiale, der supplerer kirkebøgernes oplysninger og ofte kan give nøgler til deres videre anvendelse; her starter studiet af kirkebygningerne og deres inventar og af den økonomi, der er grundlaget for hele det kirkelige system. Det er i pasto-

ratsarkiverne, at vi tidligst kan studere lokaladministrationen på sogne-niveau, og hvor det landsdækkende skole-, fattig- og sundhedsvæsen er dokumenteret på laveste niveau, indtil disse væsener kommer i kommunalt regi. Her kan vi følge præsten som myndighedsperson, hvor han foruden sine hverv som udfarende kraft i de sociale forhold også arbejder med konkrete opgaver som formuleres i kancelliet og som involverer ham i udskrivningsvæsen, landvæsenforhold og i allehånde informationsopgaver for amtmænd og kancelli. Hans opgaver som sjælesørger gør hans arkiv til det sted, hvor det lokale kirkelige liv kan belyses, og de græsrodsbevægelser, der udspringer heraf, kan ofte kun dokumenteres ud fra de oplysninger og arkivalier, der er blevet bevaret i pastoratsarkivet. Det er også her, at studiet af de enkelte præster og deres forkyndelse må begynde. Og med menighedsrådenes indførelse skabes de arkiver, der reflekterer demokratiets indførelse i den danske folkekirke og den udvikling af en lokal kirkelig selvforvaltning, som er sket igennem det 20. århundrede. Hele lokalhistoriens bredde kan genfindes i de emner, som pastorats- og menighedsrådsarkiverne rummer.

Litteratur:

- Finn Andersen: Sjællands stifts præstearkiver, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1979, s. 17-48.
- Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Afdeling for Oldtid og Middelalder. Nationalmuseets vejledninger, Kbh. 1996.
- Dansk Forvaltningshistorie I, Kbh. 2000.
- Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvæsenes historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede, Kbh. 1940
- Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. Kbh. 1985
- Liselotte Malmgart: Vilkår for liv og vækst. Menighedsrådsloven 1903-2003, Århus 2003
- Margit Mogensen og Erik Nørr: Menighedsrådene og deres arkiver, Kbh. 1991
- Erik Nørr, Præste- og sognearkiver – forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede, Kbh. 1983.
- Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841, Kbh. 1981
- Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen, 1842-1899, Kbh. 1994
- Erik Nørr: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963. Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920 – Bind 2. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 90, Aabenraa 2003.

Jytte Skaaning og Bente Klerck Rasmussen: Find din slægt – og gør den levende. Håndbog i slægtshistorie. 2003

Hans H. Worsøe: Civilstandsregistrering, s. 279-333 i: P. Fransen *et al.*: Harmonisering eller særordning. Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 85, Aabenraa 2002.

Landsarkivernes »guider«:

Harald Jørgensen, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, Kbh. 1977².

Anne Riising, Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Odense 1970.

Hans H. Worsøe & Poul Rasmussen (red.), Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse 1-2, Viborg 1980-81.

Birgitte Vestergaard Futtrup, Gerret Liebing Schlaber og Hans Schultz Hansen, Landsarkivet for Sønderjylland. En arkivoversigt. Aabenraa 2003.

F. Gribsvad & J. Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En oversigt, Aabenraa 1944.

Noter:

1. For 25 år siden – i jubilæumsnummeret af Personalhistorisk Tidsskrift 1979 – beskrev Finn Andersen, dengang registrator ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, detaljeret de enkelte bestanddele af Sjællands Stifts præstearkiver – på et tidspunkt, hvor arkivalier fra menighedsrådene kun sjældent var blevet afleveret til landsarkiverne (Sjællands stifts præstearkiver, Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 17-18). Nærværende artikel knytter sig stærkt til denne artikel og omtaler i de store linier også de samme forhold, idet der dog i højere grad sigtes på at beskrive pastorats- og menighedsrådsarkivernes indhold landsdækkende, samtidig med at vægten mere lægges på søgemuligheder og -faldgruber. Imidlertid er der i mellemtiden i flere omgange blevet indsamlet store mængder af arkivalier fra pastorater og menighedsråd til landsarkiverne, og nye – elektroniske – registreringsformer er blevet taget i brug. Dette har givet anledning til, at en mere ensartet registreringspraksis er under udvikling, at visse arkivalier og arkivaliegrupper skifter tilhørsforhold fra pastoratsarkiv til menighedsrådsarkiv og at der er blevet udarbejdet nye bevarings- og kassationsbestemmelser for Folkekirkens område. Denne artikel bygger netop på erfaringer indhøstet ved den elektroniske nyregistrering af de
2. For såvel bispers som Kancelliets manglende tro på præsternes evne til at udføre »Contoiforretninger«, se nedenfor og Erik Nørr, Præste- og sognearkiver, s. 34ff.
3. For den civile personregistrering, se Hans H. Worsøe, Civilstandsregistrering, s. 279-333 i: P. Fransen *et al.*: Harmonisering eller særordning. Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 85, Aabenraa 2002. For de særlige forhold vedrørende kirke- og præstearkiver i Sønderjylland henvises generelt til F. Gribsvad & J. Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En oversigt, Aabenraa 1944, s. 114-132.
4. Ålholms godsarkiv, Kort og tegninger, Landsarkivet for Sjælland.
5. Et forsøg på at overskue arkivernes sammenhæng og bedømme problemerne i at indsamle alle relevante arkivalier fra landsoglene kan findes i Erik Nørr: Præste- og sognearkiver.
6. For Sjællands stifts vedkommende gav biskop Peder Hersleb i 1738 sin fortolkning af, hvad en kaldsbog skulle indeholde, samtidig med

- at han bad de sjællandske præster om indberetninger om en række specifikke spørgsmål angående deres lokale forhold, Finn Andersen, s. 21f. Viborgbispernes tilsvarende formaninger omtales hos Erik Nørr, Præste- og sognearkiver, s. 29f.
7. De bogsvedliggende overvejelser, med afsæt i norrøjske forhold, beskrives i Erik Nørr, Præste- og sognearkiver, s. 32-38.
  8. -Idet det iøvrigt maatte berøe paa enhver Præst, hvorledes han ville udfylde denne Rubrik, og hvor meget han deri vil optage af de Materialier, der allerede maatte være forhaanden ved Præstearkivet, og hvad han ad anden Vei maatte komme til Kundskab om, forstaaer det sig imidlertid af sig selv, at han her maatte indskrænke sig til Fakta, og afholde sig fra en dadlende Kritik over sine Formænds Forhold.- Kancelliets Cirkulære (til samtlige Biskopper) ang. Indretningen af Præsternes og Provsternes Embedsbøger, 6. Februar 1844.
  9. 1708 oprettes fattiginspektionerne, men først op mod midten af århundredet afgiver dette arbejde væsentlige arkivalske spor.
  10. For hele denne udvikling, se Erik Nørr, Almue- og borgerskolevesenet i det 19. århundrede, i Dansk Forvaltningshistorie I, Kbh. 2000, s. 758-786.
  11. For forholdet mellem den sønderjyske skoleordning og den for det øvrige land gældende, se Erik Nørr, Genforeningens bedste gave, *passim*.
  12. Nationalmuseet har udgivet en kort vejledning til dette arkiv: Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Afdeling for Oldtid og Middelalder. Nationalmuseets vejledninger, Kbh. 1996.
  13. Generelt kan der for menighedsrådenes arkiver henvises til Margit Mogensen og Erik Nørr, Menighedsrådene og deres arkiver, Kbh. 1991.
  14. Cirkulære af 24. september 1856.
  15. Liselotte Malmgart, Vilkår for liv og vækst, s. 11ff.
  16. Mogensen og Nørr s. 10ff
  17. Malmgart, Bilag 5, s. 100ff, giver en god og overskuelig oversigt over denne udvikling.
  18. Herfra er fx netop udskilt et omfattende arkiv fra stiftelsen Brødrene Pedersens Jomfrukloster.

Karsten Gabrielsen, f. 1954, cand. phil., arkivar ved Bevarings- og Kassationsafdelingen, Rigsarkivet. Har bl.a. skrevet: Københavns arkæologi og den historiske topografi, *Københavns Arkæologi. Historiske Meddelelser om København 1999*, s. 9-35, At dekonstruere Ramsing, *anf. arb.* s. 38-58, og *Virksom styver jeg frem. Dyreværnsforeningen Svalens historie 1897-1985*, 2001. Adresse: Rigsarkivet, Rigslagsgården 9, 1218 København K, e-mail: kga@ra.sa.dk

Genealogisk Samling på Frederiksberg Bibliotek

Af Michael Bach

Frederiksberg Bibliotek har siden 30'erne opbygget en af landets største samlinger af slægtsbøger, den såkaldte Genealogiske Samling. Samlingen udbygges år for år ved køb af nye slægtsbøger, og den benyttes af mange slægtsforskere og personalhistorikere fra ind- og udland.

Lederen af Frederiksbergs kommunale biblioteksvæsen, dr. Georg Krogh-Jensen deltog i 1933 i et nordisk biblioteksmøde i Oslo, og besøgte ved den lejlighed byens nye hovedbibliotek, det store Deichmanske Bibliotek.¹ Krogh-Jensen hæftede sig bl.a. ved bibliotekets samling af slægtsbøger, og besluttede sig for, at en lignende samling skulle *hans* hovedbibliotek på Frederiksberg også have. Slægtsbøgerne kunne passende supplere den samling af biografiske værker, som man allerede var godt i gang med at bygge op.² Hjemvendt fra Oslo tog Krogh-Jensen derfor straks fat på et stort og målrettet indkøb af danske slægtsbøger.

Samlingen grundlægges og udbygges

Bibliotekarere på Frederiksberg Biblioteks læsesal lavede i 1936 en fuldstændig udskrift af alle kendte titler på danske slægtsbøger, de kunne finde i *Dansk Bogfortegnelse* og i *Dansk Historisk Bibliografi*, suppleret med de årlige fortegnelser over ny dansk slægtslitteratur, som *Personalhistorisk Tidsskrift* havde bragt i et par årtier.³ Resultatet var mange hundrede kartotekskort, der i de følgende år blev grundlaget for indkøb hos boghandlere og antikvariater, forlæggere og forfattere.⁴ I en gammel regnskabsbog fra 30'erne kan man således i dag se, at dr. Krogh-Jensen i 1934 og 1935 købte Hauch-Fausbølls *Haandbog over den ikke naturaliserede Adel og Slægten Dinesen gennem 300 Aar* samt Villh. H. Finsens *Slægtsbog med Portrætter for Familien Finsen* for i alt 27 kr. – i øvrigt ikke ganske billigt efter datidens målestok.⁵ År for år kan indkøbene af slægtsbøger følges i læsesalens årsberetninger. En tilsvarende indsamling af ældre dansk genealogi vil nok i dag være temmelig håbløs. Mange af bøgerne udkom – og udkommer – kun i beskedne oplag.

Dansk Historisk Bibliografi medtager også litteratur fra bl.a. Norge og

Georg Peter Krogh-Jensen (1892-1968) blev læreruddannet i 1913 og underviste i nogle år i sin fødeby Holstebro. Senere blev han student og studerede ved universiteterne i København, München og Leipzig og erhvervede i 1922 en tysk doktorgrad på en pædagogisk disputats. Tilbage i København gennemgik han bibliotekaruddannelsen, og blev i 1924 underbibliotekar ved Frederiksbergs kommunale biblioteksvæsen. I årene 1932-35 ledede han sammen med kommunens arkitekt H. Carl Andresen det store biblioteksbyggeri på Solbjergvej, og var Frederiksbergs stadsbibliotekar fra 1935 og til 1953, hvor han måtte trække sig fra sit embede pga. sygdom. Krogh-Jensens rolle i folkebibliotekernes pionerår kan ikke overvurderes, og hans bibliotek dannede mønster for andre danske og skandinaviske biblioteker i et par årtier. Som slægtsforsker har Krogh-Jensen bl.a. udgivet *Slægten Krogh-Jensen fra Gudnæs Mølle i Thy* (1960). Krogh-Jensen flyttede i slutningen af 50'erne til Han Herred. Her beskæftigede han sig i nogle år med lokalhistoriske studier, særligt om den thylandske skudedefart.

Dr. Krogh-Jensen på sit kontor, ca. 1945 (Frederiksberg Bibliotek. Lokalhistorisk Billedsamling).

Den senere vicestadsbibliotekar ved Frederiksberg Hovedbibliotek, Poul Steenstrup, begyndte som elev på biblioteket i 1947, mens dr. Krogh-Jensen endnu var stadsbibliotekar. Dengang kunne det ikke nytte noget, at de nye elever ikke kunne redegøre for deres familieforhold. Herom beretter Poul Steenstrup mange år senere: »Jeg blev sendt ind for at fremstille mig på chefskontoret, og jeg bemærkede med det samme, at der lå en uindbunden bog af historieprofessoren Johannes Steenstrup på skrivebordet. Jeg forestillede mig nok, at det ikke var nogen tilfældighed, og et stykke ind i samtalen lagde Krogh-Jensen da også sin hånd på bogen og så mig dybt i øjnene: »Er De i familie med denne mand?«. Næh, det mente jeg nu ikke. Jeg kunne imidlertid se på ham, at det var en skuffelse, så jeg prøvede at redde min families position ved at oplyse, at jeg til gengæld var i familie med zoologen Japetus Steenstrup. Så fulgte en lang pause, og derefter sagde han med tilkæmpet beherskelse: »Johannes Steenstrup var søn af Japetus!« – Jeg fik bogen med en opfordring til at granske mine slægtsforhold«. (Citeret fra Erik Allerslev Jensen (red.): *Georg Krogh-Jensen*. 1987)

Slesvig-Holsten. Derfor købte biblioteket også slægtsbøger fra disse landområder, når der blot var en naturlig slægtsforbindelse til Danmark. Samlingen af slægtsbøger fra Norge og hertugdømmerne er dog ikke stor, og den har halvfjerds år senere en lidt tilfældig karakter over sig.

I 1938 var man nået op på 327 slægtsbøger, der under betegnelsen *Genealogisk Samling* blev udskilt fra læsesalens almindelige håndbogssamling.⁶ Tilvæksten i årene før og under besættelsen var meget stor. Således bestod samlingen i 1944 af 1.242 bøger. På det tidspunkt var de fleste kendte slægtsbøger i hus, og biblioteket besluttede sig for at udgive et katalog over samlingen. Det udkom samme år og rummede lidt over 1.000 slægtsbøger m.m. I 1951 udkom et tillægsbind, der forøgede antallet med yderligere 6-700 slægtsbøger m.m.⁷ Bag med mere skjuler sig det faktum, at katalogerne ikke indskrænkede sig til kun at registrere egentlige slægtsbøger, men også medtog slægtshistoriske artikler i tidsskrifter og stamtavler i samlingsværker. I begyndelsen af 1940'erne registrerede bibliotekarer de slægtshistoriske artikler i bl.a. *Personalhistorisk Tidsskrift* og *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* samt de amtshistoriske årbøger. Undersøgelsen omfattede også stamtavler i samlingsværker, f.eks. *Danmarks Adels Aarbog*, Lengnicks *Genealogier*, Giessings og Treschows *Jubel-Lærere* og Elvius' *Patriciske Slægter*.⁸ Inden tillægsbindet udkom i 1951 havde bibliotekarerne tilmed udstrakt deres undersøgelser til også at omfatte de »skjulte« stamtavler i biografiske og topografiske værker, som biblioteket var i besiddelse af.⁹

I besættelsesårene begyndte mange danskere at interessere sig for deres slægts historie. Befolkningen mødte indskrænkninger alle vegne, men arkiverne og bibliotekerne stod heldigvis klar i de mørke år. Som et beskedent bidrag til dansk genealogis historie kan det her kort meddeles, at benyttelsen af *Genealogisk Samling*, der i de første besættelsesår lå på omkring 700 årlige ekspeditioner, i 1944 og 1945 steg til næsten det dobbelte, for derefter igen at dale til de sædvanlige 700 ekspeditioner, da der var blevet fred.¹⁰ Det var et stort arbejde, læsesalens bibliotekarer foretog i årene 1936-51, men det var umagen værd. Katalogerne solgte godt – der er ikke flere tilbage – og interessen for *Genealogisk Samling* var for alvor vakt.

I de forløbne halvtreds år har der fra tid til anden været planer om at udgive nye kataloger, men det er aldrig blevet til noget, og i disse elektroniske tider, hvor bibliotekets bøger let kan findes frem via internettet, er der ikke længere planer om at udgive kataloger i trykt form. De gamle kataloger har således i dag kun praktisk betydning i forhold til *Møllers kasser* som omtales nedenfor. Ellers må de betragtes som forældede, da

I et af de smalle rum mellem læsesalen og voksenafdelingen gemmer biblioteket de mange tusinde slægtsbøger. Bogsamlingen er lukket – bibliotekets brugere får således ikke lov til selv at »græsse« på hylderne – men slægtsbøgerne bliver hurtigt taget frem til brug på læsesalen. På den gamle bogvogn i baggrunden står den komplette samling af *Personalthistorisk Tidsskrift*. (Foto, forfatteren).

katalogerne kun rummer en beskedent femtedel af den nuværende samling.

Genealogisk Samling rummer i dag over 7.300 bøger – heraf godt og vel 4.200 egentlige slægtsbøger. Derudover biografiske opslagsværker, lange rækker af genealogiske tidsskrifter osv. Hertil kommer mange tusinde registreringer af artikler i årbøger, tidsskrifter m.m.

Fra slutningen af 40'erne blev der udgivet slægtsbøger fra kommercielle bureauer i Jylland (f.eks. Nordisk Slægtsforskning og Dansk Slægtsforskning). Desværre måtte biblioteket i en periode i 70'erne opgive at købe de fleste af disse slægtsbøger, der var meget dyre, og man valgte at bitter nød at frasortere de slægter, hvis navne ender på *-sen* – og det gjorde den altovervejende del! Det er lykkedes at erhverve ganske få af disse slægtsbøger siden, men hovedparten mangler stadig. De kan dog som regel skaffes fra andre biblioteker.¹¹

Udviklingen er i lidt over et tiår gået i retning af flere privattrykte slægtsbøger. Teknologien har givet alle slægtsforskere med en pc nye og billige muligheder for at få slægtsbøger udgivet. Så nu går turen ikke

længere til bogtrykkeren, men til printeren på hjørnet af skrivebordet! Her omkring årtusindskiftet er det efterhånden et særsyn at se en slægtsbog, der er blevet »rigtig trykt« på bogtrykkeri, men det er i øvrigt også en underordnet sag, da biblioteket køber alle de slægtsbøger, det bliver gjort opmærksom på. Det hænder også, at slægtsforskere afleverer deres bøger gratis til biblioteket.

Frederiksberg Bibliotek har siden 1987 leveret et ikke uvæsentligt bidrag til de årlige fortegnelser over nye slægtsbøger, som er blevet trykt i *Hvem Forsker Hvad* (næsten) hvert år siden.

Benyttelsen af Genealogisk Samling

I de senere år er Genealogisk Samling forøget med ca. 25-30 titler om året. Dette tal dækker imidlertid ikke den samlede produktion af slægtsbøger, for selvom ingen kender det samlede antal danske slægtsbøger, er det bibliotekets klare fornemmelse, at især mange privattrykte slægtsbøger slet ikke bliver kendt uden for de snævre familiekredse. I bedste fald modtager bibliotekerne slægtsbøgerne flere år efter udgivelsen, men det er kun toppen af isbjerget. En lille fjerdedel af de 83 nye danske slægtsbøger, der indgik i de danske bibliotekers bogbestand i 2002 og 2003, er udgivet før 2002.¹² Bøger, der trykkes på bogtrykkerier, bliver pligtafleveret til Det Kongelige Bibliotek i København og Statsbiblioteket i Århus et par gange om året (det står i hvert fald i loven), og herfra finder bøgerne deres naturlige plads i den danske nationalbibliografi, der er tilgængelig for alle på internettet (www.bibliotek.dk). Disse nationalbibliografiske titler fanger Frederiksberg Bibliotek let uge efter uge, hvorefter de indkøbes til Genealogisk Samling.

Når en slægtsforsker henvender sig på Frederiksberg Bibliotek og ønsker at læse en bestemt slægtsbog, vil resultatet af lånerens og bibliotekarens anstrengelser være et af følgende:

1. Bibliotekaren finder let den ønskede titel i databasen, og låneren får med det samme udleveret slægtsbogen til brug på læsesalen.
2. Biblioteket ejer ikke slægtsbogen, men finder let et andet bibliotek, der ejer den. Herfra kan slægtsbogen bestilles hjem til låneren – med mindre låneren selv ønsker at henvende sig personligt til det pågældende bibliotek.
3. Bibliotekaren finder slet ikke bogen. Låneren vil så i reglen blive henvist til et af Statens Arkiver (Rigsarkivet og landsarkiverne) eller lokalarkiverne, der erfaringsmæssigt også har mange slægtsbøger stående, især fra deres virkeområder. Men hvor folke- og forskningsbibliotekerne har forenet sig om én fælles database (www.bibliotek.dk), så

kigger man i denne base langt efter slægtsbøgerne i Statens Arkiver og de ikke-biblioteksdrevne lokalarkiver. Slægtsforskerne må altså selv henvende sig til disse arkiver og søge yderligere oplysninger dér.

Det er altid en god idé at notere sig forfatter- og titeloplysninger så præcist som muligt. Som regel vil disse oplysninger være tilstrækkelige, men gør det også til en god regel at notere navnet på det bibliotek eller arkiv, hvor slægtsbogen blev fundet. Det kan siden vise sig at være en meget nyttig oplysning – for en selv, for andre slægtsforskere – og for bibliotekarer og arkivarer!

Fra kortkartotek til elektronisk kartotek

Frederiksberg Bibliotek vedligeholdt indtil 1991 et kortkartotek over bøgerne i Genealogisk Samling. På det tidspunkt forlod biblioteket dog de gamle kartoteker og har siden registreret alle bøger i en database, der i nogle år har været tilgængelig via internettet (www.fkb.dk).

I databasen findes ikke alene slægtsbøgerne i Genealogisk Samling, men også de ovennævnte henvisninger til slægtshistoriske artikler i *Personalhistorisk Tidsskrift*, de amtshistoriske årbøger og stamtavlesamlingerne. Den omfattende og tidskrævende registrering af artikler ophørte imidlertid med udgangen af 1991. Ressourcerne har ikke tilladt en genoptagelse af dette arbejde, men til gengæld kan slægtshistoriske artikler let findes i Artikelbasen (adgang via www.bibliotek.dk). Det er dog værd at bemærke sig, at slægtshistoriske artikler efterhånden kun publiceres i *Personalhistorisk Tidsskrift*. De amtshistoriske årbøger bringer kun undtagelsesvis stam- og anetavler – om overhovedet.

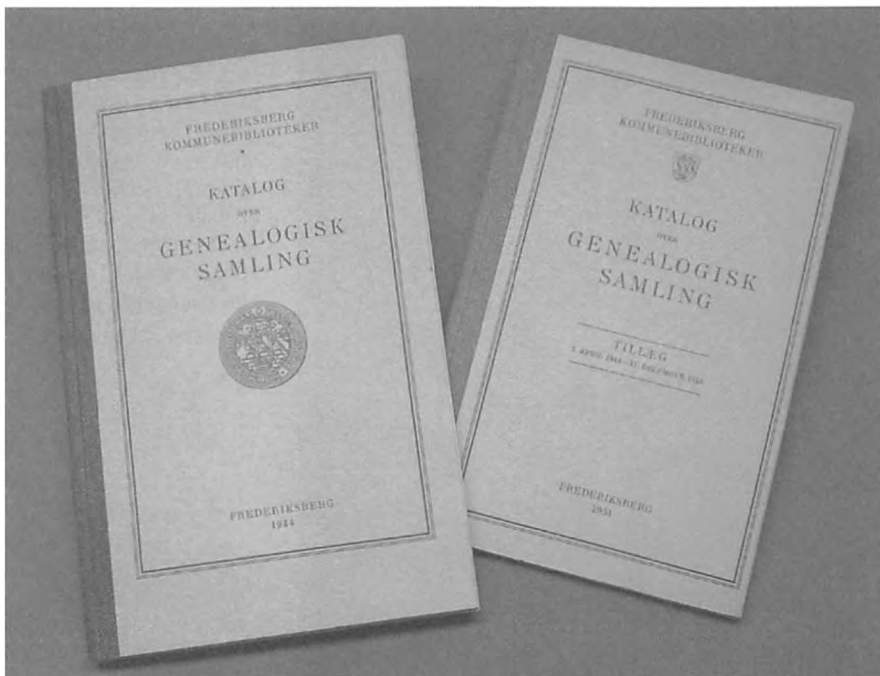
På Frederiksberg Biblioteks hjemmeside (www.fkb.dk/slaegtsforskning) findes en vejledning i, hvordan søgninger efter slægtsbøgerne bedst gribes an. Biblioteket arbejder løbende på at gøre søgemulighederne så lette og overskuelige som mulige.

Hvad kan man finde i Genealogisk Samling?

En kæde er som bekendt ikke stærkere end det svageste led – og sådan forholder det sig også med slægtsbøgerne i Genealogisk Samling. Hvis slægtsforskeren har en forventning om at kunne søge på alle de (slægts)navne, der forekommer i en slægtsbog, vil han eller hun blive skuffet ved mødet med bibliotekets database.

En ny slægtsbog i Genealogisk Samling sættes i gruppe 99.9 og får tilføjet to emneord. Det ene er *slægtstavler*, det andet er slægtsnavnet. Poul Bredo Grandjeans *Stamtavle over Peder Jacobsen Deichmanns Efterkom-*

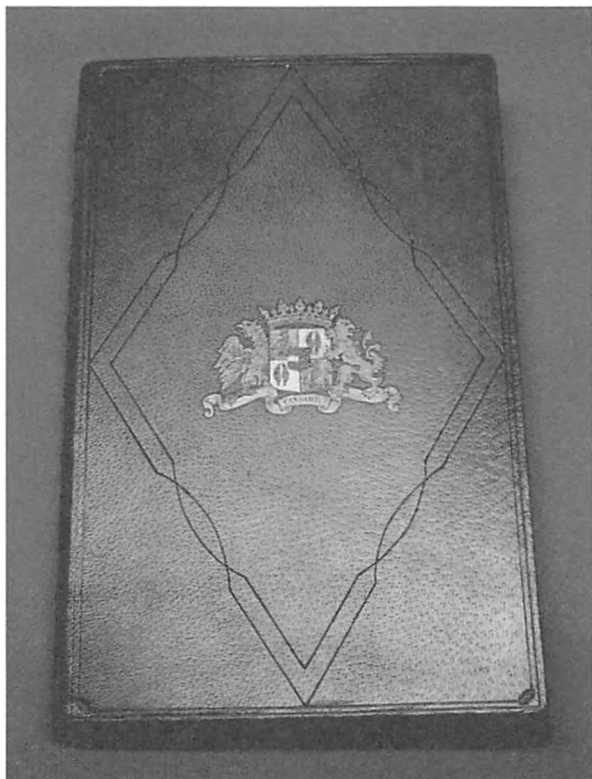

Bibliotekets kataloger over Genealogisk Samling fra 1944 og 1951. Katalogerne har næsten ingen praktisk betydning længere, da de kun rummer en femtedel af titlerne i den nuværende samling af slægtsbøger. (Foto, forfatteren).

mere har altså kun fået knyttet to emneord på sig, nemlig *slægtstavler* og *Deichmann* – intet andet.¹³ Imidlertid vil enhver slægtsforsker vide, at der i en hvilken som helst slægtsbog – stor eller lille – vil forekomme et væld af slægtsnavne. En kvindelig *Deichmann* gifter sig således på side 32 med en *von Spreckelsen*, hvorefter læseren på de følgende seks sider kan følge denne slægt indtil han eller hun igen på side 38 støder på en *Deichmann*. Men *von Spreckelsen* og hans svogre og svigerinder tilgodeses ikke ved tildelingen af emneord – det gør alene *Deichmann*! Det er et stort problem, for derved bliver mange gode oplysninger ikke åbenbaret for slægtsforskerne. Medlemmer af slægterne *Deichmann* og *von Spreckelsen* kan jo på lignende vis optræde i alle andre tænkelige slægtsbøger.

Det ville være en stor hjælp for slægtsforskerne (og bibliotekarerne med!), hvis alle personnavne i en slægtsbog var søgbare i databasen. Basen kan sikkert uden problemer håndtere denne mængde af navne, men med en samling på flere tusinde slægtsbøger med hver især hundredvis af slægtsnavne i sig vil antallet af indtastede navne let runde mil-

Til samlingens perler hører *Slægten Hoppes Stamtafle* fra 1938. Først og fremmest på grund af det meget smukke hellæderbind med ornamentik i blindtryk. Familiens våben er malet af et af slægtens medlemmer, Margrethe Hoppe. Bogen eksisterer kun i meget få eksemplarer. (Foto, forfatteren).

lionen – og dertil er bibliotekernes ressourcer ikke. Skal en sådan opgave løses, må det sikkert blive ad frivillighedens vej.

Møllers kasser

De såkaldte Møllers kasser, som tidligere har været beskrevet af Villads Villadsen i dette tidsskrift,¹¹ kan til en vis grad råde bod på de skjulte *von Spreckelsen*'er. Kasserne – eller rettere deres indhold, der består af intet mindre end 36.000 sedler – blev skabt i årene 1965-73 af bibliotekar John Møller.

Der er tolv fiberkasser i Møllers samling. De fire af kasserne indeholder sedler på »skjulte« slægter, der optræder med mindst tre generationer i en slægtsbog. De andre otte kasser registrerer på tilsvarende vis »skjulte« slægter, der optræder med mindst to generationer. Enhver søgning på et slægtsnavn kræver altså opslag i mindst to kasser. For hvert slægtsnavn er der en henvisning til *Katalog over Genealogisk Samling* fra 1944 (se ovenfor). Her kommer det gamle katalog altså til ære og vær-

dighed, for bag hvert løbenummer i kataloget gemmer der sig en titel på en slægtsbog. Slægtsbogen skal derpå slås op i databasen, hvorefter den kan tages frem til låneren. Fremgangsmåden er lidt besværlig og fordrer en vis tålmodighed. Anstrengelserne kan dog meget let vise sig at være umagen værd og føre et godt resultat med sig: den helt uventede oplysning, man slet ikke regnede med at finde!

Det skal for en god ordens skyld nævnes, at John Møller alene har koncentreret sig om de slægtsbøger, der er medtaget i kataloget fra 1944. Men det er under alle omstændigheder en meget stor bedrift! Ingen har siden 1973 forsøgt at gøre Møller kunsten efter!

Samlingerne

I de følgende afsnit skal jeg prøve at give forskellige eksempler på, hvad man kan finde i Genealogisk Samling, der rummer andet og mere end blot slægtsbøger. Men lad mig alligevel starte med slægtsbøgerne:

Slægtsbøger over enkelte slægter

Grundkernen i samlingen er og bliver slægtsbøgerne. Efter folkebibliotekernes decimalclassesystem (DK5) er disse placeret i grupperne 99.9 og 99.94. Grænsen mellem de to grupper kan synes lidt flydende. Gruppe 99.9 rummer det, slægtsforskere almindeligvis forstår ved slægtsbøger: bøger, hvor slægtens medlemmer – både aner og efterkommere – er anbragt i en velkendt systematisk orden. Gruppe 99.94 kaldes »slægts-historie« og her finder man de slægtsbøger, hvor slægtens medlemmer nok er behandlet, men nu ikke længere i en strengt systematisk opstilling. Bøgerne vil ofte koncentrere sig om nogle få medlemmer af eller generationer i en slægt, og læseren vil ofte skulle sidde og udlede navne og data fra lange kapitler. Nogle af bøgerne indeholder heldigvis oversigtstavler – måske tilmed navneregistre. Samlingen er ikke stor – den udgør højst et par procent af den totale mængde slægtsbøger. Mange slægtsforskere kender Bo Bramsens *Huset Glücksborg* (1975) – den er et godt eksempel på en bog i gruppe 99.94 – og den rummer også gode oversigtstavler og registre!

Til samlingen hører også en del slægtsbøger fra de kommercielle bureauer i Jylland. Titlerne på disse bøger er som regel bygget over en fast model, f.eks. denne: *Slægtsbog for efterkommere efter Hans Rasmussen Skafte, født 1800, gårdejer i Awnede sogn*. I sådanne tilfælde kan en søgning på et sognenavn let føre gode resultater med sig. Som regel vil det ofte være bedre at søge på sognenavne end på slægtsnavne, der ender på *-sen*. Der er nemlig temmelig mange slægtsbøger opstillet under Hansen, Jensen og Nielsen!

Samlinger af stamtavler

Mange slægtsforskere vil være fortrolige med de store og kendte samlinger af stamtavler. Til den gruppe regnes f.eks. Th. Hauch-Fausbølls *Slægthaandbogen* (1900) og *Patriciske Slægter* (1891-1930) samt Paul Nordergaards *100 danske præsteslægter* (1954). Slægtsbøger, der omhandler mindst to slægter, sættes i gruppe 99.8. Ellers minder de om slægtsbøgerne i gruppe 99.9 – den systematiske opstilling af personerne går igen her. Selvom *Slægthaandbogen* indeholder hundredvis af slægter, vil de alle være søgbare i databasen. Gruppe 99.8 udgør få procent af det samlede antal slægtsbøger, men de dukker som regel frem ved de fleste søgninger i databasen, og bliver derfor tit taget frem fra samlingen.

Til gruppe 99.8 hører også adelsårbøgerne, og biblioteket abonnerer på *Danmarks Adels Aarbog* og tilsvarende svenske og tyske. Den danske adelsårbog udkommer – trods det sidste ord i titlen – nu kun hvert tredje år. De tyske kommer der til gengæld stadig mange af, og det er med tungen lige i munden, bibliotekarerne ekspederer i tyske fyrster, grever, baroner, og adelige!¹⁵ De gamle, tyske Gotha-håndbøger, der udkom fra engang i 1700-tallet og indtil Det Tredje Rige brød sammen i 1945, findes der også mange af, men samlingen er ikke komplet.¹⁶

Biografiske opslagsværker, herunder staterne

Genealogisk Samling rummer også en meget omfattende samling af biografiske opslagsværker, bl.a. de store nationalbiografier (f.eks. *Dansk Biografisk Leksikon* og *Kraks Blå Bog*) og et utal af mere specifikke værker, der registrerer personer med samme uddannelse, fag eller arbejdssted. Det er de såkaldte stater, jeg her skal tale om – kendte er bl.a. *Den Danske Lægestand* og *Teologisk Stat*.

Staterne er et uomgængeligt kildemateriale for slægts- og personalhistorikere, og har derfor i halvfjerds år været en helt naturlig del af Genealogisk Samling. Staterne blev dog ikke medtaget i bibliotekets kataloger fra 1944 og 1951 – de kunne nemt have fyldt siderne i et separat bind, men et sådant er aldrig udgivet. Den slægtsforsker eller personalhistoriker, der vil vide god besked om staterne inden for en bestemt faggruppe, kan med stor fordel benytte sig af *Bibliografi over danske stater 1913-1981*.¹⁷ Bibliografien dækker en lang årrække, og er derfor meget repræsentativ. For perioden før 1912 må *Dansk Historisk Bibliografi* benyttes. Vær opmærksom på, at mange af de klassiske stater, der endnu anvendes, faktisk er over hundrede år gamle i dag.

Staterne koncentrerer sig i stort omfang om personer med en videregående uddannelse bag sig. Fra ældre tid vil disse stater således kun rumme navnene på en begrænset del af den danske befolkning. Stater

Danmarks Kongefamilier i den mytiske Periode (fra Odin til Gorm den Gamle) er den første af ti stamtavler i J.P.F. Kønigsfeldts *Genealogiske Tabeller over den Oldenborgske Stamme* (1840). Om Odin oplyses det, at han »kom omtrent 50 Aar før Christi Fødsel fra Asgard ved Donfloden til Sverrig, og bemægtigede sig den største Deel af Skandinavien«. God og nyttig information til enhver tid! Stamtavlen måler 32 x 48 cm. (Foto, forfatteren).

for håndværkere forekommer, men deres indhold er som regel mere tilfældige, i hvert fald sjældent fuldstændige. Der udkom navnlig før besættelsen en del kommercielle stater for håndværkere og lavere funktionærer (f.eks. *Dansk Haandværker-Stat* (1932) og *Dansk Skole-Stat* (1933-34)), men det er værd at bemærke, at de kun tegner et øjebliksbillede. I *Dansk Politistat* (1933-34) finder man således kun navnene på de ansatte i politietaten anno 1933; politifolk, der på det tidspunkt havde forladt tjenesten eller var døde, kigger man derimod forgæves efter. Men den slægtsforsker, der er heldig at finde Onkel Sofus i dette eller tilsvarende værker, vil hurtigt få mange gode oplysninger på hånden. Staterne kan bestemt ikke undværes!

Der udkommer ikke så mange stater mere. Gang på gang må man konstatere, at en række af stater ophører omkring 1970. Mange slægtsforskere beklager f.eks., at der ikke findes en nyere *Magister-stat* end den fra 1967. Der er mange grunde til denne mangel på stater. At de er dyre at fremstille er en ting, men mon ikke også en dalende standsbevidsthed i årene efter det turbulente år 1968 spiller ind her? I en høring blandt

Sven Houmøller (1916-79) kom som nybagt student til Frederiksberg Hovedbibliotek i 1935 og tog fire år senere eksamen fra Statens Biblioteksskole. Efter en kort periode ved Søfartens Bibliotek vendte Houmøller i 1943 tilbage til Frederiksberg, hvor han fik ansættelse på læsesalen, hvis leder han var i årene 1950-71. Houmøller var levende interesseret i slægtsforskning og fortsatte på dygtig vis udbygningen af bibliotekets personalhistoriske og genealogiske samlinger. Fra 1953 og tretten år frem var Houmøller redaktør af *Personalhistorisk Tidsskrift*. Fra 1966 og indtil sin død var han Samfundets formand. Houmøller udgav flere slægtsbøger – allerede som 19-årig udgav han *Familien Houmøllers Stamtafle* (1935) – og han var i kortere eller længere perioder redaktør på *Danmarks Adels Aarbog*, *Den danske Bibliotekarstand*, *Den danske Lægestand* og *Teologisk Stat*. Frederiksbergs historie havde også Houmøllers store interesse.

Sven Houmøller, ca. 1960 (Venligst udlånt af Tine Houmøller).

Sven Houmøller skrev om Genealogisk Samling i 1955: »Mens samtlige bibliotekets håndarbejdsbøger med dyb alvor og stor nidkærhed gennemstøves for at finde et strikkemønster til en dame, der har i sinde at forulempe sin formentlig sagesløse mand med en sweater med springende kronhjørt på bringen, er der ofte en vis tilbøjelighed til at trække på smilebåndet af de lånere, der beskæftiger sig med slægtsforskning. De bliver betragtet som særlinge, der sidder og samler på aner som Knagsted på kommaer – begge dele tilsyneladende lige nytteløst. Man overser ganske den værdi, beskæftigelsen med det historiske og kulturhistoriske stof indebærer«. (Citeret fra Sven Houmøller: *Læsesalens særksamlinger*, trykt i tidsskriftet *Bibliotekaren* 1955).

staternes udgivere, som Samfundet foretog for nogle år siden, kom det tydeligt frem, at udgivelsen af en række stater var stillet i bero eller helt opgivet, fordi mange simpelthen nægtede at give personlige oplysninger til udgiverne. Endelig må den frie og lige adgang til læreanstalterne i de sidste 3-4 årtier naturligvis også få den konsekvens, at en hvilken som helst stat vil sprænge alle rammer. Hvor mange bind vil der således ikke

gå til en ny *Magister-stat*? Den seneste udgave af *Den danske Lægestand* medtager ikke færre end 24.175 medicinere!

For præster, jurister og læger udkommer der stadig stater med kortere eller længere mellemrum – men dermed er næsten alt sagt. De senere år har dog også bragt os et nyt kunstnerleksikon (*Weilbach*, 1994-2000), et kvindeleksikon (*Dansk kvindebiografisk leksikon*, 2000-01) – og selvfølgelig *Kraks Blå Bog*, der udkommer trofast hvert år i maj med stadig flere kendte danskere i.

Frederiksberg Biblioteks samling af stater, der i et vist omfang også omfatter værker fra Norge, hertugdømmerne, bilandene og kolonierne, kan slås op i vores database, men for den mindre øvede bruger er de ikke lette at få ordentlig hold på. Stater placeres i gruppe 99.3, men gruppen er igen inddelt efter de enkelte fag. Stater for arkivarer og bibliotekarer skal således søges i gruppe 99.302, for i gruppe 02 sætter man bøger om arkiv- og biblioteksvæsenet. Stater for læger, apotekere og jordemødre skal søges i gruppe 99.361, for i gruppe 61 sætter man lægevidenskaben. Søger man på 99.3? og kombinerer med en erhvervsbetegnelse (f.eks. læger), kan man som regel få mange gode henvisninger til staterne.

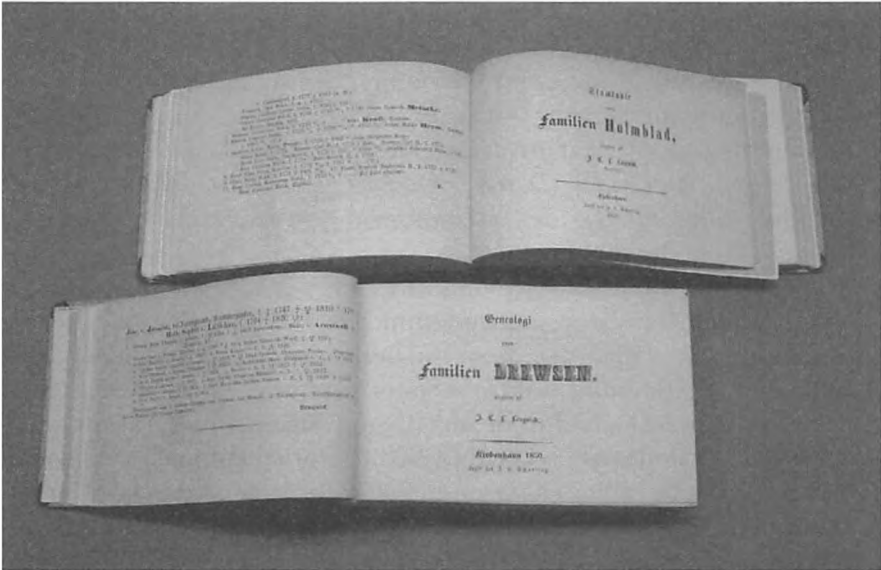
Kirkebøger, folketællinger m.m.

Biblioteket køber også transskriberede og trykte udgaver af danske kirkebøger og folketællinger, udarbejdet af flittige slægtsforskere og lokalhistorikere. Samlingen, der kun består af et meget begrænset antal titler, kan naturligvis på ingen måde siges at være dækkende for landets mere end 2.000 sogne, men er man heldig at have forfædre i et af de repræsenterede sogne, kan megen tid spares på arkiverne – ikke mindst fordi bøgerne ofte er forsynede med navneregistre. Disse bøger skal søges i gruppe 99.261, 99.263 og 99.264.

Dansk Demografisk Database (ddd.dda.dk) har lettet slægtsforskernes arbejde med de gamle danske folketællinger, og der vil vel næppe blive udgivet flere folketællinger i trykt form.

Biblioteket har også en lille samling af kirkebøger og folketællinger på mikrofilm og mikrokort, men udelukkende fra de gamle kirkesogne i hovedstadsområdet (København og Frederiksberg kommuner samt Københavns Amt).

Nekrologier findes også i Genealogisk Samling. Det er værker, der registrerer dødsannoncer og nekrologer i danske dagblade, og som således kan lette timelange eftersøgninger i f.eks. tykke købstadskirkebøger – men forvent ikke at finde småkårsfolk her! En af de kendteste nekrologier er V. Richters *100 Aars Dødsfald 1791-1890*,¹⁸ men der findes også

Blandt slægtstavlesamlingerne hører også kaptajn J.C.L. Lengnicks *Genealogier over adelige og borgerlige Familier*, der udkom i årene 1841-65. *Genealogierne* omfatter hen ved 500 stamtavler, der stadig benyttes meget. Her er vist to stamtavler for familierne Holmblad og Drewsen. Lengnicks *Genealogier*, som på Frederiksberg Bibliotek findes indbundet i ni små tværformatbind, udlånes ikke mere til brug på læsesalen, da de er temmelig skrøbelige. Til gengæld findes der en mikrokortudgave, som også andre biblioteker har stående. (Foto, forfatteren).

andre tilsvarende danske og norske værker, der dækker forskellige kortere eller længere perioder fra midten af 1700-tallet og op til vor tid – nævnes må også de lister over danske dødsfald, der i mange år blev bragt i *Personalthistorisk Tidsskrift*.¹⁹

Heraldisk litteratur hører også naturligt til en samling af slægtsbøger, og man kan her finde mange smukke våbenafbildninger for både adelige og borgerlige familier.

Tidsskrifter

Biblioteket abonnerer på en lang række danske, nordiske og tyske tidsskrifter og årbøger. Fra Danmark drejer det sig om *Personalthistorisk Tidsskrift* (1880-), *Slægt & Data* (1987-), *Slægten* (1990-) og *Slægt & Stavn* (1981-) samt årbogen *Hvem Forsker Hvad* (1969-). Desuden også en række for længst ophørte tidsskrifter, hvoraf bør nævnes *Genealogisk og biographisk Archiv* (1840-49) og *Arkiv for Genealogi og Heraldik* (1908-19).

Fra Norge modtager biblioteket *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* (1927-)

Samlingens største stamtavle er så afgjort Kay Billes *Slægten Petri* fra 1945. I højden måler den 89 cm, i bredden ikke mindre end 241 cm – og der er tale om et eneste stykke papir! Det er forfatterens kollegaer Pia Thomsen og Lisbeth Kubicki, der holder stamtavlen. (Foto, forfatteren).

og *Genealogen* (1992-). Fra Sverige kommer *Släkt och hävd* (1960-) og *Skåne Genealogen* (1997-). Fra Tyskland kommer *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* (1870-), *Genealogi. Deutsche Zeitschrift für Familienkunde* (1962-) og *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein* (1970-). Årstallene markerer i alle tilfælde det tidspunkt, fra hvilket biblioteket er begyndt at abonnere på tidsskrifterne.

Bibliografier

Genealogisk Samling indeholder også de relevante danske og udenlandske bibliografier og bibliotekskataloger over slægtslitteratur. I det daglige arbejde benyttes de kun meget sjældent – slægtsbøgerne findes som regel let i inden- og udenlandske databaser. Da der dog stadig spores en vis interesse for disse bibliografier og kataloger, skal de vigtigste af dem nævnes her:

Slægtsbøger udgivet før 1948 kan lettest findes i de nævnte kataloger over Genealogisk Samling (fra 1944 og 1951; se note 7) og ellers i *Dansk Historisk Bibliografi*. De følgende tre årtier dækkes af Hans H. Worsøes og Dorthe Gissels *Fortegnelser over slægtslitteratur 1948-1972*, hhv. *1973-1979*.²⁰

De seneste par årtier dækkes af Ingvar Musaeus' *Litteraturfortegnelse 1980-85*²¹ og Michael Bachs *Danske slægtsbøger 1986-2001* (se note 11). Den sidste bibliografi suppleres (næsten) årligt i *Hvem Forsker Hvad*.

På tværs af de nævnte tidsperioder må Peter Kudsk's *1760 slægtsbøger udgivet af kommercielle slægtsforskningsbureauer* nævnes her – den dækker årene fra 1948 og frem. Mange af titlerne i Kudsk's bibliografi har ikke tidligere været registreret i andre bibliografier.²² Fra Sønderjylland bør nævnes Olav Christensens *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur* (1959).²³

De sidste praktiske bemærkninger ...

Frederiksberg Bibliotek på Falkoner Plads 3 (tidligere Solbjergvej 21) har gode åbningstider – i vinterhalvåret er der åbent alle ugens dage. Aktuelle åbningstider kan findes på bibliotekets hjemmeside (www.fkb.dk). Bøger fra Genealogisk Samling kan ikke hjemlånes – heller ikke til brug på andre biblioteker – men må alene benyttes på læsesalen. Der findes udstyr til læsning af og kopiering fra mikrofilm og mikrokort, og der er opstillet flere pc'er, hvor lånerne har gratis adgang til cd-rom'er og internet. Fotokopier og prints skal der dog betales for. Bibliotekarerne er altid klar til hjælp ved personlige, skriftlige eller telefoniske henvendelser, men kan ikke tilbyde at foretage egentlige genealogiske undersøgelser. Kopiering af slægtsbøger tilbydes kun i meget begrænset omfang (max. 20 sider) og kun mod betaling. Bor man langt fra hovedstaden, kan man bede sit lokale bibliotek skaffe slægtsbøger til låns, typisk fra Statsbiblioteket i Århus, men det kan forekomme, at slægtsbøger kun findes på Frederiksberg Bibliotek, og så må man rejse efter dem.

Litteratur om Genealogisk Samling:

Sven Houmøller: Læsesalens særsamlinger. I: Bibliotekaren 1955, s. 118-128.

Sven Houmøller: Genealogisk Samling. I: En biblioteksorganisation 1962, s. 85-91.

Villads Villadsen: Møllers kasser. I: Personalhistorisk Tidsskrift 1998, nr. 2, s. 248.

Noter:

1. G. Krogh-Jensen: *Deichmanske Biblioteks nye Bygning paa Hammersborg*. I: *Bogens Verden* 1933, s. 212-219. Artiklen handler dog ikke om bibliotekets samlinger, men kun om arkitektur og indretning.
2. Et katalog over de personalhistoriske bøger udkom allerede i 1935 (tillægsbind 1943).
3. B. Erichsen og Alfr. Krarup: *Dansk Historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912*. 2. udgave. Gad, 1929. Bind 3 – omfattende personalhistorien – er i denne sammenhæng det mest interessante. *Personalhistorisk Tidsskrift* bragte fortegnelser over nye slægtsbøger i årene 1912-52.
4. Læsesalens årsberetning 1936/37 (Frederiksberg Stadsarkiv).
5. Regnskabsbog 1934-35 (Frederiksberg Bibliotek, sekretariatets arkiv).
6. Biblioteksrådets forhandlingsprotokol 1936-51. Referat fra mødet 25.3.1938 (Frederiksberg Stadsarkiv).
7. Frederiksberg Kommunebiblioteker (udg.): *Katalog over Genealogisk Samling*. 1944. 98 sider (løbenr. 1-1124). Samme: *Katalog over Genealogisk Samling. Tillæg 1. april 1944 – 31. december 1950*. 1951. 52 sider (løbenr. 1125-1815). Katalogerne er inddelt i følgende afsnit: Bibliografi. Arkivvæsen. Genealogi i almindelighed. Tidsskrifter. Samlinger af stamtavler. Stamtavler over enkelte slægter.
8. *Danmarks Adels Aarbog*. 1884ff. – J.C.L. Løngnick: *Genealogier over adelige og borgerlige Familier*. Scharling, 1851-64. 3 bind [findes også på mikrokort]. – Gerhard Treschow: *Danske Jubel-Lærene*. 1753 [genoptryk: Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1980]. – Christopher Giessing: *Nye Samling af ... Jubel-Lærene*. 1779-1786. 3 bind [genoptryk: Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1980]. – Sofus Elvius, H.R. Hiort-Lorenzen og Th. Hauch-Fausbøll: *Patriske Slægter*. Dansk Genealogisk Institut, 1891-1930. 5 bind.
9. Læsesalens årsberetninger 1940/41, 1943/44, 1944/45, 1949/50, 1950/51 (Frederiksberg Stadsarkiv).
10. Læsesalens årsberetninger 1941/42-1947/48 (Frederiksberg Stadsarkiv). Tallene ser således ud: 1941/42: 761 ekspeditioner. 1942/43: 569. 1943/44: 759. 1944/45: 1239. 1945/46: 1269. 1946/47: 795. Statistik over ekspeditioner førtes først fra 1941/42.
11. Se endvidere Peter Kudsk: *1760 slægtsbøger udgivet af kommercielle slægtsforskningsbureauer i Danmark efter 2. Verdenskrig. En oversigt*. SLÆGTEN, 2000.
12. Michael Bach: *Nye danske slægtsbøger 2002-03*. I: *Hvem Forsker Hvad* 2004, s. 168-171
13. Poul Bredo Grandjean: *Stamtavle over Peder Jacobsen Deichmanns Efterkommere*. 1905
14. Villads Villadsen: *Møllers kasser – et nyttigt hjælpemiddel til slægtsforskning*. I: *Personalhistorisk Tidsskrift* 1998, nr. 2, s. 248.
15. *Genealogisches Handbuch der adeligen Häuser*, resp. ... *der freiherrlichen Häuser*, ... *der gräflichen Häuser* og ... *der fürstlichen Häuser*. Starke, 1952ff.
16. *Gothaisches genealogisches Taschenbuch*. Flere rækker, der alle slutter omkring 1940/45. Det Kongelige Bibliotek har også Gotha-håndbøger stående, men heller ikke her er samlingen komplet.
17. Lykke Andersen og Karen Borglykke: *Bibliografi over danske -stater- 1913-1981*. Danmarks Biblioteksskole, 1985.
18. Vilhelm Richter: *100 Aars Dødsfald 1791-1890*. 1901-05 [genoptryk: Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1976].
19. *Personalhistorisk Tidsskrift* bragte i årene 1882-1924 og 1945-74 fortegnelser over dødsfald i Danmark i årene 1881-1923 og 1944-72.
20. Hans H. Worsøe: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1948-1972*. I: *Personalhistorisk Tidsskrift* 1974, s. 1-74, tillæg s. 185-189. Dorthie Gissel: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1973-1979*. I: *Personalhistorisk Tidsskrift* 1982, s. 1-54.
21. Ingvar Musaeus: *Litteraturfortegnelse 1980-85. Litteratur for slægtshistorisk interesserede: personalhistorie, lokalhistorie, arkivvæsen*. SLÆGTEN, 1996.
22. Peter Kudsk: *1760 slægtsbøger udgivet af kommercielle slægtsforskningsbureauer i Danmark efter 2. Verdenskrig. En oversigt*. SLÆGTEN, 2000.
23. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtslitteratur*. 2. udgave. Historisk Samfund for Sønderjylland, 1959.

Michael Bach, født 1968. Bibliotekar på Frederiksberg Bibliotek siden 1995. Redaktør af *Personalhistorisk Tidsskrift* og næstformand for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Adresse: Frederiksberg Bibliotek, Falkoner Plads 3, 2000 Frederiksberg, Privatadresse: Rolfsvej 14, 2000 Frederiksberg. E-mail: mbc@fbk.dk.

Slægtsforskning i Tyskland

Af Birgit Flemming Larsen

Ikke så få danskere har aner med rødder i Tyskland. Artiklen giver en kort gennemgang af de mest gængse kilder til slægtsforskningen syd for grænsen og peger på en række arkiver og samlinger med et righoldigt slægts- og personhistorisk materiale. Afslutningsvis bringes en liste over nyttige adresser.

I litteratur om tysk slægtsforskning fremhæves det, at det er vanskeligere at søge sine rødder i Tyskland end i noget andet land. Det er ikke helt forkert, især ikke hvis man sammenligner med slægtsforskning i Danmark, og der er flere grunde til det. Først og fremmest har Tyskland ikke været en samlet stat før 1871, og allerede i 1945 skete en deling, som først blev ophævet i 1990. Der vil naturligt være en himmelvid forskel på et lands forhold, hvor der har været en centralstyret magt gennem århundreder og så på et land, hvor centralstyre kun har været en realitet i noget over 100 år. Det viser sig indenfor alle områder, og ikke mindst indenfor administrationshistorie og lovgivning, som har betydning for slægtsforskningen med hensyn til arkiver og reglerne for, hvor og hvordan disse befinder sig. Når man skal søge aner i andre lande end i sit hjemland, vil det kræve, at man sætter sig grundigt ind i de pågældende landes historie, ikke mindst administrationshistorien. Det er nødvendigt med en vis indsigt i Tysklands noget brogede historie som en hjælp til at lede en på rette spor i jagten efter anerne.

Dertil kommer, at ødelæggende krige ikke blot har kostet menneskeliv, men også har gjort store indhug i tyske arkivalier – 30 års krigen f.eks. hvor tusindvis af tidlige kirkebøger gik tabt og mange slægter uddøde, og første og anden verdenskrig var ødelæggende på samme måde. Udover at krige betyder sørgelige tab af menneskeliv og dyrebare arkivalier, betyder de også flytning af grænser og flytning af befolkningsgrupper.

Det område, som vi kender som Tyskland i dag og lidt til, bestod i slutningen af 1700-tallet af omkring 300 småstater, nemlig et utal af små kongeriger, hertugdømmer, storhertugdømmer, fyrstedømmer, baronier, markgrevskaber, frie byer mm, og hver lille enhed havde egne love,

arkiver og regler for opbevaring. Det er ikke helt forkert at sammenligne det daværende tyske område med et kludetæppe. Fra midten af 1800-tallet smittede den voksende nationalfølelse i Europa også af på det tyske område. Flere og flere småriger knyttes sammen og dannede større enheder, som 1871 forenedes i det tyske rige.

Men stadigvæk lå en del af lovgivningen ude i de enkelte stater. Først i begyndelsen af 1900-tallet kunne man eksempelvis virkeliggøre planerne for et tysk nationalarkiv. I 1919 blev der i Potsdam oprettet et Rigsarkiv (»Reichsarchiv«), der skulle være et centralt arkiv for Tyskland. I dagens Tyskland er der 16 delstater med hver sin hovedstad med et udstrakt selvstyre, hvor mange opgaver klares lokalt.

Der skal ikke her gives en fuldstændig beskrivelse af Tysklands historie, men det skal påpeges, at det letter på forståelsen af de vanskelige problemer, man kan komme ud for, hvis man kender de historiske sammenhænge.

Det tyske arkivlandskab

Det er svært at sammenligne danske og tyske arkiver. Og det er noget uoverskueligt at skulle give et billede af de arkiver, der findes i Tyskland. Der er mange slags større og mindre arkiver. I hver delstat findes et hovedarkiv ofte kaldt »Staatsarchiv« – men undertiden også »Hauptarchiv« eller »Landesarchiv«. Et »Staatsarchiv« kan både være nationalt og regionalt, dvs. indeholde både materiale fra hele Tyskland og fra regionen.

Der er også byarkiver (»Stadtarchive«), landsbyarkiver (»Dorfarchive«), pastorembedearkiver (»Pfarrarchive«), godsarkiver (»Gutsarchive«), distriktsarkiver (»Bezirkarchive«) osv. På mange af de større delstatsarkiver kan man komme ud for, at det koster en afgift at besøge læsesalen. Det er en god idé at anmelde sit besøg i forvejen og informere om, hvad man ønsker at se, så vil materialet ligge klart, når man kommer.

Som nævnt i indledningen blev der først i begyndelsen af 1900-tallet taget initiativ til at oprette et tysk nationalarkiv. I 1919 blev »Deutsches Reichsarchiv« grundlagt i Potsdam. Dette skulle være et centralt arkiv for det samlede Tyskland. En afdeling af arkivet blev i 1936 udskilt som et selvstændigt arkiv, Hærens Arkiv (»Heeresarchiv«). Under et bombeangreb i 1945 blev dette arkiv fuldstændig ødelagt. Arkivet i Potsdam led også stor skade, men en del af samlingerne var heldigvis blevet bragt i sikkerhed. Resterne af arkivet blev efter oprettelsen af DDR til »Zentrales Staatsarchiv für DDR«. Bundesregeringen oprettede i 1952 et nyt nationalarkiv i Koblenz. Det er arkiv for den tidligere Bundesrepublik. Her

opbevares blandt meget andet arkiver vedrørende flygtninge, fordrevne og krigsskadede. Alt arkivmateriale, som var blevet beslaglagt af de allierede tropper efter 1945, kom i 1950'erne dels til Bundesarkivet i Koblenz og dels til arkivet i Potsdam. I 1994 afleverede USA den sidste rest af beslaglagt materiale til Bundesarkivet. Det drejede sig om samlingerne fra Berlin Document Center, som indeholdt medlemskartoteket over NSDAP, der rummer hen ved 11 millioner kort samt personarkiver fra 62.000 SS-førere. Endnu ventes der på tilbageleveringen af ca. 3.000 meter arkivmateriale, der blev beslaglagt af de russiske tropper. Endelig i 1996 kunne samlingerne fra Potsdam og Koblenz forenes i det nye Bundesarchiv Berlin, som ligger i forstaden Berlin-Lichterfelde.

Byarkiver («Stadtarchive») findes i så godt som alle byer, og de er af vidt forskellig størrelse. Typisk vil man der kunne finde følgende materiale:

- Vejvisere eller adressebøger
- Folketællinger
- Borgerskabsprotokoller
- Retsprotokoller
- Lavsprotokoller
- Kopier af kirkebøger
- Udvandrerlister fra det pågældende område
- Lokale familieböger («Ortsippenbücher»)
- Slægtsböger
- Ligprædikener
- Aviser
- Skattelister

Centralkontoret for genealogi («Zentralstelle für Genealogie»)

Institutionen ligger i Leipzig og blev stiftet i 1904 af en række førende tyske genealoger, som i de første mange år formåede at få opbygget en stor samling af genealogisk materiale. Efter vanskelige forhold under anden verdenskrig og senere under DDR-regimet er institutionen nu en afdeling under det saksiske statsarkiv med det formål at samle alt, hvad der produceres af person- og slægtshistorisk materiale i de tysktalende områder samt gøre det tilgængeligt for ikke blot genealoger men også for forskere indenfor historie, sociologi, demografi og genetik. Materialet omfatter bl.a.:

1. Samling med omkring 12.000 stamtavler med et navnekartotek med over 2.000.000 navne.

2. En stadigt voksende samling af ligprædikener. Der findes et katalog over samlingen
3. Samling af originale eller kopierede kirkebøger fra alle kirkeretninger; denne samling bliver stadig forøget.
4. Oversigt over befolkningen i Leipzig før 1800, inklusive oplandskommuner.
5. Oversigt over hugenotterne, der flygtede fra Frankrig efter Ediktet i Nantes 1685.
6. Samling af publikationer der indeholder artikler om genealogi. Denne samling rækker i tid fra 1600-tallet til nutiden.
7. Samling af anetavler, efterslægtstavler mm. som er skænket af slægtsforskere. Alle disse arbejder er katalogiseret og indekseret.
8. Samling af ca. 600 lokale familieböger («Ortsfamilienbücher«)

Endvidere er institutionen specialbibliotek for litteratur om genealogi med en bogsamling på over 22.000 bind.

Udvalgte kildegrupper

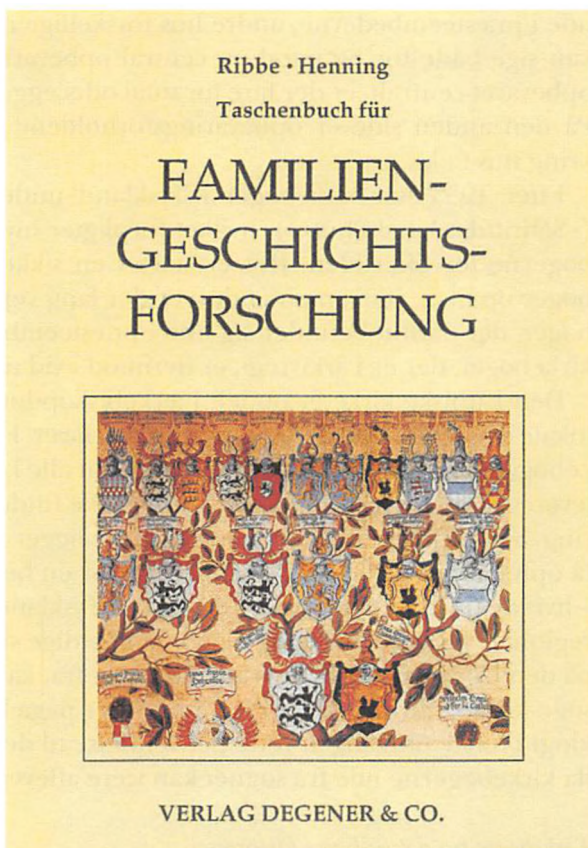
Kirkebøger

Fra tidlig tid var der én samlende institution i Tyskland, og det var kirken. Først den katolske og siden hen også den evangeliske. Det er meget vigtigt at vide, hvilken kirkeretning ens forfædre tilhørte, det være sig den katolske eller evangeliske (protestantiske) kirke, og indenfor sidstnævnte gruppe kan der ligeledes være tale om forskellige fraktioner, eksempelvis unitarer og reformerte.

Den ældst bevarede kirkebog i det tysksprogede område er fra 1490 og stammer fra Basel. Man skal være opmærksom på, at ældre kirkebøger ikke mindst i det katolske område kendes under andre betegnelser f.eks. matrikel, register, katalog eller indeks. En østrigsk genealog har efter mange og lange undersøgelser kunnet konstatere, at kun 40 procent af de tidlige kirkebogsoptegnelser før 1800-tallet endnu eksisterer. Udover de tidligere nævnte krige har naturkatastrofer, plyndringer, brande, religiøst motiverede ødelæggelser og dårlige opbevaringsforhold gjort store indhug i bestanden. Dertil kommer, at mange böger på grund af pladsmangel simpelthen er destrueret.

I 1563 kom den første egentlige lov om kirkebogsføring, idet kirkeforsamlingen i Trier pålagde de katolske menigheder at føre dåbs- og vielsesregistre, hvilket senere i 1606 fra Vatikanets side blev gjort til en pligt for den katolske menighedspræst. De fleste protestantiske præster overtog denne regel fra deres katolske kollegaer, men om nogen egentlig officiel beslutning fra højere luthersk-protestantisk side var der ikke

Denne »lommebog« er på 640 sider og må siges at være nyttig for slægtsforskningen i det tyske område. Læseren får en grundig indføring i en lang række personhistoriske kilder, kirkelige såvel som verdslige og får uundværlige henvisninger til de forskellige hjælpemidler. Bogen indeholder ligeledes mange litteraturhenvisninger samt et 75 siders leksikon over genealogisk fagsprog, tyske og latinske stillingsbetegnelser og titler. Endelig er der adresser på arkiver, biblioteker og genealogiske samt historiske foreninger. Værket viderebehandles og genoptrykkes ca. hvert 5. år.

tale. Så alt i alt må det konkluderes, at i jagten på ældre kirkebøger kræves der en god portion lykke og held.

Der vil yderligere være sproglige problemer. Selvom man er velbevandret i tysk, er det ikke altid nok for at kunne tyde oplysningerne i en tysk kirkebog. Især i de katolske områder blev bøgerne indtil ca. 1840 udelukkende ført på latin, ja man kan opleve det anvendt helt op til vores egen tid, ligesom også de indførte navne blev latiniseret, enten ved direkte oversættelse som f.eks. »Wolf« til »Lupus« eller ved at tilføje en latinsk endelse. Ligeledes kan man komme ud for, at kirkebøger i visse områder er skrevet på flere andre sprog, eksempelvis fransk som i Elsass-Lothringen, Rhinområdet samt Pfalz og Hessen før 1815, ligesom svensk kan være benyttet i Pommern og polsk i Posen.

Det har været svært at opnå en centralisering af de tyske kirkebøger med hensyn til opbevaring. Mange ældre kirkebøger befinder sig endnu

ude i præsteembederne, andre hos forskellige civile myndigheder. Man kan sige både for og imod en central opbevaring. Hvor kirkebøger er opbevaret centralt, er der fare for total ødelæggelse, hvis uheldet er ude. På den anden side er opbevaringsforholdene ikke optimale ude omkring hos f.eks. præsterne.

Efter 1933 står kirkebøger i Tyskland under en særlig beskyttelse (»Schriftdenkmalschutz«), hvilket forpligter myndighederne til at sikre bøgerne for eftertiden. Der er startet en sikkerhedsfilmning af kirkebøger op til år 1800, men endnu er der lang vej, især når det gælder de bøger, der endnu befinder sig ude i præsteembederne. Den bestand af kirkebøger, der er i arkivregi, er derimod i vid udstrækning filmet.

Den katolske kirke er opdelt i ærkebiskopdømmer, bispedømmer og lokale sogne. Der er 27 regionale kirkearkiver. Her opbevares en del kirkebøger, men man kan ikke regne med, at alle katolske kirkebøger er afleveret til de regionale arkiver, da der ikke findes faste regler for aflevering. Sekretariatet for den katolske kirke ligger i Bonn, og her kan man få oplysninger om, hvor kirkebøgerne for en bestemt kirke befinder sig – hvis de findes. Den evangeliske kirke i Tyskland har ligeledes en række regionale kirkekontorer. Er man i den heldige situation at kende navnet på den by eller landsby, ens ane kommer fra, kan man skrive til eller besøge kirkekontoret (»Das Pfarramt«) det pågældende sted. Det er dog klogt i første omgang at rette henvendelse til det regionale kirkekontor, da kirkebøgerne ude fra sognet kan være afleveret hertil.

Kirkebøger fra det tidligere Østprøjsen

En ganske særlig historie har kirkebøgerne fra det tidligere Østprøjsen. I Berlin ligger »Evangelisches Zentralarchiv« (EZA). Her opbevares ca. 7.000 kirkebøger fra evangeliske menigheder i det gamle Prøjsen. De ældste går tilbage til det 16. århundrede, og indførslerne stopper som hovedregel i 1945. Det største antal af bøgerne stammer fra menigheder i det tidligere Øst – og Vestprøjsen, men herudover findes også kirkebøger fra Stettin samt enkelte fra Posen og Schlesien.

Da man i efteråret 1944 indså, at der ville være en overhængende fare for, at Østprøjsen ville blive invaderet af sovjetiske tropper, udgik der fra Königsberg en forordning til alle præsteembeder, at alle kirkearkivalier (samt en del værdifulde kirkegenstande) skulle sendes vestpå for at beskytte dem mod beskadigelse eller ligefrem tilintetgørelse. De prøjsiske præster har tilsyneladende efterkommet ordren i vid udstrækning. Kirkearkivalierne blev sammen med en del statsligt arkivmateriale sendt vestpå og blev opmagasineret i forskellige gamle mineskakter, hvor de kom forholdsvis uskadede gennem krigen. Efter krigsafslutningen i 1945

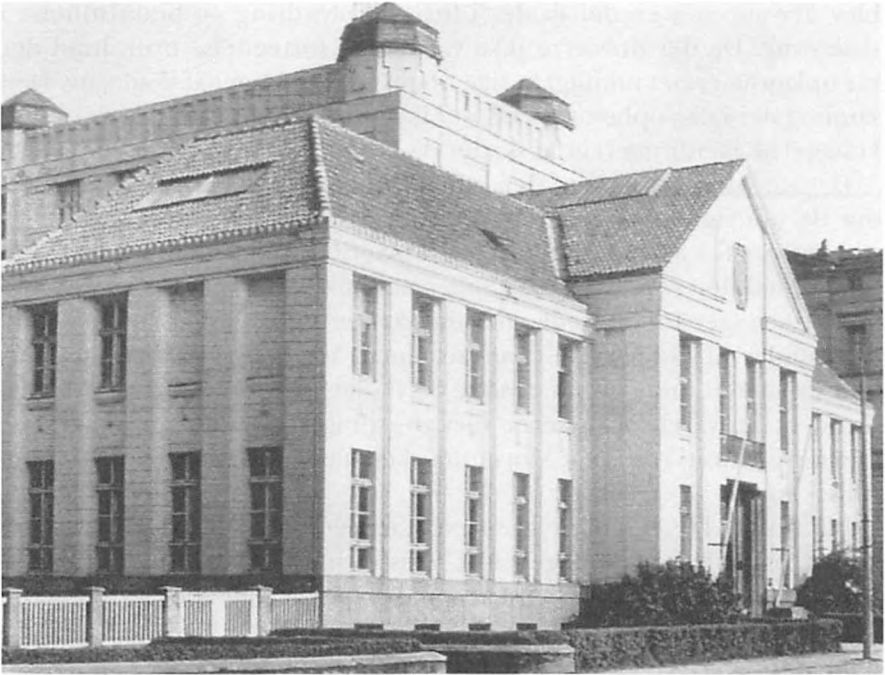
blev der anrettet en del skader i form af plyndring og brandstiftelse i skakterne. Da der desværre ikke var nogen fortegnelse over, hvad der var oplagret, er det umuligt at sige noget om omfanget af skaderne. Den samling der i dag opbevares i EZA er ikke fri for lakuner, og en del af kirkebøgerne bærer mærker af skader og brand.

Det var Mormonkirken, der tidligt efter krigen bekymrede sig mest om de opmagasinerede kirkebøger. En Poul Langheinrich gjorde en stor indsats for at finde frem til alle oplagringsstederne. Efter forhandlinger med den sovjetiske besættelsesmagt fik han i 1946 lov til at samle alle kirkebøger fra de nedlagte mineskakter og fik stillet russiske militærlastbiler til rådighed til transporten til Vestberlin. Mormonkirkens hensigt med redningen var at sikre de vigtige genealogiske kilder for eftertiden. Ansvar for bøgerne blev overdraget til EOK (»Evangelische Oberkirchenrat«), efter at Mormonkirken havde sikret sig ret til at fremstille kopier.

I Berlin fik kirkebøgerne husly på et museum i Dahlem, en forstad til Berlin, og nu fulgte et meget stort registreringsarbejde. Det viste sig, at de reddede kirkebøger kom til at spille en vigtig rolle for det nystiftede »Ostdeutsche Kirchenbuchstelle«, hvis opgave det var at hjælpe flytninge og hjemstavnsfordrevne, der havde mistet personlige papirer. Da personregistrene for en stor del var gået tabt, kunne man i stedet bruge kirkebogsoplysningerne til hjælp for udfærdigelse af nye persondokumenter.

Også dele af de vestpreussiske kirkebøger blev under krigen sendt vestpå. I 1943 blev der oprettet et kirkebogscenter i Danzig, hertil skulle de evangeliske menigheder indsende deres kirkebøger. Ikke alle fulgte dog opfordringen. Heller ikke de ældste kirkebøger, der befandt sig på et statsarkiv i Danzig kom med. Disse blev dog reddet senere og blev efter krigen med hjælp fra britiske tropper afleveret til Polen, hvor de i dag befinder sig på arkivet i Gdansk. Der var endvidere et arkivlager i Goslar, hvor en del kirkebøger, som østtyske præster og medlemmer af østtyske menigheder havde taget med på flugten vestpå, blev opbevaret. Indholdet af Goslarlageret kom senere i 1967 ligeledes til Berlin. Blandt materialet fra Goslar befandt sig også kirkebogsoplysninger fra danske flygtningelejre.

I 1944 blev de indsamlede vestprøjsiske kirkebøger sendt videre til Ostheim i Rhön, hvor de ubeskadiget kom gennem resten af krigen. 1948 foranledigede de amerikanske besættelsestropper, at bøgerne blev sendt til Lübeck, hvor der i lighed med Berlin blev oprettet et »Kirchenbuchstelle«. Dette blev i 1964 flyttet til Berlin sammen med kirkebøger fra området Posen.

Landeshauptarchiv Schwerin i Mecklenburg-Vorpommern. Bygningen er fra 1911. De ældste samlinger går tilbage til 1100-tallet og omfatter bl.a. den mecklenburgske rimkrønike fra 1378. Arkivet indeholder ligeledes gode genealogiske samlinger for området.

Endelig blev også reddede kirkebøger fra Stettin fragtet med skib til Hamburg og derfra i 1965 til Berlin. EZA blev oprettet i 1979, og alle de her nævnte kirkebøger fra Øst- og Vestpreussen, Posen og Stettin blev indlemmet i arkivet, der stadig har til formål at fremskaffe personoplysninger til erstatning for de bortkomne personregistreringer.

I årene 1935/36 blev oprettet et kirkebogskontor i Berlin – *Kirchenbuchstelle für Alt-Berlin*. Det skete i sammenhæng med de såkaldte Nürnberglove fra 1935, som forpligtede store dele af den tyske befolkning til at bevise en arisk herkomst gennem 2 generationer. Der var i stor udstrækning brug for oplysninger fra kirkebøger. I millionbyen Berlin fandtes der omkring 45 evangeliske kirkesogne, som alle førte egne kirkebøger. Fra 1903 havde der i Berlin været et centralkontor, som assisterede genealoger med at finde frem til de rigtige kirkebøger. Men efter 1936 blev efterspørgslen for stor, og man oprettede derfor det omtalte *Kirchenbuchstelle für Alt-Berlin*. Hertil førtes alle kirkebøger fra før 1874 fra den centrale del af Berlin. For at skåne originalbøgerne mest muligt

blev bøgerne filmet, og fra filmene lavedes fotokopier, der blev smukt indbundet. Mange af de originale kirkebøger blev under anden verdenskrig ødelagt, så i mange tilfælde er kopierne det eneste, der er tilbage. I dag befinder samlingen af kirkebøger og kopier fra Alt-Berlin sig i dag også på EZA. EZA's samlinger af kirkebøger er filmet af Mormonkirken, og originalfilmene ligger i Salt Lake City.

Hvad angår oplysningerne i kirkebøgerne, afviger disse ikke meget fra det, vi kender fra de danske kirkebøger, ligesom opbygningen af selve kirkebogen også svarer til det, vi kender. Som det gælder i andre lande, angiver de ældste kirkebøger kun datoer for dåb, giftermål og begravelse og ikke datoer for fødsel og død.

Som i Danmark følger man de samme skikke med at nyfødte kan få afdøde søskendes navne, og bedsteforældrenes navne går ofte igen hos børnebørn. Endvidere ses det jævnligt, at præstens fornavn nyder en vis popularitet – især i katolske menigheder.

Familiebøger

Det blev i 1614 pålagt præsterne i den katolske kirke at føre familiebøger med oplysninger om alle familier i sognet inklusive tjenestefolkene med angivelse af fødesteder, ægteskabelig stand, dødsdatoer for afdøde medlemmer af slægten samt hvorhen et medlem er rejst på grund af ægteskab, arbejde eller udvandring. Denne pligt fortsatte til 1918. Familiebøger findes også i den evangeliske kirke.

Gravfortegnelser («Grabregister«)

er som navnet siger fortegnelser over begravelser. Her står stort set det samme som i kirkebogen ved begravelsesindførsler, bortset fra, at den helt nøjagtige alder er opgivet med år, måneder og dage.

Konfirmationsbøger

Heri oplyses navn samt angivelse af fødested og fødselsdato, fædres navn og erhverv samt meget ofte desuden barnets senere indgåelse af ægteskab. Bøgerne findes ligesom de egentlige kirkebøger enten i kirkerne eller i kirkearkiverne. I den evangeliske kirke fandt konfirmationen sted ligesom i Danmark, når barnet er omkring 14/15 år. Anderledes i den katolske kirke, hvor tidsrammen er betydelig bredere til begge sider.

Nogle steder i Tyskland – specielt i Schleswig-Holstein og i det frisiske område – har der eksisteret den skik, at havde en gård et bestemt navn givet af den oprindelige ejer, gik dette navn videre til senere ejere, og ikke nok med det. De nye ejere tog ofte gårdnavnet som deres eget kaldenavn. Man kan derfor i nogle familier se, at søskende kan have for-

skellige efternavne. Her kan konfirmationsbøgerne være til hjælp, da både oprindelige og senere navne vil være opført.

Personregistre

Efter Napoleonskrigene og Wienerkongressen skete omfattende sammenlægninger af mindre landområder i de territorier, der var besat af Frankrig, ligesom der også indførtes civil registrering af befolkningen. Denne registrering bredte sig til de tilgrænsende ubesatte områder omkring Rhinen, og i 1875 blev civil personregistrering indført ved lov i hele det tyske rige. Loven trådte i kraft 1. januar 1876. Personregistreringen gælder fødsler, vielser/skilsmisser og dødsfald og føres i »Personenstandsbücher« eller »Standesregister«. Lige fra begyndelsen blev der lavet kopier, som ved årets slutning skulle overgå til de retslige myndigheder. Kom der efterfølgende indførsler eller rettelser, skulle disse også indføres i kopibøgerne. Mange af de originale bøger gik tabt i 1945.

I Sønderjylland findes en lignende civil personregistrering, og tidligere landsarkivar Hans H. Worsøe har i den danske debat om personregistrering fremført, at man burde indføre det sønderjyske system i hele kongeriget, som man havde stillet det i udsigt ved Genforeningen i 1920.

Folketællinger

For Tyskland som helhed har der først været folketællinger fra 1871 og findes indtil 1939 for følgende år: 1871, 1880, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910, 1919, 1925, 1933, 1939.

Efter 2. verdenskrig og delingen af Tyskland fandt der folketællinger sted i Vesttyskland i 1946, 1950, 1961 og 1970 og i Østtyskland i 1946 og 1964.

Derudover findes der ældre tællinger i de enkelte delstater, f.eks. i Bayern tilbage til 1846. Det er klogt at rette henvendelse til det centrale statistikkontor i Wiesbaden for at høre, hvilke tællinger der findes for det område, man er specielt interesseret i. Endelig vil det også være muligt at finde tællinger foretaget i enkelte byer. Disse vil være tilgængelige på de pågældende byarkiver.

Ligprædikener

Traditionen med ligprædikener ved begravelser i den evangeliske kirke opstod i 1600-tallet, da man efter reformationen savnede de katolske ligmesser. En del ligprædikener har kun religiøst indhold, men mange gennemgår minutøst den afdødes liv og færden. Prædikenerne blev ofte trykt og fordelt til familie og venner. Rundt regnet 100.000 ligpræ-

dikener er bevaret og dækker årene 1550-ca. 1800. De er af meget forskellig længde – fra et par sider til op til omkring 100. Ligprædikener var fortrinsvis brugt blandt adelen, gejstligheden og det bedre borgerskab. Man finder ligprædikener på arkiver – både statslige og lokale samt undertiden meget ofte også på biblioteker. Ligprædikener kan være en vigtig kilde, når man søger personer fra den højere middels-tand. Når det gælder adelige, er der ofte vedlagt anetavler.

Borgerskabsbøger

Personer der søgte om borgerskab i de tyske byer skulle legitimere sig med fødselsattest fra fødesognet, før de kunne aflægge borgerskabs-eden. Nytilkomne borgere erhvervede ved borgerskabet forskellige ret-tigheder, såsom ret til at blive grundejer, ret til at benytte byens fælles-arealer, ret til at slå sig ned som håndværker eller forretningsdrivende og ret til at bestride offentlige stillinger. Borgerskabsbøgerne kan som regel findes i de enkelte byarkiver. Mange foreligger som trykte publika-tioner.

Adressebøger

Et godt hjælpemiddel og et nyttigt supplement til kirkebøgerne især når det gælder slægtsforskning af nyere dato er adressebøger. I nogle områ-der af Tyskland findes der adressekalendere så langt tilbage som 1700-tallet. Der er her tale om trykte kilder, som det vil være muligt at få frem-skaffet gennem biblioteksvæsenet.

Til – og afgangslister/pasprotokoller («Einwohnermelderegister»)

Disse blev og bliver stadig ført af den stedlige politimyndighed, der regi-strerer såvel til – og fraflytninger som flytninger indenfor det enkelte område.

I de fleste stater begyndte i 1840 en politiregistrering af alle, der be-vægede sig fra en stat til en anden. Man skulle meddele politimyndighe-den, at man agtede at rejse og hvorhen. Ved ankomsten til en anden stat skulle man inden tre dage melde sin ankomst til den stedlige politimyn-dighed, som så meldte tilbage til oprindelsesstedet, at man var ankom-met. Disse politibøger findes enten på det lokale byarkiv, hos den lokale politimyndighed eller på statsarkivet.

Lavsarkiver

I lavsprotokollerne oplyses håndværkerens navn, erhverv, navne på hustru og børn, fødselsdato, fødested, vielsesdato og stedet for vielsen, hvornår ankommet til byen, og hvornår optaget i lavet.

I arkiverne findes også samlinger af lærebreve og regnskabsbøger. I 1930'erne blev meget af lavenes materiale afleveret til arkiver enten byarkiver eller statsarkiver, idet man fulgte en regeringsopfordring. Noget er også havnet på lokale museer, hvor man kan være heldig stadig at finde det.

Lokale familieboøger (Ortssippenbücher/Ortsfamilienbücher)

En stigende interesse for lokalhistorie i midten af 1800-tallet fik mange tyske genealoger og sociologer til at benytte oplysningerne fra kirkebøgerne til at udarbejde lokale befolkningshistoriske undersøgelser, som blev samlet i de såkaldte »Ortsfamilienbücher« eller »Ortssippenbücher«. Fra centralt hold blev der interesse for undersøgelserne, og det blev herefter en centralt styret opgave. Efterhånden som områderne blev kortlagt, kom resultaterne ud i form af trykte bøger. Endemålet var en genealogisk undersøgelse af hele det tyske folk. Samtlige familier og enkeltpersoner i et sogn opføres med oplysninger om deres personlige data og deres slægtsmæssige forbindelser til hinanden. Nu skete der det, at genealogernes interesser passede som hånd i handske til den nationalsocialistiske racepolitik efter 1933, idet det ny regime af mange forlangte bevis for arisk herkomst – der skulle fremvises et "Ahnennachweis«, og her var de lokale familieboøger en stor hjælp, og genealogien blev misbrugt til ideologiske formål. 1940 satte stop for udgivelserne, og efter anden verdenskrig overtog genealogiske organisationer indsamlingen af data, udarbejdelsen af bøgerne og den senere publikation.

Samlingen af familieboøgerne vokser stadig. Alene på Deutsche Zentralstelle für Genealogie i Leipzig består samlingen af over 700 bind. Mange genealogiske foreninger er i gang med indsamling af data til udarbejdelse af nye bøger. Det skal tilføjes, at der udover de færdige publikationer findes et stort antal påbegyndte, men aldrig afsluttede bøger. Manuskripter til disse torsoer kan man være heldig at støde på rundt om på større og mindre arkiver. Det gælder såvel byarkiver som statsarkiver. Mange befinder sig dog stadig i privateje hos de personer, der påbegyndte dem.

Familiearkiver

Mange fyrste- og adelsslægter og mere eller mindre prominente tyske slægter har afleveret familiearkivet til et arkiv, eller de har åbnet deres samlinger for offentligheden. Ofte findes arkiverne på familieslottet eller på et nærliggende byarkiv. Her findes naturligvis dokumenter vedrørende selve den adelige eller fyrstelige slægt, men også oplysninger om ansatte på godset eller slottet kan findes.

Den smukke forhal i Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. Institutionen er centralarkiv for det tidligere Prøjsen. Arkivet flyttede i 1924 til sin nuværende adresse i Dahlem, en forstad til Berlin. Meget betegnende ligger arkivet i Archivstrasse. I 1998 kunne arkivet fejre 400 års jubilæum.

Udvandrerlister

Bremen og Hamburg var hovedhavnene for udskibning af tyske udvandrere. Bremen helt tilbage til 1832 og Hamburg fra 1845. Desværre findes Bremenlisterne ikke længere. Myndighederne destruerede løbende de ældre lister, og det der var tilbage blev ødelagt under bombninger i anden verdenskrig.

De originale Hamburglister findes på Statsarkivet i Hamburg. Listerne er mikrofilmet og findes flere steder, bl.a. på Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg. I Hamburg er startet et projekt med at indtaste listerne på EDB, og en del er allerede tilgængelige på Internettet.

På mange byarkiver og statsarkiver findes lokale udvandrerlister, dvs. fortegnelser over personer, der er udvandret fra den lokale region.

Tilgængelighed

Alt hvad der er over 100 gammelt er stort set tilgængeligt uden indskrænkning.

Hvad angår kirkebøger, er disse op til 1876 fuldt tilgængelige. Mange af kirkebøgerne er sikkerhedsfilmet, og filmene kan ses på de evangeliske Landeskirkearkiver og på de katolske bispedømmearkiver. Kirkerne

har egne forskrifter for tilgængelighed, når det gælder originale kirkebøger.

Efter 1876 henvises ofte til den civile personregistrering på »Das Standesamt«. Adgang til den civile personregistrering gives kun til personen selv, ægtefæller, efterkommere samt andre, der kan gøre gældende, at de har en lovlige interesse. En fuldmagt giver adgang.

Arkivlovene for de enkelte delstater er forskellige. I 1988 kom en ny Bundesarkivlov, og som hovedregel gælder følgende tilgængelighedsregler for personsager:

10-30 år efter en persons dødsfald

90-110 år efter en persons fødsel

60 år efter en begivenheds indførelse

Nyttige tips

Slægtshistoriske foreninger

Der er mange slægtshistoriske foreninger i Tyskland, og det kan være vældig nyttigt at kontakte en slægtshistorisk forening i det lokalområde, man er interesseret i, for her er god hjælp at hente. Mange af foreningerne har egne biblioteker og små arkiver, som er gode at gæste, og det er muligt gennem en forening at få kontakt til slægtsforskere, der måske forsker i netop den slægt, man selv er interesseret i. Ofte udgiver foreningerne medlemsblade, hvor det vil være muligt at indsætte efterlysninger efter sine tyske aner.

Når man skriver til en slægtshistorisk forening for at få hjælp, er det vigtigt

1. at oplyse religiøst tilhørsforhold
2. at oplyse føde- eller vielsested
3. at hver person, der spørges om, skrives på hvert sit ark papir
4. at oplyse alt hvad man ved om den person, man søger
5. at skrive tydeligt
6. at vedlægge et par IRC til porto og andre udgifter
7. at skrive på tysk eller engelsk

Der findes en paraplyorganisation for slægtshistoriske foreninger i Tyskland. Ved henvendelse her kan man få hjælp til at finde netop den lokalforening, man kan have nytte af.

»Deutsche Geschlechterbücher«

er en samling af lidt over 200 bøger, hvoraf de ældste går tilbage til sidst i 1700-tallet. Bøgerne indeholder familietavler over forskellige tyske familier – ikke adelige. Familierne i hver enkelt bog er fra samme område. Hver familiehistorie starter med det tidligst kendte familiemedlem og arbejder sig så frem til det tidspunkt, hvor bogen er trykt.

Der er udgivet en cd-rom med register til Deutsche Geschlechterbücher Bind 1-204 med ca. 500.000 navne. Cd-rom'en kan købes hos: Dieter Zwinger, Osannstrasse 24, D-64285 Darmstadt.

Biblioteker

Det er også en god idé at aflægge besøg på de lokale biblioteker, hvor man bl.a. kan finde aviser, bøger om lokalhistorie, telefonbøger, stedregistre etc.

Skriftlig kontakt

Skal man have oplysninger fra kirkebøger, der ligger ude i præsteembederne, er det bedst at skrive dertil. Kender man ikke navnet på embedet, kan man rette sin henvendelse til: An das Pfarramt für XXXDorf. Kendes postnummeret (plz = postleitzahl) ikke, kan det findes på denne webadresse: www.plz-suche.de

Man kan rette henvendelse til »Das Standesamt« for at få oplysninger vedrørende personregistrering. Kender man f.eks. en forfaders eller formoders navn og fødested, men ingen øvrige data, kan man skrive et brev til det pågældende Standesamt, hvori man præciserer

grunden til at man søger oplysninger

hvordan man er i familie med den, man søger oplysninger om

personens navn og omtrentlige fødeår samt

tilbyder at betale omkostninger og

vedlægger svarkuvert og porto

Adresser

Hovedkvarteret for den katolske kirke:

Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz

Kaiserstrasse 163

D-53773 Bonn

Rat der Evangelischen Kirche in Deutschland

Jebensstrasse 3

D-10623 Berlin

Evangelisches Zentralarchiv in Berlin (EZA)
Bethaniendamm 29
D-10997 Berlin

Deutsche Zentralstelle für Genealogie
(en afdeling under det saksiske Staatsarchiv)
Schongauer Strasse 1
D-04329 Leipzig

Bundesarchiv Koblenz
Potsdamerstrasse 1
D-56075 Koblenz

Bundesarchiv Berlin
Finckensteinallee 63
D-12205 Berlin

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz
Archivstrasse 12-14
D-14195 Berlin

Jøder i slægten:
Zentralrat der Juden in Deutschland
Fischerstrasse 49
D-40477 Düsseldorf

Statistisches Bundesamt
Gustav Stresemann Ring 11
Postfach 5528
D-65189 Wiesbaden

Paraplyorganisationen for slægtforskerforeninger:
Deutsche Arbeitsgemeinschaft Genealogischer Verbände (DAGV)
Stolzingstrasse 4/13
D-81927 München

Webadresser:
<http://www.genealogy.net>
<http://www.familysearch.org>

Tysklands delstater med angivelse af de enkelte hovedstæder. Antallet af stater er i alt 16 inkl. storbyerne Hamburg, Bremen og Berlin. Delstaterne har et udstrakt selvstyre med egen lovgivning på en række områder f.eks. miljø, kultur og uddannelse. Man kan derfor se store forskelle på love og forordninger fra stat til stat.

*Delstatsarkiver:**Baden-Württemberg:*

Hauptstaatsarchiv
Konrad-Adenauer Strasse 4
D-70173 Stuttgart

Bayern:

Hauptstaatsarchiv
Schönfeldstrasse 5-11
D-80339 München

Berlin:

Staatsarchiv
Archivstrasse 12-14
D-14195 Berlin

Brandenburg:

Landeshauptarchiv
Sanssouci, Orangerie
D-14469 Potsdam

Bremen:

Staatsarchiv
Präsident Kennedy Platz 2
D-28203 Bremen

Hamburg:

Staatsarchiv
ABC Strasse 19
D-20354 Hamburg

Hessen:

Hauptstaatsarchiv
Mainzerstrasse 80
D-65189 Wiesbaden

Schleswig-Holstein:

Landesarchiv
Prinzenpalais
D-24837 Schleswig

Mecklenburg-Vorpommern:

Hauptarchiv
Graf Schack Allee 2
D-19053 Schwerin

Niedersachsen:

Hauptstaatsarchiv
Planckstrasse 2
D-30169 Hannover

Nordrhein-Westfalen:

Hauptstaatsarchiv
Prinz Georg Strasse 78
D-40479 Düsseldorf

Rheinland-Pfalz:

Staatsarchiv
Karmeliterstrasse 1-3
D-56068 Koblenz

Saarland:

Landesarchiv
Am Ludwigsplatz 7
D-66117 Saarbrücken

Sachsen:

Hauptarchiv
Archivstrasse 14
D-01097 Dresden

Sachsen-Anhalt:

Hauptarchiv
Hegelstrasse 25
D-39104 Magdeburg

Thüringen:

Hauptarchiv
Marstallstrasse 2
D-99423 Weimar

Litteratur

- Familienkundliches Wörterbuch*, Fritz Verdenhalven. Verlag Degener & Co., Inhaber Manfred Dreiss. Neustadt an der Aisch. 1992. ISBN 3-7686-1042-X
- Taschenbuch für Familiengeschichtsforschung*, Wolfgang Ribbe und Eckart Henning. Verlag Degener & Co., Inhaber Manfred Dreiss, Neustadt an der Aisch. 1995. ISBN 3-7686-1052-7
- Verzeichnis der Kirchenbücher im Evangelischen Zentralarchiv in Berlin*, bearbeitet von Christa Stache. Berlin 1992. ISBN 3-9801646-4-0
- Die eigene Familienchronik*, Pat Lauer. Ludwig Verlag, München. 2000. ISBN 3-7787-3862-2
- In Search of your German Roots*, Angus Baxter. Genealogical Publishing Co., Inc. 1001 N. Calvert St., Baltimore, MD 21202. 1999. ISBN 0-8063-1447-8
- Archivarbeit für Preussen. Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz. Arbeitsberichte 2*, Jürgen Kloosterhuis, red. Berlin, Selbstverlag des Geheimen Staatsarchivs PK. 2000.
- Das Bundesarchiv. Dienstleiter für Forschung, Öffentlichkeit und Verwaltung*, Frauke Lauffhütte og Bettina Martin-Weber, red. Koblenz. 2000. ISBN 3-89192-1217
- Archive in der Bundesrepublik Deutschland, Österreich und der Schweiz*, herausgegeben von Verein deutscher Archivare. 15. Ausgabe. Münster 1995.

Birgit Flemming Larsen, f. 1939. Har haft sit virke på Det danske Udvandrerarkiv fra 1987-2002. Har redigeret en lang række bøger om dansk udvandringshistorie samt skrevet talrige artikler om samme emne, publiceret i Danmark og USA.

PERSONALHISTORISK
TIDSSKRIFT

ÅRGANG 124

2004

REDIGERET AF SAMFUNDETS SKRIFTUDVALG

VED

MICHAEL BACH, GITTE BERGENDORFF HØSTBO, SUSANNE KROGH JENSEN,

STELLA BORNE MIKKELSEN OG ANNE DORTHE SUDERBO

Indhold

Artikler:

<i>Finn Grandt-Nielsen</i> : Hollænderfamilier på Sprogø og Romsø	1
<i>Adam Lindgreen</i> : Slægtsforskning på de lokalhistoriske arkiver – set fra Amager ved hjælp af H.F. Kiær, C. Petersen og alle de andre	36
<i>Jürgen Beyer</i> : Familien Trellund indtil ca. 1800	67
<i>Michael Dupont</i> : En fynsk præsteslægt på Christian IV's tid	92

Artikler i jubilæumsbogen:

Forord ved formand <i>Birgit Flemming Larsen</i>	135
<i>Hans H. Worsøe</i> : Træk af Samfundet for dansk genealogi og Personal- histories udvikling gennem de seneste 50 år, med et tilbageblik til stiftelsen 1879	137
<i>Hans H. Worsøe</i> : Bestyrelsen for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 1954-2004	191
<i>Christian Larsen</i> : Godsarkivet – en mangfoldighed af kilder	197
<i>Ole Degn</i> : Registrering af bybefolkningen i Danmark. Kilder fra middelalderen til Den Ny Kirkebog	225
<i>Helga Mohr</i> : Træsko til Frantz, Marie og Elisabeth – om hvordan man som slægtsforsker og lokalhistoriker kan bruge stads- og kommunearkiverne	257
<i>Karl Peder Pedersen</i> : Københavns Politi og slægtsforskerne. Et rids af Københavns Politis historie med en præsentation af nogle af politiarkivets vigtigste slægtshistoriske kilder	277
<i>Charlotte S.H. Jensen</i> : Fængslende forfædre	295
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : Statistik handler også om mennesker	313
<i>Erik Nørr</i> : Præsteansøgninger som kilde til personalhistorie og kirkehistorie. Jakob Knudsens og H.V. Sthyrts forsøg på at opnå præsteembede	339
<i>Karsten Gabrielsen</i> : Pastoratsarkivet og menighedsrådsarkiver – meget andet end kirkebøger	373
<i>Michael Bach</i> : Genealogisk Samling på Frederiksberg Bibliotek	399
<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Slægtsforskning i Tyskland	417

Småstykker:

<i>Vello Helk</i> : Danske borgerskaber i Rostock 1596-1652	103
<i>Charlotte S.H. Jensen</i> : Nyhedssite om historie bruges flittigt	105
<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Institut for Navneforskning	108
<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Et dansk-amerikansk arkiv – The Danish Immigrant Archive	109

Orientering:

<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Ny navnelov	110
<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Nyt fra Norden	110

Anmeldelser

Nina Ryder Bjørneboe: Før farmor. Strejflys over Birgitte Ryders slægt (<i>Hans H. Worsøe</i>)	113
Benny Boysen: Nannie F. En Fortælling om skæbne og slægt (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	113
Breve hjem fra danske udvandrere 1850-1950. Redigeret af Jakob Holm (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	114
Johannes Fjord Jensen: Vest for paradys. Begravelsespladsernes natur – og – Anne-Louise Sommer: De dødes haver. Den moderne storbykirkegård (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	115
Birgitte Vestergaard Futtrup m.fl.: Landsarkivet for Sønderjylland. En arkivoversigt (<i>Christian Larsen</i>)	117
Kristof Glammann: En blandet landhandel. Historiker, fondsdirektør, brygger (<i>Hans H. Worsøe</i>)	118
I alle de riger og lande. Anders Fogh Rasmussen og fortiden. Redigeret af Birgit Øskov m.fl. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	119
Charlotte S. H. Jensen: På sporet af slægten. Arbejdsbog til slægtsforskning (<i>Tommy P. Christensen</i>)	120
Bent A. Koch: Min tid. Erindringer (<i>Hans H. Worsøe</i>)	122
Niels H. Kragh-Nielsen: Galgehøj og rettersted. Henrettelsernes historie i hertugdømmet Slesvig 1550-1850 (<i>Iben Sørensen</i>)	123
19 myter i Sønderjyllands historie. Redaktion: Axel Johnsen og Birgitte Thomsen (<i>Pernille Schmedes</i>)	124
Melinda Young Stuart og Niels Peter Stilling: Danske herregårde og Amerika. Rejser i guldalderens Danmark og pionertidens Amerika med maleren Ferdinand Richardt (<i>Tommy P. Christensen</i>)	125
Erling Svane: I Skjoldet springe Løver. Afledninger af kongevåbenet (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	127
Søllerødbogen 2003 (<i>Tommy P. Christensen</i>)	127
Tinne Vammen: Midlertidigt ophold. Kvindehemmet i 100 år (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	129
Kai Aalbæk-Nielsen: Kærlighed i det 19.-20. århundrede. Bind 4 (<i>Heidi Tüchler</i>)	130

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a/s

Register til Personalhistorisk Tidsskrift 2004

Ved Arne Julin

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. S sammensatte navne, f.eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f.eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

- Aaby, Bent**, red., 33
Aalbæk-Nielsen, Kai, 130-131
Aarup, Henning, 189
Achelis, Thomas Otto, 91, 253
Achen, Sven Tito, redaktør, 162
Adeler, Frederik, baron, 210
Adolph, J., grosserer i Kbh., 364
Adriansen, Inge, 124
Agerby, Georg, 170
Akeleye, Christen Knudsen, herremand, 98
Aken, Peter von, Aalborg, 104
Albertin, 132
Albertsen, Kai, 183
Algreen-Ussing, O., kammerjunker, 139
Allerslev Jensen, Erik, 400
Andersdatter, Giertrued, g. 1. Hansen, g. 2. Gertsen, g. 3. Clausen, 45 - **Gjertrud**, g. Petersen, 42-43 - **Karen**, 27 - **Kirsten**, g. Bjørn, 27
Andersen, Christen, borger (Nyborg ?), 85 - **Christian**, gårdfæster i Jernløse, 205 - **Finn**, arkivfuldmægtig, 165-169, 172-174, 180-181, 183-185, 187, 192-194, 255, 395-397 - **Hans**, Slimminge, 214 - **J. Oscar**, professor, 143 - **Jens**, Tibberup, 202 - **Jørgen H.**, 87, 224 - **K. B.**, 123 - **Lambert**, rådmand i Ribe, 69 - **Lykke**, 415 - **Niels**, fæster i Overby, 208 - Slimminge, 215 - **Poul**, Brøndbyvester, 220 - **Richard**, 371 - **Ronny**, våbentegner, 135, 157 - **Søren**, forpagter på Tybjerggård, 28 - **Terkel**, 1643, 74 - **Valborg**, skuespiller, grundlægger af kvindchjem, 129 - **Viggo**, politibetjent, 279
Andreasdatter, Giertrued, g. Hansen, 63
Andreasen, Ludvig, 253
Andresen, H. Carl, arkitekt, 273-274, 400
Antoniewicz, Wilhelm v., 34, 37, 65-66
Arends, Otto Fr., 89
Arhnung, J. O., 223
Arians, Marchen, g. Zibrandtsen, 41-43, 49, 51-53, 60
Asklund, Curt, 33
Asschenfeldt, Carl St., 132
Axelgaard, Tue, 35
Bach, Michael, bibliotekar, 170, 174-176, 193, 195, 273, 399, 414-415
Bacher, slægt i Tårnby, 66 - **Adrian Cornelisen**, gårdmand, 51-52, 60-61 - **Cornelis**, gårdmand i St. Magleby, 61 - **Cornelis Adriansen**, gårdmand, 60 - **Cornelis Adriansen Cornelisen**, 51-52 - **Deuwe**, g. Isbrandtsen, 52-53 - **Deuwe Gerritsdatter**, g. Schults, 61 - **Gert Jansen**, 66 - **Hans Hansen**, brandmajor, 46-48, 63 - **Jacob Gertsen**, schout, 57-58, 66 - **Jan Gertsen**, 66
Backer, slægt fra St. Magleby, 66 - **Gerrit Jansen**, 66 - **Gert Jansen**, 52-54, 62 - **Jan**, gårdbeboer i St. Magleby, 53-54 - gårdmand i St. Magleby, 62
Bager, Anders, hans enke i Koldby, 219 - **Einar**, 254
Bagger, Poul O., præst i Kolstrup, 96, 101
Baggesen, familie, 86-87
Bahnsen, slægt, 142
Bakker, Cornelius Tønnesen, skriver på Amager, 57
Balle, Nicolai Edinger, biskop, 127
Balle-Lars, 309
Balle Petersen, Poul, mag. art., 158
Balslev, Svend, 223
Bang, Vilhelm, 87
Barfod, Frederik, 87, 90
Barken, Johannes de, købmand, 65
Bartels, Eyvind, ambassadør, 122
Bartholdy, Nils G., arkivar, 154, 157, 161-162, 167, 169, 182, 186-187, 194
Bartholin, 132
Baxter, Angus, 435
Bech, Ellen Kirstine, g. Krebs, 283
Beck, Vilhelm, 372
Beckman, 311
Begtrup, Holger, 371

- Bek, Helga**, g. Knudsen, 354 - **Jens**, højskoleforstander, 354
- Bekker, Anna Knudsdatter**, g. Hansen, 28
- Bendixdatter, Anne**, g. Knudsen, 27
- Bendixen, Otto**, 165-166
- Bennedsen, Dorte**, undervisningsminister, 162
- Benzon**, familie, 113
- Berg, Cathrine Margrethe**, g. Lillelund, 1 - **Christopher Hansen**, gæstgiver i Roskilde, 27 - værtshusholder i Roskilde, 1 - **Hans Michael**, sognepræst, teologisk forfatter, 1 - **Hans Michael Christophersen**, sognepræst, forfatter, 27 - **Jens Christian**, jurist, historiker, 140 - **Jørgen**, 128 - **Kees**, 87
- Bergen, Arent Berntsen**, 34
- Bergendorff Høstbo, Gitte**, laborant, 170, 193, 195
- Bergsøe, Adolph Frederik**, 313
- Berner Schilden Holsten, Hans**, lensbaron, 143, 146, 149 - **Hans Heinrich Adam**, lensbaron, 192
- Berntsen, Arent**, topografisk forfatter, 8, 23
- Bert, Lucie Pedersdatter**, g. Jensen, 82, 86 - **Mette Hansdatter**, g. 1. Krog, g. 2. Justesen, 83
- Berthelsen, Peder**, fhv. borgmester i Malmø, 83
- Beyer, Jürgen**, ph.d., 67, 89, 91
- Bielke, Maren Frandsdatter**, g. Madsen, 26
- Bild, Mads Rasmussen**, skibsmænd, 22
- Bille, Kay**, 413
- Birch, Hans Jørgen**, 88
- Bircherod, Jens**, biskop, 34
- Birket Smith (Birket-Smith), S.**, 89-91, 254
- Bjelke, Frands Andersen**, gårdfæster, 26
- Bjerg, Hans Christian**, 132
- Bjørn, Claus**, 88, 223 - **Hieronymus Nielsen**, Måle, 27 - **Niels Madsen**, Lykkegård, 27
- Bjørn-Jensen, Chr.**, 170 - **Christian**, fuldmægtig, 194
- Bjørneboe, Nina Ryder**, 113
- Bjørnholm, Otto Helmon Hansen**, 119
- Bjørnsen, Knud**, rådmand, 78
- Blaabjerg, Anton**, 119-120, 181
- Blach, Martha Maria Mogensdatter**, g. Gleerup, 85
- Blatt, Franz**, formand for Carlsbergfonden, 119
- Bloch, V.**, 87
- Bloch Ravn, Thomas**, 254
- Blomberg, Aage Fasmer**, 34
- Bluhme, Johannes Bartholumæus**, 127
- Blædel, Anne**, 160 - **Finn H.**, fuldmægtig, 149, 152, 154-158, 160, 165-167, 170, 172, 191-195 - **Lone**, 160
- Bobé, Louis**, 88-89 - ordenshistoriograf, 141-142, 147
- Boesen, Niels**, Sprogø, 5
- Boetius, Bertil**, riksarkivarier, 144
- Boettcher, Hans**, 1615, 103
- Bohse, Johanne Frederikke**, g. Richardt, 125
- Boisen, Peter Outzen**, 127
- Bojesen, Ernst**, 371
- Bolwig, Niels Geert**, 133
- Bondesen, M. N.**, opmåler, 23
- Bonum, Cathrine Thomasdatter**, 70 - **Hans Thomasen**, rådmand, 70 - **Jens Thomasen**, Ribe, 70 - **Thomas**, 70
- Borch, Claus Mortensen**, 132
- Borchardsen, Karen Johansdatter**, g. Kjeldsmed, 79
- Borchenfeld, Marie Kirstine Johansdatter**, g. Sørensen, 83
- Borglykke, Karen**, 415
- Borgreving, Claus Jensen**, præst, 96
- Borne Mikkelsen, Stella**, stud. mag., 170, 174, 195
- Bosen (Bosøn), Hans**, 68 - **Herman**, 78 - **Kornelius**, 78 - **Niels**, rådmand i Nyborg, 78 - **Rasmus Poulsen**, 78-79
- Bosma, Jelle**, 88
- Boson, Anna Margrethe Rasmusdatter**, g. 1. Knudsen, g. 2. Lerche, 80 - **Bodil Rasmusdatter**, 81 - **Poul Rasmussen**, assessor, 80
- Bousen**, se også Bosøn
- Boye, Jens Henrik**, tyv og morder, 295, 299, 311 - **Laurine**, inkvisitinde, 299-301, 304, 310-311
- Boysen, Benny**, 113-114
- Brahe, Jørgen**, Hvedholm, 76
- Brams, Karen Hansdatter**, g. Ecklef, 2, 27
- Bramsen, Bo**, 407 - **Hans Hansen**, tobaksspinder i Rødby, 27
- Branth, Jakob Severin Deichmann**, præst, naturvidenskabsmand, 371
- Brasch, C. H.**, sognepræst, 216, 218
- Bred, Jørgen Andersen**, brændevinsbrænder, 330-331
- Bredsdorff, Axel**, kunstmaler, 357
- Bremen, Adam af**, 4
- Brenner, S. Otto**, 254
- Bricka, C. F.**, rigsarkivar, 136-137
- Brinch-Seidelin**, 132
- Brinck-Seidelin, H. D.**, godsejer, 202-204
- Bro, Henning**, 273-274
- Brock, Eske**, rigsråd, 223
- Bruhn, Emil**, 33
- Brun, kancelliråd**, 84 - **Christian**, præst i Nyborg, 96, 101 - **Johannes Trellund**, 85, 90 - **Theodorus Michael**, 90

- Bruun, Anna Catharina Iversdatter**, Romsø, 32 - **Christine Iversdatter**, Romsø, 32 - **Hans**, kancelliråd, 84 - **Hans Iversen**, Romsø, 32 - **Hans Jensen**, ridefoged i Soborg, 28 - **Hieronymus Iversen**, købmand mm., 32 - **Iver Hansen**, gårdfæster på Romsø, 24-25, 29-30, 32 - **Kristian**, toldinspektør, 81 - **Niels Iversen**, Romsø, 32 - **Theodorus**, stud., 84
- Bræstrup, Christian Cosmus**, politichef, 278
- Brøchner (Bröchner), Hans**, professor, 130 - **Peter Johannes**, husfoged, 321-322
- Brøger, Villem**, 1682 på Amager, 52
- Buch, Morten**, Stubberup, 212
- Buchwald, Karen Elisabeth**, ekspeditionsskretær, 194
- Buckholdt, Anna Magdalene**, g. Boson, 80
- Bull, Th.**, grosserer, 143
- Buntmager, Christen Sørensen**, Ribe, 76
- Burchardi, Per**, 183
- Busch, Otto**, udv. til USA, 120
- Butakov**, marineofficersdynasti, 111
- Byg, Niels**, 221
- Byssing, Sophie**, g. Trellund, 72
- Bützow-Rohde, Gudmund**, grosserer, 194
- Bøgh**, provst, 32-33 - **Nicolai**, sognepræst i Kerteminde, 3
- Beje, Chr. A.**, 35
- Cammermeyer**, familie, 113
- Carl**, prins, 76, 89
- Carlquist, Gunnar**, 89 - overbibliotekar, 143
- Carpelan, Tor**, friherre, ridderhusgenealog, 143
- Carstensen, Hans**, rådstue- og skifteskriver i Kerteminde, 82
- Caspersdatter, Margrete**, g. Hansen, 46-48, 64
- Cävling, Henrik**, redaktør, 129
- Cedergreen Bech, Svend**, redaktør, 167, 170, 178, 182, 194
- Chistierson, Carl Wilhelm**, finsk major, 111
- Christensdatter, Benned**, fra Todberg, 308-310 - **Johanne**, g. Rasmussen, 309 - **Marine**, g. Jensen, 76 - g. Trellund, 76 - **Mette**, g. 1. Madsen, g. 2. Bruun / Romsøe, 32
- Christensen, Anemette S.**, 254 - **E. P.**, 46, 65 - **Hans**, søfarer (1609), 103 - **Harry**, 254 - **J. C.**, 356 - **Jens**, købmand i Nyborg, 82 - sognepræst i Telemarken, 70 - **Jep**, Vinten, 221 - **Laurids**, tømmemand i Nyborg, 7 - Vinten, 221 - **Mons**, 1682 på Amager, 52 - **Niels**, gårdejer i Ferslev, 206 - **Olav**, 414-415 - kommunefuldmægtig, 142 - **P.**, indsidder i Fakse, 216 - **Peder**, Ferslev, 206 - **Poul**, Øvraby, 73 - **Rasmus**, Sprogø, 14, 18-19 - **Tommy P.**, museumsinspektør, 121, 126, 170, 174, 177, 181-183, 193-195 - **Willum**, 1682 på Amager, 52
- Christian II**, 56, 125
- Christian III**, 34, 56-57, 95-96, 133, 253
- Christian IV**, 6-8, 17, 34, 92, 238
- Christian V**, 10, 89, 214, 223, 277
- Christian VI**, 90
- Christiani**, familie på Frb., 265
- Christiansdatter, Anna**, g. Knudsen, 28
- Christiansen, Agnes**, 257-258, 266, 274-275 - **Christa**, 260 - **Elisabeth Thyra Johanne**, 258, 262, 275 - **Frantz Georg**, 258, 260, 262, 274-275 - **Helene Amalie Poulaine**, 258, 264, 266-267, 275 - **Kirsten**, 260-261 - **Laura M.**, 260-261, 274 - **Margrethe Dagmar Else**, 258, 264-265, 267, 275 - **Marie**, 258, 262, 267, 275 - **Niels Finn**, 273 - **Olga**, 257-258, 274-275 - **Palle Ove**, 223 - **Peder**, skipper og skibstømmer, 32 - **Poul-Erik**, 184-185 - **Thorvald Frederik**, stenhugger, 257-259, 261, 263, 265, 267, 274-275 - **Thorvald Johan Ole**, 258, 262, 268, 275
- Christoffersdatter, Mette**, g. Ecklef, 10
- Christoffersen, Mads**, gårdmand i Klemmenstrup, 197, 216
- Christophersen, Claus**, 13 - **Hendrich Pram**, 13 - **Niels**, præst på Drejø, 92-94, 96, 99, 101-102 - **Peder**, 13
- Cicignon**, oberst, 14
- Clauding, Kurt**, arkitekt, 186-187
- Clausdatter, Johanne**, g. Nielsen, 47-48 - g. Scotte, 64
- Clausen, Claus**, tjenestekarl, 27 - **Diderich**, opdraget på Romsø, 28 - Romsø, 25 - **H. N.**, professor, 360, 362 - **H. P.**, generalkonsul, 123 - **Jak.**, biskop, 352 - **Johannes**, biskop, 357, 359, 369, 371 - **Rasmus**, birkeskriver og kromand, 2, 33 - **Tønnes**, gårdmand i Sundbyvester, 45
- Clementsen, O. H.**, kontorchef, 142, 147-148 - **Oscar-Hjalmar**, kontorchef, 191, 193
- Clemmensen, Tove**, museumsinspektør, 145
- Cohn, Einar**, 335-337
- Colleir, Jacob**, 88 - **Joseph**, overassistent, 73
- Collin, Jonas**, deputeret, 314
- Constabel, Wilhelm Henriksen**, 22
- Cornelis, Siebrandt**, gårdmand i St. Magleby, 60
- Cornelisdatter, Trein**, g. 2. Crillesen, 41-43, 48-49, 60
- Cornelisen, Dirch**, gårdmand i St. Magleby, 53-54, 62
- Cornelsdatter, Nielle**, g. Dirchsen, 64

- Cour, L. F. Ia.** 87
Crillesen, Ziebrandt, gårdmand, 41-43, 48, 60
Crone, F., 34 - **Fr.,** 34, 89-90
- Daa, Dorthé,** ca. 1660, 23 - **Johanne Cathrine,**
 g. Trelund, 71 - **Valdemar,** 88 - **Borreby,** 71
Daae, Ludvig, 90
Dahl, Flemming, 88
Dahlberg, Erik, 87, 89
Dalberg, Vibeke, 108
Dalgaard, Sune, landsarkivar, 156
Dam, Mogens, forfatter, 145
Damgaard, Ellen, 327, 336
Danielsdatter, Maren, g. Madsen, 311
Daidsen, Peder, af Hellestrup, 205
Dedenroth-Schou, Birgitte, 224, 254
Degener, C. A. F., trafikinspektør, 164-165
Degn, Ole, 86-87, 89-90 - arkivar, 178, 225, 253-255 - Koldby, 219
Deichmann, slægt, 405 - **Peder Jacobsen,** 404, 415
Diderichsdatter, Barbara, g. Andersen, 28
 - **Lisbeth,** g. Jensen, 26 - **Mette,** g. Poulsen, 25
Diderichsen, Diderich, Hesselgård, 26 -
Diderich Petersen, bolsmand i Måle, 26 - **Hendrich Ecklof,** fuldmægtig, 2
 - **Hieronymus Ecklef,** Romsø, 2 - **Mads,**
 gårdfæster i Måle, 26 - **Peiter,** Måle, 25
Dinesdatter, Mette, g. Trelund, 70
Dinesen, slægt, 399
Dirch, Cornelis Tiesen, gårdmand, 60
Dirchs, Nille, g. Pieters, 53, 61
Dirchsdatter, Marchen, g. Hollænder, 41, 61
Dirchsen, J., 65-66 - **Jacob Jansen,** Amager, 64
Dirksen, Cornelis, gårdmand i St. Magleby, 62
 - **Ties,** gårdmand i St. Magleby, 60
Dohn, Lars Ib, 279
Dominici, Johannes, præst, 379
Drachmann Bentzon, Asbjørn,
 højesteretspræsident, 148, 192
Draker, Tønnes Jacobsen, gårdmand i St.
 Magleby, 54-55, 63
Dreiss, Manfred, 435
Drentwehde, Dietrich, 103
Drewsen, familie, 412
Due, Jacob, Skrev om øen Sprogø, 33
Dupont, Michael, historiestuderende, 92, 97-98, 102
Durchman, Osmo, kansliråd, 144
Duus, Jørgen, 128
Dybdahl, Vagn, dr. phil., 162, 253-254, 273-275
Dybdal, Ida, kontorchef, 156, 162, 167, 170, 194
- Dyrehaug, Anna Catharina Nielsdatter,** g.
 Sprogø, 21 - **Niels Larsen,** skipper, 21
Dyrskjøt, Peder Larsen, 36
Döring, Jens, søfarer, 103
- Ebels, Cornelis Petersen,** gårdmand, 54-55,
 64 - **Emme Cornelis,** g. Draker, 54-55, 63
 - **Peter,** gårdmand, 64
Echlef, Mads Pedersen, skipper, 11
Echløv, se Ecklef - **Giedske Hieronymidatter,**
 g. Egholm, 13
Ecklef, familier, 33-34 - **Anna Margrethe Hieronymidatter,** 32 - **Anna Margrethe Madsdatter,** g. Refsø, 12 - **Anne,** 1 - **Anne Hieronymidatter,** g. Petersen, 2, 11, 25 - **Christen Olsen,** sejlingsmand, 21 - **Christian,** 2 - **Christian Henrichsen,** 27 - **Christoffer Hieronymussen,** skipper, 10, 13 - **Dorothea Cathrine,** g. Berg, 1 - **Dorothea Cathrine Henrichsdatter,** g. Berg, 27 - **Dorothea Hieronymidatter,** g. Christiansen, 32 - **Dorothea Madsdatter,** g. Kallager, 12 - **Dorthea Hieronymidatter,** g. Madsen, 11 - **Elisabet Hieronymidatter,** g. Bruun, 32 - **Giedske,** 1, 10 - **Heinrich,** regimentsfeltkærer, 33 - **Henrich,** gæstgiver, 1-3, 10 - **Henrich Diderichsen,** ridefoged, 27 - **Hieronymus,** 9-10 - **Hieronymus Diderichsen,** fæster på Romsø, 26, 31 - gårdfæster, 24, 29 - **Hieronymus Henrichsen,** kromand, 1, 9-10 - **Hilleborg Hieronymidatter,** g. I. M. Johansen, g. 2, P. Hansen, 10 - **Hilleborg Olesdatter,** g. Constabel, 22 - **Mads Pedersen,** skipper og gæstgiver, 2 - **Maren Madsdatter,** trolovet med Lunn, 12 - **Maren Olesdatter,** g. Mathiesen, 20 - **Marie,** 1 - **Marie Hieronymidatter,** g. I. Sproumand, g. 2, Christensen, 13-14, 17, 19 - **Mette Christophersdatter,** g. Pingel, 13 - **Mette Sophie Christophersdatter,** g. Pingel, 3 - **Ole Knud Hieronimusen,** skræddermester, 20 - **Rasmus Henrichsen,** sætteskipper, handelsmand, 2, 27
Eckleff, Georg, 2 - **Henning,** 2 - **Hieronymus Olsen,** skipper, 20 - **Hilleborre Madsdatter,** g. Lunn, 12 - **Karl Fredrik,** kancelliråd, 33 - **Mette Sophie,** g. Pingel, 34
Ecklöf, Hieronymus, oltapper i Kbh., 12
Eckløv, familier, 34
Egeschou, 28
Egholm, Hans Olsen, gårdfæster, 13
Egløf, se Ecklef

- Egløff, Dorothea**, g. Kallager, 2
Ehrencron-Müller, H., 86, 89
Eichel, 132
Eichlouf, se Ecklef
Eilersdatter, Anne Cathrine, g. Gerner, 82 -
Marie Elisabeth, 83
Eilersen, Florents, snedker i Saksbøbing, 82
Eilstrup, Annelise, Kerteminde, 34
Ejlersdatter, Ellen, g. Christensen, 206 - **Maria
Cathrine**, g. Ecklef, 20
Elkjær Locht, Trine, 254
Elsbøll, Lisa, 174 - kulturhistoriker, forstander,
129
Elvius, Sofus, 37, 65 - genealog, 137-139, 143,
401, 415
Enevig, Anders, 133
Engel, Otto Eriksson, sognepræst, 73
Engelstoft, C. T., biskop, 138 - **Jesper**,
bibliotekslektor, 162
Engelstoft, Povl, redaktor, 141, 148, 192
Erichsen, B., 415
Eriksen, A. E., 87 - **B.**, 65-66
Erslev (Erslew), Kr., 371 - **Thomas Hansen**,
personalhistoriker, 140
Espensen, Peder, gårdmand i Sundbyvester, 54
- **Pieter**, gårdmand i St. magleby, 54-55, 63

Faarborg, Birte, 88
Faber, Jens Madsen, sognepræst, 25
Fabritius, Albert, ordenshistiograf, 141-143,
145-152, 155-156, 163, 192 - **Elisabeth**,
146
Fabritius & Hatt, 120
Fabritius-Tegnagel, 132
Falbe-Hansen, V., 313, 322, 336
Falenskam, 132
Falk-Jensen, A., 90 - kontorchef, 141, 149, 192
Fanny, synsk jomfru, 125
Fenger, Ole, udg., 91
Filip II, 59
Fink, Troels, generalkonsul, 123
Finne-Grøn, S. H., 87, 89
Finsdatter, Lene, g. 1. Trelund, g. 2. Guldsmed,
83
Finsen, familie, 399 - **Vilh. H.**, 399
Fischer, Anders, red., 33
Fisker, Henrik Lorentz, admiral, 88
Flemming Larsen, Birgit, arkivsekretær, 135,
169-171, 180-182, 186, 192-193, 195, 417
Florentsdatter, Mette, g. Kaars, 83
Florentsen, Niels, smed på Falster, 83
Floris, Eiler, premierløjtnant, 82
Foged, Jørgen, Koldby, 219
Fogh, Martha Andersen, g. Rasmussen, 120

Fonnesbech-Sandberg, Eliza, 128
Foucault, Michel, 130
Frandsdatter, Mette, g. Petersen, 7-8
Frandsen, K.-E., 65 - **Karl-Emil**, red., 133 - **Niels
H.**, 253-255 - **P.**, 396
Fredelund, 90
Frederik I, 33-34
Frederik II, 1, 3, 5, 22, 36, 253
Frederik III, 8, 10, 17, 89
Frederik IV, 89
Frederik V, 4, 44, 101
Frederik VII, 208
Frederiksen, Jakobine, Kbh., 319
Fribertis, Maren, 22
Friehling, Eskild, landsretssagfører, 165
Friis, Benedicte, 155 - **Christian**, birkeskriver, 33
- **Johan**, mester, 5 - **Lisbeth Pedersdatter**,
g. Wandel, 79 - **Niels**, redaktor, 149, 152,
154, 194 - **Peder Siegfredsen**, sognepræst i
Vindinge, 79
Friis-Petersen, H., grosserer, 142
Fritz, Sven, 35
Frørup, Christen Henrichsen, præst, 93, 96, 101
Fuglede, Hans Nielsen, 73 - **Peder Hansen**, præst
i Værsløv, 74
Furtenbach, Börje, 155
Fussing, Hans H., 89-90, 220, 224, 254
Futtrup, Birgitte Vestergaard, 117, 396

Gabrielsen, Karsten, arkivar, 373, 397
Gall, frenolog, 304, 311
Gamalielsen, Hans, præst, 93-96, 99-101
Garde, Erik, dr. med., 145 - **H. G.**, kommandør,
145
Geelskercken, Anna, g. Trelund, 70
Gejl, Ib, 254
Geleff, Peter, 34
Gerner, Niels Valentinsen, snedker, 82
Gertsdatter, Marchen, g. Espensen, 54
Gertsen, Cornelius, gårdmand i Sundbyvester, 45
- **Pieter**, foged i Kastrup, 44-45, 54, 62
Gether, Knud, 89
Gidden, Anthony, sociolog, 131
Giertsen, Pitter, gårdmand og foged, 44-45, 54
Giese, August, 89 - **V.**, landsdommer, 153
Giessenbier, Coenraad, silkekræmmer, 74 - **Sara**,
g. Thamsen, 74 - g. Trelund, 74
Giessing, Christopher, 36-37, 65, 101, 401, 415
Gilskercken, se Geelskercken
Gissel, Dorthé, 176, 413, 415 - **Jon A. P.**, 132
- **Svend**, 202, 223
Gjedsted, Hans, 40, 66
Glamann, Kirsten, 118-119 - **Kristof**, professor,
118-119

- Glebe-Møller, Jens**, 89
Gleerup, Laurits Vognsen, provst, 85
Goldschmidt, Ermst, 127
Gorm den Gamle, 409
Grandjean, Poul Bredo, 404, 415
Grandt-Nielsen, Finn, arkivar, 1, 35 - museumsinspektør, 170, 193, 195
Grane, Leif, 371
Graugaard, Christian, 131
Gravesen, Palle, 156
Gregersen, Valdemar, snedkernester, 218
Gribsvad, Frode, 117
Gribsvad, Frode, 253, 396
Gripenberg, Gustaf Konstantin, militærhistoriker, 111
Grove, G. L., 188
Grubbe, Diderich, præst i Kvislemark, 72 - **Didrik**, 88 - **Laurentia Kirstine**, g. Trelund, 72
Grønfeldt, Debora, g. Koch, 122 - **Hedevig**, 122 - **Johan**, 122
Grønvold, Poul Isac, raderer, 4
Guldager, Johan Peder, forpagter på Nøragergård, 28
Guldberg, Mette, 336
Guldsmed, Søren Andersen, rådmænd, 43
Gundersdatter, Ellen Margrethe, 21

Haas, I., kobberstikker, 211
Halager, Laurits Rasmussen, præst, 95 - **Marine**, g. Stampe, 96
Halonon, Tarja, finsk præsident, 111
Hans, hertug, 5
Hansdatter, Anna, g. Christophersen, 92-96, 101 - **Anne**, g. Nielsen, 45, 63 - g. Pietersen, 44-45, 62 - **Bodil**, g. 1. Bonum, g. 2. Trelund, 70 - **Else**, g. Nielsen / Smidt, 96 - **Gjertrud**, g. Bacher, 57-58, 66 - **Karen**, 47 - g. Giertsen, 44-46, 62 - **Maren**, g. 1. Borgreving, g. 2. Nielsen, g. 3. Luxdorff, 96 - g. Friis, 79 - **Sophie**, g. 1. Nansen, g. 2. Lerche, 84
Hansen, slægt fra Wilders Plads, 38, 65 - **A. N.**, etatsråd, 364 - **Allan Hardie**, speditør, 194 - **Anders**, bolsmand og bødker, 26 - **Christen**, gårdfæster i Jemløse, 205 - **Cornelius**, Sønderborg, 103 - **Espen**, gårdmand i Tømmerup, 63 - husmand i Tømmerup, 54-55 - **Gregers**, 86 - fhv. kommunaldirektør, 156, 195 - **Hans**, gårdmand i Sundbyvester, 45-47, 63 - gårdmand og foged i Sundbyvester, 57 - murer, 219 - søn N.H.Lunn, 12 - "den ældre" i Sundbyvester, 44-47, 63 - **Hans Christian Ernst**, selvmorder, 323 - **Hans Schultz**, 117, 133 - **Jesper**, Vemmeløse, 28 - **Jørgen**, amtsskriver, 71 - foged Tårnby, 46-48, 64 - **Jørgen Peter**, grønlands- og kirkeminister, 123 - **Kirsten Kruse**, 33 - **Kirsten Kruuse**, 2 - **Leif Romso**, Kerteminde, 30 - **Marianne Hjørdt**, 115 - **Morten**, møller i Duns Mølle, 220 - **Niels**, Amager, 58 - fra Brændekilde, 295 - Harsyssel, 309 - "gamle", 26 - **Oluf**, forpagter af Romso, 25 - gårdfæster på Romso, 23 - skipper i Præsto, 28 - **Otto Helmand**, kaldet Otto Busch, 120 - **Peder**, København, 11 - søn H. P. Lunn, 12 - vognmand i Nyborg, 11 - **Rasmine Bentsine**, Kbh., 319 - **Thomas**, Sdr. Jemløse, 216
Hansen-Menger, 109
Hartmann, J. P. E., 128
Hartyani, Marton de, 34
Hatt, Harald, 146
Hauberg, P. C., museumsinspektør, 140
Hauch, 132
Hauch-Fausbøll, Th., 399, 408, 415 - **Th.**, 37, 65
Haxthausen, Otto, baron, 161
Hedegaard, Esben, 336
Heiberg, Steffen, 90
Heidenreich, Niels, guldhornstyv, 304, 308
Heinenborg, C. H. van, 71
Helge, Nynne, 174
Helk, Vello, 254 - fhv. overarkivar, 87, 89, 91, 103-104
Helweg, Ludvig, 90
Hemmeth, Christen Mortensen, sognepræst, 76
Henckel, Andreas Johansen, sognepræst, 84
Henning, Christoffer, Slagelse, 86, 91 - **Eckart**, 435
Hennings, Poul, overretssagfører, 144, 147
Henningsen, Frants, portrætmaler, 177 - **Lars N.**, 133
Henriksen, Heinrich, gårdmand i St. Magleby, 61 - **Hieronymus**, 8 - **Theis**, gårdmand i St. Magleby, 61
Henriksdatter, Jacobine, 209 - **Mette**, g. Thomsen / Kolding, 77
Henriksen, Ties, gårdmand på Amager, 51-52
Hermansdatter, Sidsel, g. Bosen, 78
Hersleb, Peder, biskop, 133, 396
Hertoft, Preben, 131
Hertzum-Larsen, Holger, 132
Heug, Christen, købmand, 79 - **Christiane Marie**, g. Wandall, 79
Heynen, Edgard, 87

- Hieronimussen, Christopher**, 20 - **Jacob**, 20 - **Jens**, 20
- Hieronymidatter, Elsebeth**, 20 - **Karen**, 20 - **Maren**, 13 - **Marie**, 20 - **Mette**, tjenestepige, 20
- Hilden, Adda**, red., 133
- Hillerod, Gedske Pedersdatter**, g. Lerche, 80
- Hinrichs, Hans**, Lalandt, bossmann, 104
- Hintzpeter, Jochum Friderich**, Romso, 35
- Hiort-Lorenzen, H. R.**, 37, 65, 415
- Hirsch, Kay**, 88-89
- Hjelholt, Holger**, 255
- Hjembæk, Niels Frederik**, arrestant, 311
- Hjorth, B.**, 55, 65-66 - **Karen**, 254
- Hjorth-Nielsen, H.**, 90-91 - **H. E.**, museumsinspektør, 141, 144, 156, 189, 192
- Hoff, Anders Simonsen**, præst til Rynkeby, 95 - **Maren Andersdatter**, g. Stampé, 95-96
- Hoffmann, Niels**, skibskaptajn, 72
- Hofman, Hans de**, historisk samler, 140
- Holberg, Ludvig**, 17, 34
- Holck, Axel**, 335-336
- Hollænder, Jan Jansen**, fæster, 41, 49 - gårdmand, 61 - gårdmand på Raagaard, 41 - **Peiter**, Brolokke, 25
- Holm, Ane Margrethe Pedersdatter**, 84 - **Jakob**, red., 114 - **Jørgen Nielsen**, gårdmand i Sundbyvester, 47-48, 64 - **Peder**, 84
- Holmblad**, familie, 412
- Holmer, Anna Kathrine**, g. Rasch, 81 - **Hans**, 81 - **Hans Pedersen**, købmand, 81
- Holmgaard, Jens**, 254
- Holst, Agnete Sophie**, g. Uhrbroch, 86 - **Elisabeth Marie**, g. Wandall, 79 - **H. C.**, 33-34 - **Hans Henriksen**, sogneprest i Knebel, 85
- Hoppe**, slægt, 406 - **Margrethe**, 406
- Hornbech, Niels Larsen**, Randers, 231
- Horneman, Lars**, 179
- Horwath, Frank**, 175
- Houmøller**, familie, 410 - slægt, 142 - **Karen**, 162 - **Sven**, afdelingsbibliotekar, 137, 142, 146-149, 152, 155-156, 158, 160-161, 163, 188, 191-193, 410, 414 - **Tine**, 148
- Housted, E.**, 65
- Hove, Steffen**, 35
- Hovmand, Peder Olsen**, 221, 223
- Huitfeldt-Kaas, H. J.**, rigsarkivar, 139, 188
- Hunderup, Peder Hansen**, købmand, 96
- Hvidfeldt, Johan**, 117 - rigsarkivar, 156, 253, 396
- Hübertz, J. R.**, 253
- Hyyfelmand, Lauritz Hanssøn**, gårdmand, 47-48, 64
- Hyldegaard Hansen, Ole**, 372
- Hyllested, Jan**, 175
- Hækkerup, Per**, udenrigsminister, 122
- Hænken, Regina Hansdatter**, g. Lemming, 80
- Høegh**, stadsmusikant, 35
- Høstbo, Gitte Bergendorff**, 106
- Høy, Poul Pedersen**, stadsmusikant i Slagelse, 29
- Høyer**, handelsgartner på Frb., 267
- Ilsoe, Grethe**, 186 - red., 133
- Ingemann, B. S.**, 120
- Ingrid**, dronning, 162
- Ipsen, Pernille**, 129-130
- Iptzen, Peter**, Laland (1609), 103
- Isager, Jacob**, 34
- Isbrandt, Jan**, gårdmand i St. Magleby, 61
- Isbrandts, Martjen**, g. Cornelis, 60 - **Nille**, g. Wybrantsen, 51
- Isbrandtsen, Gert Jansen**, gårdmand, 52-53, 60 - **Jan**, gårdmand og schout på Amager, 52-53
- Iuul, Stig**, professor, 141, 149, 151, 311 - **Stig Asger**, professor, 192
- Iversdatter, Karen**, g. Roed, 70
- Jacobs, Diver**, g. Bacher, 51-52
- Jacobsdatter, Anna**, g. Dirksen, 60 - **Cathrine**, g. Ecklef, 24 - g. Ecklef / Romso, 31 - **Diver**, g. Bacher, 61 - **Marchen**, g. Backer, 54, 62
- Jacobsen**, familie (Carlsberg), 118 - **Carl**, (Carlsberg), 118 - **Carlo**, teaternaler, 106 - **Cornelis**, gårdmand i St. Magleby, 41-43, 48-49 - **Helle Tønnesdatter**, g. Espensen, 63 - **J. C.**, 118 - **Lars**, bødkermeister på Amager, 38, 65 - **Niels**, borgmester i Randers, 150 - **P. V.**, 253
- Jacobæus, Holger**, professor, 18, 34
- Jan, Nele**, g. Bacher, 51-53, 60
- Janknegt, Alida**, g. Trelund, 71
- Jansen (Janssøn), D.**, 65 - **F. J. Billeskov**, 34 - **Hans**, gårdmand, 47-48 - gårdmand i Tårnby, 64 - **Henrik M.**, 33 - **I. K.**, 65 - **Inger Kjær**, 66 - **Jan**, 1682 på Amager, 52 - **Lotte**, 197 - **Olde Isbrand**, scout, 51-53 - **Pieter**, gårdmand i St. Magleby, 62
- Jegind, Christen**, Lemvig, 242
- Jensdatter, Anne**, g. Jespersen, 83 - g. Trelund, 72 - **Dorte**, Duns Mølle, 220 - **Else**, g. 1. Knudsen, g. 2. Rasmussen, 213 - **Gertrud**, g. Bjømsen, 78 - **Ingeborg**, g. Bosøn, 78 - **Karen**, g. Bramsen, 27 - g. Ecklef, 20 - **Maren**, g. Dyrehauge, 21 - g. Trelund, 70 - **Maren Elisabeth**, plejedatter på Nymarksgård, 222

- Jensen, Adolph**, red., 335, 337 - **Anders**, Sigersholm, 202 - **Anette**, 336 - **B.**, 65 - **Birgit Bjerre**, 33 - **Bonde**, gårdmand i Sundbyvester, 45 - **Charlotte S. H.**, 105, 107, 120 - mag. art., 178-179, 185, 273, 295, 312 - **Chr. Axel**, 86 - **Christen**, fæster i Solbjerg, 201 - glærmester fra Roslov, 309 - søn af J. Christensen i Nyborg, 82 - **Christian**, gartner, 113 - **Hans**, landsoldat, Bjæverskov, 207 - **Henning**, 254 - redaktør, 164-165 - **Jens**, fra Sandby, 216 - **Johannes Fjord**, litteraturforsker, 115-117 - **Lambert**, borgmester, 76 - borgmester i Nyborg, 89 - **Laurids**, gårdejer i Vinten, 221 - **Mads**, skovfoged, 218 - **Morten**, Bjæverskov, 207 - **Niels**, 86 - (efterslægt Vandel), 82 - **Ole**, murhåndlanger fra Appenæs, 219 - **Ole H.**, 183 - **P.**, 65 - **Peder**, 83 - Drigstrup, 26 - **Poul**, Arnakke, 202-203 - red., 335 - **Rasmus**, skrædder i Randers, 231 - **Stig**, Koldby, 219 - **Svend**, Egholt, 220 - **Uffe Ellemann**, 119
- Jeppesen, Beth**, 175-176 - **Niels**, Slimminge, 214
- Jerk, Flemming**, 126
- Jerne, Niels Kaj**, 175
- Jeronymussen, Henrik**, 1621 i Kbh., 69
- Jespersdatter, Barbara**, g. Thorberg, 35
- Jespersen, Annetore Mossin**, 34 - **Frederik**, 83 - **Knud J. V.**, ordenshistoriograf, 170
- Jexlev, Thelma**, 223, 254
- Jochumsen, Casper**, gårdmand i Tommerup, 64 - Tommerup, 47-48
- Johansdatter, Birgitte**, g. Rasmussen, 8 - **Margrethe**, datter af J. Petersen af Sprogø, 8 - g. Wandal, 79
- Johansen, Cornelius**, søn af J. Petersen af Sprogø, 8 - **Jens Chr. V.**, 133 - **Mikkel**, avls- og vognmand i Nyborg, 10 - **Peter**, søn af J. Petersen af Sprogø, 8
- Johnsen, Axel**, red., 124
- Juel Hansen, E.**, sparekassefuldmægtig, 142
- Julin, Arne**, 33, 177-178, 185
- Justesen, Just**, 83
- Jyde, Mads Andersen**, husmand, 26 - **Peder Jensen**, Bregner, 26
- Jørgensdatter, Elisabeth**, g. Eckleff, 20 - **Johanne**, g. 1. Olsen, g. 2. Diderichsen, 26 - **Kirsten**, Brændekilde, 311 - **Maren**, g. Nielsen på Drejø, 96
- Jørgensen, Bent**, 33 - **H. G. A.**, 372 - **Hans**, gårdmand i Sundbyvester, 46-48, 63 - **Harald**, arkivar, 253, 395-396 - **J.**, 65 - **Kenneth Vejgaard**, Odense, 33 - **Laurits**, Sølstedgård, 209 - tolder i Nyborg, 14 - **Mads**, tjenesterkarl i Stubberup, 212 - **Niels**, 47 - gårdmand i Tommerup, 46, 48, 63 - **Vinten**, 221 - **Peder**, 209 - Arnakke, 203-205 - Husum, 220 - **Simen**, Maglemer, 206
- Kaars, Friderich**, skofflikker i Sakskobing, 83
- Kaarsted, Tage**, ordenshistoriograf, 158, 170, 274-275 - professor, 123 - **Tage Holst**, professor, 195
- Kallager, familier**, 34 - **Johan Nicolai**, Juelskov, 2 - kancelliassessor, 12
- Kamphøwener, Morten**, 253
- Kanstrup, Jan**, 253
- Karl V.**, 59 - kejser, 124
- Karl Gustav**, konge, 8
- Keller**, kancelliråd, 311
- Kiechel, Samuel**, 34 - tysk rejsende, 6
- Kierulff, Andreas**, politidirektør, 278
- Kinch, Jacob Frederik**, 67-68, 86-90
- Kingo, Thomas**, biskop, 16-17
- Kirstein, Olaf**, læge, 187
- Kisbye, Frederik Brandt**, degn, 28
- Kiær, H. F.**, orlogskaptajn, arkivar, 36-38, 40-42, 44, 46-49, 55, 59, 65
- Kjørboe, Ernst A.**, 372
- Kjedelsmed, Oluf Christensen**, præst, 79
- Klausdatter, Mette**, g. Bjørnsen, 78
- Klerck Rasmussen, Bente**, 396
- Klevenfeldt, Terkel**, genealog, 140
- Klitgaard, C.**, 88 - postmester, 144
- Kloosterhuis, Jürgen**, 435
- Klovtofte, Oluf**, 220
- Knudsdatter, Anne**, g. Echlef, 12 - **Hilleborg**, g. Meyer, 28 - **Lisabeth Dorthea**, g. Bruun, 28 - **Pernille**, 28
- Knudsen, familier**, 34 - **Bjørn**, 78 - **Christen**, gårdmand i Lund, 212 - **Hans**, 254 - landsarkivar, 146 - **Hieronimus Diderich**, 28 - **Jacob**, guldsmedemester i Kerterminde, 28 - **Jakob Christian Lindberg**, forfatter, 339, 347, 349-358, 362, 367-369, 371 - **Karen**, g. Lemming, 80 - **Knud**, 80 - **Lambert**, Ribe, 69 - **Mads**, gårdfæster i Maglemer, 206 - **Ole Bech**, 119 - **Peder**, købmand, 80 - **Poul**, 28 - urmager i Nyborg, 27
- Koch, Bent A.**, redaktør, 122-123 - **Bodil**, kirkeminister, 122 - **G.**, biskop, 372 - **Herman Pethrus**, 122 - **L.**, 358, 371 - **P. C.**, købmand og redaktør, 122
- Koht, Halvdan**, professor, 143
- Kolby, Søren Rasmussen**, Koldby, 218
- Kolding, Søren Thomsen**, rådmand, 77

- Kondrup, Johnny**, 186
- Konow, Hans**, fuldmægtig, 149, 154, 156 -
Hans Jacob Hesselberg, fuldmægtig, 194
- Kornerup, Bjørn**, 89 - overarkivar, 138-139,
 141-143, 145-146, 188-189 - **Bjørn**
Stisgaard, 191-192
- Korr Johansen, Erik**, 253
- Koudal, Jens Henrik**, 35
- Kraack, Gerhard**, 253
- Krabbe**, slægt, 36, 65
- Krag, Hans Hansen**, møller, 11
- Kragh-Nielsen, Niels H.**, 123-124
- Krarup, Alfr.**, 415 - **J. F.**, 138 - **Sten**, Vekso,
 113
- Krebs, Henrik Frederik Hjalmar**, snedker,
 arrestbetjent, 283
- Kristensen, Henrik Skov**, 133 - **Laust**,
 sognepræst, 164
- Krog, Gundel Nielsdatter**, g. Eilersen, 82 -
Niels Nielsen, slagter mm. i Saks kobing, 83
- Krogh Jensen (Krogh-Jensen)**, slægt, 400 -
Peter Georg, stadsbibliotekar, 399-400, 415
 - **Susanne**, 174
- Krogsbæk, J.**, præst, 347
- Kroman, Erik**, 86, 253-254
- Kruse, Elsa Jørgensdatter**, g. Daa, 71 -
Kirsten, Kerteminde, 30
- Kruuse**, slægt fra Korsør og Nyborg, 34 - **Hans**
Olsen, skipper og havnefoged, 21 - **John**,
 34 - **Ole Hansen**, skipper, 22
- Krüger, Dorothea Margrethe Salome**, g.
 Christiansen, 257-261, 263-265, 267-269,
 274-275
- Kubicki, Lisbeth**, bibliotekar, 413
- Kudsk, Peder**, 414-415
- Købke**, familie, 113 - **Christen**, maler, 113
 - **Eleonore Elisabeth**, g. Ryder, 113
- Köneke, Augusta Elisa**, Kbh., 319
- Königsfeldt, J. P. F.**, 409
- Lambertsdatter, Elsebet**, 77 - **Gertrud**, 78
 - **Gjertrud**, g. Pedersen, 80 - g. Trellund,
 69 - **Karine**, 77 - **Kirsten**, g. Trellund,
 69 - **Kirstine**, g. Vith, 77 - **Marine**, 77
 - **Sidsel**, 78
- Lambertsen, Christen**, stud., 77 - **Cornelius**,
 77 - **Jens**, 76 - **Niels**, 78 - **Peder**, 77
- Lange**, familier, 34 - **Apelone**, g. Lerche, 80
- Langemach, Pernille Ottedsdatter**, g.
 Rosenberg, 82
- Langemack, Otte Jensen**, rådmænd, 82
- Langheinrich, Poul**, 423
- Langholz, Carl**, 33
- Larsen, Aksel**, politiker, 186 - **Birgit**
Flemming, 108-111, 114-115 - **Christian**,
 133 - arkivar, 197, 224 - cand. mag., arkivar,
 118 - **Ejnar C.**, 87 - **Godtfred C.**, 128
 - **Jens**, af Ågerup, 205 - **Karl**, forfatter, 115
 - **Kay**, 88 - **Knud**, kunstmaler, 363 - **Niels**,
 47-48 - foged i Kastrup, 46, 64 - staldkarl på
 Giesegård, 207 - **Theodor**, Bækkeskov, 206
- Lassen, Wilhelm Theodor Alexander**,
 bureauchef, 139
- Laub**, skibskaptajn, 289
- Laubel, Benny**, Odense, 34
- Lauer, Pat**, 435
- Laufhütte, Frauke**, 435
- Laurberg, John L.**, 35
- Lauridsdatter, Anne**, g. Riber, 79 - **karen**, g.
 Tørkelsen, 74 - **Kirsten**, g. Jensen, 221
- Lauridsen, Peder**, gårdejer i Vinten, 221
- Lauritsdatter, Apollone**, g. Gamalielsen, 93
- Lauritsen, Anders**, præst til Kolstrup, 95
- Lauritzen, Niels**, 47-48, 64
- Lavard, Knud**, 127
- Lebech, Mogens**, 273, 275
- Lehn, Abraham**, 88 - vinhandler, 73 - **Poul**
Abraham, 88 - **Sybilla**, g. Wessem, 72
- Lemmich, Karen**, g. Treschow, 76
- Lemming, Dines**, ingeniorkaptajn, 80 - **Søren**
Poulsen, købmand, 80
- Lengnick, J. C. L.**, genealog, 401, 412, 415
 - kaptajn, 37
- Lerche, Anna Margrethe**, 81 - **Anna**
Margrethe Marie, 81 - **Grith**, 206 - **Hans**
Severin, 80 - **Jakob**, 80 - **Johan Peter**
Kristian, kancelliråd, 81 - **Kristiane**
Susanne Barbara, 80 - **Peder Pedersen**,
 købmand, 84 - **Rasmus**, 80 - **Regina**
Kristiane, 81 - **Severin Johannes**
Emanuel, 81
- Lerche Nielsen, Michael**, mag. art., 186
- Leth**, 132
- Leunbach, Chr.**, pastor, 365, 367
- Lieburg, Fred A. van**, 87
- Lillelund, Mads Thomsen**, sognepræst, 1
- Limburg, Thomas van**, 71
- Lindgreen, Adam**, lektor, 36, 66
- Lindhardt, Charlotte**, cand. mag., 117, 127, 130
 - **P. G.**, biskop, 366, 371-372
- Ljungberg, Leif**, 254
- Lopdrup, Hans Nielsen**, præst, 101
- Lorentz, Johann**, Aalborg, bootsmann, 104
- Lowtzow**, familie, 132 - **Christoph von**, 132
- Lowzow**, familie, 132
- Ludvigsen, Tage**, 165

- Lund**, familier, 34 - **Johanne Lauritsdatter**, g. Kingo, 16 - **Jørn**, 186 - **Lise**, 35, 154, 157, 167, 169-171, 182, 186 - **Lise Marie**, 193-194 - **Troels**, 33
- Lunn**, familie, 12 - familier, 34 - **C. F. A.**, 34 - **Hans Pedersen**, 34 - skipper og gæstgiver, 12 - **Niels Hansen**, skipper, 12
- Luxdorff, Bolle Pedersen**, præst, 96
- Lykke**, familie på Hverringe, 29 - **Henrik**, 23 - **Jørgen**, 23 - **Peder**, lensmand, 22-23
- Lyngby, Niels**, opmåler, 14
- Lyschander, Claus Christoffersen**, præst, 36, 65
- Lütken, J.**, forvalter, 219
- Løvenskiold, Carl**, hofmarskal, 138 - **H. F.**, lensbaron, 205 - **M. H.**, lensbaron, 209, 219, 223
- Mads**, muremester fra Kerteminde, 7
- Madsdatter, Anneche**, g. 1. Diderichsen, g. 2. Hansen, 26
- Madsen, Christen**, rytter i Kerteminde, 32 - **Emil**, 33 - **Hans**, daglejer i Brændekilde, 311 - **Jacob**, biskop i Fyns stift, 7, 34, 95, 101 - **Lambert**, tingskriver, 70 - **Laurits**, skibskarl, 32 - **Mads**, Lemvig, 242 - **Ole**, arbejdsmand fra Bregninge, 305 - **Hesselgård**, 26 - **Peder**, Hesselgård, 26 - skipper i Nyborg, 11
- Magnus, Peter**, søfarer af Helsingør, 103
- Malker, Hans**, slotsfoged, 220
- Malling, Holger**, 86
- Malmgart, Liselotte**, 395, 397
- Margrethe II**, dronning, 127
- Marquard, Emil**, 89
- Marsk Stig**, 4
- Marstrand, Wilhelm**, kunstmaler, 284
- Martensen**, biskop, 365, 371
- Martin-Weber, Bettina**, 435
- Martinov, Niels**, 132
- Mathiesen, Jens**, Odense, 20
- Matsson, Lambert**, tingskriver, 70
- Matzen, Henning**, 370
- Meersch, Abraham van der**, hollandsk købmand, 14
- Mejer, Johannes**, kartograf, 8-9, 23
- Melbye, I.**, 89
- Meyer, Christian**, degn i Øster Egesborg, 28
- Michelborg, Jakob**, Bremsnes, 76
- Michelsdatter, Anna Catharina**, g. Berg, 1 - **Anna Cathrine**, g. Berg, 27
- Michelsen, Peder**, mestertyv, 304, 307
- Mikkelsdatter, Birgitte**, mulig g. H. Rasmussen, 11 - **Maren**, g. 1. Präem, g. 2. Ecklef / Sproe, 13 - Nyborg, 11 - **Mette**, mulig g. J. P. Krag, 11
- Mikkelsen, Jens**, Kundby, 216 - **Jørgen**, 170, 174-175, 291, 303 - seniorforsker, arkivar, 193-195, 313, 329, 337 - **Laurits**, Nyborg, 11 - **Niels**, Kundby, 216 - Ullerslev, 209
- Mogensen, Margit**, 223, 395, 397 - **Ove**, Langeland, 96
- Mohr, Helga**, cand. mag., it-arkivar, 257, 273, 275
- Moland, Karen Sørensdatter**, g. 1. Christensen, 70
- Molbech, C.**, 126 - **Chr.**, 34
- Moltke, A. W.**, kurator, 197 - **Erik**, red., 86
- Monrad**, biskop, 359-360 - kultusminister, 362 - **D. G.**, 156 - **Kaj**, 156
- Mortensen, Christen**, sognepræst i Ørbæk, 76 - **Lars**, hans enke i Randers, 231 - **Mette**, 336 - **Minna**, (Ålborg), 90 - **Niels**, Fredsted, 220
- Moth, Christian**, 89 - kancelliråd, 76 - **Margaretha**, 75
- Mule, Willum Jensen**, 10
- Mulemann**, se Møllmann
- Munch, Mette Sofie**, g. Rasch, 81
- Munck**, familier, 34
- Munthe, Wilhelm**, overbibliotekar, 144
- Musaeus, Ingvar**, 166, 176, 181, 188, 414-415
- Müller, Frantz**, 103
- Myrhøj, A. M. S.**, overlærer, 142 - **Anna**, 89
- Møller, Anders Monrad**, 254 - **Edel**, Gladsaxe-Herlev, 384-385 - **Elna**, red., 86-87 - **Gunder Olsen**, gårdfæster, 19, 21 - gårdfæster på Sprogø, 4 - **Hans Andreas**, 101 - **Jens**, 370-371 - **John**, bibliotekar, 406-407 - **Jørgen Madsen**, gårdfæster på Romsø, 31 - **L.**, 65 - **Mikkel Jensen**, Koldby, 218 - **Otto**, præst i Gylling, 348, 354, 356, 365, 371-372 - **Peder Gundersen**, 21 - **Peder Rasmussen**, Koldby, 218 - **Rose Charlotte Amalie**, plejebarn, 222 - **Rudolf**, købmand og kæmner i Nyborg, 82 - **Wolf**, viceskoleinspektør, 154-155, 175
- Møller Holst, Berna**, 178 - **Jørgen**, 178
- Møllmann, Catharina**, g. Trellund, 75 - **Theodor**, 75
- Mørch, Benthe Maria**, g. Wandal, 79
- Nansen, Dorthé**, g. Trellund, 83, 90 - **Hans**, præsident, 83
- Nedergaard, Paul**, præstehistoriker, 348, 371, 408
- Nederland, Ole**, 35

- Neiglick**, slægt. 111
- Neiiendam, Robert**, museumsinspektør. 145
- Nerenst**, 132
- Netterström, Jeppe Büchert**, 133
- Neubert, Gerd**, 254
- Nicolaisen, Chr.**, 65-66
- Nielsdatter, Anne**, g. Bosøn, 78 - g. Gamalielsen, 93-95 - **Anne Cathrine**, g. Olsen, 222 - **Aplone**, g. Hunderup, 96 - **Birthe Marie**, Brændekilde, 311 - **Bodil**, g. Bacher, 48, 63 - g. Hansen, 46 - **Giedske**, tjenestepige, 24 - **Karen**, g. Andersen, 208 - **Kirsten**, g. Bjørn, 27 - **Maren**, g. 1. Jyde, g. 2. Hansen, 26 - g. Frørup, 93, 96 - **Margrethe**, g. Mogensen, 96 - **Marine**, g. Hemmeth, 76 - **Nille**, g. Jørgensen, 46-48, 63
- Nielsen, Anders**, Amakke, 202 - gårdmand i Sundbyvester, 45, 63 - prokurator i Nyborg, 86 - **Christjern**, borgmester, 90 - **Christoffer**, gårdmand i Slimminge, 214-215 - **Christopher**, gårdmand på Drejø, 96 - skoleholder i Koldby, 218 - **Dines**, sogneprest i Lonborg, 70 - **Else Cathrine**, løs pige, 310 - **Flemming Jørn**, civiløkonom, 194 - **Gamaliel**, præst i Svendborg, 96 - **Hans**, bådfører i Vemmetofte Strand, 216, 218 - købmand i Svendborg, 96 - **Hans Jørgen**, Brændekilde, 311 - **Helge**, 253, 255 - **Jens**, ca. 1635, 96 - skipper på Chr.havn, 62 - tømmer, 219 - **Jep**, af Norge, 101 - Hvidovre, 220 - **Jørgen**, gårdmand i Sundbyvester, 47 - **Laurits**, f. 1647, 96 - **Lauritz Vilhelm Frederik**, præst, 348-349, 368, 371 - **Lavrids**, borgmester, 68 - **Niels**, gårdfæster i 1853, 199 - Stubbekøbing mark, 298 - **Oluf**, rådstuearkivar, 139 - **Peder**, fæster i Solbjerg, 201 - **Peter**, Sundbyøster, 47 - **Poul**, f. 1650, 96 - **Rasmus**, f. ca. 1655, 96 - **Svend**, præst i Nørre Jernløse, 96 - **Søren**, Fredsted, 220 - **Trine**, Vemmetofte Strand, 216-217
- Noordwyck, Pauline Catharina van**, g. Trellund, 71
- Noortwijck**, se Noordwyck
- Nordström, Johan**, 91
- Nordthusen, Hans van**, 87
- Norgaard, Ib S.**, 132
- Normand de Bretteville, Nestor le**, 173
- Norn, Otto**, 34
- Nyberg, Tore**, red., 87
- Nyborg, Ebbe**, red., 87
- Nyeland**, justitsråd, 261
- Nygård**, arkivar, 1, 33 - **S.**, arkivar, 37, 144
- Nørbach, Per**, 35
- Nørgaard, Bjørn**, 127
- Nørr, Erik**, arkivar, 175, 178, 253, 294, 339, 370-372, 390, 395-397
- Nørskov, Ulla**, 181
- Obel, C. W.**, tobaksfabrik, 332-333
- Odin**, 409
- Olden-Jørgensen, Sebastian**, 186
- Olesdatter, Anne**, g. 1. Sprogøe, g. 2. Møller / Sprogøe, 21 - **Mette**, Sprogø, 20
- Olesen, Jacob**, Nyborg, 22
- Olsen, Anne Lisbeth**, 115 - **Christen**, 22 - **Fr.**, Om det danske Postvæsen, 33 - **Hans**, Koldby, 219 - **Jens**, stenhugger i Store Tårøje, 216 - **Ludvig Carl**, arrestant, 297-298 - **Niels**, gårdfæster i Målc, 26 - **Peder**, hans enke i Koldby, 218 - Koldby, 219 - Nymarksgård, 221-223 - **Rasmus Ferdinand**, arrestant, 297-298
- Olufsen, Jens**, købmand i Ribe, 74
- Ottosen, Laurids**, købmand i Nyborg, 78
- Ousager, Steen**, 253
- Ouwens, Margaretha Christiane**, g. Trellund, 71 - **Willem**, læge, 71
- Ovenstad, Olai**, 88
- Ovesen, Lars**, Tusc, 216
- Paikin, Elsebeth**, korrespondent, 170, 175, 181, 184-185, 193, 195
- Papsøe, Jørgen**, ingeniør, 170, 182-185, 195
- Pdersen, Peder**, gårdmand i Tømmerup, 64
- Pedersdatter, Apelone**, g. 1. Hansen, g. 2. Scott, g. 3. Jensen, 45, 63 - g. Hansen, 47 - **Cathrine**, g. Andersen, 85 - **Ehm**, g. Lauritzen / Larsen, 47-48, 64 - **Gedsche**, g. Krag, 11 - **Giertrud**, g. Jørgensen, 47-48, 63 - **Hilleborg Dorothea**, 12 - **Inger**, 12 - **Karen**, g. Thomsen, 83 - g. Thomsen / Kolding, 77 - **Kirsten**, g. Nielsen, 214 - **Kirstine**, g. Bruun / Romsøe, 32 - **Maren**, g. Hansen, 11, 54-55, 63 - **Margrete**, g. Trellund, 83 - **Marie**, 12 - **Mette**, tjenestepige i Christiania, 11
- Pedersen, Ane Frølund**, 114 - **Arne Fog**, kirkeminister, generalkonsul, 123 - **Chr.**, Skrev om øen Sprogø, 33 - **Christen**, soldat, 216 - **Christen Madsen**, Avnede, 209 - **Christian**, gårdfæster i Maglemer, 206 - **Ella Marie**, 42-43, 66 - **Enevold**, ridefoged på Næsbyholm, 29 - **Finn**, arkivar i Skælskør, 34 - **Hans**, Allerslev,

- 311 - fæster i Solbjerg, 201 - husmand og bodker, 26 - Slimminge, 215 - **Hendrick**, 12 - **Hieronymus**, 12 - **Jep**, Hvidovre, 220 - **Jørgen**, daglejer i Albøge, 328 - **Karl Peder**, arkivar, 277, 294, 372 - **Knud**, rådmænd, 80 - **Lisbeth**, red., 33 - **M. Morten**, 33 - **Mads**, Overby, 208 - **Nancy**, 91 - **Peder**, husmand i Vemmedrup, 207 - Odense 1646, 76 - **Rasmus**, 21
- Petersdatter, Appolone**, 47
- Pelt, Catharina**, g. Giessenbier, 74 - **Susanna**, g. Weslingh, 69
- Pengel**, slægt, 34
- Peters, Marchen Clausdatter**, g. Isbrandtsen, 60 - **Martjen**, g. Isbrandtsen, 52-53
- Petersen, Anders**, Om Sjællands Sifts Degnehistorie, 35 - **Anders Niels**, Amager, 56 - **Anna Johanne**, 42 - **Anne Johanne**, 56 - **Carl S.**, 34 - **Crilles**, 36, 49, 51-52, 54-55, 59 - **Diderich**, af Romso, 2-3, 11 - gårdfæster på Romso, 23-25, 29, 35 - **Edvard**, kunstmaler, 288 - **Erling**, 67, 86-89 - **Hans**, Nyborg, 11 - **Henry**, udg., 88 - **Johan**, Nykøbing apotek, 129 - Sprogø, 7-8 - **Josias Jacob**, lærer, 129 - **Niels**, overarkivar, 341, 370-371 - skibskaptajn, 43 - **P. H. J.**, fhv. apoteker, 34 - **Peter**, hollænder på Sprogø, 6-7 - **William Andreas**, viktualiehandler, 43 - **Wybrand**, 51-52, 65 - gårdmand i St. Magleby, 47-48, 61, 64
- Peterson, Andrew**, Nebraska, 114
- Petri**, slægt, 413
- Pettersen, J.**, 34 - **P.**, 34
- Pieters, Claes**, gårdmand i St. Magleby, 61 - **Claus**, gårdmand på Amager, 53
- Pietersdatter, Appolone**, g. Pittersen, 36, 44, 54, 62
- Pietersen, Gerrit**, Sundbyvester, 54 - **Giert**, gårdmand i Sundbyvester, 44-45, 51, 55, 62
- Pietersdatter, Niel**, g. Bakker, 57
- Pingel**, slægt(er), 34 - **Christian**, kaptajnlojtnant, 3, 13, 34 - **Hans Heinrich**, lotteriinspektør, 34 - **Jacob Caspar Christian**, Siftsprovst, 3
- Piststorpff, Hans**, søfærer, 103
- Pittersdatter, Nill**, g. Raagaard, 42
- Pittersen, Arian**, gårdmand på Amager, 36, 40-44, 49, 52-53, 59, 65
- Plockross, Sophie**, g. Knudsen, 351, 354
- Pontoppidan, Erich**, 59, 89-90 - **Erik**, 210 - **S. E.**, 65
- Porse**, kriminalbetjent, 151 - **Poul Rugaard**, politiassistent, 157-158, 195
- Possing, Birgitte**, 186
- Poulsen, Hans**, handelsmand, 82 - **Jens**, koldby, 219 - **Knud**, guldsmed i Kerteminde, 25, 27 - **Niels**, gårdfæster i Måle, 2 - **P.**, 65
- Povlsen, Niels**, Bjerreby, 216
- Pram, Marie Christensdatter**, g. 1. Ecklef / Sproe, g. 2. Sproe, 13
- Prange, Hans**, 104 - **Knud**, 120 - arkivar, 151, 154, 156, 161-162, 167, 169, 172-174, 186-187, 194
- Prislavsén, Knud**, 127
- Præm, Peder Jespersen**, købmand, 13
- Qvislin**, slægt, 87
- Qvisling, J. L.**, 87
- Qvistgaard, Erh.**, 91
- Raagaard**, gårdmand på Amager, 41 - slægt, 38, 40, 65 - **Jan Cornelisen**, 43 - **Jan Jansen**, gårdmand, 41, 48-49, 61 - **Trein**, g. Jacobsen, 41, 48-49 - g. Tonnesen, 60
- Rambusch, Sigurd**, overarkivar, 194
- Randbøll, Hans Fr.**, prokurist, 149, 194
- Rasch, Claus**, politimester, 277-278 - **Hans**, kapellan, 81 - **Johan Kaspar**, justitsråd, 81
- Rasmusdatter, Dorothea**, g. 1. Bild, g. 2. Wilhelmén, 22 - **Ingeborg**, 299 - **Johanne**, g. 1. Madsen, g. 2. Diderichsen, g. 3. Madsen, 26 - **Margrethe**, g. Ecklef, 2, 27 - **Trine**, g. Jochumsen, 47-48, 64
- Rasmussen, A. W.**, 56, 66 - **Anders Fogh**, statsminister, 106, 119-120, 123 - **Bente Klercke**, 132 - **Hans**, husmand i Lund, 216 - **Jens**, 34, 101 - borger, 8 - Koldby, 218 - **Jørgen**, gårdmand i Lund, 213 - **Kjeld W.**, 254 - **Knud**, 254 - **Morten**, Koldby, 219 - **Niels**, indsidder, 309 - **Peder**, husmand i 1876, 199 - **Poul**, 223 - red., 396 - **Poul Nyrup**, 119-120
- Ratjen, Jesper**, studieleder, 253
- Raué, Jentz**, Haderslev, 103
- Rechnitzer**, admiral, 132 - **Hjalmar**, 132
- Redlich, Carl Aage**, 293
- Refsø, Hans Nielsen**, skipper, 12
- Reitzel-Nielsen, Erik**, 91
- Rerup, Lorenz**, generalkonsul, 123
- Resch**, g. Lunn, 34
- Resen, Hans Poulsen**, biskop, 142 - **P. H.**, ca. 1670, 23, 34
- Ribbe, Wolfgang**, 435
- Riber, H. R.**, 65-66 - **Niels Jensen**, købmand, Rådmand, 79 - **Peder Christensen**, 87
- Richardt, Ferdinand**, maler, 125-126 - **Johann Joachim**, kroholder, 125

- Richter**, borgmester i Fredericia, 88 - V., 411, 415 - **Vilhelm**, 90-91
- Riis**, **Thomas**, red., 87
- Riisager**, **Ole Emil**, 128
- Riising**, **Anne**, 34, 101, 396
- Rimestad**, **C. B.**, folketingsmand, 280
- Rise Hansen**, **C.**, 223
- Rod**, se **Rodt**
- Rodt**, **Lambert M.**, tingskriver, 70 - **Peder**, Telemarken, 70
- Rood**, **Mads Madsen**, Ribe, 69 - **Mads Pedersen**, rådmænd i Ribe, 70 - **Maren Madsdatter**, g. Trellund, 70
- Roedt**, se **Rodt**
- Roess**, **Jens Hans**., 200
- Romsø**, **Peter Diderichsen**, husmand, 3
- Romsø**, **Dorothea Hieronymidatter**, g. Christiansen, 32 - **Hieronymus Diderichsen**, fæster på Romsø, 26, 31 - **Hieronymus Iversen**, købmand mm., 32 - **Mette Diderichsdatter**, g. Poulsen, 27 - **Peter Diderichsen**, husmand, 26, 28
- Roos**, **Carl**, 371
- Rosen**, **Wilhelm von**, 253, 335
- Rosenberg**, **Jens Madsen**, borgmester, 82
- Rosenvinge**, 132
- Rosenørn**, **M. H.**, amtmand, 136-138
- Rubin**, **Marcus**, 335-336
- Rud**, **Hanne Marie**, 183
- Rud Kristensen**, **Egon**, 336
- Rudbeck**, **Johannes**, 33
- Rumford**, greve, 306
- Ryder**, **Birgitte**, 113 - **Birgitte Cathinka Cecilie**, 113 - **Joachim**, gartner, 113 - **Marcus**, gartner, 113 - **Travenhorst**, 113
- Rühmann**, **Hans**, 272, 275
- Røgdind**, **Sven**, 273, 275
- Rørbye**, **Martinus**, tegner, 296
- Rørdam**, **H. F.**, sognepræst, kirkehistoriker, 139 - **Holger**, 33 - **Holger Fr.**, 34, 87, 101 - **Thomas Skat**, biskop, 354, 358, 366, 369, 371-372
- Sadolin**, 132
- Salicath**, **Vibeke**, 129
- Salmon**, **P.**, 204
- Schabler**, **Gerret Liebing**, 396
- Scharling**, 366, 415 - **Will.**, 313, 322, 336
- Scheffer**, **Gunnar**, statsheraldiker, 162
- Schienck**, **Jacob**, 88 - assistent, 73
- Schilbred**, **Cornelius S.**, rektor, 158
- Schlaber**, **Gerret Liebing**, 117
- Schlözer**, **August Ludwig**, tysk statistiker, 335
- Schmedes**, **Pernille**, stud. mag., 125
- Schmidt**, **Günther**, 131 - **Poul**, 132 - **Robert**, 40
- Schou**, **H. H.**, 254
- Schouboe**, 132
- Schubert**, **Franz**, genealog, 103
- Schult**, **Diderik**, gehejmeråd, 14
- Schults**, **Jan Brouwer**, gårdmand, 62 - **Jan Isbrandtsen**, retsskriver og schout, 61 - **Olde Isbrand Brouwer**, gårdmand, 53, 61
- Schultz Hansen**, **Hans**, 396
- Schunck**, **Jørgen**, kommunalpolitiker, 128
- Scotté**, **Niels**, gårdmand i Sundbyvester, 47-48, 64 - **Niels Hansen**, 45 - **Peter Nielsen**, gårdmand i Sundbyøster, 47-48, 64
- Sebath**, **Anna Marie**, g. Pingel, 34
- Seidelin**, **Mogens**, læge, 195
- Sejersdatter**, **Anne**, gårdejer i Vinten, 221
- Siebrandt**, **Anne**, g. Dirch, 60
- Sigmund**, **Pia**, 33-34
- Simon**, **Georg**, lektor, 156-157, 161-165, 167, 170, 194
- Simonsen**, **Lars**, forbryder, 301, 303
- Skaaning**, **Jytte**, 132, 396
- Skafte**, **Hans Rasmussen**, 407
- Skak-Nielsen**, **Luise**, 254
- Skeel**, **Holger**, stiftamtmand, 245
- Skerris**, **Jens Larsen**, berygtet, 296
- Skomager**, **Thor**, husmand, 199-200
- Skrike**, **A.**, gehejmelegationsråd, 138
- Skrubbeltrang**, **Fridlev**, 223
- Smed**, **Mads**, Starup, 219 - **Niels**, hans enke i Holbæk, 216 - **Peder**, Lemvig, 242
- Smidt**, se også **Nielsen** - **hans Nielsen**, købmand i Svendborg, 96
- Smith**, **Otto**, 87 - **Torben W.**, 327, 336
- Sommer**, **Anne-Louise**, litteraturforsker, 115-117
- Sparre**, **Regitze**, g. Akleyle, 98
- Spønneck**, **W.**, finansminister, 208
- Spreckelsen**, 405-406 - **Otto von**, 253
- Sproe**, **Christen Madsen**, skipper, 13 - **Christoffer Hieronymussen**, skipper, 10, 13
- Sprogø**, **Maria Elisabeth Gundersdatter**, g. Kruise, 21
- Sprogøe**, **Christen Olsen**, sejlingsmand, 21 - skipper, 21 - **Christen Pedersen**, 21 - **Christopher Pedersen**, 21 - **Gunder Olsen**, gårdfæster, 21 - **Gunder Olsen Møller**, gårdfæster, 4 - **Henrik Mogensen**, færgelebskipper, 34 - **Hieronimus Echlef Pedersen**, 21 - **Marie Pedersdatter**, 21 - **Ove**, skuespiller, 34 - **Peder Christensen**, gårdfæster, 21 - **Rasmus Pedersen**, skipper, 21

- Sproue, Knud Christensen**, søfarende, 21
Sproumand, Ole Knudsen, gårdfæster, 13-14, 17, 19
Sprow, Frands Nielsen, 8
Sprove, Marie Christensdatter, 21
Stache, Christa, 435
Stage Larsen, Jørgen, 194
Staldsvend, Michael, 5
Stampe, slægt, 100-101 - **Anders Lauritsen**, stud., 96 - **Apolone Lauritsdatter**, g. Gamalielsen, 94-96, 100 - **Christopher Mumme**, 100 - **Frederik**, 100 - **Frederik Gottfred**, præst, 98-100 - **Hans**, 99 - **Hans Jensen**, rådmænd, 97-98, 100 - **Hans Jespersen**, 96, 100 - **Henrich**, 101-102 - statsminister, 92, 97-99, 101 - **Henrich Jensen**, den ældre, 98, 100 - statsminister, 95 - **Henrik Jensen**, den yngre, 100 - **Jens Henriksen**, 100 - **Jens Jespersen**, præst, 98, 100 - **Jesper**, 99-100 - befalingsmand, 95-97 - **Jesper Hansen**, præst i Nyborg, 96, 100, 102 - **Jesper Lauritsen**, skolemester, 96 - **Jesper Sørensen**, 101-102 - **Laurits**, provst, 93-98, 100 - præst, 92, 99 - **Laurits Jesper**, 99-100 - **Laurits Jespersen**, præst, 96 - **Maren Lauritsdatter**, stedfar Bagger, 96 - **Niels Hansen**, 92-94, 96 - **Søren**, adelig, 102
Stancke, se evt. Staneke
Staneke, Peter, bådsmand af Visby, 103
Stangerup, Henrik, 132
Steen, Julius, pastor, 366, 372 - **Poul**, 33, 35 - chefanalytiker, 170, 173-174, 177-178, 183-185, 193, 195
Steenstrup, Japetus, zoolog, 400 - **Johannes**, 132 - historieprofessor, 400 - **N. V.**, 65 - **Poul**, vicestadsbibliotekar, 400
Stephanus, Johannes, professor, 87
Stephensdatter, Bodil, g. Holm, 47-48, 64
Sterm, S., 65
Sthyr, kultusminister, 354-355 - **Hans Valdemar**, biskop, 339, 356, 358-372
Stilling, Niels Peter, 115, 125
Struck, Maren Johansdatter, g. Nielsen, 96
Strøm, G., 102
Stuart, Melinda Young, historiker, 125-126
Stub, Peder Hansen, borgmester i Kalundborg, 87
Suderbo, Anne Dorthe, 174
Surbech, Simon, borgmester, 83
Surballe, Bent Ingward, pastor, 194
Svane (Swane), Erling, toldinspektør, 127 - **Jørgen**, amtsforvalter, 142, 253
Svanenskiold, Niels de, 210
Svanholm, Poul, adm. direktør, 119
Svendsen, Jørgen, gårdmand i Vindeby, 199-200 - **Kirsten**, Dragør Lokalarkiv, 66
Sydow, Johan von, 155, 158
Sylow, H., 88
Söderqvist, Thomas, 175
Søgaard, H., 65 - **Torsten**, cand. mag., 128
Sørens datter, Anna, g. Bjelke, 26 - g. Pedersen, 29 - **Anna Margrethe**, "Lange Margrete", 309 - **Dorthe**, g. Vith, 77 - **Hilleborg**, g. 1. Hansen, g. 2. Guldager, 28 - **Karen**, Ferslev, 206 - g. 1. Christensen, 70 - g. Ottesen, 78 - **Maren**, g. m. ?, 74 - **Sidsel**, g. Høy, 29
Sørensen, garver i Stubbekøbing, 297-298 - **Arne**, 122 - **Christen**, Egholt, 220 - **Iben**, stud. mag., 124 - **Inger**, forskningsbibliotekar, 128 - **Jacob**, 1834 i Kbh., 219 - **Jens**, Valby, 220 - **Jesper**, borgerskab i Aarhus, 229 - **John Kousgård**, 34 - **Kaj**, 372 - **Lars**, Tibberup, 202 - **Laurids**, Valby, 220 - **Peder**, 83 - borgmester, 83 - **S. E.**, trafikkontrollør, 164, 166 - **Thomas**, 77
Tancke, familie, 113
Terkelsen, Hans, købmand, 74
Thaarup, Frederik, 313
Thalbitzer, Victor, 253, 255
Thamsen, Johan, 89 - **Johann**, 74
Thavlov, L., 65 - **Lis**, 66
Theisdatter, Marchen, g. Bacher, 60
Theisen, J., 65
Thestrup, slægt, 101 - **Anna**, 293 - **Poul**, 254, 337 - **Rasmus Pedersen**, købmand, 36, 65
Thiesen, Martjen, g. Bacher, 51-52
Thiset, A., 95-96, 101 - arkivar, 136-137
Thomas, Marie Simon, 86 - **Simon**, 87, 89
Thomassen, Iver, Starup, 219
Thomsen, Birgitte, red., 124 - **Birgitte Herreborg**, 133 - **Niels**, brandinspektør, 78 - **Pia**, bibliotekar, 413 - **Søren**, rådmænd, 77 - rådmænd i Nyborg, 83
Thorberg, Nicolai Jensen, stadsmusikant, 35
Thorbjørnsen, S., provst, 352, 356
Thorvaldsen, Bertel, 135, 157-158, 187
Threllund, se Trellund
Thurøe, Christen Jensen, skipper, 32
Thye, Mette Marie, g. Trellund, 85
Timm, J., 370
Toft Hansen, Søren, 255
Topff, Bruno, præsident, 125
Topsoe-Jensen, H. G., overbibliotekar, 143, 149, 152, 154, 192 - **Th.**, 88

- Trap, J. P.**, 33, 89, 91 - kabinetssekretær, 136-138, 158
- Trellont**, se **Trellund - Johannes**, 87
- Trellund**, familie, 67, 86-87 - **Abraham**, 71 - **Alida**, g. Limburg, 71 - **Andreas**, skipper i Bergen, 86 - **Anna**, 74 - **Anna Katharina**, g. Moth, 76 - **Anna Maria**, 71 - **Anna Pedersdatter**, g. Engel, 73 - **Anne Pedersdatter**, g. Roed, 69 - **Catharina**, 69, 86 - **Catharina Margaretha**, 74 - **Christen**, sogneprest i Lønborg og Egvad, 70 - **Christian**, stud., 84 - **Diderich Johan**, 72 - **Dorothea**, g. Brun, 84 - **Edvard**, 89 - vicelandsdommer, 76 - **Elisabeth Sophia**, 76 - **Find Nielsen**, 87 - borgmester, 83 - **Frederik**, sogneprest, 72 - stud., 88 - **Gerhard**, 76 - **Gertrud**, g. Henckel, 84 - **Gertrud Jensdatter**, g. I. Olufsen, g. 2. Terkelsen, 74 - **Gjertrud Pedersdatter**, g. Jeronymussen, 69 - **Gregers Daa**, major, 71, 90-91 - **Hieronymus Henriksen**, skoleholder, 69 - **Iver**, købmand i Kbh., 75 - **Jens Jonsen**, rådmænd, 70 - **Jens Jørgen**, gæstgiver, 72 - **Jens Pedersen**, Ribe, 76 - **Johan**, auditor, 71 - **Johan Matthijs**, 71 - **Johann**, 90 - **Johanna Dorothea**, 76, 91 - **Johanne**, 90 - g. Bruun, 84 - g. NN, 84 - **Johanne Dorthea**, g. Holm, 84 - **Johannes**, 76, 89 - biskop, 75, 91 - huslærer, 85 - prædikant, 71 - **Jon Jensen**, købmand, 74 - **Jon Pedersen**, Ribe, 70 - **Jonas**, 74 - **Jonas Jensen**, 67, 88-89 - **Karen Pedersdatter**, g. Nielsen, 86 - **Karine Jensdatter**, 74 - **Kirsten**, 69 - **Kirstine Jensdatter**, 74 - **Kristen**, 68 - **Lambert**, 84 - **Lauge Christensen**, 70 - **Lauge Pedersen**, sogneprest, 70 - **Lene Jensdatter**, 74 - **Line**, g. Trellund, 85 - **Mads Jensen**, 74 - **Maren**, 69 - **Marg. Cathrine Nielsdatter**, g. Gleerup, 85 - **Margaretha Christina**, g. Heinenborg, 71 - **Maria**, g. Fuglede, 73 - **Maria Johanna**, 71 - **Maria Kirstine**, g. Henning, 86, 91 - **Matthias**, 88 - assistent, 72 - **Matz**, Kolding ?, 85 - **Mette Cathrine**, g. Uhrbroch, 86 - **Niels Pedersen**, kæmner, 83 - sogneprest, 85, 91 - **Peder**, 1611 i Kbh., 69 - rådmænd i Ribe, 67, 69 - skoleholder i Ribe, 86 - **Peder Christensen**, res. kapellan, 85, 91 - **Peder Hansen**, borgmester i Kalundborg, 87 - **Peder Jensen**, 67, 87, 89 - borgmester i Kalundborg, 86 - borgmester mm. i Ribe, 70 - **Peder Pedersen**, 83 - skoleholder, 68-69 - **Petrus Lamberti**, degn i Klipleve, 85, 91 - **Sara Catharina**, 88, 90 - g. 1. Schienck, g. 2. Colleir, 73 - **Severin**, 84 - **Sidsel**, 69 - **Susanna Elisabeth**, 76 - **Søren**, 85 - landkadet, 76 - **Theodorus**, 76, 90 - **Thomas**, 87 - Holland, 70 - **Thomas Hendrik**, 71 - **Willem Pedersen**, 86-87 - **Villum**, 73, 88 - **Villum Pedersen**, skoleholder, 69 - **Woldemar Daa**, 72 - lojtnant, 72
- Trelund**, se **Trellund**
- Treschow, Catharina**, g. **Trellund**, 75 - **Gerhard**, 36, 65, 76, 401, 415
- Treven, Bertram**, borgmester, 82
- Trock, Carl**, 372
- Truelsen, Eva**, kvindchjemsleder, 129
- Tryllund**, se **Trellund**
- Trællund**, se **Trellund**
- Trollund**, se **Trellund**
- Trøst-Hansen**, 349
- Tuonen, Christian v.**, 104
- Tvede, Vilhelm**, arkitekt, 261, 274
- Tüchler, Heidi**, 131
- Tychonius, Christen Lassön**, 89
- Tønnes, Lijsbeth**, g. Raagaard, 41
- Tønnesdatter, Helle**, g. 2. Espensen, 54-55 - **Lijsbeth**, g. Raagaard, 61
- Tønnesen, Allan**, 153 - **Cornelis Jacobsen**, gårdmand i St. Magleby, 60 - **Jacob**, gårdmand i St. Magleby, 61
- Tønnessen, Lisebeth**, g. Raagaard, 49
- Tønniesen, Jacob**, 48-49
- Uhrbroch, Frants Henrik Hansen**, res. kapellan, 86 - **H. Henriksen**, 86
- Ulfeldt, Jacob**, godsejer, 202, 223
- Wad, G. L.**, landsarkivar, 33
- Wagner, Peter**, arrestant, 312
- Vahl, J.**, 90
- Waldemar, Johan Christian**, 88
- Valdemar den Store**, 4, 127
- Valdemar Sejfr**, 4, 22, 120, 127
- Walløe, R.**, 65
- Vammen, Tinne**, 129-130
- Vandal (Wandal), Anna Margrethe Nielsdatter**, g. 1. Viborg, 79 - **Anna Nielsdatter**, g. 1. Christensen, g. 2. Floris, 82 - **Gjertrud Nielsdatter**, g. Treven, 82 - **Hans**, biskop, 79 - **Hans Nielsen**, 82 - **Helvig Nielsdatter**, 83 - **Johan**, sogneprest i Vindinge, 79 - **Johan Frederik**, 81 - **Karen**, g. Riber, 79 - **Karen Nielsdatter**, g. Møller, 81 - **Maren Nielsdatter**, g. Sørensen, 83 - **Marie Cathrine Nielsdatter**,

- g. Langemack, 82 - **Peder Friis**, sognepræst i Vindinge, 79 - **Sara Nielsdatter**, g. Carstensen, 82
- Wandall, Johan Pedersen**, trykkeriejer, 79
- **Peder Friis**, trykkeriejer, 79
- Vandel (Wandel)**, købmandsslægt, 86 - slægt, 87
- **Karen Iversdatter**, g. Roed, 70
- Vanderbilt**, familie, 126
- Vangmark, Helge**, 254
- Warming, Paul**, heraldisk konsulent, 162
- Veiersøe, Severin**, 132
- Weilbach**, 411
- Weitzmann, Wibeke Jacoba Henriette**, g. Worsøe, 189
- Vensel, Birthe Johanne**, g. 1. Trelund, g. 2. Holst, 85
- Wenzel**, se Vensel
- Verdenhalven, Fritz**, 435
- Wergeland, Nicolai**, 90
- Verwohlt, Ernst**, amtsfuldmægtig, 145
- Weslingh, Johannes**, silkekræmmer, 69
- Wesselingh, Abraham**, 69
- Wessem, Johanne Margarethe von**, 88 - g. Trelund, 72 - **Matthias von**, vinhandler, 72
- **Sara Catharine von**, 88
- Westh, Jan René**, 133, 173
- Wiberg, S. V.**, præstehistoriker, 1, 22, 87-91, 94, 101
- Viborg (Wiborg), Hans Olsen**, købmand, 79
- **Karen Hansdatter**, g. Bosen, 79
- Wibrandtsen, Pieter**, 65 - gårdmand, 62 - gårdmand i St. Magleby, 64
- Vichmann (Wichmann)**, se Vichmann - **Frederikke Amalie Kasparsdatter**, g. Rasch, 81
- Wiebrandt, Marike**, g. Henriksen, 51-52, 61
- Wier**, 73 - **Elias**, 73
- Wiesener, A. M.**, 91
- Wiffert, Axel**, slotsherre, 96
- Viffsdatter, Kirsten**, 87
- Wiger, Andreas Tommesøn**, apoteker, 88 - **Elias**, Trankebar, 88
- Wilhelmsen, Antonius**, 22 - **Christen**, 22 - **Ole**, skibsmand, 22 - **Wilhelm**, 22
- Villadsen, Villads**, 406, 414-415
- Willem IV**, 87
- Willerslev, Richard**, 321, 336
- Villesen, Helle**, 154
- Willumsdatter, Anne**, g. Espensen, 54
- Villumsdøchter, Sigbrit**, "mor Sigbrit", 56
- Willumsen, Hanne**, 255, 273-274 - **Hans**, generalproviantmester, 10 - **Pietter**, Sundbyvester, 57
- Vind, Anne Elisabeth**, g. Grubbe, 72 - **O.**, godsejer, 207
- Vinggaard Jespersen, Knud Jesper**, professor, 195
- Winholdt, Maren Willadsdatter**, g. Kruuse, 22
- Winholt, Maren Willadsdatter**, g. Sprogøe / Ecklef, 21
- Winkel, Niels**, 119
- Wintherfeldt, Gottorp**, 73
- Vith (With)**, se Vith - **Gyde**, g. 1. Sorensen, g. 2. Bosen, 77 - g. Bosen, 80 - **Hans**, 77 - købmand, 77 - **Maren**, g. 1. Ottosen, g. 2. Thomsen, 78
- Wittendorff, Alex**, 33
- Wodskou, Peter**, projektleder, 143, 170, 195, 202, 210, 217, 222, 298, 302, 306, 308
- Vogel-Jørgensen, T.**, redaktør, 141-142, 146, 149, 151, 192
- Wolff, Henning**, bygningsinspektør, 261
- Vordran, Karen**, g. Fuglede, 74
- Worm, Ole**, arrestant, 312 - **Oluf**, 101
- Worsøe, Frederik August**, 189 - **Hans H.**, 113 - fhv. landsarkivar, 65, 118-120, 123 - landsarkivar, 137, 151, 153, 158, 162, 165, 167-169, 177, 189, 191-195, 253, 255, 396, 413, 415, 426 - **Wilhelm Adolph**, 189
- Wrangel**, rigsadmiral, 9
- Wulff, Hans**, i vinkælder Kbh., 103
- Wybrantsen, Peter**, gårdmand i St. Magleby, 51
- Vøhtz, Agnete**, departementschef, 143
- Yndgaard, Else**, 133
- Yttensdatter, Karen**, g. Jensen, 207
- Zachariædatter, Mette**, g. Ecklef, 20
- Zahle, Natalie**, 186
- Zeigler, Carl Ludvig**, Kbh., 319
- Zibrandtsen, Pieter**, gårdmand, 41-43, 51, 60
- Ziegler**, Kbh., 319
- Zwinger, Dieter**, 431
- Øigaard, Erik**, borgmester, 128
- Ørberg, Paul G.**, 254
- Øskov, Birgit**, 119
- Østergaard, Jørgen**, 186 - **Lise**, kulturminister, 162

